

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-1 /
1981 / 2

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

3. 1981

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

16890

თბილისი
ТБИЛИСИ

3. 1981

ქ. შარტავის სახ. საქ. სსრ
სახელმწიფო რესპუბლიკა
ბიბლიოთეკა

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე ლ ა ქ ი ი ო კ ო ლ ე ზ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. ვამერელიძე, ალ. ვეახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიმიგური (რედაქტორის მოადგილე)
პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: ბარამიძე ა. გ. (редактор),
Гамкრелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

Ответственный секретарь Г. А. Глonti

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია,
1981, № 3

რ ე ღ ა ქ ე ც ი ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19 ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 19.V.1981; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 13.XI.1981; უე 15043;
ქალაქის ზომა 70×108⁷/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 16.80; სააღრიცხვო-
სავეამომცემლო თაბახი 15.20; ტირაჟი 1 800; შეცვ. 1825; ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

რ. ჩხარტიშვილი, 30-იანი წლების ქართული პოეზია და ქურნალი „მნათობი“	5
ა. ცანავეა, მითოსური ნაკადი ქართულ საბჭოთა რომანში	27
ლ. ქრეღაშვილი, ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ატრიბუციისა და გამოცემის ისტორიის საკითხები	45
ქ. გაფრინდაშვილი, ადამიანის იდეალი „დავით გარეჯელის ცხოვრების“ მიზედვით	58
რ. ჩოლოყაშვილი, ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟის გაგებისათვის	73
ლ. კოტაშვილი, აღმოსავლური წარმოშობის ტერმინები ქართულ ხალხურ ზღაპრებში	81
გ. ნინუა, ერთი ქართული ზელნაწერის ისტორია	93
ნ. ჩინუა, ლინგვისტური კატეგორიების სტატუსი მხატვრული პროზის ექსტენსიონალში	101
ა. ჰარისი, ენებითი ქართულში	109
ა. კიზირია, -თვის -ზე და გამო -ზე თანდებულთა მონაცვლეობა	117
ც. ბიჩინაშვილი, გერმანული რთული სიტყვები და მათი ქართული შესატყვისები	122
მ. მთვარელიშვილი, ინდიკატივის აწმყო დროის ფუნქციები სხვადასხვა სასტემის ენებში (ინგლისური და ქართული ენების მაგალითზე)	133
თ. გვანცელაძე, უარყოფის არატიპური წარმოება აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში	142
ც. სარიშვილი, -gil, -gilân, ginân ფორმათა შესახებ აზერბაიჯანულში	154
ლ. ცოცხაძე, იარაღისა და ადგილის აღმნიშვნელი დერეფაციული ველების ურთიერთშემდეგბა თანამედროვე სემიტურ ენებში (არაბულსა და ებრაულში)	159

მეცნიერის იუბილე

ა. ბარამიძე, ე. მებერეველი, ნ. ჯანაშია, კალისტრატე სალია 80 წლისა	170
---	-----

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

პ. შურადიანი, პასუხი რეკენზენტს	174
ბ. გასანოვი—გ. ჯანგიძე, ინგილოური დიალექტი აზერბაიჯანში, 1978	182

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში სადოქტორო დისერტაციითა თემების დამტკიცება	183
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Р. Ч. Чхартишвили, Грузинская поэзия 30-х годов и журнал «Мнатоби»	5
А. В. Цанава, Мифологические аспекты в грузинском советском романе	27
Л. П. Чрелашвили, Вопросы атрибуции и история издания произведений И. Чавчавадзе	45
К. Г. Гаприндашвили, Идеал человека по «Житию Давида Гареджели»	58
Р. К. Чолокашвили, К понятию персонажа в сказках о животных	73
Л. Н. Коташвили, Термины восточного происхождения в грузинских народных сказках	81
Г. А. Нинуа, История одной грузинской рукописи	93
Н. Ш. Чичуа, Статус лингвистических категорий в экстенционале художественной прозы	101
А. Харрис, Пассив в грузинском	109
А. И. Кизириа, Чередование послелогов - <i>tvis</i> — <i>-ze</i> и <i>gamo</i> — <i>-ze</i> в грузинском языке	117
Ц. Н. Бичинашвили, Немецкие сложные слова и их соответствия в грузинском	122
М. Д. Мегрелишвили, Функции настоящего времени индикатива в разносистемных языках (на материале английского и грузинского языков)	133
Т. И. Гванцеладзе, Нетипичное образование отрицания в абхазско-абазинских глаголах	142
Э. Р. Саришвили, О формах - <i>gil</i> , - <i>gilān</i> , - <i>gipān</i> в азербайджанском языке	154
Л. В. Цоцхадзе, Взаимодействие деривационных полей инструментальности и локативности в современных семитских языках (на материале арабского литературного и еврейского языков)	158

Юбилей ученых

А. Г. Барамидзе, Е. П. Метревели, Н. С. Джанашиа, Каллистрату Салия — 80 лет	170
--	-----

Критика и библиография

П. М. Мурадян, Ответ рецензенту	174
Б. С. Гасанов, — В. Т. Джангидзе, Ингилойский диалект в Азербайджане, 1978	182

Хроника и информация

В Комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	183
Утверждение тем докторских диссертаций	

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

რედაქცია ჩხარტიშვილი

30-იანი წლების ქართული პოეზია და ჟურნალი
„მნათობი“

ოცდაათიანი წლები, ჩვენს ქვეყანაში ხასიათდება სოციალიზმის მძლავრი შეტევით ყოველგვარი დრომოჭმულისა და ძველის წინააღმდეგ. ამიტომ სოციალისტურმა აღმშენებლობამ ბუნებრივად დაამკვიდრა შემტევი, მებრძოლი, შემოქმედებითი სულისკვეთება საბჭოთა საზოგადოებრიობის ეკონომიკურ და სულიერ ცხოვრებაში. მშენებლობის პათოსმა განსაზღვრა საბჭოთა ლიტერატურის შინაარსი და ფორმა. პოეზიაში ფართოდ შეიჭრა ახალი თემები და პრობლემები, ახალი მოტივები და განწყობილებები. 30-იანი წლების პირველი ნახევრის გმირია სოციალიზმის მშენებელი ადამიანი, ეს იქნება მუშა თუ კოლმეურნე, ინჟინერი თუ ექიმი, ხელმძღვანელი მუშაკი თუ რიგითი ადამიანი. იმ პერიოდის პოეტურ ნაწარმოებებში რეალისტური ფერებით იყო მოცემული ასეთი საბჭოთა ადამიანის გმირობა და თავდადება, პატრიოტიზმი და საქმისადმი ერთგულება, სისადავე და თავმდაბლობა. ამგვარი თვისებების მქონე ადამიანებს წარმოსახავდნენ რუსი საბჭოთა პოეტები ნ. ტიხოზოვი და ე. ბაგრიცკი, ალ. სურკოვი და ა. ბეზიმენსკი, ვ. ლუგოვსკოი და ს. კირსანოვი, ი. სელვინსკი და მ. ისაკოვსკი და სხვ.

საბჭოთა პოეზიის ამგვარ თვისებრივ სიახლეს თამამად უერთებდა თავისი ჯანსაღ ნაკადს 30-იანი წლების ქართული პოეზია. ქართველ პოეტთა მოწინავე რაზმმა ორგანულად გაითავისა მხატვრული ასახვის ახალი მეთოდი — სოციალისტური რეალიზმი. ამ მეთოდის ათვისებამ ახალი მიღწევები და წარმატებები მოაპოვებინა თავიანთ შემოქმედებით გზაზე ქართველი პოეტების ძველ თაობას: გ. ტაბიძეს, გ. ლეონიძეს, ა. აბაშელს, ი. გრიშაშვილს, ს. ჩიქოვანს; ყოფილ ცისფერყანწლებს — პ. იაშვილს, ტ. ტაბიძეს, ვ. გაფრინდაშვილს, კ. ნადირაძეს; პირველ კომკავშირელ პოეტებს — ალიო მირცხულავას, კ. კალაძეს; ოცდაათიანი წლების წინა და მის შემდგომ პოეტურ თაობას — ირ. აბაშიძეს, გრ. აბაშიძეს, ალ. გომიაშვილსა და სხვ. სოციალისტური რეალიზმის აშკარა ნიშნებით გამსჭვალულ მათ პოეტურ ნიმუშებს უხვად აქვეყნებდა ჟურნალი „მნათობი“, რითაც საგრძნობლად უწყობდა ხელს ოცდაათიანი წლების ქართულ პოეზიაში სოციალისტური რეალიზმის განვითარებას.

ოცდაათიანი წლების ქართული მხატვრული ლიტერატურისათვის ორგანული და აქტუალური თემა გახდა ხალხთა ძმობა და მეგობრობა. სოციალისტური რევოლუციის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მონაპოვარი სწორედ ეს დიდი გრძნობა გახლდათ. სოციალისტური ცხოვრების ახალმა წესმა ფართოდ მოიკიდა ფეხი საბჭოეთის მიწაზე, სხვადასხვა კუთხის შეილები ერთი მიზნით გამსჭვალა და საერთო საქმეს ერთი სულისკვეთებით დაუქვემდებარა. ეს იყო მსოფლიოში ჯერ არნახული ძმობისა და მეგობრობის, ხალხთა შორის ინტერნაციონალიზმის გრძნობის უიშვიათესი მაგალითი. ამ გრძნობამ მტკიცედ შე-

ჰკრა და მეგობრობის გულწრფელი სიყვარულით შეადუღაბა საბჭოთა ქვეყნის ხალხები.

30-იან წლებში მოღვაწე ქართველ პოეტთაგან ერთ-ერთმა პირველმა გალაკტიონ ტაბიძემ უმღერა საბჭოთა ხალხების მეგობრობას, მათ ძმურ ურთიერთკავშირს. „ეროვნებათა მარში“, რომელიც 1932 წელს დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობში“ (№ 3-4), ხალხთა შორის მეგობრობის ნამდვილი ჰიმნი იყო. ლექსში ნათლად გამოიკვეთა საბჭოთა რესპუბლიკების ერთიანი სულისკვეთება, მუხლჩაუხრელი შრომა და ბრძოლა სოციალიზმის ასაშენებლად, გაფთვრებული პროტესტი ომის მოწადინება მიმართ, მსოფლიო რევოლუციური პროცესის ვადვივება, მისი უქვევლი პერსპექტივები.

არსებითად „ეროვნებათა მარშის“ იდეურ-თემატური გაგრძელებაა ლექსი „10 წელი“, რომლის ქვესათაურია „მსოფლიო, გენიალური ჰარმონიისათვის“¹. ამ ლექსში პოეტი მსოფლიოს ხალხების ურთიერთმეგობრობაზე ლაპარაკობს, მათ ძმურ დამოკიდებულებასა და ვაგებაზე, რაც უტყუარ საწინდარს წარმოადგენს მსოფლიო მშვიდობისათვის. ამ ლექსის პოლიტიკური სიმახვილე და იდეური სიძლიერე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს დღეს, როცა საერთაშორისო პოლიტიკური ატმოსფერო გარკვეულ დაშვინდას მოითხოვს, რისთვისაც ასე თავგამოდებით იღვწის ჩვენი ქვეყნის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტი.

როგორც ცნობილია, 30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან სრულიად ახალ ფაზაში შევიდა სოციალისტური აღმშენებლობა, საბჭოთა ქვეყანა ტრიუმფალურად მიუახლოვდა სოციალიზმის გამარჯვების მწვერვალებს. საბჭოეთის დიდ და ძმურ ფერხულში სიამაყით იდგა საბჭოთა საქართველოს აღორძინებული რესპუბლიკა. ქართველი ხალხის გმირულმა შრომამ ერთბაშად უცვალა სახე ჩვენს რესპუბლიკას, აყვავდა და განვითარდა მისი ყოველი კუთხე. საქართველოს ამგვარ განახლებას შეუძლებელი იყო ცხოველყოფელი ზეგავლენა არ მოეხდინა ქართული კულტურის მოღვაწეებზე, ახალი შთაგონების წყაროდ არ ქცეულიყო იგი. ასე დაიბადა გალაკტიონის „ლექსი განახლებულ ქვეყანაზე“², სადაც ავტორი პოეტური შთაგონებით უმღერის საუკუნოვანი ჭაობებისაგან ამოშრობილ და ციტრუსებით აზურმუხტებულ კოლხეთის მხარეს. ამ განახლებაში ერთნაირი მისწრაფებით იღვწის მოხუცი და ახალგაზრდა („თმაქალარა და ჭაბუკი“):

მოხუცი არ გულმაიწყოხს,
 ახალგაზრდას სდევს ოცნება.
 და ორივეს სურს დაიწყოს
 ოცნებათა შემოწმება.
 სიყვითლით და დაობებით
 რომ ბორგავდა წინათ ფოთი,
 შრება ძველი ჭაობები
 და რიონის ცხრება შფოთი.

პოეტი ალტაცებით უყურებს იმ სიახლეს, რაც ახალმა დრომ, ახალმა ეპოქამ, ახალმა ადამიანებმა მოიტანეს ამ ნაჭაობარ ადგილებში:

დრომ კი ძველი მალარიით
 მოშააშული ატმოსფერა,

¹ ე. „მნათობი“, 1934, № 11—12, გვ. 7.

² ე. „მნათობი“, 1936, № 2.

ახალ ჩაით, ახალ იით
 ახლად გააოქროსფერა.

სიახლის განცდა უშუალო და ახლობელი იყო საბჭოთა ადამიანისათვის, რომელიც თავად იყო ამ სიახლის შემოქმედი.

ამ გამარჯვებებითა და განახლებული ქვეყნის სიძლიერითაა შთაგონებული 1938 წელს (№ 6) დაწერილი ლექსი „აწმყოს დიდება დიდი“, სადაც პოეტი გულის სიღრმიდან წამოსული სტრიქონებით უმღერის დღევანდლობას, რეალურ სინამდვილეს, მბორგავსა და მოქმედს, შემტევესა და მღელვარეს:

ჩემო ლექსებო, მუდამ გქონდეთ მსუბუქი ფრთები,
 აყვავებული მდელო, გასაოცარი მთები!
 რუსთაველი და მშვიდი? დამშვიდება და ვაჟა?
 (აწმყოს დიდება დიდი და დღეს მომავალს—გაშა!)

აქ მოხდენილადაა ჩართული ჩვენი დიდებული წინაპრების ნათელი სახელები, დღევანდლობასაც რომ ეხმიანებიან თავიანთი „მბორგავი“ სულით. ყოველ სასიკეთო საქმეს წინაპრის უკვდავი სული უდგას თავდებად. სინამდვილე კი უთუოდ სულის შემძკრელია, შთამაგონებელი და ცხოველმყოფელია. პოეტი აღფრთოვანებულია სინამდვილის სიღიადით, მისი წინსვლითა და გამარჯვებებით, უძლველობითა და მომხიბლაობით:

გალაკტიონი ზედავს, რა სასწაულეს ახდენს
 ის გამარჯვება, რითაც სუნთქავს მშობელი ერი,
 იმ უბოლოოდ მდგარ და საიმედო საყრდენს—
 წინსვლას, რომელსაც ვერ სძლევეს ვერავითარი მტერი!

თავისებური სიმბოლური გააზრება აქვს ლექსს „ოქტომბრის გემი“³. ლექსის მიხედვით ადვილად გაიზრება, რომ მსოფლიოში პირველ სოციალისტურ ქვეყანას აგრესიულად შემოესია იმპერიალისტური ქვეყნები, ყოველნაირი საშუალებებითა და ხერხებით სცადეს მისი მოსპობა და განადგურება, მაგრამ რადგან ახალი ქვეყნის სიმართლე აშკარა და ცხადი იყო, ვერაფერი დააკლეს. და აი, ოქტომბრის გემი ძლევამოსილად უახლოვდება იმ ნაპირს, რისთვისაც ასე ხანგრძლივი ბრძოლისა და შეტევის გზა განვლო: „რამდენი ტალღა უტევედა მკერდით მის წინგაწევას, ან შეფერხებას“. ოქტომბრის გემი სოციალისტური რევოლუციის ის სანუკვარი მონაპოვარია, რომლის დაცვა თითოეული საბჭოთა მოქალაქის წმიდათა წმიდა ვალია, მისი სისხლხორციეული საქმეა, რადგან იგი აწმყოსთან ერთად მომავალსაც გვინათებს:

და თუ მღელვარე ტალღები აღსდგა—
 გემთან მებრძოლი შორი ზღვისანი,—
 ჩვენი გემთან ერთად ვიბრძოლებთ, რადგან
 მზეებზე ნათელი გვინათს მიზანი!
 ჩვენ ყველაფერი გავიგეთ ზეალის,
 ჩვენ ყველაფერი გავიგეთ ზეგის,
 არ დავიშურებთ ბრძოლათა ხალისს,
 რომ ვიყოთ მტერთა წინააღმდეგი.

ლექსის დაწერის თარიღი სამამულო ომის დაწყების წინა ხანას განეკუთვნება. ამ დროისათვის ევროპის თავზე საავდროდ იგრაგნებოდა ომის შავი

³ ე. „მნათობი“, 1938, № 11.

ღრუბლები. გერმანული ფაშიზმი დღითიდღე შემზარავად აელარუნებდა სასიკვდილო იარაღს. ასეთ გართულებულ და დაძაბულ ვითარებაში მრისხანე პროტესტად გაისმოდა გ. ტაბიძის ზემოთ განხილული ლექსი. ამ თვალსაზრისით განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მას.

აქვე, ჟურნალის ამავე ნომერში (1938, № 11) დაბეჭდილია ვალაკტიონის ლირიკის ბრწყინვალე ნიმუში, აზრისა და განცდის უიშვიათესი სინთეზი „წყალტუბოდან ქუთაისში“. ლექსის ფილოსოფიური სიღრმე და ლირიკული სინატიფე ახალ ეტაპს ქმნიდა 30-იანი წლების ქართულ ლირიკაში.

1940 წელს „მნათობში“ (№ 2) ვალაკტიონი ბეჭდავს თავის განთქმულ ვრცელ პოეტურ ტრაქტატს „საუბარი ლირიკის შესახებ“. აღნიშნულ ნაწარმოებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვე ამყარდაც ლირიკის, საერთოდ, მხატვრული ნაწარმოების არსის, მისი როლისა და მნიშვნელობის გასარკვევად საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმართვის საქმეში. პოეტის აზრით, ლირიკა (იგივე ხელოვნება) ხალხთან მჭიდრო კავშირში უნდა იმყოფებოდეს, მისი სულის თანაზიარი უნდა იყოს, ჭირსა და ღზინში თანამდგომი. ამიტომ დღია და განუზომელი პოეტის როლი და ღვაწლი პოეტური სიტყვის სრულყოფაში. პოეტური სიტყვის სრულყოფა კი დაუღალავ შრომასა და შემოქმედებითს ძიებას მოითხოვს. ლირიკა სინამდვილეს უნდა უსწორებდეს მხარს, მის დიად საქმეებს უნდა ეხმაურებოდეს. პოეტის მხატვრული კონცეფციაა გამოხატული ამ სტრუქტურაში:

არ არის ქნარის დუმოლისთვის რამე მიზეზი
 მხარეში, სადაც მშენებლობა გვაქვს უდიდესი.
 რა დიადია, რა მაღალი ეს მშენებლობა!
 რა მრავალია კიდევ მეტი შესაძლებლობა!..
 ჩვენ პოეტები, საუკუნით ვართ მოვალენი,
 რომ მის ნათებას მოწიწებით მივაპყროთ თვალი,
 გზა გავუკაფოთ სხვებთან ერთად დიად იდეებს,
 იმათ დროშებს და სიმალღეებს, მათ სიდიდეებს*.

ქვეშარტი ლირიკა მუდამ მიჰყვებოდა ცხოვრებას მხარდამხარე:

ლირიკა თრთოდა, მძლავრდებოდა, პქუხდა საერთოდ
 კაცობრიობის სვლასთან ერთად, მასასთან ერთად!
 რევოლუციით ვიღოდა წინ—როს უახლესი
 კაცთა ცხოვრების იდეალი ჩნდა უმაღლესი*.

პოეტის აზრით, უდიდესი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ენიჭება „სიმართლისათვის მებრძოლ ლირიკას“, რაშიც უაღრესად აშკარადაა გაცხადებული თვით გ. ტაბიძის პოეტური კრედი, მისი პოეზიის სამოქალაქო მოტივების საიდუმლო გასაღები. ამ ნაწარმოებით გ. ტაბიძეს „თითქოს სურდა განვლილი შემოქმედებითი გზის გამოცილებანი ერთ ნაწარმოებში განეზოგადებინა როგორც საკუთარი პოეტუკური დოქტრინის აღფა და ომეგა“, შენიშნავდა აკად. გ. ჯიბლაძე⁶.

ქართული მხატვრული სიტყვის გამოჩენილი ოსტატი გიორგი ლეონიძე ჟურნალ „მნათობის“ ერთ-ერთი აქტიური ავტორი იყო, რომლის პოე-

* ე. „მნათობი“, 1940, № 2, გვ. 16.

⁵ იქვე, გვ. 17.

⁶ გ. ჯიბლაძე, კრიტიკული ეტუდები, III, 1959, გვ. 105.

ზია არა მარტო ლირიკული სინატიფით, მუსიკალობითა და მეტაფორული სურათებით გამოირჩეოდა, არამედ მასში უაღრესად რეალისტურ გამონათქვამებს პოულობდა აღნიშნული პერიოდის რეალური სინამდვილის დამახასიათებელი მოვლენები, ეპოქის ნიშნული თვისებები. გ. ლეონიძემ, რომელიც 1918 წელს დაუკავშირდა ქართველ სიმბოლისტებს, შემოქმედებითად ათვისისა ის ჩანსალი ელემენტები, რაც ციფერყანწლებმა შემოიტანეს და დაამკვიდრეს ქართულ პოეზიაში (ლექსის ტექნიკური მხარე, მუსიკალობა და სხვ.), რის გამოც პოეტმა მალე დათმო ადრინდელი შემოქმედებითი პოზიცია, გულით აღიქვა საბჭოთა სინამდვილე და მისი ერთ-ერთი აქტიური მშენებელი და მომღერალი გახდა. 30-იან წლებში იგი მთელი არსებით თანაუგრძნობს სოციალისტურ სინამდვილეს და მის სიახლეებსა და გარდამქმნელ პროცესებს გულწრფელი ლირიკული ხმით უმღერის.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა გ. ლეონიძის „პოეტის შენიშვნები“, რომელიც „მნათობის“ ფურცლებზე 1932 წელს (№ 7) გამოაქვეყნა. აქ პოეტი თავისებურ შეხედულებას გამოხატავს აწმყოზე, მიმდინარე ცხოვრებისეულ პროცესებზე, რომელთა სირთულეების ასახვა არ ძალუძთ იმ „ბატისფრთიან პიიტებს“, ვინც დიდებულ წინაპართა ჩრდილში მოქცეულან და პოეტური უსუსურობა მოძალებია მათ სტრიქონებს. ნაწარმოების პირველ ნაწილში⁷ კი ავტორი ქება-დიდებათ მოიხსენიებს შოთა რუსთაველს, ბესიკ გაბაშვილს, დავით გურამიშვილს, ჯიხტყავიან ვაჟა-ფშაველას და სხვას.

ვინც საქართველოს ხმით შეაბერდა
 ზოგი მღეროდა ვარდების ბაღში,
 სხვა უნაგირის ტახტაზე წერდა.
 მღეროდნენ, როგორც დიდი წვიმები
 და ფრინველები ათასხმიანი,
 მათ მოჭიმული ჰქონდათ სიმები
 და არ იცოდნენ ლექსის ხრიალი.
 ხმალმა, ხანძარმა, კალიამ, ჭირმა
 მათი სიმღერა ვერ გაანელა...⁸

მათი თავგამოდებული მოღვაწეობა სულიერ ენერგიას უთაკეცებდა მშობელ ხალხს, ჭირში თუ ლხინში მუდამ გვერდით ედგნენ:

მორწყეს საშობლო ლექსის მდინარით
 და ენაზედაც თავლი სდენიათ,
 იყურებიან სახე მბრწყინავი,
 შუბლზე ნათელი შეუფენიათ.
 მაინც ელივიან დედაშიწიდან,
 არ გათავდებია მათი ნუგეში.
 და სამუდამოდ ჩაბუღრებულან
 სიმებისაგან დაწულს ბუდეში.⁹

ნაწარმოების მეორე ნაწილში პოეტი მთელი სიმკაცრით ამხელს უნიკო მჯღაბნელებს, რომლებიც სხვათა ჩრდილში მოკალათებულან და „ერთი გაძლომისათვის“ ახურდავებენ კალამს, ამრუდებენ სიტყვას. პოეტი მათ „ლირიკულ ქარიყლაპიას“ უწოდებს, რომელთაც

⁷ დასახელებული ნაწარმოები წარმოადგენს ორ თავს პოეტის მიერ ჩაფიქრებული პოემიდან.

⁸ ე. „მნათობი“, 1932, № 7, გვ. 6.

⁹ იქვე.

წარეცხილი აქვთ საძირის კვალი
 და ენის ტარი მათი დამბალა,
 ჩვენთვის კი არა, საღმე ხატისთვის
 იქნებ ევარგონ ზეთის ლამპარად.

ასეთები ისე აღგვილან მიწის პირისგან, ოდნავი კვალიც კი არ დაუტოვებიათ.

მე დავინახე ბევრი მათგანი
 ქუჩამ გასრისა, როგორც პეპელა.
 განა რომელი გამოგვადგება
 ჩვენი დღეების მასწავლებელად—
 დასძრას ლექსები ცხენოსანივით,
 ავარდეს ბუქი უკან ამტყდარი,
 ხელდროშინი გაგიძღვეს წინა
 გამაპობელი ბაირახტარი,
 მაგრამ განა მათ მოეთხოვებათ,
 გაუძლონ ჩვენი დროის მარწუხებს..,

30-იანი წლების მღელვარე დღეების სიღიაღე ჰემშარიტად მოითხოვდა სიტყვის იმგვარ ძალას, რომელიც უტყუარად წარმოსახავდა ეპოქის ძარღვიან მაჯისცემას, გაშლილ სოციალისტურ მშენებლობას, ახალი აღმნიანების მიზნებსა და მისწრაფებებს. სინამდვილის რეალისტური განსახივრება სიტყვის ოსტატთა უმთავრესი ამოცანა იყო, რასაც ნათლად ემსახურებოდა გიორგი ლეონიძის სიწრფელით აღსავსე ლირიკა.

1933 წელს (№ 8—9) გ. ლეონიძე ბეჭდავს ლექსს თბილისური ციკლიდან „საათნავა“. ამიერკავკასიის ხალხების საერთო მგოსანი საიათნოვა იმთავითვე იქცა გ. ლეონიძის შემოქმედების შთაგონების ერთერთ წყაროდ. ამ ლექსში ქართველი პოეტი თვით საიათნოვას პოეტური სტილით იძლევა მგოსნის პოეტურ პორტრეტს, მის შთაგონებულ სახეს, წარმოგვიდგენს სიყვარულის უნაზესი გრძნობით ანთებულ მიჯნურს, ხალხთა მეგობრობის უბადლო მომღერალს.

იმავე წლის მეათე და მეთორმეტე ნომრებში პოეტი ბეჭდავს ლექსებს „მთაწმინდიდან ქარს მოჰქონდა“ და „მყვირალობა“. პირველ მათგანში ცოცხალი პოეტური ფერებითაა წარმოსახული თბილისური ნაირფეროვანი დილა, გაქლენთილი „ლექსებისა და ტარხუნის სურნელით“, ხოლო მეორე ლექსში ლეონიძისეული ომახიანი ამოძახილია სიყვარულით გახელბული მიჯნურისა მყვირალობის დროს:

გაღმებული ხარი ვარ,
 გეშს ვიღებ ნიავქარზედა,
 ჩემი ოცნება მაჩვენეთ,
 რქა ზედ მივაფშხენა რქაზედა,
 სულ მივამტვირო, დავეღწო,
 გულში რაც გადაირახა,
 შევეყირებ, როგორც ირმები
 ყვირიან ყარაიასა!¹⁰

1934 წელს (№ 7—8) პოეტი აქვეყნებს ლექსებს თბილისური ციკლიდან „თბილისის განთიადები“ და „რა საჭიროა ლექსისთვის ტაში“. თბილისური ციკლის ერთ ლექსს ჰქვია „გათენებისას მერძევე მოვა“, რომელშიც თბილი-

¹⁰ ქ. „მნათობი“, 1933, № 11, გვ. 48.

სურ კოლორიტულ დილასთან ერთად კიდევ ერთხელ გახშიანდებარული ფიროსმანის შთამბეჭდავი სახე:

ქცეულა ქართლი ზურმუხტის ზღვათა,
მოფრიალებენ ტყემლის აფრები
და ფიროსმანი დუქანში ხატავს
ქიქა არაყზედ ფრინველს გაფრენილს.¹¹

ამავე ციკლის მეორე ლექსი «მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“» შთაგონებულია სამშობლოს სიყვარულის იმ უდიდესი გრძნობით, რაც ასე ძლიერად და მრავალფეროვნად არის გამოხატული გიორგი ლეონიძის მდიდარ შემოქმედებაში. «ქართლის ცხოვრების» თემატიკაზე ადრეც დაუწერია პოეტს ლექსები, მაგ. «წიგნი „ქართლის ცხოვრება“» (1928 წ.), «მინაწერი „ქართლის ცხოვრებაზე“» (1928 წ.). როგორც ჩანს, წინამდებარე ლექსიც «მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“» ადრე აქვს დაწერილი (1929 წ.)¹², მაგრამ 1934 წლამდე არ გამოუქვეყნებია. მასში ეფექტურად არის გავლებული პარალელი «ქართლის ცხოვრებაში» აღწერილ ამბებსა და დღევანდელობას შორის.

სოციალისტური სინამდვილის რეალური სურათები ახალი შთაგონებით აღანთებს მშობლიური ქვეყნის წარსულსა და აწმყოზე შეეყვარებულ პოეტს. წარსულისა და აწმყოს დაპირისპირებით ნათელი სურათთა წარმოსახული ქართველი ხალხის გმირული წარსულისა და დღევანდელობის გრანდიოზული მშენებლობისა. პოეტს არაჩვეულებრივ სიამაყეს გვრის საქართველოს გაუგონარი სიმტკიცე, უმაგალითო სიმამაცე და გმირობა აურაცხელ მტერთან ბრძოლაში. მაგრამ არანაკლებ სიამაყითა დღევანდელი საქართველოს არნახული წარმატებები, წინსვლა და გამარჯვებები:

მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“
წუხელის დიდხანს გათენებამდი,—
როგორ გლეწავდნენ, ჩემო ქალაქო,
სისხლით მოედნებს როგორ ლებავდი.
გამოვევარდები: ხარ თუ აღარა,
კიდევ გაისმის ქუჩებში ჩეხა?—
ვხედავ შენს სახლებს, ვხედავ შენს აბრებს
და მიხარიან, რომ ისევ დგეხარ....
შევხარი დილის ორთქლიან პურებს,
ახალ სართულთა წითელ აგურებს...

მშობლიური ქვეყნისადმი უანგარო სამსახური ქეშმარიტი ხელოვანის წილნევედრია, რის გამოც მშობელი ხალხი გულწრფელად შემოსავს ნიჭიერ შემოქმედთ დაფნითა და გვირგვინით. ეს სიყვარული თავისთავად მოდის, მას არავითარი ძალდატანება არ სჭირდება, ვერც ოფიციალური სიგელ-გუჯრები და ჩინ-მედლები ვერ განსაზღვრავს ხელოვანთა ნიჭსა და ტალანტს. ნიჭისა და ტალანტის ერთადერთი უტყუარი საზომი და ქეშმარიტი დამფასებელი ის ხალხია, ვისთვისაც გული შეუწირავს ხელოვანს. ამიტომ სრულიადაც არ არის საჭირო ლექსისთვის ტაში, შენს ფიქრს, შენს გულის ზრახვას, გამსჭვალულს მშობელი ხალხის სიყვარულით, ისედაც მიგიხვდება მკითხველი, ისედაც იგრ-

¹¹ ე. „მნათობი“, 1934, № 7—8, გვ. 58.

¹² გ. ლეონიძე, ერთგომელი, 1954, გვ. 144.

ძნობს და გაითავისებს. ამ სულსკვეთებით იყო გამსჭვალული ილია ჭავჭავაძის პოეტური სტრიქონები:

ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
რასაც ვმსახურობ, მას ერთგულად კვლავ ვემსახუროთ,
ჩვენ უმინდა სიტყვა უშიშარად მოვფინოთ ხალხში,
ბოროტთ საკლავად, მათ სულთ ხდომის სერის ვუყუროთ¹³.

გ. ლეონიძის ქვემოთ მოყვანილი ციტატაც სხვას არაფერს გულისხმობს, თუ არა დიდსა და უნაგარო სიყვარულს თავისი ხალხისას, თავგანწირულსა და ერთგულ სამსახურს ხელოვნებისადმი, რადგანაც პოეტის გული თავისთავად არის ნაპერწყლიანი:

რა საჭიროა ლექსისთვის ტაში,
ყველა ხევსური, ვიცი, დანტვა,
ვიცი, ბელურას პატარა ფრთაში
დაკვესებული¹⁴ ცეცხლი ანთია.
ვიცი, დამდნარი თოვლის წკრიალი
ბესიყის ხმაზედ უფრო ტკბილია,
ქვაც ყველა არი ნაპერწყლიანი,
გული რომ იყოს—გასაკვირია¹⁵!

წინამდებარე ლექსი თავისუფლად შეიძლება მივიჩნიოთ ავტორის პოეტურ კრედილად, მისი შემოქმედების იმ საიდუმლო გასაღებად, რითაც შეგვიძლია ჩავწვდეთ პოეტის ლირიკის სიწრფელისა და სინაზის ძირებს, მაცოცხლებელ წყაროებს. დასახელებული ლექსი მეოცე საუკუნის ქართული ლირიკის უბრწყინვალესი ნიმუშია, და არა მარტო ქართული ლირიკისა.

არსებითად იგივე აზრია გაცხადებული უსათაურო ლექსში „მზემ როცა მიწას მოუგერისა“, რომელიც 1935 წელს გამოქვეყნდა „მნათობში“ (№ 9). პოეტმა იცის, ერის ჭეშმარიტი მესიტყვე რომ გახდეს, დიდი და თავაულებელი შრომა და ბრძოლაა საჭირო, იცის ვის მიანათოს გულის ჩირაღდანი, ვის მიუძღვნას ჩანგი. პოეტმა ისიც კარგად იცის, ახალი ცხოვრების სიდიადის მხატვრული ასახვა „ხალხის ნაღარის“ გახდომის აუცილებელი პირობაა.

1936 წელს „მნათობის“ პირველ ნომერში გ. ლეონიძემ სამი ერთმანეთზე უკეთესი ლექსი გამოაქვეყნა. ესენია: უსათაურო — „აქ ყველა ბიჭი საზანდრობს“. „მეტივეები“ და „წვიმა შავ ზღვაზე“. პირველი ლექსი ლ. გუდიაშვილს ეძღვნება. მასში კვლავ გახშირდა ფიროსმანის სახელი. ლექსში მხატვრულად არის წარმოსახული თბილისის ახლო წარსული, რომელიც შეპირისპირებულია დღევანდელი თბილისის „მხარგამოლილომბასთან“.

1938 წლის „მნათობის“ მეორე ნომერში პოეტი აქვეყნებს ლექსებს „მცხეთის მთებში“ და „არწივები“. ამ უკანასკნელის ქვეტექსტში არწივისებური სიმალისა და სიძლიერისაკენ ლტოლვა იგულისხმება. „მცხეთის მთებში“ კი ეძღვნება შორეულ წარსულს, დიდებულ წინაპართა ნათელ სახელებს, რომელთა შთამომავალი გულმხიარულად უმღერის დღევანდელი ცხოვრების სიდიადეს, მის ნათელ დღეებს, უმღერის ორიგინალურად, პოეტური შთაგონებით; მხოლოდ საკუთარი ხმით:

¹³ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, 1957, გვ. 54.

¹⁴ ჟურნალში „დაკვესებულის“ ნაცვლად წერია „არხისტრატეი“.

¹⁵ ე. „მნათობი“, 1934, № 7—8, გვ. 59.

არ მინდა ჩანგი მე ხელნაჭერი,
 ნარტყამი ხმალი სააკაძისა.
 არ მინდა სირჩა სხვისი ნასვამი,
 ვარსკვლავი სხვისი შარავანდითა...
 მე მიპოვნია ჩემი სიმღერა,
 ჩემი სიტყვები გამაპოხელი!—
 სიტყვა ამტყდარი წვიმასავითა,
 ცისარტყელებით ვარაყფრქვეული.

აწმყოს სადიდებლად წარმოთქმული ლექსი მარადის დარჩება, როგორც დასტური ქეშმარიტებისა:

დე, ჩემი ლექსი დარჩენილიყვეს,
 ვით ხმლის ნატეხი დაძველებული,
 ვით წყალდიდობის ქაფი შემზმარი
 დიდი მდინარის ნაპირებისა...
 შიგ დღევანდელი ხმა დაიძახებს,
 ჩემი გულის ხმა სიცოცხლიანი...
 ახალ ვაქცათა ახალ ღონითა,
 ახალ ქართლის მზით გაჩაღებულნი!..

ზემოთ განხილული ლექსებით გ. ლეონიძეს აქტიური წვლილი შეჰქონდა 30-იანი წლების ქართული პოეზიის კლასიკური ტრადიციების გამდიდრებისა და გაღრმავების საქმეში, რითაც საგრძნობლად უწყობდა ხელს ქართულ ლიტერატურაში სოციალისტური რეალიზმის განვითარებას.

30-იანი წლების ქართულ პოეზიაში ღრმა კვალი დატოვა ტიციან ტაბიძემ. როგორც ცნობილია, ქართულმა სიმბოლისტურმა სკოლამ, რომლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წევრი გახლდათ ტ. ტაბიძე, 30-იანი წლების დასაწყისში არსებობა შესწყვიტა და მისი წარმომადგენლები სოციალისტური რეალიზმის პოზიციებზე დადგნენ. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, არც მიჩანიკურად მომხდარა და არც ერთი ხელის დაკვრით. რეალიზმის რაციონალური მარკვლები იმთავითვე მოიპოვებოდა ქართველ სიმბოლისტთა შემოქმედებაში. მით უფრო ამ მარკვლებმა საკმაო სიძლიერით იწყო გაღვივება 20-იანი წლების მეორე ნახევარში, როცა სოციალისტური სინამდვილე უფრო ძლიერ იკიდებდა ფეხს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მხატვრული სიტყვის ნიჭიერი ოსტატები ორგანულად განიცდიდნენ ახალი ქვეყნის სიდიადეს, მის ძლევამოსილ წინსვლას, რისი აღიარებაც შემოქმედებითი პრაქტიკით უნდა დადასტურებულყო. ერთ-ერთი სიმბოლისტი პოეტი, რომელმაც გულწრფელად აღიარა ახალი ქვეყნის გამარჯვებები, ტიციან ტაბიძე იყო. იგი ჯერ კიდევ 1928 წელს წერდა:

ნუ გაიკვირებ, როცა გეტყვიან,
 რომ ჩუმად არის ახლა ტიციან,—
 პოეტი დღეს სხვა ოცნების ტყვეა,
 ამის შესახებ მათ არ იციან.
 რა საჭიროა აქ პირფერობა,
 მართლა მხიბლავდა მე ერთ ღროს „დადა“,
 მტანჯავი იყო ეს გაორება,
 მონანიება კი არის სადა!®.

წარსული შემოქმედებითი პოზიციების უარყოფა და ახალ სინამდვილესთან მისვლის აუცილებლობა უფრო მკვეთრად არის გამოხატული ამავე ლექსის ბოლო სტროფში:

დაფასთან ვდგავარ და ვმლი ძველ ლექსებს,
ცარცთ კი არა, — სისხლით რომ ვწერდი.
საბჭოთა მიწავ! გიჟოცი ფესვებს,
ახალ ცხოვრების ვარ ალავერდი¹⁷.

1932 წლიდან, მას შემდეგ, რაც ერთ კავშირში იქნა გაერთიანებული საბჭოთა მწერლები, სრულიად ახალი ხანა იწყება ტიცთან ტაბიძის შემოქმედებითს ცხოვრებაში. იგი ახალი შემოქმედებითი ენერგიით მოგვევლინა 30-იანი წლების „მნათობში“. იმავე წლის აგვისტო-სექტემბრის ნომერში (№ 8—9) ტ. ტაბიძე აქვეყნებს სამ საუკეთესო ლექსს — „მუხრანის ველზე სათქმელი ლექსი“, „მეწყერი მეწყერს“ და „წინათ თუ ერთი იყო მთრეხელი“. ამ ლექსებს ნათელ ლიტმოტივად გასდევს ახალი ცხოვრების გმირული პეროიკა, იმ სიდიდის შეგრძნება და განცდა, რაც საბჭოთა სინამდვილემ დაამკვიდრა ჩვენს ქვეყანაში. ამიტომ რეფრენივით გასდევს პირველ ორ ლექსს ერთი და იგივე სტრიქონები:

რა საჭიროა მელნად გიშრის ტბა
და კალმად კიდევ მინა რხეული,
თუ ამ მღვრიე მზით გული გაგიტობა,
თუ ამ ქრუანტელს იგრძნობს სხეული.¹⁸

ხოლო მესამე ლექსში („წინათ თუ ერთი იყო მთრეხელი“) ლაპარაკია ხალხთა თავისუფლებაზე, ახალი ცხოვრების სიდიადეზე, იმ მედგარ ბრძოლებზე, რამაც ხალხს თავისუფლება მოუტანა:

იქმარა ხალხმა წამება ტყვილად
და გამოიღო საომრად ხელი,
რომ ათასია ეხლა გულადი,
წინათ რომ ერთი იყო მთრეხელი.
დარილიდან ღართისკარამდე
და ან სანამდე თვალი მიუწევს
სოფლიდან სოფლად, აულით აულს,
ახალ ცხოვრებას ეყრება ფუძე.
თავისუფლება წინაც და ეხლაც
არ აკლდა მყინვარს, თერგს და დარიალს.
თავისუფლება დღეს ხალხს იახლა
და ყველა აულს სხივით დაიარს.
ყველა არაგვის და ქსნის ერისთავს,
ყველა ნუგზარს და ლღუშაურებს,
სისხლის წვიმების ცოდვა რომ ტვირთავს,
მიწას აჭმევს და ქვეშას შეურევს¹⁹.

პოეტის მშობლიური კუთხის, ორპირის განახლებისა და აღორძინების რეალური სურათია წარმოსახული ლექსებში ციკლიდან „აბრილი ორპირში“, სადაც პოეტი ალტაცებით ამბობს: „არ ვიცი წინათ ეს რას ნიშნავდა, რომ იმ-

¹⁷ ტ. ტაბიძე, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 87.

¹⁸ ქ. „მნათობი“, 1932, № 8—9, გვ. 35, 36.

¹⁹ ქ. „მნათობი“, 1932, № 8—9, გვ. 37.

დეროდნენ სულ ჩაირამას, ამას კი ვხედავ, გადაქცეულა დღეს იმერეთის²⁰ და რამათ²⁰. ხოლო 1935 წელს „მნათობში“ (№ 7—8) პოეტი ბექდავს საკმაოდ ვრცელ ლექსს „ორდენოსან საქართველოს“²¹ (194 სტრიქონი). ლექსში პოეტი შთაგონებით უმღერის საქართველოს დიდებულ წარსულს და კიდევ უფრო დიდებულ აწმყოს, რისთვისაც ჩვენმა რესპუბლიკამ ქვეყნის უმაღლესი ჯილდო ლენინის ორდენი დაიმსახურა. როგორც ვხედავთ, ლექსი შთაგონებულია ამ ისტორიული მოვლენით — ლენინის ორდენი საქართველოს ეკონომიკური და კულტურული გამარჯვების გვირგვინი იყო. ლექსში აგრეთვე პოეტურად არის გაცხადებული ავტორის მოქალაქეობრივი პოზიცია, მისი შემოქმედების პერსპექტივები:

ორმოცი წლის ვარ, კიდევ ორმოც წელს
 აღარ მომავლებს ლექსი ფრანტელს,
 ოღონდ ვხედავდეთ ასე ბედნიერს
 შენ და შენ ვაზრდილ მსოფლიო ნათელს²².

როგორც ვხედავთ, 30-იანი წლების საბჭოურმა სინამდვილემ ტ. ტაბიძის შემოქმედებაში ახალი თემატიკა, ახალი განწყობილებები დაამკვიდრა. მისი ლექსები უფრო ნათელი და გამჭვირვალე გახდა, მეტაფორული აზროვნება დაიხვეწა, ლექსიკა ყოველდღიურ სინამდვილეს დაუახლოვდა. პოეტი ბევრს მოგზაურობს საბჭოთა რესპუბლიკებში; წერს ლექსებს საბჭოთა სიმხეთზე, დაღესტანზე („დაღესტნის ვაზაფხული“). ტიციანის პოეზია მდიდრდება ისეთი თემით, როგორც არის ხალხთა მეგობრობა და ინტერნაციონალიზმი. ყოველივე ეს უშუალოდ ეხმიანებოდა ახალ მხატვრულ მეთოდს. სოციალისტური რეალიზმი უეჭველად გულისხმობს ინტერნაციონალიზმის ნათელი იდეის ასახვას. ამ თვალსაზრისით ტ. ტაბიძე მტკიცედ დგას, ერთი მხრივ, ქართული კლასიკური პოეზიის ტრადიციებზე, ხოლო, მეორე მხრივ, აღრმავებს და ამდიდრებს ამ ტრადიციებს. ეს კი თავის მხრივ ნოვატორობის პრიორიტეტს ანიჭებდა უნიჭიერეს ქართველ პოეტს.

ხალხთა მეგობრობის თემისადმი მიძღვნილი ლექსი „ბაღდადის ზეცა“ ტ. ტაბიძემ 1936 წელს გამოაქვეყნა „მნათობში“ (№ 4). ლექსი დიდ რუს პოეტს ვლ. მაიაკოვსკის მიუძღვნა. აქ სრული და ნათელი სურათია მოცემული საბჭოთა ეპოქის უნიჭიერესი პოეტისა, რომელმაც მთელი თავისი შემოქმედებითი ცხოვრება ახალი ქვეყნის ნათელ ინტერესებს შესწირა.

ახალი ქვეყნის აღორძინების ნათელი სურათი უხვი პოეტური ფერებით წარმოსახა პოეტმა ლექსში „ალავერდობა“ („მნათობი“, 1936, № 10—11):

ტკბილო კახეთო, მადლი შენს გამჩენს,
 შენ ბარაქიან და რაიან ცურებს,
 ღრუბელი ცაზე მიაგავს კამეჩს
 და კამეჩივით ღამე მისცურავს.
 სდგას ოზშივარი და ორთქლი მწვადის,
 კაცი ამ ბოლში თვალს ვერ გაახელს.
 ირემი ირემს ბალახს მიაწვდის
 სახე ღვინის ჯამს კახელი კახელს.

²⁰ ე. „მნათობი“, 1933, № 5, გვ. 27.

²¹ გვიან ამ ლექსს „საშობლო“ დაერქვა. იხ.: ტ. ტაბიძე, თხზ., 1, 1966, გვ. 50.

²² ე. „მნათობი“, 1935, № 7—8, გვ. 39.

სდგას ფიროსმანი, ხატავს დღეობას
 და ჩარდახიან ურმების მორევს.
 ვაჟა-ფშაველა უჭებს ხელობას
 ჯიხვი შაირით შესცვლის მეორეს.

თავისებურ მხატვრულ კრედიტს უნდა მივიჩნიოთ ტიციანის „ლექსის და-
 ბადება“, რომელიც 1937 წელს დასტამბა „მნათობის“ მესამე ნომერში. ამ
 ლექსში ტ. ტაბიძემ მთლიანად გაამყლავნა მისი შემოქმედებითი პოზიციები,
 სრულად შეაფასა მხატვრული ნაწარმოების როლი და მნიშვნელობა საზოგადო-
 ლობრივი ცხოვრების განვითარებაში, ახსნა ლექსის წარმატების საფუძველი,
 შემოქმედის დამოკიდებულება საკუთარი ქმნილებისადმი, იმ წვისა და შე-
 მოქმედებითი ძიების მტანჯველი გრძნობები, რაც წინ უძღვის ლექსის შექმ-
 ნას:

არც ერთი სიტყვა არ დამცდენია,
 მხოლოდ იმისთვის, ლექსი რომ მეთქვა,
 როცა ბჭკარები ბჭკარებს სდევნიან
 საკუთარ გულის მაშინებს ფეთქვა.
 სანამ წარმოსთქვამ ლექსი შენია,
 იტყვი და ხალხი მას დაიტაცებს,
 და თუ ვაჟაკის ხელი სჩენია,
 ზამინ სხვის ხელშიც ის ივავაკებს.
 ლექსი ლექსია, მაგრამ იმატებს.
 თუ სიყვარულის ბოლმა გამურა,
 მაშინ უყურე შენს ბაიათებს,
 დაუტაცია ხალხს სალამურად.
 და გეჩვენება, რომ ლექსის ძაფი
 უძილო ღამის ხელში ირთება,
 მოსკდება წვიმა თქმით და ქაფით
 ლექსი წელკავად დაგაფრინდება.
 გაითარეშებს მთაში და ველად
 როგორც კალია გათელავს ყანას
 და დაუნთება თაფლის სანთელად,
 რომ გაანათოს მთელი ქვეყანა²³.

სამწუხაროა, რომ ამ ნათელი შემოქმედებითი პერსპექტივების განხორ-
 ციელება არ დასცალდა შემოქმედებითი ნიჭის სრული გაფურჩქვნის ასაკში
 მყოფ პოეტს, უახლესი ქართული პოეზიის ერთ-ერთ საამაყო რაინდს ტიციან
 ტაბიძეს.

30-იანი წლები, შეიძლება ითქვას, სრულიად ახალი ხანა, ახალი შემოქ-
 მედებითი წვისა და ძიების პერიოდი იყო ყოფილი სიმბოლისტებისათვის,
 ამასთან, წარმატებული ძიების პერიოდი. სოციალისტურმა სინამდვილემ, ახა-
 ლი ქვეყნის ეკონომიკურმა და კულტურულმა აღორძინებამ, სოციალური ში-
 ნაარსის განახლებამ ეკვიპოტანელ რეალობამდე მიიყვანეს ყოფილი ცისფერ-
 ყანწელები, რომელთა შემოქმედება რადიკალურად დაუპირისპირდა მთსავე
 აღრინდელ პოზიციებს, ორგანულად შეიგრძნეს ახალი ეპოქის მაჯისცემის ძა-
 ლუში ფეთქვა და მისი ნათელი პერსპექტივები გულწრფელად აღიარეს.

1932 წელს „მნათობის“ მეშვიდე ნომერში პ ა ო ლ ო ი ა შ ვ ი ლ ი,

²³ აღნიშნული ლექსი რამდენადმე შესწორებული და დამატებითი სტროფებითაა დაბეჭდი-
 ლი ტ. ტაბიძის თხზულებებში. იხ: ტ. ტ ა ბ ი ძ ე, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 34.

ცისფერყანწლოთა სკოლის ერთ-ერთი აღიარებული ლიდერი, აქვეყნებდა ლექსებს „მაგიდა — ჩემი პარნასი“ და „როგორც აფრის ტკაცუნია“. სინამდვილის რეალური შეგრძნება, ახალი ყოფის სიღრმე და მისი უეჭველი პერსპექტივები პოეტს რეალურად აბრუნებს დედამიწისათან (ვ. გაფრინდაშვილის ლოზუნგის — „მიწისთან დაბრუნების“ პრაქტიკული ხორცშესხმა) და იგი სრულიად ახალი კუთხით, ახალი თვალთახედვით აღიქვამს გარემო სინამდვილეს, რეალურ სამყაროს. ეს ხალასი და უტყუარი განცდაა გამოხატული ლექსში „მაგიდა — ჩემი პარნასი“:

თითქოს უბრალოდ მე ვწირდე წერილს,
გამოადვილდა უყურად შრომა,
და როგორც შუქზე მოფრენა მწერის,
სიტყვას სცელის სიტყვა და ზომას ზომა.
მარცვლების ძებნას დაიწყებს ცერი,
აავსებს წერილს წუხანდელ ცის დარდი,
და მღერის, მღერის კალამის წვერი
კალამის წვერი, ბულბულის ნისკარტი²⁴.

იგივე აზრი, ოღონდ ახალ კონტექსტში, გააცხადა პოეტმა ლექსში „როგორც აფრის ტკაცუნია“, სადაც პოეტი ომახიანად გაიძახის:

როგორც აფრის ტკაცუნია
მოვარდნილი ზღვიდან,
ისეთი ვაქცატური
ვაქროლება მინდა²⁵.

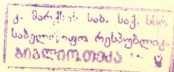
პოეტის სურვილი წრფელია და ნათელი. „მინდა სიტყვის თარეში ჩემი ყველამ ნახოს“, წერს იგი ამავე ლექსში. რამდენად კონკრეტულად აცხადდა პოეტის სურვილი სინამდვილესთან მისი ორგანულად მისვლისა, ნათლად გამოიკვეთა მის შემდგომ ლირიკულ ლექსებში, რომლებიც ამ პერიოდის „მნათობში“ გამოქვეყნდა, აგრეთვე იმ პოემაში („გზა მშვიდობისა“), რომლის ორი თავი 1936—1937 წლებში დაიბეჭდა „მნათობის“ ფურცლებზე და რომლის დასრულება პოეტს არ დასცალდა.

ქურნალის იმავე ნომერში (1932, № 7) დაბეჭდილია პ. იაშვილის თემატიკურად და შინაარსობრივად განსხვავებული კიდევ ორი ლექსი „ვიქტორ გოგლიძეს“ და „ბადის ამბავი“. ვიქტორ გოგლიძე, ჭადრაკის ქართველი დიდოსტატი, როგორც ჩანს, ახლო მეგობარი იყო პოეტისა. პ. იაშვილი საინტერესო მიგნებას გეთავაზობს: „არავის არ სძინავს ისე აბნეულად, როგორც რომ ლექსის და ჭადრაკის ოსტატებს“. ამ ორიოდ ფრაზაში ნათლადაა გამოკვეთილი ორი დიდოსტატის — სიტყვისა და ჭადრაკის ოსტატების მუდმივი ფიქრისა და ძიების მტანჯველი წუთები, როცა შემოქმედებითი წვა და ცეცხლი განუყრელად თან დასდევს შემოქმედს, ღამითაც რომ არ აძინებს და მოსვენებას უკარგავს: „შენ უკვე გაიგე, რა არის ძილის წინ უეცრად შეხტომა კაცს რომ არ აძინებს, შენ უკვე გაიგე, მკაცრია თბილისი და თავის არჩეულს თვალს არ მოაცილებს“²⁶.

²⁴ ქ. „მნათობი“, 1932, № 7, გვ. 3.

²⁵ იქვე, გვ. 5.

²⁶ ქ. „მნათობი“, 1932, № 7, გვ. 3.

„ბალის ამბავში“ წვიმიანი დღის იშვიათი სურათთა გამოხატული. მთელი წელიწადი, თემატურად „ბალის ამბავი“ განსხვავდება ზემოთ განხილული წელიწადისაგან, მაგრამ ის საერთო ნიშანი, სადაც გადმოცემულია შემოქმედის მტანჯველი ფიქრი და ძიება, ამ ლექსშიც არის გამოხატული:

დაეთენებო, მომინდება ამინდის სინჯვა
ბევრი ნდომია მუშაობა ლექსების ბერტყვას...²⁷

დილის არაჩვეულებრივი სურათი, როცა შრომის უჩვეულო ენერჯია ფეოქავს ირგვლივ, მკვეთრი მხატვრული ფერებითაა წარმოსახული ლექსში „დილა“, რომელიც 1934 წელს გამოაქვეყნა პოეტმა „მნათობში“ (№ 7—8). ამავე ნომერში დასტამბულია მეგობრებისადმი მიძღვნილი ლექსი „მწვერვალებიდან“, სადაც პოეტი ომბახიანად მოუწოდებს თანამოკალმე მეგობრებს:

შრომაში, ომში, ქარიშხალში—ვიქნებით სადაც,
ყველგან სიცოცხლის ქადაგებად უნდა ჩავებათ!²⁸

1933 წელს პოეტი ბექდავს ლექსებს „აფთიაქარი“ და „ლირიკული ლექსებიდან“. პირველში პოეტი მშობელი მამის რეალისტურ პორტრეტს ხატავს, ხოლო მეორე ეძღვნება სიყვარულის იმ უნახვს გრძნობას, ასე რომ ამაღლებს და აკეთილშობილებს ადამიანებს, თმაში შემატებული ქილარა კი სიყვარულს სინათლეს მატებს. „ნუ გეშინია, ჩემო კარგო, თმაში ქილარა ეს სინათლეა, სიყვარულს რომ შემატებია“, — აცხადებს პოეტი. მისი დამოკიდებულება სიყვარულის ამ ნათელი გრძნობისადმი სათუთია და ნაზი, რაც იმ ტრადიციების გაგრძელებაა, ასე ძალუმად რომ დაამკვიდრა შ. რუსთაველმა გენიალურ „ვეფხისტყაოსანში“.

ამგვარად, 3. იანვლის მიერ ქურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნებულ ლექსები აშკარად წარმოადგენდა იდეურ-თემატური თვალსაზრისით სრულიად ახალ ეტაპს არა მარტო პოეტის შემოქმედებაში, არამედ მეოცე საუკუნის ქართულ პოეზიაში. ქურნალში დასტამბული პოეტური ნიმუშები თავისი მხატვრული აზროვნებით, ასახვის რეალისტური მანერით, გამოსახვის საშუალებებით, წერის კლასიკური სისადავით მტკიცედ ემყარებოდა სოციალისტური რეალიზმის მეთოდს, რასაც არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა 30-იანი წლების ქართული პოეზიის განვითარებაში.

30-იანი წლების სოციალისტურმა სინამდვილემ განსაკუთრებული კეთილისმყოფელი ზეგავლენა მოახდინა ორთოდოქსი სიმბოლისტის ვალერიან გაფრინდაშვილის შემოქმედებაზე. მართალია, „მიწასთან დაბრუნების“ ლოზუნგი (1927 წ.) ცისფერყანწელთა შორის ვ. გაფრინდაშვილს ეკუთვნის, მაგრამ თავისი შემოქმედებითი პოზიცია მას დიდხანს არ დაუთმოია. და თუ მაინც მოხდა რადიკალური ცვლილებები ცისფერყანწელთა მხატვრული აზროვნების კულტურაში, ეს ისევ და ისევ იმ რაციონალური მარცვლის გაღვივება და განვრცობა იყო, მათი აზროვნების რეალისტურ მანერაში რომ შეინიშნებოდა. ცისფერყანწელები კლასიკურ პოეზიასა და თანამედროვე პოეტთა დიდ უმრავლესობას მარტოდენ თემატური შინაარსით კი არ დაუპირისპირდნენ, არამედ ქართული ლექსის ფორმისეული განახლებაც განიზრა-

²⁷ იქვე, გვ. 4.

²⁸ ვ. „მნათობი“, 1934, № 7—8, გვ. 4.

ხეს, რასაც უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ამ თვალსაზრისით, მათ დადებითი კვალი დატოვეს მეოცე საუკუნის ქართულ პოეზიაში. მართებულად შენიშნავს თ. ჩხენკელი: „ცისფერყანწელებმა დრომოკმული ფორმებისა და გაცვეთილი თემების ბალასტისაგან გაწმინდეს ახალი ქართული ლირიკის გზა და ნიადაგი შეუმზადეს „მ ი წ ა ს თ ა ნ დ ა ბ რ უ ნ ე ბ ი ს“ ბრწყინვალე პოეზიას. ისინი თავად იყვნენ თავიანთი დიდი პოეზიის წინამორბედები“²⁹.

ამგეარად, მიუხედავად ვ. გაფრინდაშვილის „პოეტური სიჭიქის“ ხანგრძლივობისა, იგი მაინც დაადგა მხატვრული აზროვნების რეალისტურ გზას. ეს მოხდა, ერთი მხრივ, მას შემდეგ, რაც „ცისფერი ყანწები“, როგორც ლიტერატურული სკოლა, ორგანიზაციულად გაუქმდა, ხოლო, მეორე მხრივ, ს.კ.კ.პ.(ბ) ცენტრალური კომიტეტის 23 აპრილის ისტორიული დადგენილებისა და საბჭოთა კავშირის მწერალთა პირველი საკავშირო ყრილობის (1934 წ.) შემდეგ. როგორც ცნობილია, საბჭოთა მწერლების პირველმა ყრილობამ ახალი გრანდიოზული ამოცანები დაუსახა საბჭოთა მწერლებს, მათ შორის ქართველ მწერალთა მოწინავე რაზმს.

ვალერიან გაფრინდაშვილმა ფრიად ნაყოფიერად იმოღვაწა 30-იანი წლების „მნათობში“. ჯერ კიდევ 1932 წელს (№ 5—6) ვ. გაფრინდაშვილი წერდა: „იარა ვართ ეპოქის ჩვენ მხოლოდ მხლებელი“. პოეტი ორგანულად განიცდის თანადროული ცხოვრების განახლებას, საზოგადოებრივი ატმოსფეროს სისურველ აღორძინებას, რაშიც თითოეულმა მოქალაქემ, ყველა საბჭოთა ადამიანმა, იქნება იგი პოეტი თუ კოლმეურნე გლეხი, მუშა თუ ინჟინერი, აქტიური წვლილი უნდა შეიტანოს ქვეყნის წინსვლასა და სამეურნეო მიღწევებში. ირგვლივ როცა ასეთი შემოქმედებითი ატმოსფერო სუფევს, უხერხულია თანამედროვეობის მხატვარი ოთახში იჯდეს და სარკმილიდან ჰკერუტდეს გარდაამქნელ პროცესებს. პოეტი ცხოვრების შეაჯულში უნდა ტრიალებდეს, რისთვისაც საჭიროა სულ უბრალო რამ: „თავი დაეაღწიოთ ოთახის უღლეობას, სჩქეფს შემოქმედება ირგვლივ გასაკვირი“³⁰.

თავის მოწოდებას ვ. გაფრინდაშვილი შემოქმედებითი პრაქტიკით ახორციელებდა. რევოლუციური სინამდვილე პოეტისთვის ორგანული და ახლობელი გახდა. და აი, პოეტის ლექსში („რევოლუციის წარსულიდან“) ორიგინალურად ცოცხლდება რევოლუციის დიდი შემოქმედის, გენიალური ბელადის სახე:

როცა მოვარდა ოქტომბერი ქარის სისწრაფით,
 როცა უსშენდნენ მას მუშები თრთოლვით, ცახცახით,
 რევოლუციამ მოიგლიჯა თავის ნიღაბი
 და გამოცხადდა ლენინის სახით!³¹

ვ. ი. ლენინის უკვდავ სახეს ეძღვნება ვ. გაფრინდაშვილის ლექსი „ათი წლის წინათ“ („მნათობი“, 1934, № 1—2), რომელშიც გამოხატულია ის სამწუხარო განცდა და დაუვიწყარი ტრაგიკული წუთები, როცა კაცობრიობას სამუდამოდ გამოეთხოვა დიდი ბელადი. ეს საყოველთაო დიდი მწუხარება ასე გამოხატა პოეტმა:

²⁹ თ. ჩ ხ ე ნ კ ე ლ ი, წერილები, თბ., 1972, გვ. 35.

³⁰ ე. „მნათობი“, 1932, № 5—6, გვ. 9.

³¹ ე. „მნათობი“, 1932, № 8—9, გვ. 34.

რომელ ბეთხოვენს და რომელ ვაგნერს
 შეეძლო ჩვენი სევდის მხილება?
 ღრუბლებმა სული შავად დაგრაგნეს
 და შექმნეს სულ სხვა განწყობილება....
 ბელადს მიწისთვის ვერ ვიმეტებდით
 და ვაცოცხლებთ გვიწოდოდა მისი,
 მაგრამ ობოლ ფიქრს ვაიმედებდით
 გმირის კუბოსთან დადებულ ფიცით.

ლენინის ხსოვნის წინაშე დადებული ფიცი რევოლუციისადმი ერთგულე-
 ბის ფიცი იყო, რაც უჩვეულო მხატვრული სიმახვილით გადმოსცა პოეტმა
 თავის ლექსში.

არსებითად, რევოლუციის თემის გაგრძელებაა 1933 წელს დაწერილი
 ლექსი „კარლ მარქსი“. იმდენად დიადი და შთამაგონებელია კარლ მარქსის
 სახელი ქართველი პოეტისათვის, რომ იგი მოკრძალებით აცხადებს: როცა
 მარქსის სახელს ეხები, აქ ისეთი ტიტანების ძალა და ნიჭია საჭირო, როგორც
 არიან ჰომეროსი, დანტე, შექსპირი:

აქ საჭიროა ჰომეროსი, შექსპირი, დანტე...
 და თუ ვერ ებოვებ მე გამოძახილს,
 მაინც ჩემ სიტყვას შევეურთებ
 მრავალი ხმების დიდ კორიანტელს³².

ეს სტრიქონები არა მარტო რევოლუციური სინამდვილის აღიარებას მოწ-
 მობს, არამედ მის ორგანულ განცდასაც, რითაც პოეტის მიერ გარემო სინამდ-
 ვილე სრულიად ახლებურად აღიქმება.

თანამედროვეობის სუნთქვითაა გაყვნილი ვ. გაფრინდაშვილის ისეთი
 ლექსები, როგორცაა „საოპერო თეატრის ქანდაკიდან“, „ბუკინისტი“, „წყნე-
 თის გზაზე“ („მნათობი“, 1933, № 1—2), „უცნობი ქუჩა“ („მნათობი“, 1933,
 № 12), „სალამო საგურამოში“ („მნათობი“, 1935, № 2), „ქუთაისი“ („მნათო-
 ბი“, 1935, № 3), „ბალადა შლეიფისა და მარაოს შესახებ“ („მნათობი“, 1935,
 № 7—8), „ბუნებას“ („მნათობი“, 1939, № 6) და სხვ.

წინაპარ მწერალთა სახეები გაგვიცოცხლა პოეტმა თავის ლექსებში „ჩემი
 შეხვედრა ეგნატესთან“ და „სალამო საგურამოში“. პირველ ლექსში ე. ნინო-
 შვილის ღვაწლი და შრომა ამგვარადაა შეფასებული:

წინამორბედო! შენ გმირობის ველზე დაეცი,
 რომ ბატონობის დაგმსხვრია მძიმე უღელი,
 სოფლის ქვითინი, სისხლიანი შენი დაისი
 დღეს აღმობრწყინდა გამარჯვებულ ხალხს ქუხილით³³.

გარდა იმისა, რომ აქ გაჭირვებულთა და დაჩაგრულთა ქომაგის სახე მკვე-
 თრი შტრიხებითაა გამოხატული, რეალისტურადაა ასახული ახალი ყოფის
 ნიშნეული თვისებები.

ამ ასპექტითაა მოცემული ილიას დიდებული სახელი ლექსში „სალამო
 საგურამოში“, სადაც წარსულისა და დღევანდლობის ხელშეხახები სურათე-
 ბია წარმოსახული:

³² ქ. „მნათობი“, 1933, № 3, გვ. 3.

³³ ქ. „მნათობი“, 1934, № 5—6, გვ. 3.

„კაკო ყაჩაღის“ სტრიქონებს ყურში
 ხე ჩამჭრჩულვებს ვით მოგზაური,
 და მესალმება სიციცხლე ურჩი
 მოწაფეების ნორჩი ხმაურით.
 ახალი ყოფის პირველ მგოსნებად
 საგურამოზე ვარსკვლავანი სჩანან.
 და ის ქალარა ჩემს საოცნებოდ
 ღამეში ამბობს ტკბილ იავ-ნანას.³⁴

ე. გაფრინდაშვილის ლექსების გამოქვეყნებით ჟურნალი „მნათობი“ არა მარტო პოეტის შემოქმედებითი ბიოგრაფიის ახალ და ნათელ ფურცელს ქმნიდა, არამედ მკვეთრად აყალიბებდა თვით ჟურნალის ლიტერატურულ პროფილს, რომელშიც ხელშესახებდალ გამოიკვეთებოდა საბჭოთა ლიტერატურის ახალი მხატვრული მეთოდი — სოციალისტური რეალიზმი. ეს ახალი მეთოდი თანდათან მტკიცედ და მკვიდრად იკიდებდა ფეხს ისეთ მწერლებშიც კი, რომლებიც სულ ცოტა ხნის წინათ ანტირეალისტურ პოზიციებზე იდგნენ.

ამ თვალსაზრისით, ჟურნალმა „მნათობმა“ განსაკუთრებული როლი ითამაშა, რითაც ქართული საბჭოთა პოეზია ახალი საგანძურით შეავსო.

30-იან წლებში ჟურნალ „მნათობის“ ფურცლებზე ბევრმა ქართველმა ახალგაზრდა პოეტმა აიდგა ფეხი, რომელმაც შემდგომ თავისი ადგილი დაიმკვიდრა მეოცე საუკუნის ქართული პოეზიის ისტორიაში. მათ შორის ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეკუთვნის გრიგოლ აბაშიძეს, რომლის პირველი ნაწარმოები 1933 წელს დაიბეჭდა ჟურნალ „მნათობის“ მეთერთმეტე ნომერში. ეს იყო პოეტური ეპოსი „უკანასკნელი ხატისკაცი“, დაწერილი 19 წლის ახალგაზრდა პოეტის მიერ. მართალია, პოემა დასრულებული არ იყო, ჟურნალში ნაწარმოების მხოლოდ რამდენიმე თავი იყო გამოქვეყნებული, მაგრამ ერთი რამ ცხადად ცხადი იყო: პოეტის ამ პირველ ნაწარმოებში თვალნათლივ იგრძნობოდა, რომ ავტორს წერის უაღრესად მაღალი კულტურა ჰქონდა, ღრმად იცნობდა ლექსის თეორიას, სწვდებოდა პოეზიის იდუმალ სამყაროს, გამახვილებული ჰქონდა რიტმისა და რითმის გრძნობა. ამასთან, რამდენადაც დაბეჭდილი თავები იძლეოდა ამის თქმის საშუალებას, პოეტს ოსტატურად ძალუძდა სიუჟეტური ქარგის მწყობრი, დინამიკური გაშლა. თუმცა სიუჟეტის განვითარების თავისებური ოსტატობა გრ. აბაშიძემ არაერთხელ გამოავლინა მის შემდეგდროინდელ პოეტურ ეპოსებში, რითაც ქართული საბჭოთა პოეზია, რომელიც თავის პოზიციებს თმობდა პოემის ქანრში, ქანრობრივად გაამრავალფეროვნა.

„უკანასკნელი ხატისკაცი“ უშუალო გამოხმაურება იყო ოცდაათიან წლებში მიმდინარე კოლექტივიზაციის პროცესისა. ძველისა და ახლის ძალთა დაპირისპირებამ მკვეთრად გამოხატა იმ პერიოდის საზოგადოებრივი ცხოვრების ნიშნული თვისებები. კოლექტივიზაციის წინააღმდეგ სამეკდრო-სასიციცხლე ბრძოლა გამართეს კლასობრივი მტრის უკანასკნელმა ნარჩენებმა, რომელთა წარმომადგენელი იყო კულაკი ხატისკაცების უკანასკნელი ნაშეიერი. მის გააფრთხილებულ ბრძოლას ახლისა და პროგრესულის წინააღმდეგ გამარჯვება არ ეწერა. ასეთია ამ დაუმთავრებელი პოემის პათოსი, რაც მის მხატვრულ ჩანაფიქრსაც განსაზღვრავს.

³⁴ ე. „მნათობი“, 1935, № 2, გვ. 69.

გრიგოლ აბაშიძის ოცდაათიანი წლების პირველი ნახევრის პოეზია, გადაუჭარბებლად უნდა ეთქვას, საგრძნობლად განირჩეოდა ამავე პერიოდის მისივე თანამოკალმე პოეტებისაგან თვისებრივად. რა დასაძლია და 30-იანი წლების პირველ ნახევარში ბევრი ქართველი პოეტი სკოლადეად მხატვრული სრულყოფის თვალსაზრისით. მათს ბევრ ლექსში ლირიკული გმირი ცალმხრივად იყო წარმოსახული, მისი გრძნობები გაღარიბებულად გამოიყურებოდა, ემოცია გაშიშვლებული იყო, ლექსის შინაგანი პათოსი რიტორიკულობისა და დეკლარაციულობის ფარგლებს ვერ სცილდებოდა, რის გამოც, შეიძლება ითქვას, ლექსი ყურს უხეშადაც კი ზედებოდა. ერთი სიტყვით, ლექსს ლირიკული სინაზე აკლდა, შიშველმა პათეტიკამ გრძნობა დაახშო, ე. წ. „წყნარი“ თუ „ჩუმი ლირიკა“ პოეზიიდან განიდევნა და მისი ადგილი „მყვირალა, ხმაურიანმა ლირიკამ“ დაისაკუთრა. ქართველი პოეტების სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ამ საშიშროებას მალე აულეს ალღო და 30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან რადიკალურად შესცვალეს პოეზია — მათ პოეზიაში თანდათან დაიკავა ადგილი ემოციურ-გრძნობისმიერმა მხატვრულმა მეტყველებამ.

აღნიშნულ პერიოდში (ოცდაათიანი წლების პირველი ნახევარი) ალბათ გრ. აბაშიძე იყო ერთ-ერთი, ვინც წინდაუხედავად არ აპყვა საერთო ფეხის ხმას და საკუთარი ლექსით საკუთარ გულისთქმას არ დააშორა. ის ზომიერი ემოცია და მგრძნობელობა, რაც გრ. აბაშიძის პოეზიას დაჰყევბოდა მთელი მისი პოეტური მოღვაწეობის მანძილზე, იმთავითვე ნიშნული და არსებითი იყო მისი ლექსებისათვის. თვით ისეთ ლექსებშიც კი, როგორც არის „სიჭაბუკის გაზაფხული“³⁵, რომელიც, ერთი შეხედვით, მყვირალა პათეტიკას და აღტყინებას უნდა გამოხატავდეს, პოეტი ჩვეული ლირიკული სინაზით, აუღლევებელი ხმით წარმოგვისახავს გაზაფხულის მშვენიერ ბუნებას, რომელიც ასოციაციით წარმოუდგენს ლირიკულ გმირს „პირველი ულვაშის აშავეების“ ულამაზეს და დაუფიწყარ ხანას, პირველი სიხარულის განუცდელ მღელვარებას, ახალი ცხოვრების სიღიადეს.

ამ პერიოდში, ესეც გულახდილად უნდა ვალიართ, ძალზე იშვიათი იყო ისეთი მარადიული თემა, როგორც არის სიყვარული. მაგრამ გრ. აბაშიძე ბეჭდავს ლექსებს სატრფიალო თემაზე, სადაც ორიგინალურად, თავისებურად წარმოგვიდგინა ეს გაუხუნარი გრძნობა, მისი სილამაზე და ძალმოსილება. ეს არის 1934 წელს დაბეჭდილი ლექსები „ციცინათელა“ და „ღამე ნაპურალში“ („მნათობი“, № 9).

ასევე ნაზი ლირიკული განცდილობა გადმოცემული ბუნების გამოლევების გრანდიოზული სურათი ლექსში „გამოლევება“, რომლის სიმბოლური გააზრება ჩვენი ცხოვრების განახლებას წარმოგვისახავს. ეს ლექსიც დაბეჭდილია 1935 წლის „მნათობის“ მეოთხე ნომერში.

1935 წელს პოეტმა უკრაინაში იმოგზაურა. ამ ახალი შთაბეჭდილებების გამოძახილი მან ლექსად გარდათქვა, რომლის თემატიკა ხალხთა ძმობისა და მეგობრობის ურღვევ კავშირს ეხმიანება. ლექსს „გურამიშვილის სამყოფელში“ ჰქვია და დაბეჭდილია იმავე წლის „მნათობის“ მეცხრე ნომერში. პოეტის ასოციაციური წარმოსახვა გურამიშვილის ეპოქაში გადადის, როცა საქართველოდან ლტოლვილი პოეტი სამუდამო თავშესაფარს უკრაინაში პოეებს. ამ ქვეყნის ბედი ტყუპის ცალივით ჰგავს საქართველოს ბედს. ალბათ ამიტომ

³⁵ ე. „მნათობი“, 1934, № 5—6.

შეეთვისა ქართველი პოეტი უკრაინელ ხალხს, მის ზნე-ჩვეულებებს და მის წილში ჰპოვა სამუდამო განსასვენებელი, სადაც ლექსების გარდა სხვა ნაშეიერი არ დარჩენია. თანამედროვე პოეტი გულმოკლული მიმართავს დიდი წინაპარი პოეტის აჩრდილს:

სხვის კარზე ჩაკედი სადღაც შვიერი
 და საფლავის ქვეც არ დაგარჩენია³⁶,
 არც სამოსახლო, არც ნაშეირი
 კაცსაც ვერ ვნახავ ალბათ შენთან.

დღევანდელი უკრაინა კი ახალი მზით არის განათებული და ახალი სიცოცხლე ჰყვავის მის არემარეში. ამგვარად განახლებული უკრაინის ზილვა უთუოდ გაახარებდა ქართველ კაცს, რომელმაც თავისი ხანგრძლივი, მაგრამ ბედკრული სიცოცხლის დღენი უკრაინაში დაასრულა:

ნეტავ შეგეძლოს ჩემებრ უშვირო
 ახალ სიცოცხლეს უკრაინაში!

აღნიშნული ლექსი ქართველი და უკრაინელი ხალხების მეგობრობის ნათელი გამოხატულებაა.

1936 წლის „მნათობის“ მეცხრე ნომერში იბეჭდება პოეტის ლექსი „ესპანელ მებრძოლებს“. ფაშიზმის შავ ჭირთან შეჭიდებული გმირი ესპანელი ხალხი თავგანწირვით იცავდა თავისუფლებასა და დამოუკიდებლობას. ამ ბრძოლის მძაფრი სურათი მეტად მუქი ფერებით წარმოგვისახა პოეტმა:

შემოდის, როგორც დაფეთებული
 ვით შავი ჭირი და დარღუბალა,
 ვით დასანგრევად აფეთქებული
 მილიონების კართან ეუმბარა.
 შლეგი ხარივით დგას უდიერი
 ტორს სევს და სისხლის შორევს ატბორებს,
 დაჯახებხართ და გულის ძვერით
 შეგუერებთ ზღაპრულ ტორეადორებს.

პოეტის მეგობრული დამოკიდებულება ესპანელი ხალხისადმი აშკარაა. მას ღრმად სწამს, რომ ესპანელი ხალხის მტკიცე ნებისყოფას და უტეხ სულს, მათ თავდადებულ სიყვარულს სამშობლოსადმი მტერი ვერაფერს დააკლებს, მსოფლიოს პროგრესული კაცობრიობა კი ესპანეთის სამართლიან სახალხო ბრძოლას ერთსულოვნად უჭერს მხარს, რომლის ნათელი გამოხატულებაა ქართველი პოეტის ზემოთ დასახელებული ლექსი:

თქვენს ძლიერ ნებას, თქვენს ძლიერ ჭებირს
 ვერ გავრღვევენ, დროშა იხსნიეთ!
 ნეტავ თქვენ გვერდით ჩემი ლექსებიც
 იბრძოდნენ როგორც მოხალისენი!

ხალხთა დიადი მეგობრობის ნათელი გამოხატულებაა აგრეთვე ლექსი „მოსკოვი“, რომელიც 1938 წელს დაიბეჭდა „მნათობის“ მერვე ნომერში. ჩვენი ქვეყნის დედაქალაქში ყოფნამ უშუალოდ განაცდევინა ის ძმური სიყვარულისა და მეგობრობის გრძნობა, რაც ახალმა ყოფამ, სოციალისტურმა ეპოქამ დაამკვიდრა რუსსა და ქართველს შორის:

³⁶ იმ დროს ჯერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი დ. გურამიშვილის საფლავი.

გავყვები ქუჩებს ლექსის ჩურჩულით,
 ამ ლექსებს სხვა დროს რას ვუწველიდი,
 ბედნიერების ერთი ბუღბუღი—
 სამბრეთის შვილი და რუსთველიდი.
 მე მოველ არა ყმა, მგლოვიარე,
 არა მოხარკე, მეც, ჩრდილოეთის
 გზა სიყვარულით გამოვიარე
 და სატახტოში ლექსით მოვედი.
 იგიც თბილია თავისებურად
 ის თბილისელთა სატახტოც არი—
 ბრძოლით და ძმობით დამტკიცებულა,
 როგორც სიგელი გასაოცარი.

საინტერესო მხატვრული გააზრებით გამოირჩევა „თელავის ციხის ლეგენდა“, რომელიც ავტორმა 1939 წელს დაბეჭდა „მნათობის“ მეორე ნომერში. შედამებისას, როცა თელავის მიდამოებში სრული სიწყნარე დაისადგურებს, უცნაური ფიქრები მოეძალება მეფე ერეკლეს აჩრდილს, მერე ხმაღს დაავლებს ხელს და ციხის გალავანზე ვეფხვივით გამოიჭრება. გავგნებულ მეფეს უკვირს, რომ ქალაქში სიწყნარეა და არ ისმის ბრძოლის ხმაური:

არ გუგუნებენ, უკვირს, ზარები,
 არ ისმის ჩეხვის ხმა ასპინძური,
 აღარ შემოდის გულის ამრევი
 საქურისების დასტა ბინძური.
 სამხრიდან ურდო არ იძვრის რისხვით,
 არ მოჩანს ხანძრის ბოლო დასაელით,
 აღაზნის ველზე ვაზი ურიცხვი
 ჩამწყრივებულა როქის სპასაივით.
 და ნაცხარში სძინავთ ფარ-შუბებს,
 ცახცახებს კოშკის ჩრდილი ცალთვლით,
 ხელდაბლულ ფარს დინჯად დაუშვებს
 და ჩაფიქრდება დიდი სარდალი.

თელავის შემოგარენში ახლა ახალი სიცოცხლე და მშვიდობიანი ცხოვრება სჩქედს. ეს მისი, მეფე ერეკლეს წყალობაც არის, მისმა წინდახედულმა და გამჭრიახმა გონებამ იხსნა საქართველო მტერთა გამუდმებული თარეშისა და თავდასხმებისაგან; დიდ რუს ხალხთან უზადო მეგობრობამ ახალი სული შთაბერა საქართველოს ძლიერებას და ქვეყანა განახლებისა და აღორძინების გზაზე დააყენა.

ასევე საინტერესო გააზრებით გამოირჩევა ისტორიულ თემატიკაზე დაწერილი ლექსები: „სვენწყის ჩვენება“ (1939 № 1), „ქართლის ბუღბუღის შთამომავალი“ (1939, № 8), „შვიდი მეციხოვნე“ (1940, № 2). ლირიკული გმირის თვითგამოხატვის მშვენიერი ცდაა მოცემული უსათაურო ლექსებში — „ავანთოთ შუქი ჩვენ ჩვენი ხეცდრი“, „ძალითაც რომ დაგისუქონ, გაახილე თვალი“, „დააცადე, ლექსმა გულში კიდევ დაიზამთროს“ (1940, № 3). ფილოსოფიური სიღრმითა და ორიგინალური გააზრებით გვხვბლავს „ანდერძნამავი“ (1939, № 5) და „ზედარგნის ღამე“ (1939, № 8). სამშობლოს სიყვარულის უნახვის განცდაა გამოხატული უსათაურო ლექსში „ფიქრის უსწრაფეს მიჰქრიან დღენი“ (1940, № 2).

როცა „მნათობის“ ფურცლებზე გრ. აბაშიძის პოეტურ მოღვაწეობას ვაანალიზებთ, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაუთმოთ მის პოეტურ

ეპოსს „შავი ქალაქის გაზაფხული“, რომელიც 1938 წელს გამოქვეყნდა „მნათობის“ მეორე ნომერში. ეს პოემა მრავალმხრივ არის საყურადღებო. პირველ ყოვლისა „შავი ქალაქის გაზაფხული“ ა. მირცხულავას „ენგურთან“ და კ. კალაძის „უჩარღონთან“ ერთად დიდად განაპირობებდა ქართული ტრადიციული სიუჟეტური პოემის აღორძინებას 30-იანი წლების ქართულ პოეზიაში, მეორე მხრივ, უეჭველად უწყობდა ხელს ამ პერიოდის ქართული პოეზიის უანრობრივ გამდიდრებას, რაც მთავარია, პოემის ნათელი სტილი, მისი იდეური სიღრმე, ისტორიულ-რევოლუციური თემატიკა, მხატვრული გადაწყვეტა მთელი სიცხადით ეფუძნებოდა სოციალისტური რეალიზმის მეთოდს, მის ძირითად პრინციპებს, რამაც საგრძნობი გავლენა მოახდინა ოცდაათიანი წლების ქართული პოეზიის განვითარებაზე.

ოცდაათიანი წლების „მნათობის“ ფურცლებზე არაერთი საუკეთესო ლექსი გამოაქვეყნა ქართული საბჭოთა პოეზიის ერთ-ერთმა ფუძემდებელმა ვიქტორ გაბესკირიამ. მის ლექსებში თავისებურ ასახვას პოულობდა სოციალისტური სინამდვილე, ლირიკული გმირი თანამედროვე ადამიანის განცდებს წარმოსახავდა, მოცემული იყო ხვალისდელი დღის ნათელი პერსპექტივები. ამასთან ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ვ. გაბესკირიას ლექსებში გაშუქებული აქტუალური თემები და პრობლემები არასოდეს არ სცილდებოდა ემოციურ ფარგლებს და არ ვარდებოდა შიშველ პათეტიკაში. თვით ისეთი ლექსიც კი, როგორც არის „ჩვენი ქვეყნის ქალიშვილები“ (1936, № 4). დროის ძახილი ზომიერებით არის მოცემული.

ლირიკული გმირის ემოციურ გრძნობებს გამოხატავს ლექსი „ნაცნობი ეზო“ (1938, № 3), „ბალი“ (1939, № 3). საქართველოს ისტორიულ წარსულზე მოგვითხრობს პოეტი ლექსში „ძველ საქართველოში“ (1940, № 3). მაგრამ რა თემაზეც არ უნდა დაეწერა პოეტს თავისი ნაწარმოები, მისი იდეური გააზრება თანამედროვეობის პოზიციიდან იყო მოცემული. ყოველივე ეს ვ. გაბესკირიას ლექსებს უშუალოდ აახლოებდა სოციალისტური რეალიზმის პრინციპებთან.

ზემოთ დასახელებული პოეტები მხოლოდ მცირე ნაწილია ამ პერიოდის „მნათობში“ მოღვაწე პოეტებისა, რომელთაც გარკვეული მიზეზების გამო აქვერ შევხებით, მაგრამ ზემოთქმულის შედეგად მაინც ხდება შესაძლებელი გარკვეული დასკვნები გავაკეთოთ:

ოცდაათიანი წლების მიმდინარე ლიტერატურულ ცხოვრებაში აქტიურ როლს თამაშობდა ჟურნალი „მნათობი“. მის ფურცლებზე უხვად იბეჭდებოდა პოეტური ნიმუშები სრულიად სხვადასხვა რანგისა და ასაკის პოეტებისა, რომელთა შემოქმედებაში ფართო ადგილს იჭერდა თანადროული ცხოვრების ამსახველი თემები და მოტივები, წარმოსახული იყო ცხოვრებისეული მტკიცეული პრობლემები, ხვალისდელი დღის პერსპექტივები, ახალი ცხოვრების გმირები, თანამედროვე ადამიანთა დაუვიწყარი სახეები.

ოცდაათიანი წლების პოეტური ნაწარმოებების თემატიკა და შინაარსი განუყოფლად იყო დაკავშირებული იმ დროის საზოგადოებრივი ყოფის სინამდვილესთან. არ ყოფილა ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეში რაიმე ისეთი ღირსშესანიშნავი მოვლენა, რომელიც 30-იანი წლების ქართულ პოეზიაში არ ასახულიყო. ამ პერიოდის პოეტთა მოწინავე წარმომადგენლებმა არა მარტო რაოდენობრივად შეაესეს ქართული პოეზიის ისტორია, მათ თვისებრივად გადაახალისეს ქართული ლექსი, შემოიტანეს და დაამკვიდრეს გამოსახვის ახალი

საშუალებები, გაამდიდრეს და ახალ საფეხურზე აიყვანეს რითმა, ეს ბრწყინვალე ატრიბუტი ქართული კლასიკური ლექსისა, საერთოდ, დახვეწეს და გააფაქინეს წერის კულტურა. ქართული პოეზია თემატიკურად და ქანობრივად საგრძობლად მრავალფეროვანი გახდა.

სოციალისტური რეალიზმის დამკვიდრებამ, ერთი მხრივ, ახალი მიღწევები მოაპოვებინა ისეთ პოეტებს, როგორც იყვნენ: გ. ტაბიძე, ი. გრიშაშვილი, ალ. აბაშელი, ს. შანშიაშვილი, ი. მოსაშვილი, ვ. ვაბესკირია და სხვ., ხოლო, მეორე მხრივ, ახალი პოეტური თვისებებით, თემებითა და განწყობილებებით აღჭურვა პ. იაშვილი, ტ. ტაბიძე, ვ. გაფრინდაშვილი, კ. ნადირაძე, გ. ლეონიძე, ს. ჩიქოვანი და სხვ., რომლებიც დიდხანს უხდიდნენ ხარკს სიმბოლისტურ-დეკადენტურ მოტივებსა თუ ფუტურიზმის უაზრო ცდუნებებს.

სოციალისტური რეალიზმის ათვისებამ უშუალოდ დააკავშირა სოციალისტური ცხოვრებისა და მშენებლობის პერსპექტივებთან ახალი სინამდვილის მომღერლები ალ. შირცხულავა, კ. კალაძე, ირ. აბაშიძე, გრ. აბაშიძე და სხვ.

„მნათობის“ ფურცლებზე დაფრთიანდა 30-იან წლებში გამოხული ახალი პოეტური თაობა მისი საუკეთესო წარმომადგენლების — ლ. ასათიანის, მ. გელოვანის, ვლ. უბილაძის, ალ. საჭაიას, ი. ნონეშვილის, რ. მარგვიანის, გ. კალანდაძის, შ. ამისულაშვილის, ლ. სულაბერიძისა და სხვათა სახით. მათი ახალგაზრდული პოეტური ხმის ნაკადი ძალუმად ერთვოდა თანადროული ქართული პოეზიის დიდ მდინარეს.

ოცდაათიანი წლების ქართული პოეზია მეტად მდიდარი და საინტერესო ეტაპია მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ამ საინტერესო ეტაპის შექმნა უშუალოდ უკავშირდება ამავე პერიოდის ჟურნალ „მნათობისა“ და მისი სარედაქციო კოლეგიის დაუცხრომელ მოღვაწეობას, რომელთა მიზანი იყო ჟურნალის ირგვლივ აქტიურად შემოეკრიბა ქართველ პოეტთა მოწინავე რაზმი, პოეტური სიტყვის სახელმძღვანელო ოსტატები, ასევე იმედის მომცემი ახალი პოეტური თაობა. როგორც ვხედავთ, ამ ამოცანებს ჟურნალმა „მნათობმა“ წარმატებით გაართვა თავი.

Р. Ч. ЧХАРТИШВИЛИ

ГРУЗИНСКАЯ ПОЭЗИЯ 30-х ГОДОВ И ЖУРНАЛ «МНАТОБИ»

Резюме

В труде проанализированы те произведения, которые определили существенные тенденции грузинской поэзии 30-х годов XX века. Для этого периода характерно становление и развитие нового творческого метода социалистического реализма.

Журнал «Мнатоби» часто предоставлял свои страницы лирике Г. Табидзе, Г. Леонидзе, Ал. Абашели, И. Гришашвили, Т. Табидзе, П. Иашвили и др. В лирических произведениях этих поэтов явно выражены принципы социалистического реализма.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ჟურნალისტიკის განყოფილება

წარმომადგენა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

აკოლონ ცანავა

მიტოლური ნაკადი ქართულ საბჭოთა რომანში

1978 წლის მარტის „ლიტერატურაზე გაზეტასა“ და 1980 წლის თებერვლის „ლიტერატურული საქართველოს“ ფურცლებზე გაიმართა დისკუსია მითის ადგილის შესახებ საბჭოთა ლიტერატურაში. „ჩვენს კრიტიკას, — აღნიშნული „ლიტერატურული საქართველოს“ სარედაქციო სტატიაში, — ფართო, პროფესიული საუბარი არ გაუმართავს ბოლო წლებში ქართულ ინტელექტუალურ რომანზე, მითოსის ნაკადზე, რომელიც ასე სახიერად გამოიკვეთა ქართულ პროზაში. მითოლოგიურ სახეთა და სიუჟეტთა გაცოცხლება, თანამედროვეობის მწვავე პრობლემებთან მათი დაკავშირება საერთოდ მთელი მსოფლიოს ლიტერატურული ფაქტია. მთავარია, დადგინდეს ჯა გამოიკვეთოს, რამდენად დგებიან ეს მითოლოგიური სიუჟეტები თანამედროვეობის სამსახურში, რამდენად სწორად წყვეტენ ისინი სადღესო პრობლემებს, არიან თუ არა თავიანთი არსით, სათქმელთ თუ პრობლემატიკით თანამედროვე ნაწარმოებები“ („ლიტერატურული საქართველო“, 1980 წელი, № 5).

1979 წელს „მნათობის“, ხოლო 1980 წლის „გოპროსი ლიტერატურის“ (№ 1) ფურცლებზე დაიბეჭდა ნოდარ დუმბაძის ინტერვიუ მითთან მისი დამოკიდებულების თაობაზე. ინტერვიუში ნათქვამია: „დრო კი დადგა... მთელი სიღრმით გაირკვეს სოციალისტური რეალიზმის ლიტერატურაში მითოლოგიისა და მითისქმნადობის როლი... მითოსის და ბიბლიის გამოყენება ლიტერატურაში ახალი არ გახლავთ. ამას ჩვენს ლიტერატურაში დიდი და შორეული ტრადიცია აქვს... მითიცა და ბიბლიაც ორთავე მე თავად უდიდეს ლიტერატურად მიმაჩნია.“

ვიღრე ბიბლიაცა და მითოსიც ავტორთა მიერ, როგორც პირველწყარო ან სიუჟეტის დამხმარე მასალა მხოლოდ ისტორიულ რომანებში გამოიყენებოდა, მათდამი განსაკუთრებული პრეტენზია არავის არ გააჩნდა, მაგრამ როგორც კი ბიბლია და მითოსი თანამედროვე ლიტერატურაში გადმოსახლდა და მის ორგანიულ ნაწილად იქცა, ამან დიდი აურზაური, დაბნეულობა და მითქმამოთქმა გამოიწვია, უპირველეს ყოვლისა კრიტიკაში.

მითოლოგიური და ბიბლიური თემების, სენტენციებისა და ღოგმების გათანამედროველობა მათი თემატიკისა და თუნდაც სიუჟეტური მომხიბვლელობით კი არ უნდა ახსნათ, არამედ გაჩენის დღიდან ადამიანის ხასიათისა და მისი ბუნების სტაბილურობით... ღვთაებათა და ადამიანთა შორის აღწერილი ურთიერთობანი, ენებები, ფსიქოლოგიაში, და თუ გნებავთ, ფილოსოფიაც კი ზოგ შემთხვევაში იმდენად რეალური, მიწიერი და აქედან გამომდინარე თანამედროვეა, რომ მათი მხოლოდ მითოლოგიურ და რელიგიურ ასპექტში წაკითხვა, ჩემის აზრით, შეცდომაა და მკრეხელობა. ეს თემები უზომო სიმკვრივის კვაზარულ ვარსკვლავებს ჰგვანან, რომლებიც თავის თავში გასაოცარ ენერჯიასა და მასას იტევენ“ (კ. იმედაშვილი, მითი და თანამედროვე ქართული პროზა, „მნათობი“, 1980, № 2, გვ. 155—156).

კ. იმედაშვილის მეტად საინტერესო წერილში „მითი და თანამედროვე ქართული პროზა“ ნაჩვენებია მითოლოგიზაციის, მითისადმი დამოკიდებულე-

ბის სხვადასხვა ასპექტები მე-19 საუკუნის 10—20-იანი, 30—40-იანი და 60-იანი წლების პროზაში. კრიტიკოსის თქმით, „მთვარის მოტაცება“ გმირ ქვეყნა 1935 წელს და „იგი იქცა არა მარტო ქართულ, არამედ საბჭოთა პროზის მნიშვნელოვან ნაწარმოებადაც... ამ რომანიდან მოყოლებული ვიდრე 60-იან წლებამდე ქართულ პროზაში დემითოლოგიზირების პროცესი მიმდინარეობდა თავისი დადებითი თუ უარყოფითი გამოვლინებებით“ (დასახ. წერილი, გვ. 152—153). რემითოლოგიზაციის პროცესი იწყება 60—70-იანი წლების პროზაში. კრიტიკოსი ასახელებს იმ მწერლებს, რომლებიც სხვადასხვა ასპექტით იყენებენ ქართულ, ბერძნულ, შუამდინარულ, ახალი და ძველი აღქმის მითოლოგიურ მოდელებს. ეს მწერლებია: გ. შატბერაშვილი, თ. ჭილაძე, ა. სულაიაური, ნ. წულეისკირი, ნ. ღუმბაძე, თ. ჭილაძე, ვ. ამირეჯიბი, გ. გეგეშიძე, გ. მალულარია და გ. დოჩანაშვილი.

რემითოლოგიზებული პროზის პოეტიკის ნიშნებად ასახელებს ციტირებას, არქეტის, პარალელიზმს, დროის, მოვლენის, გმირის შექცევადობას, მითის გავრცობას, პაროდირებასა და მითის ქმნადობას.

ჩვენ გვინდა შევნიშნოთ პატივცემულ მკვლევარს, რომ „მითის ქმნადობის“ ცნება არ შეიძლება გაუთანაბროთ „ავტომითს“, ახალი მითის შექმნას. კ. იმედაშვილი წერს: „მწერლები საკმაოდ ხშირად თვით მიმართავენ მითის ქმნადობას“, რომ „მითის ქმნადობა დამახასიათებელია ნ. ღუმბაძისათვის, ჭ. ამირეჯიბისათვის, ნ. წულეისკირისათვის“... და ა. შ. (დასახ. წერილი, გვ. 157). კრიტიკოსის აზრით, ნ. წულეისკირმა შეთხზა არგის მითი, ჭ. ამირეჯიბმა კი — თუთაშხიასი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ყველა მითოსური ფაქტი ისტორიამდელ ეპოქაში მოხდა. „ქვეყნიერების შესაქმნიდან წარღვნამდე, — მათ შორის განვლილ დროში მოხდა ყველა მითოსური ფაქტი, ისტორიულ ხანაში მომხდარ მოვლენათა არქეტიპები“ (ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1979, გვ. 11). ახალი მითის შექმნა ისევე შეუძლებელია, როგორც ახალი ჯადოსნური ზღაპრისა. კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ახალი „ილიადა“ და „ოდისეა“ არასოდეს არ შეიქმნება, რადგან ის მითოლოგიური ნიადაგი, რომელიც კვებავდა ჰომეროსის ფანტაზიას, ხელახლა არ გამეორდება. კ. იმედაშვილი დაბეჯითებით ამბობს, რომ ჭ. ამირეჯიბისეული თუთაშხიას მითი „ქართულმა მითოლოგიამ... არ იცის. იგი ავტორის მისტიფიკაციის ნაყოფია, მაგრამ ეს მისტიფიკაცია ეყრდნობა მითის შინაგანი კანონზომიერების ზუსტ ცოდნას“ (კ. იმედაშვილი, დასახ. წერილი, გვ. 160). ამ შემთხვევაში მითოსური მოტივების (ურჩხულის უძლებობა, მოჭრილი თავის სანაცვლოდ ახლის ამოსვლა, ჩანთქმული ადამიანებისა და სხეულის ნაწილების უკან ამონთხვევა, გულის ამოჭრა და ურჩხულისათვის მირთმევა, თვითშეწირვა და ამაღლება, ღმერთად გახდომა და ა. შ.) გარკვეული მიზანდასახულობით გამოყენებასთან, რეკონსტრუქციასთან გვაქვს საქმე და არა ავტომითთან. ყოველ ნიჭიერ მწერალს სხვადასხვა მითოსური მოტივის გამოყენებით შეუძლია შექმნას მისთვის საჭირო ისეთი კონსტრუქციის სიუჟეტი, რომლის ტოლფარდი არ იცის ხალხურმა შემოქმედებამ, მაგრამ ეს მაინც არ ნიშნავს ახალი მითის შექმნას — „ავტომითს“, რადგან ყოველი მისტიფიკაცია მაინც მითის შინაგან კანონზომიერების ცოდნას ემყარება და მისი დანაწევრება ცალკე მითოსურ ერთეულებად მეტად ადვილი საქმეა.

კ. გამსახურდიას ფოლკლორისადმი დამოკიდებულების საკითხს ჩვენ ბროშურა ვუძღვევით. ამჟამად გვიანტერესებს საკოლმეურნეო წყობილების ჩამოყალიბების პერიოდის ამსახველი რომანის „მთვარის მოტაცების“ ორი მითოსური ასპექტი, რომელიც გარკვეული მხატვრული მიზანდასახულობითაა გამოყენებული ძველი და ახალი ყოფის დასაპირისპირებლად.

ქართულ და მსოფლიო მითოლოგიაში ცნობილია, რომ მთვარე (ასევე მზე) შეიძლება გაუჩინარდეს (დედამიწაზე ჩამოვიდეს, ზღვაში ან ქვესკნელში ჩაეშვას), შემდეგ კვლავ თავის სამყოფელს დაუბრუნდეს, განახლდეს. ერთ-ერთ ხეთურ თქმულებაში გადმოცემულია, თუ როგორ ჩამოვარდა ციდან მთვარე. მიწაზე ჩამოვარდნილ და ქვესკნელში მიმავალ მთვარეს ჭეჭა-ქუხილის ღმერთმა წვიმა დაადევნა, დასველა და აიძულა ისევ ცას დაბრუნებოდა („ციდან ჩამოვარდნილი მთვარე“, მცირე აზიის ძველი ლიტერატურა, თარგმანი ვ. ივანოვისა, მოსკოვი, 1977, გვ. 50, რუსულ ენაზე). სვანური თქმულების მიხედვით, მიწაზე ჩამოსულმა მთვარემ გააჩავრა დედა, რომელიც ძროხას წველიდა. გაჩაგრებულმა დედამ შეიღს ძროხის ფუნა ესროლა და სახეზე მიაგლისა. ამიტომ ჩანს მთვარეზე შავი ლაქებიო (ბ. ნიჟარაძე). ბუმბენები ასე მიმართავენ ახალ მთვარეს: „წაიღე ჩემი სახე და მომეც მე შენი... სახე, რომელიც სიკვდილში გადასულს, ისევ ცოცხალს გაბრუნებს. ო. მთვარევ, ადრე შენ ამბობდი, რომ სიკვდილის შემდეგ ჩვენც კვლავ დაგვიბრუნდებოდა ცხოვრება“ (ე. კოტლიარი, აფრიკული მითები და ზღაპრები, მოსკოვი, 1975, გვ. 73, რუსულ ენაზე). ოდესღაც დიდი ოკეანე წაეჩხუბა ცას და მზე მოიტაცა. იგი ქვესკნელში წაიყვანა. ჭეჭა-ქუხილის ღმერთმა თავის შვილი გაუგზავნა ოკეანეს და მზე უკან დააბრუნებინა. როცა ადამიანებმა ხაინ (მთვარე) მოკლეს და შეჭამეს, მზემ (იშკომ) შური იძია მკვლელებზე და ისინი აფორებად გადააქცია (ე. კოტლიარი, დასახ. წიგნი, გვ. 74). პერსეფონე როცა ქვესკნელში მიჰყავს პოსეიდონს, ან როცა ოსირისი შორდება ნილოსის ნაპირებს, გამრავლება წყდება, გვალვა ისადგურებს, ყველაფერი ხმება; როცა ისინი ბრუნდებიან, — ბუნება ყვავილობს, განახლება იწყება.

ღვთაებათა სიკვდილი ან დროებით გაუჩინარება, შემდეგ კი მკვდრეთით აღდგომა, ან კვლავ განახლება და დაბრუნება — უძველესი ავარარული მითების კუთვნილებაა. მთვარის და მზის ზესკნელ-ქვესკნელში მოგზაურობა (სიკვდილი და გაცოცხლება) სტადიალურად გვიანდელი მოვლენაა, მის არქეტიპად მიჩნეულია ვეგეტატიური ღვთაებები. მითოლოგიის განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ყველა ამ ფუნქციას ანთროპომორფული ღვთაებები ისაკუთრებენ (იშთარი, ოსირისი, აღონისი, დიონისე, პერსეფონე, ქრისტე და ა. შ.).

კ. გამსახურდია თავის წერილში „მთვარის მოტაცების გამო“ მიუთითებს, რომ მან აღიდებული ენგური რევოლუციის სიმბოლოდ დასახა, რომელმაც „რელიგია დაანგრია... რელიგიური ფენომენი დაანგრია“ (რჩ. თხზ., VII, თბ., 1965, გვ. 398). აქ იგულისხმება მთვარისა და მისი მონაცვლე წმინდა გიორგის კულტიდან მომდინარე წეს-ჩვეულებები, რომლებსაც დიდი გულმოდგინებით ასრულებენ ღომკაც ესვანჯია, ლუკაია ლაბაზუა, კაც ზვამბაია, თარამ ემხვარი, ქორა მახეში, თამარი, ბაბუა ტარიელი და სხვა.

რომანის სათაურის არქეტიპი მთვარის მითოსურ უკვდავებასთან არის დაკავშირებული. საერთოდ, მხატვრული ნაწარმოების სათაურის თაობაზე

კ. გამსახურდია წერდა: „არაფერი ისე არ ახასიათებს მწერალსა და მის სტილს, როგორც სათაური... სათაური იგივეა, რაც თვალი ადამიანისა, ან სარკვევით კაცთა სამყოფოსი... უთუოდ სათაურია პირველი დერიტა შემოქმედებისა. სათაური ჰგავს მეომარის მიერ პირველ მოქნევას ხმლისას“ (რჩ. თხზ., VI, თბ., 1963, გვ. 145—146).

რომანის სათაურის — „მთვარის მოტაცების“ სიმბოლური მნიშვნელობის საყურადღებო ინტერპრეტაციას იძლევა კრიტიკოსი ა. ბაქრაძე. მისი აზრით, თარაშ ემხვარის გარეგნული ბრწყინვალეობა, ვაჟკაცობა, სილამაზე, განათლება ის სინათლეა, „რასაც მთვარე აშუქებს. მთვარეც ანათებს, მთვარეც ბრწყინავს, მაგრამ ნასესხებია ის სინათლე, მთვარის სინათლე არ იძლევა განაყოფიერების საშუალებას. ვერავის გაათბობს იგი... ვერავითარ თესლს ვერ დაამწიფებს. ცივია და მკვდარი მთვარის სინათლე, ცივია და მკვდარი თარაშ ემხვარის ცოდნაც, განათლებაც, ვაჟკაცობაც, სილამაზეც. აქედან არის ალბათ თარაშისა და მთვარის ანალოგიაც და რომანის სახელწოდებაც“ (ა. ბ ა ქ რ ა ძ ე, მითოლოგიური ენგარდი, თბ., 1969, გვ. 91—92).

რომანის სათაურის ა. ბაქრაძისეულ გაგებას ეთანხმება ა. გომართელი. იგი ამ ნაწარმოებს მიიჩნევს „ტრაგიკულ ეპოპედ“ და თარაშ ემხვარის დაღუპვასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: „თარაშ ემხვარის დაღუპვაში გაცხადებულია თარაშ ემხვარის კლასისა და მისი საზოგადოების დაღუპვა. შავ ჩოხასაც სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს, რადგან ჩოხა იყო იმ ეპოქისა და საზოგადოების ფორმა... ენგურში უნდა დაიღუპოს სწორედ ჩოხიანი და არა ევროპულ კოსტუმიანი თარაში“ (ამირან გომართელი, „მთვარის მოტაცების“ სათაურის გაგებისათვის, პირველი სხივი, IX, თბ., 1973, გვ. 403). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ რომანის სათაურში მითოლოგიზირებულია მთვარის უკვდავების, გაუჩინარების, გაქრობისა და ხელახალი დაბრუნების, აღორძინების მითოსური მოდელი.

მთვარე ხელიდან გამოსტაცა ადიდებულმა ენგურმა თარაშ ემხვარს, რადგან მას, მთვარის მსგავსად, ხელახალი განახლება, აღორძინება არ შეუძლია. რომანის პროლოგსა და ეპილოგში მთვარის მითოლოგიზირების ორი ასპექტია მოცემული: პროლოგში მამა-შვილი (კაც ზემამბია და არზაყანი) ღამით გადასტურავენ ადიდებულ ენგურს. ენგურის ტალღებში „ცეკვავენ თეთრი მთვარე“ (თუთარჩელა). ცაზე დავანებული ნამდვილი მთვარე კი „უღუპველი სიმალიდან გადმოსცქეროდა გრილით მიმავალ ენგურს“ (რჩ. თხზ., I, თბ., 1958, გვ. 26). მამის დახმარებით თუთარჩელა ღამეს არზაყანმა (ახალი ცხოვრების მოციქულმა) მშვიდობიანად გადალახა მწერლის მიერ რევოლუციის სიმბოლოდ დასახული ენგური. ეპილოგში, ასევე ადიდებულ ენგურს შევიღებულ ემხვარსა და არაბიასაც დაჰნათოდათ თავზე იგივე მთვარე, მაგრამ მალე „მოთალხო ღრუბელი გადაეფოფრა“ მას. ენგურის ტალღებმა გზააბნეულ ემხვარს არაბია გამოსტაცა. წუთით კვლავ გამოანათა ღრუბლებიდან მთვარემ და „აკაჰკაჰდა წყლის ზედაპირი“. ყოინა დასცა ემხვარმა, ისევე გაახილა თვალი, მთვარე უკვე ძირს ჩამოსულიყო და „მისცურავდა გასარკულ წყლის პირზე“. გაშალა მკლავები თარაშმა და მთვარეს ჩაეხვია. მთვარევე მთვარის დისკომ ემხვარს თვალი მოსტაცა, თითქოს „უფსკრულეთს დარჩენილ ცეცხლებზე მგზნებარე მეორე თვალი და მიყვა მთვარეს ცნობაწართმეული ცურვით“ (იქვე, გვ. 725). ენგურზე ჩამოსულ მთვარეს ემხვარი ქვეყნულში უნდა ჩაჰყვეს, რადგან ცალი თვალი იქა აქვს დარჩენილი. მაგრამ „იძალა ის ევ

ენგურმა, იბურთავა მთვარე, გამოსტაცა ქანცმილენურ მცურავს და გააქანა უფსკერო შავეთში“. სწორედ აქ იხსენება სასათაუროდ აღებული მითოსური მოდელის ძირითადი აზრი. ენგურმა მთვარე გამოსტაცა ემხვარს ხელიდან, რადგან თარაშს არ შეეძლო ხელახალი აღორძინება, განახლება, რომელიც მითოსური მოდელის მიხედვით, ღვთაების, ან ღვთაებამდე ამაღლებული (წილხვდომილი) გმირის ხვედრია. თარაშ ემხვარის ცხოვრებისეული მრწამსი, მისი იდეები და შეხედულებები განწირულია დასაღუპავად. მათი აღორძინება ან განახლება შეუძლებელია.

გარდა რომანის სათაურის თანამედროვე პოზიციებიდან მითოლოგიებისა, კ. გამსახურდია მთვარის მოტაცებაში იყენებს მეზირის კულტის მითოსურ მოდელს და მეტად ხელშესახებად გვიხატავს საბჭოთა წყობილების დამყარების შედეგად ძველი პატრიარქალური დიდი ოჯახის რღვევის მტკიცუნულ პროცესებს. სვანეთის დიდი ოჯახის მეთაურის ქორა მახვშისათვის პრინციპულად მიუღებელია საბჭოთა წყობილება. ამდენად, ახალი გზის შემოყვანა სვანეთში ქორა მახვშის სიკვდილსაც ნიშნავს. ახალი გზით ახალი იდეები შემოდის, რომელიც პრინციპულად უპირისპირდება პატრიარქალურ ყოფას. არზაყან ზემბაია რევოლუციით კლავს პატრიარქალური ოჯახის მფარველ ანგელოზს — მეზირს (გველს), ამით იგი კლავს დიდი ოჯახის მეთაურ ქორა მახვშსაც. ეს იმ დღეს მოხდა, როცა ახალი გზის მშენებელთა ლაღუმების გრიალმა ქორა მახვშის სახლამდე მოაღწია. თვით ქორა მახვშს ჩაესმა ეს ხმა ყურში. ამას მეზირის სიკვდილიც რომ დაემატა, გამწარებულმა მახვშმა თავში ხელი წაიშინა, ლოგინზე დაეცა და სული განუტევა.

პატრიარქალური ოჯახი და მისი მფარველი ძალა — მეზირი განუყოფელი იყო. მეზირის მოკვლით არზაყანმა სიმბოლურად მოსპო ძველი პატრიარქალური დიდი ოჯახი, რომელიც სრულიად შეუფერებელი იყო ახალი იდეების, საბჭოთა წყობილების დამკვიდრებისა და გამარჯვებისათვის.

მწერალ აკაკი გელოვანთან კამათისას, კ. გამსახურდია აღნიშნავდა: „თქვენ მეზირის გამო მედავებით. ეს ეთნოგრაფებისაგან გამიგონია. სად ვნახე მე ასეთი რამ? ეს არაა მთავარი. არარსებულის და დაუჯერებელის არსებულად და დამაჯერებლად ქცევა, ეგ არის ხელოვანის მიზანი... რაც შეეხება კულტს, ეს არ მინახავს, როგორც დანტეს არ უნახავს ჯოჯოხეთი“ („საქართველოს ბუნება“, 1969, № 10).

ჩვენ მიერ 1976—1977 წლებში, სვანეთის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიციების დროს მოპოვებული ახალი მასალები ერთხელ კიდევ ადასტურებენ სვანეთის ყოფის ცნობილი მკვლევარების მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ მეზირის კულტი სვანეთში ნამდვილად არსებობდა (ამის შესახებ იხ.: ბ. ნიქარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1962, გვ. 75—76; მიხ. ჩართოლანი, ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, თბ., 1961, გვ. 172—175).

ეს კულტი, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს დავით წერეთიანი, ხტონური წარმოშობისაა. „მეზირი ოჯახის მფარველი ძალაა, რომელიც ქვეწარმავლისა თუ სხვა ცხოველის სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი. თავდაპირველად მეზირის განმასახიერებელი ცხოველები ასე მრავალგვარი არ იქნებოდა. იგი ისეთი სულდგმული უნდა ყოფილიყო, რომელსაც მიწასა და სიბნელეში ჰქონდა ადგილსამყოფელი. ამ კულტის კავშირი მდინარესთან და „პილიშის“ დღეობასთან გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად მეზირი მხოლოდ გველი

შეიძლებადა ყოფილიყო“ (დავით წერედიანი, სენატური საკულტურო-გალობლები, „მაცნე“, 1970, № 6, გვ. 170). ძველი სარწმუნოებრივი მითოლოგიური წარმოდგენების მიხედვით გველი ძირითადად წყალთან იყო დაკავშირებული და მდინარე გველის, ხოლო გველი მდინარის სიმბოლურ გამოხატულებას წარმოადგენდა.

მეზირის კულტი მთელს საქართველოში იყო გავრცელებული. გველის, გველ-ვეშაპის მითოლოგიება შოთა რუსთაველის, აკაკი წერეთლის, ვაჟას, კ. გამსახურდიას, დ. შენგელაიას და სხვათა შემოქმედებაში შეპირობებულია ეროვნული მითოლოგიური მონაცემებით. იგი მყარი, ნაციონალურ-კულტურული მოდელის ერთ-ერთი ასპექტია. მსოფლიო მითოლოგიაში გველი ტიპობრივი ხტონური ცხოველია. დრაკონების მკვლელი გმირების გამოჩენით იწყება ხტონიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა. დემონოლოგიურ თვისებებთან ერთად, „წმინდა გველის კულტი ითვლებოდა ერთ ყველაზე ცოცხალ და გავრცელებულ კულტად ანტიკურ სამყაროში“ (ა. ლოსევი, ანტიკური მითოლოგია, მოსკოვი, 1957, გვ. 42, რუსულ ენაზე). მშენიერი ათინა-პალადი, ორფიკული მითების მიხედვით, გველია. მის ტაძარში ერთი ან ორი წმინდა გველი ჰყავდათ. არგოსში გველი ხელშეუხებელი იყო. აფრიკის ერთ-ერთ ტომში არსებობდა სპეციალური წმინდა ადგილი, რომელიც გველებს სამყოფად ითვლებოდა. თუ რომელიმე გველი ამ ადგილს მოშორდებოდა და ვინმეს სახლში შევიდოდა, ქურუმს მიმართავდნენ. ქურუმი აიძულებდა გველს თავის წმინდა ადგილს დაბრუნებოდა. ვინც გველს შეხვდებოდა, ვალდებული იყო „მიეცა სასმელი და ეკოცნა მისთვის“ (ე. კოტლიარი, აფრიკული მითები და ზღაპრები, გვ. 40).

მოხვევთა რწმენით, ზოგიერთ ოჯახში დაბუდებულია ფუძის გველი, ან ალალი გველი (ანკარა). „ფუძის გველს დიდი მზრუნველობით უვლიან და, რომ არ გააჯავრონ, მას რძეს უდგამენ“ (ს. მაკალათია, ხევი, ტფილისი, 1934, გვ. 195). ზემო იმერეთის სოფ. რგანში ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალები დასტურდება, რომ შემენს (შემოჩვეულს), ე. ი. გველს, საქონლის ზაკში, ჯამით რძეს უდგამდნენ. ასე იქცეოდა ტაია შელიაც. იგი ფუძის ანგელოზს — გველს რძიან ჯამს ლოგინის ქვეშ უდგამდა.

1979 წელს ყაზბეგის რაიონში ჩვენ დავადასტურეთ მეზირის კულტის არსებობა. აქ მოპოვებული მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ჯადოსნურ ზღაპრებში გავრცელებულ „გველის თოლის“, ხვითოს სასწაულებრივი თვისება (აღამიანის გამდიდრება) დაკავშირებულია გარკვეულ რწმენასთან. გველს სასწაულოქმედი თვალი (თოლი) ამოაქვს ქუდბედიანი კაცის საფლავიდან. იგი წილხვდომილი (ქუდბედიანი) კაცის თვალია (შდრ. „ჩავასკენებენ საფლავში, შემოგვევლება ცხენიო, მაჯებს დაგიხვრენ ჭიანი, თოლებს ამოვთხრის გველიო“).

სამეგრელოში გავრცელებული მითოლოგიური გადმოცემების მიხედვით, გველი ასეთ ძვირფას თვალს (ხვითოს) ქათმის კვერცხივით დებს. რასაც ეს თვალი (ხვითო) შეეხება, ყველაფერი ოქროდ იქცევა (ალ. ცაგარელი, მეგრული ეტიუდები, 1880, გვ. 9, რუსულ ენაზე). ქრისტიანულ ლეგენდას შიის მარანზე თავის საფუძველი ადრინდელ მითოლოგიურ რწმენაში ეძებნება. ზემო იმერეთში ჩვენ მიერ 1978 წელს ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით (სოფ. რგანი, ჭიათურის რაიონი), შემქმენი (გველი) რომელი კურის ძროზე (ძირზე) დაიბუდებს, იმ ქუტიდან ღვინო არ გამოიღევა. რამდენსაც მოაკლებს პატრონი, იმდენივე ემატება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან აშკარაა, რომ კ. გამსახურდიას მეზირის კულტი კი არ გამოუგონია, უშუალოდ საქართველოს ეთნოგრაფიული ყოფიდან აულია. ეს კულტი არა მარტო სვანების ყოფაში იყო შემორჩენილი, არამედ იგი საქართველოს თითქმის ყველა კუთხისათვის იყო დამახასიათებელი.

ასეთი მყარი ნაციონალურ-კულტურული მოვლემები თავისებურ გააზრებასა და ასახვას პოულობენ ლიტერატურასა და ხელოვნებაში, როგორც ზოგადმნიშვნელოდი იდეისა და მიზანდასახულობის მითოლოგიზაციის საშუალება. კ. გამსახურდიას „მთვარის მოტაცებაში“ მეზირის კულტს უაღრესად სიმბოლური დატვირთვა აქვს დაკისრებული და თავისებური ასპექტით გვიდასტურებს საბჭოთა წყობილების გამარჯვების აუცილებლობას ძველ, დრომოქმულ პატრიარქალურ ყოფასთან შედარებით.

„მთვარის მოტაცების“ პროლოგში მოხსენებული „თეთრი მთვარე“ სამეგრელოში „თუთარჩელას“ სახელწოდებითაა ცნობილი. საესე, ყვითელი მთვარის მიერ დაღვრილ სინათლეს, სითეთრეს „თუთარჩელა“ ჰქვია. ეს სითეთრე, შ. რუსთაველის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მზიანი ღამე“, მისი ღვთაებრივი ძალმოსილება, თავისებური მხატვრული პრინციპითაა მითოლოგიზირებული ნ. წულუისკირის რომან „თუთარჩელაში“. მოქმედება წარმოებს ისტორიული თეთრი მთის (ჩეგოლას) მიმდებარე სოფლებში, სახელდობრ, საკლანდარიოში. „ყვითელი მთვარე ნელ-ნელა ამოცურდა და საკლანდარიო თეთრ ბურუსში გახვია... თუთარჩელა თეთრი მთიდან დაიძრა... თუთარჩელას სიჩუმე უყვარს... სითეთრე და სიჩუმე ციდან ჩამოაქვს... თეთრი მთა თუთარჩელაში ენას იდგამს, თეთრ ღამეს, ძველისძველ მეგობარს საიდუმლოს უმხელს“ (ნ. წულუისკირი, რომანი და მოთხრობები, თბ., 1973, გვ. 7). და ეს საიდუმლო სწორედ ის მითოსური მოვლეა („ჩარჩო“), რომელსაც მწერალი თავის ძირითადი მიზანდასახულობის გამოსაკვეთად იყენებს. გუგუ კლანდარიას არქექტიპია არგი და ოდოია, ანინასი კი ღვთაება ნანა. არგიმ თვითშეწირვის გზით აღმართა სალოცავი კაპუნია, რომლის ძალით ქვეყნიდან განდევნა უცხო დამპყრობლები, შემდეგში ექვი შეიტანა ცხენისწყლის ნაპირიდან თეთრ მთაზე ატანილ ხულას ტოლა ქვის (კაპუნიას) ყოვლისშემძლეობაში. შემდეგში ოდოიამ დაამხო კაპუნია და მის სანაცვლოდ მთვარის სალოცავი ტაძარი ააშენებინა. ამ ტაძარში დაეყუდა მთვარეს შეწირული (თუთაში) ოდოია. „მიწიერ მშვიდ და უზრუნველ ცხოვრებაზე კვლავ უარი თქვა, ჯაჭვები აისხა, თუთარჩელაში თავის ღმერთებთან საუბარი განაგრძო“ (იქვე, გვ. 19). უსაზღვრო თვითგვემითა და შეურყეველი რწმენის წყალობით ჯაჭვასხმული ოდოია საწადელს აღწევს. „ერისიონიდან გაუდგა გზას“ მთვარისაკენ. მთვარემ ერთგული თუთაში ოდოია ღმერთად აკურთხა, მაგრამ ერთხელ ციას დახმარებით მესამე ციდან მან ულამაზეი ღვთაება ნანა მოიტაცა და მიწაზე ჩამოიყვანა. ამ არქექტიპში მთავარია მითის ხარისხი, რომლის მიხედვით, თვითშეწირვის გზით ბოროტება აუცილებლად უნდა დაითრგუნოს, სიკეთემ უსათუოდ გამარჯვება უნდა იზეიმოს. თუთაშივით ჯაჭვასხმული გუგუ კლანდარია წილხედომილია, ამაღლებული, არაჩვეულებრივი. „წინაპართა მსგავსად, გუგუს სხეულს მუდამ თან ახლდა ღვთაებრივი თვისება... თითქოს თუთაშებმა თუ დიდმა მოწამეებმა უანდერძეს გუგუ კლანდარიას ეს თილისმა“ (გვ. 69). ღვთაებრივი მეუღლის წუთიერი გატაცებით გამოწვეული ღალატის შედეგად სოფელში თითით საჩვენებელი გუგუ კლანდარია, განთქმული ექიმი 3. მაყნე, ენასა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

და სიკეთით სავსე ადამიანი, ჯაჭვებს აისხამს და თუთარჩელაში გადაეშვება. საქმოსანმა გვაჩი კალანდარიამ გზა-კვალი აუბნია ანინასა და გუგუს. განუზომელი ფიზიკური და სულიერი ტკივილები მიაყენა მათ ადამიანურ მეობას. გუგუ კალანდარია შეუდგა გოლგოთის გზას, შიშველ ტანზე ჯაჭვები აისხა, ზედ პერანგი გადაიფარა და დაბინდული გონება თუთარჩელას მიაპყრო. თუთაში ოღოია ეცხადება მას და უმტკიცებს, რომ „როცა ჭეშმარიტი სიყვარულია, უნდა იტანჯო... ტანჯვის გზას მივყევართ სიყვარულისაკენ. სიყვარულს დიდი რწმენა სჭირდება“ (გვ. 233). გუგუ კალანდარიამ გაიარა წამების დიდი გზა და კვლავ შეუერთდა ამალღებულ, ღვთაებრივ სიყვარულს, კვლავ დაუბრუნდა ცხოვრებას, ოჯახს.

„თუთარჩელაში“ მითოლოგიზირება თვითმიზანი არ არის. აქ არც ახალი მითის შექმნასთან გვაქვს საქმე. მითოსური მოდელი აქ გამოყენებულია ახალი, თანამედროვე საბჭოთა ადამიანის ამალღებული თვისების — ურყევი რწმენისა და შეუდრეკელი ნებისყოფის მხატვრულ ასპექტში გამოსაკვეთად, რომ ბოროტება დროებითია და, რამდენიც არ უნდა გაიხანგრძლივოს მან თავისი არსებობა, საბოლოოდ მაინც დაითრგუნება. სიკეთეს დამარცხება არ უწყერია.

ქართულ კრიტიკაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მითოლოგიური სტრუქტურა ნ. წულუისკირის რომან „თუთარჩელაში“ პარალელიზმის პრინციპზეა აგებული. ავტორი ქართულ მითოლოგიაზე დაყრდნობით ქმნის არგისა და ოღოიას მითს და ამ მოდელის შემდეგ იქმნება რეალური პლასტი — გიორგის ამბავი, რომელიც გენეტურად უკავშირდება როგორც ერთს, ისე მეორეს, მაგრამ... გიორგის ხაზი ზოგადად იმეორებს მითოლოგიური მოდელის ლოგიკას. იგი ასევე ახლობლობას ავლენს თეთრი გიორგისა და ქრისტეს მითთან ამა თუ იმ მითოლოგეით... სამი პლასტი — არგის, ოღოიასი და გიორგის — ერთმანეთის პარალელურად არსებობს და, ამავე დროს, ავრცობს, აგრძელებს კიდევ ერთმანეთს“ (ც. იმედაშვილი, დასახ. წერილი, გვ. 158—159). ჩვენს ადრინდელ წერილში მივუთითეთ გიორგის (იგივე გუგუ) კალანდარიას არქეტპად არგისა და ოღოიას გამოყენებაზე (იხ. „კრიტიკა“, 1979, № 4). ასევე გიორგის მეუღლის ანინას სახე პროეცირებულია არქეტპის — თუთას ქალიშვილის — სიყვარულის ღვთაება ნანას სახესთან. ეს ნანა აღმოსავლურ მითოლოგიაში ცნობილი ღვთაებაა, რომლის კულტი საქართველოშიაც არსებობდა და საწესჩვეულებო საგალობლებში რეფერენის სახით დღემდე შემონახული (იხ. ჯ. ბარდაველიძე, ქართული ხალხური ლექსი, თბ., 1979, გვ. 80).

„თუთარჩელაში“ ქართული მითოლოგიური მოდელია გამოყენებული. პირველი თავის სათაურია „ჰეკატეს ბალი“, მაგრამ ეს ჰეკატე კოლხური წარმომავლობის ქალი ღვთაებაა, აიეტის მეუღლე მედეას დედა. ბერძნულ მითოლოგიურ პანთეონში ეს სახე კოლხეთიდან შეტანილად ივარაუდება.

საბჭოთა ექიმის გუგუ კალანდარიას ბაბუას (მამის მამას) გერგებებს სახელგანთქმული ბალი ჰქონდა. ამ ბალს „გერგების ბალს“ ეძახოდნენ. გერგებებს ამ ბალში მოჰყავდა სამკურნალო ბალახები. „თვალის ჩინივით უვლიდა ამ ბალს მოხუცი“. ზოგჯერ „ვო, ბაბუა გერგებებს“ ძახილით შემოვიარებოდა რომელიმე კალანდარიას ბიჭი და თხილის ჯოხს დაუდებდა ფეხებთან. ექიმბაში „გერგებე თავის ჯადო თვალს ჯოხს დაასობდა და დაიწყებდა: „არე, მარე, სარე, მარე სისაკურელი მარე. დუდი შხუ ღო კუდელი ჰოფე, ნინა გო-

ბარზალეზური“ (გველის ნაკენის ეს ტიპობრივი შელოცვა მრავალგზის არის ჩაწერილი სამეგრელოს სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიციების დროს 1965—1972 წლებში. იგი დაახლოებით ასე შეიძლება ითარგმნოს: „არე, მარე, სარე, მარე შე საკვირველო მარე, თავი მსხვილი და კუდი წვრილი, ენა გასანსალეული“). „ბაღში ბროწეულს მოძებნიდა, ბალახებში ლაქარდიას გამოარჩევდა... ერთად დანაყავდა და ბიჰს დააბარებდა, ეს წამალი ნაკებზე დაადეთო“ (გვ. 38). მწერლის თქმით, „შეეტარიანი დანითა და წყლით, თხილის ჭობითა და ნახშირით გერგებეს სასწაული მოუხდენია, მაგრამ ეს არ იყო მაინც მთავარი. მას თავისი წამლებით უფრო აფასებდნენ, ვიდრე ჭადოჭობით“ (გვ. 37). „კოლექტივიზაციის დროს, მის ეზოში ქურუ (უბირი) კალანდარიები შემოვიდნენ და ბალი აჩვენეს“ (გვ. 39).

ახალგაზრდა ექიმმა გუგუ კალანდარიამ სოფელში დაბრუნებისთანავე ბაღს სახელი გამოუცვალა და «თავისი ძველისძველი, ნამღვილი სახელი დაუბრუნა „ჰეკატეს ბაღს“» (გვ. 40).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია მედეას სამკურნალო საქმიანობასთან დაკავშირებული „სამკურნალო მცენარეთა ბაღის არსებობის საკითხი კოლხეთში, რომელიც ჰეკატეს (მედეას დედისა) და თვით მედეას სახელთან არის დაკავშირებული“ (მიხეილ შენგელია, უძველესი კოლხურ-იბერიული მედიცინა, თბ., 1979, გვ. 102).

ნოქალაქევ-არქეოპოლისში მცხოვრებთა შორის ქართული მედიცინის ისტორიის მკვლევართა მიერ 1972 წელს მოპოვებული მასალები მტკიცედ მიუთითებენ, რომ „მეფეს ჰყავდა ქალიშვილი მედეა, რომელიც განთქმული იყო თავისი წამლებით. არჩენდა ჭრილობებს. შეეძლო მკვდრის გაცოცხლება“ (იქვე, გვ. 109). დღემდე შემონახულა გადმოცემა „მედეას ვარდის“ არსებობაზე. „მედეას ვარდს“, მიქმელთა გადმოცემით, „ჭრილობის სამკურნალოდ იყენებდნენ და ეზოში სპეციალურად დარგული ჰქონდათ დგებუაძეების ოჯახში“ (იქვე, გვ. 110). მედეამ სამკურნალო მცენარეებისადმი სიყვარული დედისაგან (ჰეკატესაგან) მიიღო, როგორც გუგუ კალანდარიამ გერგებესაგან. სოფლის საავადმყოფოდან დაბრუნებული დაღლილი გუგუ კალანდარია „ჰეკატეს ბაღისაკენ“ გაემართებოდა ხოლმე. იქ ეგულვებოდა „ჰეკატეს ბაღის დედოფალი“ ჭრელი გველი, რომელთანაც „საიდუმლო პაემანი“ ჰქონდა დანიშნული. „გუგუს ბევრჯერ უცქერია გველისათვის თვალეზში, სტუდენტობისას ცხოველთა პიანოზე მუშაობდა... საერთაშორისო სიმპოზიუმებსაც კი დაესწრო... მაგრამ ის, რასაც „ჰეკატეს ბაღის დედოფალი“ უამბობდა, არც ერთ სიმპოზიუმზე არ გაეგონა... ექიმი ჩაფიქრებული გამოდიოდა ჰეკატეს ბაღიდან. ბაღი კი შრიალით მოსძახოდა: „ჯალინოზ აქიმი ასეთი აქიმი და ფილოსოფოსი იყო რომე, სადაც გაიაროს ან საცა ხე, ბალახი დახუდის, ყოველმან ხემან და ბალახმან ენა ამოიდგის და ჯალინოზ აქიმს ხმაი სცეს და უანბის, თუ ბრძანებითა და შეწყენითა ღვთისათა, მე ეს და ეს მქვიანო და მე ესაო. აე ამ სენისა და ჭირის მკურნალი აქიმი ვარო და მე ესაო“ (იქვე, გვ. 44—45). ასეთი პანო მწერალს სჭირდება გამჭვირვალე მხატვრული სახის, მთავარი გმირის ტიპობრივი ხასიათის გამოსაკვეთად. გუგუ კალანდარიასათვის აღნიშნული მითოლოგიური მოდელები გაცნობიერებულია. მას ყველაფერი ეს აინტერესებს გარკვეული ცდის ჩასატარებლად, რაღაცის დასამტკიცებლად ან უარსაყოფად. „ჰეკატეს ბაღის დედოფალის“ თვალეზში ხანგრძლივმა და პირისპირ ჩა-

ხედვამ თითქოს მითურ ჯალინოზ ექიმად ვახადა გუგუ კალანდარია. თითქოს მას მცენარეები და ბალახები ამცნობენ, თუ რომელი რისი წამალია.

„თუთარჩელაში“ თავისებური რეკონსტრუქციითაა გამოყენებული ფაბულატური მითოლოგიური გადმოცემა ოჩოკოჩისა და ტყაშმაფას ცალმხრივ სიყვარულზე, რომელიც ტიპოლოგიურად მსგავსია ბერძნული პანის სიყვარულისა ნიმფა სირინქსისადმი. თუკი დემნა შენგელაიამ „ბათა ქვეიაში“ უღარესად დასამახსოვრებელი, შთამბეჭდავი ფერებით ასახა ტყაშმაფას დაუოკებელი სიყვარული ახალგაზრდა ბათას მიმართ, „თუთარჩელაში“ პოეტურიზებული დრამატიზმითაა წარმოდგენილი ოჩოკოჩის მძაფრი სიყვარული ტყაშმაფად ქცეულ ღმერთქალ ციასადმი (ნ. წულგისკირი ახდენს მიათის რეკონსტრუქციას: ოჩოკოჩი ადრე ოდოია იყო, ტყაშმაფა — ღმერთქალი ცია. თუთაში ოდოია ერთგულებისათვის მთვარემ ღმერთად (ანთარად) აკურთხა, ხოლო ციამ მესამე ციდან მოატაცებინა ღმერთქალი ნანა. ასეთი თავხედობისათვის მთვარემ ოდოია (ანთარი) ოჩოკოჩად აქცია, ცია კი — ტყაშმაფად. ასეთ მითს ქართული ფოლკლორი არ იცნობს, მაგრამ ოდოია, მთვარე, ტყაშმაფა და ოჩოკოჩი ქართული მითოლოგიის ცნობილი პერსონაჟებია. ოჩოკოჩისა და ტყაშმაფას ურთიერთობაც მრავალ ვარიანტად არის ჩაწერილი).

ოჩოკოჩს „ოქროსთმიანი ტყაშმაფა შემადარწუნებელი კვილით გაურბის. ოჩოკოჩი საშიშია მთვარის მოქცევის დამეს. როცა მთვარე ციდან გაბრძანდება და თავის მეუღლეს, ბაეას ლოვინში ჩაუწეება, ოჩოკოჩი გაშმაგებული დაეძებს ტყაშმაფას... ოქროს თმაში სწვდება და ყვირილითა და კვილით ტყესა და ველს იკლებენ. ზოგჯერ მთელი ღამე გრძელდება ორთაბრძოლა. იმტვრევა და ილუწება ტოტები, ითელება ბალახი, ველური წივილ-კვილი... ვენბათა ღელვა სოფელსაც გამოაღვიძებს. სოფლიდან ატყდება სროლა, შეძახილები, მაგრამ თუ ოჩოკოჩმა ტყაშმაფას თმაში ხელი წაატანა, გრძნეული თავს ველარ დააღწევს, ოჩოკოჩის ბანჯგვლიან და ღონიერ სხეულს ველარსად წაუვია... თუ ოჩოკოჩმა საწაღელს მიაღწია და დაიმორჩილა, ტყაშმაფას დარდი და მწუხარება აიტანს. მთვარიანი ღამით სასოწარკვეთილი დაბორილობს ტყეში, დაჯდება მდინარის პირას. ცერის სიმსხო ცრემლსა ჰღერის და ჩამოშლილ თმას ვერცხლის სავარცხლით ივარცხნის... მწარედ ჰგლოვობს, — მის სხეულში ბოროტი სულია ჩასახლებული. მოლოგინების შემდეგ კი მოძებნის მაღალ კლდეს, წივილით გარბის... უკანასკნელად საზარლად შეჰკვივლებს ქვეყნიერებას და ხრამში გადაიჩეხება.

ვენბააშლილი ოჩოკოჩი კი ტყეში დაბუყბუყებს, დაკვლენაობს, დაათრევს დუემორეულ ლაშებს და ანთებული თვალებით ტყაშმაფას დაეძებს“ (იქვე, გვ. 20—21).

ტყაშმაფას მაქციობის მოტივი პროეცირებულია გუგუ კალანდარიას მშვენიერი მეუღლის ანინას სახეში. გვაჩი კალანდარიას წარმოდგენით მეგობრის მეუღლეს „ანინას ლანდივით თან სდევს ირემი. შეიძლება ერთ მშვენიერ დღეს ქალი ირმად გადაიქცეს, აიჭრეს თეთრ მთაზე, ირმის ნახტომით ცაში ავარდეს და იქიდან გადმოხედოს გუგუსაც და გვაჩისაც. ყოველ წამს ანინა — ირემი ელანდება გვაჩის“ (იქვე, გვ. 51).

ცხოვრება სიკეთისა და ბოროტების შეუწყვეტელი ბრძოლაა. ეს ბრძოლა სხვადასხვა ვითარებაში განსხვავებული თვისებებით ვლინდება.

გუგუ კალანდარია, რომელიც სიკეთეს განასახიერებს და ცდილობს თავისი პროფესია მოხმაროს ხალხის, საბჭოთა ადამიანების კეთილდღეობის

სამსახურს, უამრავ წინააღმდეგობას აწყდება. იგი შეძრწუნებულმა ძმების გულქვაობით, რომლებიც ცდილობენ მომაკვდავი მამა პარტყუ კალანდარია ერთ-ერთმა დაისაკუთროს და მისი სიკვდილის შემდეგ გამდიდრდეს. ავადმყოფის სანახავად მოსულ გუგუ კალანდარიას პარტყუს უფროსი ვაჟი გუჩა ეუბნება: „მკვდარს თუ კარგი პატრონი ჰყავს, დღეს ფული ღირს. პარტყუ თუ მე დაემარხე, ასი თასი მაინც შემომივა, თუ პართემ დამარხა ორმოცდაათს უნდა დაჯერდეს, ასი კოკიმ დამარხა, არ ექნება დიდი მოგება. მაგრამ თუ ჭუჭუიამ დამარხა, წააგებს ჭუჭუია... გუგუ ელდანაცემი დასცქეროდა გუჩას პოპლიკა თავს“ (იქვე, გვ. 81—82). იგი იძულებული შეიქმნა ჰიპნოზი გამოეყენებინა, რადგან „წარსული დაბეჩავების უფლებას არ იძლევა“. ეგონა ახსნა-განმარტებით... დამარწმუნებელი საუბრით მიზანს მიაღწევდა... აღარავინ მოუსმინა... გუგუს კი უკან დახვევა არ უნდოდა... კალანდარიების სულში უნდა შეეღწია, იქ ახალი სამყარო უნდა აეშენებინა, პარმონია და წესრიგი უნდა დაემყარებინა... ისიც კარგად იცოდა, მარტო ჰიპნოზით ფონს ვერ გავიღოდა“ (გვ. 104—105).

ჰეკატეს ბაღში ჩატარებული ჰიპნოზის სეანსისას, გუგუს სურს გამოაღვიძოს სიყვარულის ჯადოსნური ძალა, „თქვენ უნდა აღდგეთ, ალორძინდეთ... თქვენ კოკი, თქვენ პართე, თქვენ გუჩა! (სათითაოდ შეახო ხელი) თქვენ გიყვართ თქვენი მამა, სათნო მოხუცი... თქვენი მამა დიდხანს იცოცხლებს... თქვენ გიყვართ იგი და არ შეიძლება მისი სიკვდილი გინდოდეთ... მე თქვენ უშთავაგონებთ სიყვარულს, ჰეშმარიტ, უანგარო სიყვარულს... ურწმუნო სული უძლურია სიყვარულისთვის, სიყვარულს დიდი რწმენა სჭირდება“ (გვ. 103—104). გუგუ კალანდარიას ამაღლებლობა და მისი ხასიათის პროეცირება მითოლოგიურ არგისთან რომანში სულ უფრო და უფრო იკვეთება. არგამაც, თვითმწიფრის გზით, უდიდესი ტანჯვითა და წამებით შეძლო გამოეღვიძებინა დაბეჩავებული, დასნეულებული და ადამიანური თვისება დაკარგული თანამომკმეები, დაენერგა მათ შორის სიყვარული და მომავლის რწმენა. არგის არქეტობა ბოლომდე გასდევს გუგუ კალანდარიას ამაღლებულ ხასიათს. ყოველ ფეხის ნაბიჯზე სიძნელეთა გადალახვამ და ბოლოს უახლოესი მეგობრების — მშვენიერი მეუღლისა და ძმადნაფიცი გვაჩი კალანდარიას მოულოდნელმა ღალატმა შეარყია გუგუ კალანდარიას ფსიქიკა, იგი მძიმე ავადმყოფი გახდა. არქეტების მსგავსად (ამ შემთხვევაში ოდოიას მსგავსად) შიშველ ტანზე ლურსმნებგაყრილი ჯაჭვი აისხა და თუთარჩელაში გადაეშვა, თუთარჩელას მიაპყრო დაბინდული მზერა. ასეთ მძიმე ვითარებაში მას ეცხადება თავის მიოთსური არქეტები — არგი და ოდოია.

„მე თქვენ ყოველ დამე სასოებით გელოდებით, თქვენი ნახვა იმედს მაძლევს, ძალას მმატებს... ჩემი სული სავსეა ეჭვითა და იმედით... როცა თქვენ ჩემთან ხართ... ვივსები რწმენით... იმედით... ოდოია მშვიდად... იწყებს საუბარს. — სიყვარულმა აგვიხილა თვალები... ჩვენი სიყვარული იყო ხილვა, წვა და ლტოლვა. როცა ჰეშმარიტი სიყვარულია უნდა იტანჯო... ტანჯვის გზას მივყავართ სიყვარულისკენ, სიყვარულს მივყავართ მზისკენ. ოდოიას არგმა ჩამოართვა სიტყვა... — სიყვარული უმაღლესი შემოქმედებაა... ადამიანს ძალა არ შესწევს უარყოს იგი... — სიცრუეა! — შესძახა გუგუმ... ჩვენ ადამიანებმა გამოვიგონეთ ისინი. არაფერი არსებობს ამ ქვეყნად... ზევით სიბნელეა, სიცალიერე... სიკვდილი... — იქ მზეა! — შეაწყვეტინა არგომ. — მაგრამ მზეც ხომ ერთი დღის სიმართლეა... ერთი დღის სიცხადეა... სული კი მარადი-

სობას დაეძებს. — ურწმუნო სული უძღურია სიყვარულისთვის, ჩაერეა ბარში ოდოია, — სიყვარულს დიდი რწმენა სჭირდება, ურწმუნო სული ყველა“ (გვ. 232—233).

გუგუ შეება, სახე გაუნათდა და, თვალები აუციმიმიდა, რადგან საკუთარი ნააზრევი ოდოიამ უთხრა. გუგუ მუხლებზე დაემხო და ლანდებს ხეფწნამულარა დაუწყო... „მაშ, არ გაეჭრებით უკვალოდ... თქვენს ხმას მე ვაგიგონებ, ჩემსას თქვენ ვაიგონებთ, ჩვენ შვილებიც, შვილთაშვილებიც ჩვენ მოგებოდავენ... ეს იმედია!“ (იქვე, გვ. 234). ამას მოსდევს ავტორის მიერ რეკონსტრუირებული მითოსური ვედრება: „მთვარე, წინამძღოლო! მზე, ბედნიერო და მშვენიერო! ზეციერო ანთარო, ბატონო, გამარჯვებულო! წმინდა მირსაჲ! ნერჩიპატენი! ჯუმავ, საკვირველო! მრისხანე თარხონ! ელოცულობ კალანდარიების სულისთვის (გვ. 234).

გუგუ კალანდარიას დაბინდულ გონებაში კვლავ სიყვარულმა და ადამიანისადმი სიკეთის რწმენამ გაიმარჯვა. იგი ვაივლის გოლგოთის გზას და ისევ ამალღებულ სიყვარულს ეზიარება, უბრუნდება ოჯახსა და საზოგადოებას.

რომანის შესავალში თეთრი მთა დასახულია ოლიმპოს მსგავს წმინდა მთად, სადაც „მიწიერ საქმეთა მოსაგვარებლად თუთა მობრძანდებოდა. თუთას თან ახლდნენ სხვა ღმერთები: ნათელი დედა ღმერთი ბეა, თავისუფლებისა და ომის ღმერთი მრისხანე თარხონ!... ბედისწერის ღმერთი... მირსი (მირსა); ტაროსის ღმერთი — მხიარული ვობი; მწყემსების მფარველი, საკვირველი ჯუმა; ნადირთა და ფრინველთა პატრონი ცოლ-ქმარი მესეტები; დედაამიწის ღმერთი — მორჭმული და მოწყალე ნერჩი“ (გვ. 11). ყოველ ღმერთს თავისი ფუნქცია ჰქონდა. ყველა მოწიწებით უხრიდა თავს მორჭმულ, ძღვევამოსილ თუთას, რომელიც თავის ოქროს ტახტზე იყო დაბრძანებული. „კაკა თუთარჩელაში ადამიანისა და ქვეყნის ბედი წყდებოდა“. თეთრ მთაზე არასოდეს ჩამოდიოდა თუთას ქალიშვილი, სილამაზის ქალღმერთი მშვენიერი ნანა... მას განუყრელად თან ახლდა ყვაილების ქალღმერთი ოქროსთმიანი გრძნეული ცია. გრძნეული ცია კიდით კიდემდე დაჰქროდა როგორც ეროსი და ნანას ბრძანებით უამრავი ყმაწვილის გულს კოდავდა. «დღენიდაგ გაისმოდა უიმედო შეყვარებულთა სედიანი „ოუ, ნანა“ და „დიდავოი, ნანა“» (გვ. 12).

უმაღლეს ღვთაება თუთას ჰყავდა თუთაშები, როგორც ფშავ-ხევსურულ მორიგე ღვთაებას ხატის მკადრები (გახუა მეგრელაური, მინდია და სხვა). კალანდარიებს, თუთაშებს „მთვარის კაცებს“ ეძახდნენ. ზოგი თუთას სცემდა პატივს, ზოგი თუთას საგამგებლოში მყოფ ღვთაება ჯუმას, ან ვობის, ან მირსას, ნერჩს და ა. შ. მწერალს კარგად აქვს შენიშნული, რომ თანდათან ცალკე ღვთაებების მიმართ შესრულებული რიტუალი „დღესასწაულად იქცა, ღმერთებისათვის ღამის თენება წელიწადში ერთხელ იმართებოდა, მაგრამ ეს იყო დიდი ზეიმი — თანაფა“ (გვ. 12). ნ. წულეისკირი სქოლიოში განმარტავს, რომ „თანაფა — ღამისთევა, თენება. როგორც ჩანს, ეს დიდი დღესასწაული ქრისტიანობამ გამოიყენა. მართალია დღესასწაულს ძველი შინაარსი გამოაცალა, მაგრამ სახელი ძველი შერჩა. დღეს თანაფა აღდგომაა“ (იქვე). აქ ისეთივე დამთხვევასთან გვაქვს საქმე, როგორც ებრაელთა „პასექის“ დღესასწაულსა და ქრისტიანულ „აღდგომას“ შორის არსებობს. ამ საკითხს ნ. წულეისკირმა სპეციალური, მეცნიერულად დასაბუთებული ვრცელი გამოკვლევა უძღვნა (იხ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1977 წლის 14 იანვარი).

მწერლის მიერ გამოყენებული მითოსური არქეტიპები თრქემის ცნობილია ქართულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ი. ჯავახიშვილი, თ. სახოკია, ს. მაკალათია და სხვა). ნ. წულეისკის ღრმად აქვს გააზრებული უძველესი კოლხურ-იბერიული ღვთაებათა პანთეონის წევრთა ფუნქციები და თანამედროვე პოზიციებიდან ახდენს მათთვის მიკუთვნებულ ზოგადმნიშვნელადი ხასიათების მითოლოგიზაციას. არგი და ოდოია, როგორც აღვნიშნეთ, გუგუ კალანდარიას არქეტიპებია. ოდოიამ, თუთაშების მსგავსად, თვითშეწირვის გზით მიაღწია ღვთაებრივ ამაღლებას. არგიმ დაბეჩავებულ, მონობას შეჩვეული და დაავადებული თანამომკვებები გამოაღვიძა, ჰიპოსის (ცხენისწყლის) ნაპირზე ნაპოვნი ხელას ოდენა ქვა ზურგით აიტანა თეთრ მთაზე და ღვთაება კაპუნიად აკურთხა.

„არგს შეუსვენებლად უნდა აეტანა თავისი ტვირთი თეთრ მთაზე. ცხრა დღესა და ცხრა ღამეს მიიწვედა წინ არგ. ხალხი სულთი ხორცამდე შესძრა ამ ამბავში. მეფე ცხენისწყლისპირეთი საოცარი მარტვალობის მოწმე გახდა. ასეთი ტვირთი ჯერ ქვეყნად არც ერთ გოლიათს არ ეტვირთა. მალარიისავან ქანცაწყვეტილი ხალხი ფეხზე დადგა... თეთრი მთის ძირს მიაშურა... გლახაკნი იმედის თვალთ შესცქეროდნენ დეკაკის დაქიმულ კუნთებს... კაპუნია, კაპუნია, სქანი სახელი ხვამილი (კაპუნია, ~~კაპუნია~~ დაილოცოს შენი სახელი), — ბუტბუტებდა არგ და წინ მიიწვედა... ცერის სიმსხო ოფლს ასხამდა... ოფლის მსხვილ წვეთებს სისხლის წინწყლები გაერია. თეთრი მთის აღმართს რომ შეუდგა, მხარი გაუსკდა. სისხლის წითელი ზოლები გამოძვრენ ტყავკაბიდან და შიშველი ბარბაყები მოუფორავეს... მეცხრე დღეს არგმა თეთრი მთის ერთ-ერთ მწვერვალზე აიტანა კაპუნია... ხალხი ამბობდა: როცა არგმა კაპუნია თავის ადგილას დაასვენა, თვალები კერპს ჯადოსურად აენთოო... დაიძრა და დაიძრა ხალხი კაპუნიასკენ. მოჰქონდათ შესაწირავი „ოკაპუნე“ და დახმარებასა და შველას შესთხოვდნენ... წინანდებურად ამხედრდა არგ თავის ბედაურზე, იხმო ერთგული მოწაფეები, წინ წარუძღვა ხალხს და კაპუნიას სახელით, კაპუნიას იმედით დამპყრობლებს სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაუმართა ისკიას (მდინარე ტარჩენის ძველი ბერძნული სახელწოდება) პირას... ხალხმა გაიმარჯვა... არგმა გააერთიანა ჰიპოსისა და ფაზისის პირას მცხოვრებნი და დიდი სახელმწიფო არგის ქვეყანა შექმნა“ (გვ. 13—15). ყველას სწამდა, რომ კაპუნია იხსნა დაბეჩავებული ერი. „გლეხკაცი ყოველ წელიწადს დიდი გულმოდგინებით ზრდიდა და ასუქებდა ოკაპუნე ღორს... მხოლოდ ერთმა კაცმა, არგმა იცოდა, რომ კაპუნია არ იყო ჰემმარიტი ღმერთი. იცოდა და სულს უშფოთებდა ეს ცოდნა“ (გვ. 15).

მწერლის მიერ აქ თავისებურად არის რეკონსტრუირებული კაპუნიათა მითი, მაგრამ მას ჩვენ მაინც ვერ მივიჩნევთ ავტომითად, რადგან კაპუნიათა ღვთაებრიობა და მერე მისი დემონოლოგიურ პერსონაჟად გარდაქმნა ეჭვს არ იწვევს. დღემდე მეგრულ ზეპირსიტყვიერებაში შემონახულია ილიომური გამოთქმა „კაპუ ქიგრთოკოლაფუდასია“ (კაპუ ჩაგივარდესო, ხმის ამოდება ვერ შეძლო, მომკვდარიყვე). ვალექსებებში სტერეოტიპად ითვლება გამოთქმა: „მუჭი კიბირი გიძგიძგანს, ოკაპუნე ღეჯიკალო“ (კბილეთ ისე დაგიკრეჭია; როგორც საკაპუნე ღორსო). გადმოცემების მიხედვით, რომელიც ჩვენ მოვიპოვეთ 1978 წელს, კაპუნია მეგრულ მითოლოგიაში წარმოდგენილია დიდი ფრინველის სახით, რომელიც ცაზე დაფრინავს განუწყვეტლივ და რომელზედაც დამოკიდებულია დოვლათის, მოსავლის ბარაქიანობა, ადამიანის ჯანმრთე-

ლობა და სხვა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს არაა მთავარი, მწერალმა კაპუტინელმა არსებული გადმოცემა და რიტუალი გარკვეული მიზანდასახულობით გააძლიერა ცნობილი რომანში. თვით არგი „მარგალი“, „არგონაქტი“, ან „არდი“ — მზე და ა. შ.) ცნობილია იბერიულ-კოლხურ მითოლოგიაში. გუგუ კალანდარიას არქეტისად არგის გამოყენება კანონზომიერია და არ ეწინააღმდეგება მითოლოგიზაციის ბუნებრიობას. რომანის ბოლო ნაწილში ნათლად იგრძნობა გუგუ კალანდარიას ხასიათის პროეცირება არგის არქეტისში. მოვუსმინოთ თვით მწერალს:

დიდთოვლობისას, დეკემბრის თვეში, ყინვებთან ერთად, იწყება „დიდო თუთარჩელები“. ჯაჭვებასხმული გუგუ კალანდარია ყოველ თუთარჩელა ღამეს მიდის ანინას სახლში, ლაფაროზე დადებულ ჭირკვზე ჯდება და გათოშის არაფერი ესმის, „ამ ქვეყნის აღარაა, თუთარჩელას შეერთვის მისი სული“. და, აი, არქეტისის მსგავსად, გუგუ კალანდარიას „მხარზე ხელასოდენა კაპუნია გაუდევს და თეთრი მთისკენ მიემართება... სისხლის ნაკვალევს სტოვებს თოვლზე და დაყინებით მიიწვეს წინ. „საწყალი გუგუ კალანდარია!“ — გაისმის ხალხში... დიდსა და პატარას აინტერესებს თავისი ექიმის ნახვა... გუგუს თავისთავისა სჯერა, თავისი ტანჯვა-წვალებისა სჯერა... არგისებურად მშვიდად და მედგრად მიიწვეს წინ. თეთრი ხალათი სულ მთლად სისხლით შეეღება. ალბათ ძარღვები დაუწყვიტა ლოდმა... უკან ზღვა ხალხი ზიშზიშმებს. აღარ წამოყვნიენ გუგუს, შორიდან შესცქერაინან“ (გვ. 253—254). მწერალი აქ ოსტატურად ურთავს „აღმაშენებლის“ სახელით ცნობილი საკალანდარიოს სოფლის საბჭოს თავმჯდომარის პაროდირებას. საბჭოს თავმჯდომარეს მხოლოდ ცარიელი დაპირებები და კარგი პურმარილი აინტერესებს. იგი უკვე დამთვარალა. „აღმაშენებელს ჩვენი სალამი“ — გაჰკვივან ერთგან. აღმაშენებელი თავისი ამალით გარშემორტყმული თოვლში ღვას და ციკაბო ფერდობისკენ თითს იშვერს:

„— აქ, ბაბა, მშვენიერი ტრამპლინი აშენდება!

— ნამდულად! ნამდულად — კვერს უკრავენ ყოველის მხარიდან.

— თეთრი მთა ჩვენი საუნჯეა... აქ უნდა აშენდეს კურორტი...

ასეთი კურორტი მეორე არ იქნება... ერთი იქნება ბაკურიანი, ბაბა, მეორე თეთრი მთა... აქ აშენდება, ბაბა, საციგურაო მოედანი! როგორც ტელევიზორში დასრიალებენ, ჩვენც ისე უნდა ვისრიალოთ...

— ნამდულად, ნამდულად — უდასტურებენ ამალის წევრები (გვ. 254—255).

გუგუ უკვე შორს არის. არ ესმის კალანდარიების ხორზოცი. ხომ არ სჯერათ კაპუნისის, მაინც უნდა აიტანოს იქ, სადაც არგმა აიტანა. „გუგუმ ძალა მოიკრიბა... თეთრი მთის თხებისკენ გაიხედა, იქ საქორწილო კაბაში გამოწყობილი ანინა დგას. ანინა გუგუს გაღიმებული ელოდება... „ან ძვირფასო!“ ჩურჩულებს და გრძობს, რომ მუხლები ეკვეთება. უცებ... ანა დაეკარგა... ტვირთის ქვეშ კენესის გუგუ... ან, ძვირფასო! ანულოა!“ (გვ. 255).

ამ დაძახებას მოსდევს ნამდვილი ანინას ჩამოსვლა ოდა სახლიდან. გუგუსთან შეხვედრა. ავადმყოფის სახლში შეყვანა. გათბობა. ერთად დაწოლა. გუგუს გამოფხიზლება და „ოჩოკოჩის ვნებით წამოდგომა“. გუგუ განიკურნა. დაუბრუნდა ოჯახსა და თავის საყვარელ საკალანდარიოს.

მთვარის მითოსურ სახესთან (თუთაშებთან) პროეცირებული გუგუ კალანდარია, მთვარის მსგავსად, ხელახლა განახლდება. თარაშს ემხვარს ამგვა-

რი მეტამორფოზა არ შეუძლია და იგი უნდა დაიღუპოს, მას ენგურმა განაწესა ლების სიმბოლო მთვარე ხელიდან გამოსტაცა. ვუგუ კალანდარია, თუთაშების მსგავსად, განახლდა, კვლავ თავის საყვარელ საქმეს დაუბრუნდა.

ანინამ ტატუს ახარა შვილის მორჩენის ამბავი.

„— რა ბედნიერები ვართ, დედა, ჯერ კიდევ არ ვიცით, რა ბედნიერები ვართ“. გახარებულმა ტატუმ სამახარობლოს აღსანიშნავი რიტუალი ჩაატარა: „რძალს თავი დაუჭირა, ჯერ ერთ თვალში აკოცა, შემდეგ მეორე თვალში, მარჯვენა ხელი მალა ასწია, სამი თითი ერთად შეჰყარა, ისე, როგორც პირჯვარის საწერად შეპყრიან ხოლმე და ანინას თავზე სამჯერ შემოავლო: — სქანი საწირუო, ნანა, სქანი სანთლო (შენს შესაწირავად (მაქცია), ნანა, შენს სანთლად (მაქცია)“ (გვ. 263). დიდკოსტასაც გვეგო ეს ამბავი და „თოფს ცას ესროდა, თითქოს ხარებაო“.

როგორც ვხედავთ, მითოსურ არქეტიპებს მწერალი სათანადო მიზანდასახულობითა და გარკვეული იდეურ-თემატური დატვირთვით იყენებს. საბჭოთა სინამდვილეში შემორჩენილი ტრადიხა „აღმშენებლებისა“, კომინატორებისა და კერძომესაკუთრული სულით შეპყრობილი ადამიანების წინააღმდეგ ბრძოლას სჭირდება ამალღებული, შეუპოვარი, მტკიცე რწმენისა და უმწიკველო სიყვარულის ბოლომდე ერთგული ადამიანი. ასეთ ადამიანთა ხასიათების პროეცირება მითოსურ არქეტიპებთან, რომლებიც რწმენის შედეგად არიან შექმნილნი, უფრო სრულყოფილს, ხელშესახებასა და დასამახსოვრებელს ხდის ბოროტების წინააღმდეგ მებრძოლ გმირს.

„თუთარჩელაში“ პერსონაჟის თავისებური ხასიათის გამოსაკვეთად კარგად არის გამოყენებული ზოგიერთი ეთნოგრაფიული წესჩვეულება, რომელსაც დღესაც იცავენ ხანში შესული ადამიანები. ვუგუ კალანდარიას მამა ალექსანდარია სამამულო ომში დაიღუპა. დაქვრივებული ტატუ წმინდად ინახავს ძვირფასი ქმრის სახელს. იგი რძალსა და შვილს უარს ეუბნება საცხოვრებლად ახალშენებულ ოდასახლში გადასვლაზე. „მე რომ თქვენთან წამოვიდე, ცოდვაა, იმის სული ცოდვაა!.. სამზადში რომ შემოვა, სადაც დამტოვა, იმ ადგილას რომ ვერ მნახავს, შეწუხდება, ნანა, იმისი სული შეწუხდება“ (გვ. 75). ამ თითქოსდა მიამიტ აღსარებაში ნათლად არის გადმოცემული დაქვრივებული ქართველი ქალის ამალღებული და გაუტეხელი ბუნება. იგი იმედით ცოცხლობს და იმითაც კმაყოფილი იქნება, თუკი ქმრის მაგივრად დაბრუნებულ სულს, თავის პირვანდელ სამყოფში დახვდება. ტატუ ახალ მთვარეს ყოველთვის ასეთი ვედრებით მიმართავს: „თუთა ახალი, სი გაახარი ჩქიმი სქუა დო მოთა“ (ახლო მთვარე, შენ გაახარე ჩემი შვილი და შვილიშვილი) (გვ. 167).

შეიძლება დავასკვნათ, რომ გარკვეული ხასიათებისა და პასაჟების მხატვრულად წარმოსახვის მიზნით „თუთარჩელაში“ ეფექტურად არის გამოყენებული ქართული მითოლოგიური პანთეონის პერსონაჟი ღვთაებები, რომელთა ხასიათების რეპროდუცირება მისადაგებელია თანამედროვე საბჭოთა სინამდვილის ზოგიერთი მტკივნეული პრობლემის მხატვრულ წარმოსახვასთან. სამეცნიერო კრიტიკაში აღინიშნა, რომ ნოდარ წულღისკირის რომანში „თანამედროვეობა სწორედ მუღმივად არსებული მითოლოგიური სიმბოლოების მეშვეობით განზოგადდა, მაგრამ მას არ დაუკარგავს არც კონკრეტულობა და არც აქტუალობა“ (ქ. იმე და შვილი, მითი და თანამედროვე ქართული პროზა, „მნათობა“, № 2, 1980, გვ. 154).

ჭაბუა ამირეჯიბის რომანის მთავარი მოქმედი გმირი დათა თუთაშვილი წილხვდომილი, ღმერთამდე ამაღლებული ზნეობრივი გმირია. იგი განსახიერებაა. „თუთაშხია არაა ხასიათი, მით უმეტეს, ტიპი. იგი აღდგა, სიმბოლოა... მას ჰყავს ნაწარმოებში წინარე სახე — მითოსური თუთაშხია... თუთაშხიას მითის განხილვა არსებითად თუთაშხიას მოქმედების განხილვა იქნებოდა“ (ბ. ბარდაველიძე, ზნეობისა და სიკეთის გმირი, „მნათობი“, 1976, № 5, გვ. 165). თუთაშხიას არქეტები ღვთაება თუთაშხა თვითშეწირვის გზით, ქვესკნელში ჩასული მთვარის მსგავსად, ხელახლად უნდა აღორძინდეს, განახლდეს. მას, როგორც მთვარესთან წილხვდომილს, სიკვდილი არ უწერია. გარდაიხვედით თუთაშხიას მიიჩნევს არაჩვეულებრივ ადამიანად, ყველასაგან გამოირჩეულა. იგი კარიძეს ასეთი კითხვით მიმართავს: „ჩვენს დროში... პიროვნული და საყოველთაო სულმოკლეობის პირობებში, დათა თუთაშხიას კეთილშობილება და სულგრძელობა ანაქრონიზმად არ მიგაჩნიათ? („დათა თუთაშხია“, ნაწ. II, 1975, გვ. 273). ამ კითხვაზე კარიძის პასუხში ნათლადაა გამოკვეთილი თუთაშხიას ზნეობრივი სახე, მისი ზოგადკაცობრიული მისია — ბიბლიური ნოეს მსგავსად კაცთა მოდგმის გადარჩენის მისია. ნოემ დათა დააპატარავა, ბოთლში ჩასვა და ზღვაში გადააგდო, რათა „წარღვნის შემდეგ სადმე გარიყულიყო და ხელმეორე ცხოვრება დაეწყო. ღმერთებმა ნოეს ხელით კაცობრიული სულგრძელობა, მაღალი ზნეობა გადაარჩინეს... რამდენჯერაც უნდა გაირყვნას და დაეცეს კაცთა მოდგმა... იმდენჯერ გადაარჩენს განგება დათა თუთაშხიას, როგორც კვეთს და მაწვნის დედას“ (გვ. 274). როგორც ვხედავთ, რომანში გარკვევით არის მითითებული თუთაშხიას ამაღლებულ, ღვთაებრივ მისიაზე, მაგრამ ასეთი ამაღლებულობა მხოლოდ თვითშეწირვის გზით მიიღწევა. თუთაშხიას ცხოვრების გზა არ არის ჩვეულებრივი ადამიანის უბრალო ისტორია. მასში გადატანილია ხალხური ეპოსისა და მითოლოგიური პანთეონის წილხვდომილი გმირების საუკეთესო თვისებები. რომანის მითოსურ მოდელში დათას არქეტების — ღვთაება თუთაშხას შესახებ ნათქვამია: „ჰყავდა ერსა გამგებლად და მორიგედ ქვეყნიერთა საქმეთა ჭაბუკი პირმშვენიერი და რაინდი კეთილანდაგი — თუთაშხა, არა იყო იგი სულდგმული ერთი და ძე ხორციელი, არამედ სული კრებითი“ („დათა თუთაშხია“, ნაწ. I, 1973, გვ. 5). თუთაშხა მიუხდა ქვეყნის დამმონებელ ურჩხულს და „ჩათსცა შუბი ხახასა შინა, განართხო მიწასა ზედა და მოჰკვეთა თავი იგი“. მოკვეთილი თავის ადგილას ახალი და ახალი თავები ამოიყარა. დაღვრილმა სისხლმა კი ქვეყანა წალეკა. საჭირო იყო სხვა გზის გამოხახვა და, მართლაც, თუთაშხამ — „სულმა კრებითმა“ ძე ხორციელად გარდაქმნა განიზრახა, რადგან ძე ხორციელს შეუძლია ეზიაროს კაცთა ბუნებას. მხოლოდ მტკიცე და ურყევე რწმენას შეუძლია შთაუწერგოს ადამიანს ბოროტების სიკეთელ გარდაქმნის ნიჭი. მართლაც, „მიეცა თუთაშხა ნებითა თვისითა წამებასა უმომისს“ (აქ არქეტინად იგულისხმება ქრისტეს გოლგოთაზე ასვლის მითი). მოიკვეთა მარცხენა მკლავი და ურჩხულს შეაჭამა, თუთაშხას მიბაძვით, სხვებმაც მოიჭრეს სხეულის ეს ნაწილი და მისცეს ურჩხულს. თუთაშხამ ორივე ფეხი მოიკვეთა და ურჩხულს შეაჭამა. სხვებმაც ასე გააკეთეს. ურჩხულმა საზოგადოარი ფერი იცვალა, ორფეხზე დადგა, დინგი კაცის სახედ ექცა. მაშინ თუთაშხამ მკერდი გაიპო, გული გამოიღო და ურჩხულს გაუწოდა. ურჩხულმა არ ინება მისი ჭამა და კაცის ენით უთხრა: „აღარა ვარ მწყურვალი სისხლთა, აღარა მიძს სურვილი ჭამად კაცთა“ და მოკვეთილი სხეულის ნაწილები ყველას უკან დაუბრუნა.

ბოროტების დათრგუნვისა და მისი სიკეთედ გარდაქმნის შემდეგ, ძე ლად ქცეული თუთაშხას სული „აღველინა ცად, დაჯდა მთოვარედ და იქმნა ძე იგი ხორციელი — ღმერთად“ (ნაწ. II, გვ. 297—298). ამ მითოსური მოდელის მიხედვით, ზღვაში გაუჩინარებული დათა თუთაშხია უნდა აღდგეს, განახლდეს, როგორც მისი არქეტები თუთაშხა.

თუთაშხია ებრძვის ყველა სახის ბოროტებას, რომელიც ურჩხულის სახითაა მითოლოგიზებული. მრავალთავიანი ურჩხულის ერთ-ერთი ჰიპოსტასი მუშნი ზარანდიაა. მან მოაკვლევინა დათა თუთაშხია საყუთარ შვილს, მაგრამ, როგორც ურჩხულმა, თუთაშხას თვითშეწირვით განცვიფრებულმა, უკან დაიხია და მიატოვა ადამიანთა დამღუპველი ჩვეულება (მათი შთანთქმა), ასევე ზარანდიამ, დათას სასწაულებრივი გაუჩინარების შემდეგ, სახე იცვალა. იგი გულხელდაკრეფილი იდგა თუთაშხიას ამღლების ადგილზე. „შემდგომში მუშნი ზარანდიას ავადმყოფობა მელანქოლიის მძიმე ფორმით დაიწყო და სამიოდე წლის მერე... სიკვდილით დამთავრდა“ (ნაწ. II, გვ. 636).

სამართლიანად შენიშნავს მკვლევარი, რომ „თუთაშხას მითის ფონზე გამოიკვეთა რომანისა და მისი მთავარი გმირის ეპიკური სახე. დათა თუთაშხია მითების, ლეგენდების, ეპიურ თხზულებათა გმირების გვერდით დგას თავისი მაღალი ზნეობით, მაძიებელი ბუნებით, ქმედებათა ხასიათით, უჩვეულო სულიერი და ფიზიკური ძალით“ (ბ. ბარდაველიძე, დასახ. წერილი, გვ. 165).

„დათა თუთაშხიას“ ეკრანიზაციასთან დაკავშირებით მრავალი რეცენზია დაიბეჭდა. ზოგი მიუთითებდა, რომ თუთაშხია იმიტომ გაუჩინარდა, რომ გულუნას დაპირებული ფული არ მიეღო და ამით მამას გადაერჩინა უკეთურობის გზაზე დამდგარი შვილი. ზოგი კრიტიკოსის აზრით, თუთაშხია ზღვაში არ უნდა გაუჩინარებულიყო და კარგი ქნეს, რომ იგი სივრცეში — მიწასა და ცას შუა გააქრეს, რადგან „ამას მისი განვლილი ცხოვრება განაპირობებდაო“. როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, მთვარის ზოგადი მითოსური ასპექტი და „დათა თუთაშხიას“ კონკრეტული არქეტები ღვთაება თუთაშხა უსათუოდ გულისხმობს დათას ზღვაში გაუჩინარებას. მას სიკვდილი არ უწერია. ზღვაში გაუჩინარება ხელახლა აღორძინებას და, არქეტების მზგავსად, ცაზე დაჯდომას გულისხმობს. იგი ბოროტების სიკეთედ გარდაქმნისათვის მებრძოლი კაცთღვთაებაა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან ნათლად ჩანს, რომ მთვარის კულტთან დაკავშირებული მითოსური მოდელი ფართოდ და ეფექტიანადაა გამოყენებული თანამედროვე საბჭოთა პროზაიკოსების შემოქმედებაში. საერთოდ, მითოსური სახეებისა და მოდელის გამოწვლილვით შესწავლა ხალხურ შემოქმედებასა და მწერლობაში, მათ შორის არსებული შინაგანი კანონზომიერების დადგენა და მხატვრულ-შემეცნებითი ღირებულების განალიზება, თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობისა და ფოლკლორისტიკის ერთ-ერთ მორიგ ამოცანად უნდა მივიჩნიოთ.

A. V. ЦАНАВА

 МИФОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ГРУЗИНСКОМ СОВЕТСКОМ
 РОМАНЕ

Резюме

В романах К. Гамсахурдия «Похищение луны» и Н. Цулейскири «Тутарчела» с современных позиций отображены мифологические аспекты культа Луны и культа Мезиры (змеи).

В романе «Похищение луны» защитник старых порядков Тараш Эмухвари не смог возродиться подобно Луне. Волны Ингури, символизирующие в романе революцию, похищают из его рук символ обновления — Луну — и он погибает.

В романе Цулейскири «Тутарчела» («Свет Луны») советский врач Георгий Каландария преодолевает все возникающие перед ним сложные психологические препятствия и, подобно Луне, постоянно возрождается. В аналогичном аспекте рассматривается в романах культ Мезиры.

В романе Ч. Амiredжиби «Дата Туташхия» основная целенаправленность главного героя спроецирована на мифическое бессмертие Луны.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ლევან ზომბარაშვილი

ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა აბრიჯაციისა და გამომცემის
ისტორიის საკითხები*

დოკუმენტური მასალების ნაკლებობის გამო დღემდის არასწორადაა გაგებული ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ხელნაწერი კრებულების ისტორიის საკითხები. ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ილიას ნაწერები ჟურნალ-გაზეთებიდან 1892 წლის გამოცემისათვის გადააწერინა ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელმა ამხანაგობამ და, რადგან პუბლიცისტური ნაწერები მაშინ არ დაიბეჭდა, ავტორს ეს ხელნაწერები არც კი უნახავს, რომ არაფერი ეთქვათ მათ რედაქტირებაზე. ახლად გამოვლენილი დოკუმენტები ცხადყოფს, რომ აღნიშნულ შეხედულებასთან ერთად სავსებით მცდარია აქედან გამომდინარე დასკვნებიც; მტკიცდება, რომ ილია მისთვის დამახასიათებელი გულმოდგინებით ხელმძღვანელობდა მისი ნაწერების სრული კრებულის გამოსაცემად მომზადებას: ნაწერები ჟურნალ-გაზეთებიდან ამოაწერინა სულ სხვა პირებს, ზრუნავდა მათთან ანგარიშსწორებაზე და ხელნაწერები სათანადო ხელშეკრულებით თვითონ გადასცა ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელ ამხანაგობას.

ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტების მიხედვით წინა შრომებში მთლიანობაში შევისწავლეთ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით ჟურნალ „საქართველოს მოამბესა“ და გაზ. „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ნაწარმოებების აბრიჯაციის საკითხი. მისი შესწავლა დაეწყოთ გაზ. „ივერიაში“ დაბეჭდილი წერილების რაობის გარკვევით. ჩვენ ისინი ილია ჭავჭავაძის თხზულებებად მიგვაჩნია, რადგან ამოწერილი და შეტანილია ილიას ხელმძღვანელობით შედგენილ ხელნაწერ კრებულში. დ. გამეზარდაშვილი, რომელიც ჩვენს შრომას „თეზისების“ მიხედვით იცნობდა, ახალ თვალსაზრისს მისთვის დამახასიათებელი ირონიით შეხვდა. „მადლობელი ვართ ლ. ჭრელაშვილისა, — წერს მკვლევარი, — რომელმაც თავის „თეზისებით“ ვერაფერი დაამტკიცა, მაგრამ სამაგიეროდ მან კიდევ ერთხელ აშკარა გახადა „ღირსება“ იმ ხელნაწერი კრებულებისა, რომელთაც სადავო საკითხის გარკვევაში შეუძლიათ შესარულონ სულ სხვაგვარი როლი, ვინემ მათ ამას დღემდე აკისრებდნენ. კერძოდ, ის გარემოება, რომ ამ კრებულებში შეტანილია არა მარტო „საქართველოს მოამბეში“ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული „სფირიდონისა და თადეოზის ბაასი“, არამედ ამავე ფსევდონიმით „ივერიაში“ დაბეჭდილი სტატიებიც, რომელთა მიხ. ყიფიანისეულიობა უდავოა, საბოლოოდ ჰფენს შუქს სადავო საკითხს. ამის შემდეგ უკვე აშკარაა, თუ როგორი „ავტოგრაფის“ უფლებები უნდა მიენიჭოს ამ კრებულებს“²⁹. ზემოთ, ვფიქრობთ, ნაჩვენები იყო, რამდენად სარწმუნოა „ივერიის“ სადავო პუბლიცისტური ნაწერების „ყიფიანისეულობა“. მკვლევრები თავის თავდაჭერებით შეურაცხმყოფელ მდგომარეობაში აყენებენ მათემატიკური სახელ-

* გაგრძელება, დასაწყისი იხ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სმრია, 1981, № 2.

²⁹ დ. გამეზარდაშვილი, განსაჯოს კაცმან პირუთენელმან, თბ., 1980, გვ. 56—57 (ხაზი ჩვენია.—ლ. ჭ.).

მძღვანელობით, მართლაც, ილიას სიტყვით რომ ვთქვათ, სასიკადალურად ღვაწეს: იგი, თუ დაეუჯერებთ დ. გამეზარდაშვილს და სხვებს, ერთ და იმავე დროს თბილისშიც იმყოფებოდა და კავკავშირს. ვფიქრობთ, ცხადია, რომ ეს მ. ყიფიანის ერთობ უხერხულ მდგომარეობაში ჩაყენებაა. ამ მოღვაწისადმი პატივისცემა მოითხოვს, ჩამოვაშოროთ მის სახელს „სფირიდონ ჩიტორელიძე“. საწინააღმდეგო თვალსაზრისის ავტორები, ცხადია, შეუგნებლად შეურაცხყოფელ მდგომარეობაში აყენებენ თვით ილია ჭავჭავაძესაც, რადგან საერთოდ მცდარ საფუძველს ეყრდნობიან, როცა მსჯელობენ აღნიშნულ ხელნაწერებზე და ამ ხელნაწერების გამო სფირიდონ ჩიტორელიძის ვინაობის გარკვევაზე. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ხელნაწერების ისტორიის შესახებ არასწორი წარმოდგენა აქვთ არა მარტო დ. გამეზარდაშვილს და სხვებს, არამედ ეს საკითხი საერთოდ არასწორად არის გაშუქებული ჩვენს ფილოლოგიურ მეცნიერებაში. ჩვეულებრივ მიღებულია, რომ ილიას ხელნაწერი კრებულები XIX საუკუნის 90-იან წლებში გადაწერილია ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელი ამხანაგობის მიერ, რაც დოკუმენტურად მთლიანად მცდარი დებულება აღმოჩნდა.

ილია ჭავჭავაძემ, ჩანს, ადრევე იგარძნო, რომ მისი ნაწერების სრული კრებულის გამოცემასაც მიმდინარე ცნობებებში აქტუალური როლის შესრულება შეეძლო და ამიტომ მისთვის დამახასიათებელი თადარიგანობით შესდგომია თავის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემას. მას სათანადო ხელშეკრულება ჰქონდა 1885 წელს დაუდგვია ცნობილ გამოცემელ ვარლამ ჭილაძესთან. 1891 წლის 22 მაისს უკანასკნელმა ქართველთა შორის წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობას წარუდგინა „მოხსენება“, რომელშიც იგი წერდა: „1885 წელს მე შევეარი თავადს ილია გიორგის ძეს ჭავჭავაძეს პირობა იმის ნაწერთა გამოსაცემად და შევუდექი იმათ შეკრებას, რაიც, როგორც კარგათ მოეხსენება გამგეობას, მოითხოვს დიდს ჯაფას და ხარჯს. შევერიბე კიდეც და გადავაწერინე ცალკე რვეულებად, რომლებიც გადავცეცი ბ. ილიას და რომლებითაც ახლა, როგორც ვაგიგე, სარგებლობს პატივცემული საზოგადოების გამგეობა, როგორც იმ თავითვე მოვახსენე თავადს ილიას, იმის ნაწერთა შეკრებასა და გადაწერაში დაეხარჯე 180 მანეთი. 40 კაპ., რომელიც მიეცა შემკრებელს და გადაწერელს თავადის ასულს პელაგია წულუკიძისას, რომლის ბარათს ფულის მიღებისას აქვე გიგზავნით. გთხოვთ შემოხსენებული ფული, ვინაიდგან გადაწერილი რვეულები საზოგადოების ხელშია, გადამიხადოთ და, თუ შეიძლება, გადასცეთ „ივერიის“ რედაქციას.

თქვენი მონა მოსამსახურე

ვარლამ ჭილაძე“.

„მოხსენებას“ აქვს მინაწერი: „პელაგია წულუკიძისაგან ვარლამ ჭილაძისადმი მიცემული ბარათი მივიღე ისევ ვარლამ ჭილაძისადმი გადასაცემად. გრ. ვოლსკი“³⁰.

როგორც მოყვანილი საბუთებიდან ჩანს, ი. ჭავჭავაძეს თავის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემაზე ზრუნვა უკვე 1885 წლიდან დაუწყია. ეს იყო კერძო თაოსნობა მწერლისა. ირკვევა, რომ პელაგია წულუკიძემ ამოწერა ვარლამ ჭილაძის მიერ გადმოცემული, იგულისხმება ავტორთან შეთანხმებულ-

³⁰ ცსია, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 61, გვ. 28 (ხაზი ჩვენია.—ლ. ჭ.)

ლი, ტექსტები და ეს ამოწერილი მასალა ხელთ ჰქონდა ილია ჭავჭავაძეს. ტექსტების ამოწერაზე ავტორის კონტროლი თავისთავად იგულისხმება, რადგან საქმეს ჰქონდა წმინდა კომერციული მხარეც: ამომწერისათვის ფული უნდა გადაეხადათ. — პელაგია წულუკიძის — ხელით გადაწერილი ჩანს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ილია ჭავჭავაძის ფონდიდან უპირატესად ადრეული, ვაზ. „ივერიის“ 1886—1888 წლებისა და ნაწილობრივ 1889 წლის თხზულებათა პირები, ესენია ფონდის ხელნაწერთა ნომრები: №№ 60, 159, 160, 164, 177, 178, 179, 180. სხვა ხელი მამაკაცისაა, ესენია: №№ 168, 172, 214, 217. პელაგია წულუკიძის მიერ ამოწერილ თხზულებებს შორის არის ფსევდონიმებით, მაგ., „სფირიდონ ჩიტორელიძის“, და ხელმოწერადად გამოქვეყნებული ნაწერები, მაგ. ვაზ. „ივერიის“ მოწინავე წერილები. ასეთი „ამოწერისათვის“ გამომცემელს — ვარლამ ჭილაძეს, ცხადია, ავტორის მითითებანი უნდა ჰქონოდა ხელთ (რომ აღარაფერი ვთქვათ საერთოდ დავალებათაზე, რადგან ხელშეკრულებამ იცის მხოლოდ ორი მხარე: შემკვეთი და შემსრულებელი).

არსებული ცნობების მიხედვით, უცნაურად მოჩანს, ვარლამ ჭილაძემ „მოხსენებით“ რატომ წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას მიმართა და არა ქართველთა შორის წიგნის გამავრცელებელ საზოგადოებას, რომელიც ახორციელებდა ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის პირველ გამოცემას. ირკვევა, რომ ვარლამ ჭილაძის შემდეგ, რომელმაც, ალბათ, პირობის თანახმად გამოცემის დაბეჭდვა ვერ შეძლო, ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემა განუზრახავს თვით წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობას ჯერ კიდევ 1889 წელს. ამა წლის 24 დეკემბრის ოქმში ეს გარემოება შემდეგნაირად არის აღნიშნული: „საგნის განხილვა — 4. ეთხოვთ ი. ჭავჭავაძეს, რომ დავეითმოს დასაბეჭდად თავის ნაწერები საზოგადოდ და ჯერჯერობით კი პირველი ტომისა, ე. ი. ლექსებისა და პოემებისა. ეთხოვოს ესევე აგრეთვე აკაკი წერეთელს“. სხდომამ მიიღო იგივე შინაარსის „განჩინება“³¹. მეორე წელს საზოგადოებას ხელშეკრულებაც დაუდვია ავტორთან, აი ისიც:

„პ ი რ ო ბ ა

1890 წელს, დეკემბრის დღესა, ჩვენ, ქვემოთ ამის ხელის მომწერთა, თვადმა ილია გრიგოლის ძემ ჭავჭავაძემ და გამგეობამ „წერა-კითხვის საზოგადოებისა“ შევეკარით შემდეგი პირობა:

1. მე, ი. ჭავჭავაძე, კუთმობ „წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამგეობას სრულს კრებულს ჩემის ნაწერებისა და დასაბეჭდად მხოლოდ ერთხელ გამოცემისათვის. ამ ერთის გამოცემის გაყიდვის შემდეგ გამგეობას ნება აღარა აქვს გამოცემისა.

2. გამგეობას ნება აქვს, მთელი კრებული ნაწერებისა ორგვერად დაიბეჭდოს ერთი და იმავე დროს: დიდ ტომებად და იგივე ტომები წვირილ იაფფასიან წიგნაკებად დაჰყოს.

3. გამგეობამ და ავტორმა შუაზედ უნდა გაიყონ მოგება თითო ტომისა ცალკე, მხოლოდ მაშინ კი, როდესაც გამგეობას სრულიად დაუბრუნდება ხარ-

³¹ ცნოა, ფ. 461, ანაწ. I, საქმე 198, გვ. 28.

ჯი იმ ტომის გამოცემისა, და ამას გარდა ავტორს უნდა დაეთმოს უსასყიდლოდ ოცი ეგზემპლარი ძვირფასი გამოცემისა დაბეჭდვის უმაღლეს.

4. თუ ზემოაღნიშნულ რიცხვიდან ერთის წლის განმავლობაში ერთი ტომი მანც არ დაიბეჭდა, ან თუ ხუთის წლის განმავლობაში სრულიად არ გამოიცა ის ნაწერები, რასაც ავტორი ხელს მოაწერს, მაშინ ავტორს ნება აქვს, დაარღვიოს ეს პირობა და დაიბეჭდოს უფლება გამოცემისა.

5. უკანასკნელი კორექტურა უნდა გასინჯოს ავტორმა და იმის ხელმოწერადაც არ დაიბეჭდოს, მხოლოდ ორ დღეზე მეტი არ უნდა დაინარჩუნოს ავტორმა ხელში.

6. სხვა ყოველი პირობა შესახებ დაბეჭდვისა, ე. ი. ეგზემპლარების რაოდენობისა, ხასიათისა, ფასისა და სხვანი, გამგებობაზეა დამოკიდებული.

ილია ჭავჭავაძე

ე. თაყაიშვილი

ი. მაჩაბელი

ალ. ჭიჭინაძე

ა. ჭყონია

ნ. ცხევიძე

გ. იოსელიანი

ნ. მთვარელიშვილი⁴².

ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემის ისტორიის საკითხების გარკვევისათვის მნიშვნელობა აქვს საქმის მსვლელობის ზუსტი თარიღების დადგენასაც, როგორც „პირობაში“ აღნიშნული, იგი დადებული იქნა „1890 წელს დეკემბრის დღესა“, მაგრამ ირკვევა, რომ „პირობა“ მაშინვე არ დამტკიცებულა. იგი გამგებანს განუხილავს 1890 წლის 12 დეკემბრის სხდომაზე, რომელსაც თავმჯდომარეობდნენ ილია ჭავჭავაძე და მისი ამხანაგი ი. მაჩაბელი. ოქმში ჩაწერილი იქნა: „საგნის განხილვა — 2. გამგებამ უნდა განიხილოს პირობა, შეკრული ილია ჭავჭავაძესთან შესახებ ი. ჭავჭავაძის ნაწერების სრულის კრებულის გამოცემისა.“

განიხიება — ხელმოწერილი პირობა საქმეში ჩაკვერდეს.

ი. მაჩაბელი“.

როგორც ჩანს, 1890 წლის 12 დეკემბერს „პირობის“ ტექსტი გამზადებული არ იყო, რადგან 1891 წლის 1 მაისის სხდომის ოქმში წერია: „საგნის განხილვა — 2. წარსულ კრებაზე წარმოდგენილი იყო განსახილველად ილია ჭავჭავაძის (წიგნების) ნაწერების დაბეჭდვის საქმე და გადაიღო დღეისათვის, რომ წარმოდგენილ იქნას ხელშეკრულება ილია ჭავჭავაძესი.“

განიხიება: გამგებამ გადასწყვიტა, შეუდგეს თ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებების ბეჭდვას თანახმად ხელშეკრულებისა. რაც შეეხება სტამბის ანგარიშს, წარმოდგენილს ი. მანსეტოვისაგან, ცნობების შეკრება დაბეჭდვის ხარჯის გამო და ფორმატისა და ქალაქის ამორჩევა მიენდოს ბ. იაკობ მანსეტაშვილს, ბ. პ. უმიკაშვილს და მდივანს საზოგადოებისას ი. მაჩაბელს“.

მოყვანილ „განიხიებაში“ მოხსენებული „სტამბის ანგარიში“ არქივში დაცულია ი. ჭავჭავაძესთან დადებულ „პირობასთან“ ერთად. „ანგარიში“ მნიშვნელოვანი დოკუმენტია. იგი გვიჩვენებს წ. კ. გ. საზოგადოების მიერ ჩატარებულ მუშაობას და ზოგიერთი ცნობით ავსებს „პირობას“, ამიტომ იგიც მოგვაქვს აქვე:

⁴² ცსიპ, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 250, გვ. 14 (ხაზი ჩვენია.—ლ. ჭ.)

„ვარაუდით შედგენილ ანგარიში ხარჯისა, რომელიც მოუნდება ჭავჭავაძის თხზულებათა პირველ წიგნის, ე. ი. ლექსებისა და პოემების დაბეჭდვას:

თანახმად გამგეობის გადაწყვეტილებისა და ავტორთან შეკრულ პირობისა, მთელი კრებული თხზულებათა უნდა დაიბეჭდოს ორ გვარად: ერთი ძვირფას ქაღალდზე და მეორე მდარეზე. ამისდა მიხედვით, პირველი ნაწილის დაბეჭდვა დაჯდება:

ა) პირველი ნაწილი გამოვა 7—8 თაბახამდე.

1. აწყობა და დაბეჭდვა თაბახისა, ე. ი. 32 გვერდისა, აკადემიის ასოთი ელირება 15 მან. სულ მაშასადამე — 105 მ. — 120 მან.

2. ქაღალდი 600 ეგზ. მოუნდება: თითო თაბახს 1 ოზმ. 1/4 7—8 თაბახს 9—10 1/4 ოზმამდე. ოზმა დიდის ფორმატისა ღირს 16 მან. სულ მოუნდება 144 მან. — 164 მან.

3. აკინძვა შეკერვით . . . . . 15—18 მან.

4. გარეკანის ქაღალდი და მისი დაბეჭდვა . . . . . 6 . . .

სულ 270 მ. — 308 მან.

ბ) იგივე მდარე ქაღალდზე 200 ეგზემპლიარად და წიგნაკებად:

1. აწყობის გადაკეთება (перевёрстка набора) და დაბეჭდვა 6—7 თაბახისა, თაბახი 10 მან.; ელირება . . . . . 60 მ. — 70 მან.

2. ქაღალდი 27-ვე ოზმამდე, ოზმა 5 მან. დაჯდება 135—140 მან.

3. აკინძვა . . . . . 20 მ. — 30 მან.

4. გარეკანი დაბეჭდვით . . . . . 15—15

სულ 235—255

და სულ 505 მ. — 563 მ.

ამას მიემატება ხარჯი: სურათის ამოსაჭრელი თავში ჩასართავად და ზოგიერთი ასოების ამოჭრა. ყველა ამას დაახლოებით მოუნდება 100 მანეთამდე. გარდა ამისა, გამგეობამ უნდა სახეში იქონიოს შემდეგი:

1. ვარლ. ჭილაძე, რომელსაც წინად ჰსდომებია ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემა და რომელსაც ამ განზრახვით გადაუწერიანებია კიდევ, გადასაწერში თხოულობს 180 მან. და ამ ხარჯსაც ჭავჭავაძე გამოცემლებს აკისრებს.

2. ი. ჭავჭავაძე თხოულობს, რომ პირობაში მოხსენებული მუხლი, ე. ი. რომ ერთი ნაწილი მეორეს დაუყოვნებლივ და შეუწყვეტლად მოჰყვეს, უხდა აღსრულებულ იქნას უსათუოდ.

3. გამგეობამ უნდა მიანდოს ვისმე კორექტურა და საქმის ასაჩქარებლად კორექტურა, რაც შეიძლება, მალე უნდა სწორდებოდეს.

სტამბა ი. მანსვეტოვისა“ (ცსია, ფონდ. 481, ანაწ. I, საქმე 250, გვ. 12).

ჩანს, ი. მანსვეტაშვილი აქტიურ როლს ასრულებდა ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემისათვის მზადების საქმეში არა მარტო როგორც სტამბის მფლობელი, არამედ როგორც ერთ-ერთი მოთავე და ორგანიზატორი. ირკვევა, რომ მწერლის თხზულებათა ამოწერა, რომელიც დაიწყო ვარლამ ჭილაძემ, გაუგრძელებია თვით წ. კ. გ. სახოგაძოებს და, ჩანს, ამ საქმეს ხელმძღვანე-

4. მაღნი, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

ლობდა სწორედ ი. მანსვეტაშვილი, ამაზე და ზოგიერთ სხვა გარემოებებში მიგვიითხებებს, მსგავსად ვარლამ ჭილაძისა, შიო ქუჩუკაშვილის (მღვიმელის) მისთვის ვერ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობისადმი მიცემული „თხოვნა“, სადაც შ. მღვიმელი წერდა: „მაქვს პატივი მოვახსენო პატივცემული საზოგადოების გამგეობას, რომ როდესაც გამგეობამ განიზრახა თ. ილია ჭავჭავაძის პირველის ტომის გამოცემა, ამავე საზოგადოების მდივანმა ბ. ი. მანსვეტოვმა მომანდო ყველა ლექსების და პოემების ამოკრება სხვადასხვა ეურნალ-გაზეთებიდან და თეთრად გადაწერა ცენტრისათვის წარსაღვენად, რაიცა შესრულებულ იქმნა ჩემ მიერ. რადგან წერა-კითხვის საზოგადოებას აღარ მოუხდა გამოცემა ზემოხსენებულ ავტორის თხზულებისა და გამოსცა ქართველთა წიგნების გამომცემელ ამხანაგობამ, ამიტომ ჩემი შრომის ფასი მოვსთხოვე იმათ. ქ. წიგ. გამ. ამხანაგობამ არ შეიწყინარა ჩემი თხოვნა და მომწერა პასუხად წერილი, რომელსაც ამ თხოვნასთან ერთად ვარდგენ.

უმორჩილესად ვსთხოვე წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას ან თავად მიზოდოს და ან იმ საზოგადოებას გამომირთვას ჩემი შრომის ფასი³³.

შიო ქუჩუკაშვილი

18 $\frac{26}{V}$ 92 წ.“

დღემდის არსებული ცნობების მიხედვით ჩვენს მეცნიერებაში საყოველთაოდ მიღებულია, რომ ილიას ფონდში დაცული ხელნაწერები, რომლებიც მწერლის დაბეჭდილ თხზულებათა პირებს წარმოადგენენ, წიგნის გამავრცელებელი ქართველთა ამხანაგობის მიერ 1892 წლის გამოცემისათვის გაკეთებული ამონაწერებია. სინამდვილეში, როგორც ვხედავთ, ახალი დოკუმენტების მიხედვით მთლიანად სხვა სურათი იშლება; ირკვევა, რომ სამუშაო სულ სხვა პირებს და ორგანიზაციას შეუსრულებია თვით ილიას უშუალო მონაწილეობით; საქმე დაწყებულა მწერლის კერძო თაოსნობით. მას კერძო გამომცემელთან დაუდგია პირველად „პირობა“. ვარლამ ჭილაძემ და წ. კ. გ. საზოგადოებამ ი. ჭავჭავაძისთან დადებული ხელშეკრულებებით შეასრულეს მთელი ის წინასწარი მოსამზადებელი სამუშაო, რომელიც აქამდის წიგნის გამავრცელებელ ქართველთა ამხანაგობას მიეწერებოდა. უკანასკნელს წ. კ. გ. საზოგადოებიდან, პირადად თვით ილიასგანაც მზამზარეულად გადაეცა ვარლამ ჭილაძისთან ხელშეკრულებით ანეტა წულუკიძის მიერ და წ. კ. გ. საზოგადოების დავალებით შიო მღვიმელის მიერ ეურნალ-გაზეთებიდან ამოწერილი ილიას ნაწერების პირები. ეს გარემოება პირდაპირ არის აღნიშნული წ. კ. გ. საზოგადოების მიერ ვარლამ ჭილაძისა და შიო ქუჩუკაშვილის „მოსხენებებზე“ (როგორც მათთვის, ისე წიგნის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის) გაცემულ პასუხებში.

წ. კ. გ. საზოგადოებაში ვარლამ ჭილაძის მიერ „მოსხენების“ წარდგენამდის მდგომარეობა შეიცვალა. ამ საზოგადოებას ახლად ჩამოყალიბებულმა წიგნის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ სთხოვა, მისთვის დაეთმო ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემა. წ. კ. გ. საზოგადოების 1891 წლის 6 ივნისის სხდომის ოქმში აღნიშნულია: „განხილვის საგანი — 8.

³³ ცხია, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე, 310, გვ. 6.

თხოვნა ქართველთა წიგნების გამოცემ ამხანაგობისა, რომ დაეთმოს ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემა იმ პირობითვე, რა პირობითაც წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას აქვს მიღებული.

განჩინება — თუ თ. ილია ჭავჭავაძე თანახმა იქნება და გააუქმებს იმ ხელშეკრულებას, რომელიც გამგეობამ შეჰკრა მასთან, მაშინ გამოეცხადოს ამხანაგობას, რომ გამგეობა არ იქნება წინააღმდეგი, რომ ამხანაგობამ იკისროს თ. ჭავჭავაძის ნაწერების გამოცემა და ამის თაობაზე შეჰკრას თავის მხრით პირობა თვით ილია ჭავჭავაძესთან.

- ა. ჭყონია
- ე. თაყაიშვილი
- ეკ. გაბაშვილი
- ი. გოგებაშვილი“

აღსანიშნავია, რომ იმავე სხდომაზე მეორე საკითხად განუხილავთ აგრეთვე ვარლამ ჭილაძის „მოხსენება“, რომლის შესახებ აღნიშნულია: „საგანი განხილვისა — 2. თხოვნა ვარლამ ჭილაძისა, რომელიც იუწყება, რომ იგი თ. ილია ჭავჭავაძეს პირობით შეჰკვრია 1885 წელს მისი თხზულებათა დაბეჭდვის შესახებ და ამ პირობის ძალით მას უკვე დაუწყვია შეკრება თ. ი. ჭავჭავაძის წერილების და სტატიებისა და ამ ნაწერების შეკრება-გადაწერაში მას დაუხარჯავს 180 მან. ბოლოს ბ. ჭილაძე იწერება: „გთხოვთ ზემოხსენებული ფული, ვინაიდან გადაწერილი რეეულები საზოგადოების ხელშია, გადამიხადოთ.“

განჩინება — რადგანაც ი. ჭავჭავაძის ნაწერების გამოცემას კისრულობს ქართ. წიგნების გამ. ამხანაგობა, ამიტომ ეპასუხოს ვ. ჭილაძეს, რომ იგი მიიტყეს იმ ამხანაგობასთან.

ა. ჭყონია“³⁴.

მართლაც, მაძიებელს გაეგზავნა შემდეგი პასუხი:

„ვარლამ ჭილაძეს

თქვენი თხოვნა 22 მაისისა 1891 წ. მოისმინა წერა-კითხვის გამგეობამ და დაადგინა: უარი ეთქვას ბ. ჭილაძეს, რადგან ჩვენი ხელშეკრულება ილ. ჭავჭავაძესთან გადაეცა ქართველთა შორის წიგნების გამომცემელ ამხანაგობას.

საზ. თავმჯდომარე [ი. ჭავჭავაძე]

საქმეთ-მწარმოებელი მ. ჯანაშვილი“³⁵

წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობამ 1892 წლის 26 მაისის სხდომაზე შიო მღვიმელის „თხოვნაც“ განიხილა და დაადგინა: „მიეწეროს ჩვენგან, რომ ამ გასამრჯელოს მიცემა ამხანაგობის მოვალეობაა, რადგან ამხანაგობამ გამოიყენა და იხმარა.“

ილია ჭავჭავაძე“³⁶

30 მაისს ამ დადგენილების საფუძველზე წიგნების გამომცემელს ქართველთა ამხანაგობის გამგეობას კი მისწერეს: „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობას აქვს პატივი გაუწყოთ, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსები, რომლების დაბეჭდაც გამგეობამ დაუთმო წ. კ. გ. ქართველთ ამხანაგობას, გადაწერილია შიო ქუჩუაშვილის მიერ. როდესაც გამგეობამ მზამზარეუ-

³⁴ ცსიბ, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 198, გვ. 117 (ხაზი ჩვენია.—ლ. ჭ.)

³⁵ ცსიბ, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 61, გვ. 29.

³⁶ ცსიბ, ფ. 481, ანაწ. I, საქმე 310, გვ. 8.

ლად გადაწერილი ლექსები გადმოგვცათ, ამხანაგობას გადამწერის გასამრჯელოს შესახებ არაფერი პირობა დაუდვია რა იმ მოსაზრებით, რომ მშრომელის დაჯილდოება მიიჩნდა მოვალეობად იმისა, რომელიც ნაშრომით ისარგებლებდა. რადგან ბ-ნის ქუჩუკაშვილის ნაშრომით ისარგებლა წიგნების გამომცემელმა ამხანაგობამ, ამიტომ წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობა უმორჩილესად სთხოვს, რომ დააკმაყოფილოს ბ. ქუჩუკაშვილი გასამრჯელოს მიცემით.

თავმჯდომარე საზოგადოებისა [ი. ჭავჭავაძე]
 მიღიანი დ. კარიჭაშვილი³⁷

ვფიქრობთ, ამ მეტყველი დოკუმენტების კომენტარი ზედმეტია. ცხადია, რომ წ. კ. გ. საზოგადოებამ და თვით ილია ჭავჭავაძემ წიგნების გამომცემელ ქართველთა ამხანაგობას, როგორც გამგეობაც აღნიშნავს, „მზამზარეულად გადაწერილი“ ილიას ნაწერები გადასცა, ქართველთა ამხანაგობისავე თხოვნით, წ. კ. გ. საზოგადოებასთან ი. ჭავჭავაძის მიერ დადებული ხელშეკრულებით — სრული კრებულის გამომცემისათვის. მართალია, წიგნის გამაერცელებელ ამხანაგობასთან ილიას მიერ დადებული ხელშეკრულება ხელთ არა გვაქვს, მაგრამ უფლებამოსილი ვართ, ასეთად მივიღოთ წ. კ. გ. საზოგადოებასთან დადებული „პირობა“, რადგან თვით „ამხანაგობა“ გამომცემის უფლებას თხოულობდა „იმ პირობითვე, რა პირობითაც წერა-კითხვის გამაერცელებელ საზოგადოებას აქვს მიღებულიო“.

ამრიგად, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ ერთ მხარეზე გვაქვს მკვლევართა წარმოდგენა, რომ ხელნაწერი კრებულები „ქართული წიგნის გამომცემელ ამხანაგობის დავალებით გადაუწერიათ სათანადო პირებს“³⁸, ხოლო, მეორე მხრივ, კი ზღვა საბუთებისა, რომ ამ საქმეში „ქართული წიგნის გამომცემელი ამხანაგობა“ არაფერ შუაშია; ხელნაწერი კრებულები გადმოწერილია ილიასთან ხელშეკრულებით (დავალებით) ვარლამ ჭილაძისა და წ. კ. გ. საზოგადოების მიერ. მცდარ საფუძველზეა აგებული საწინააღმდეგო თვალსაზრისის ავტორთა დებულებები: დ. გამეზარდაშვილი წერილიდან წერილში და წიგნიდან წიგნში დაჟინებით ამტკიცებს — „ოთხმოცდაათიან წლებში... ი. ჭავჭავაძე თავის კრიტიკულ-პუბლიცისტურ მემკვიდრეობას არ გამოაქვეყნებდა“³⁹. ილია ჭავჭავაძე კი ხელშეკრულებაში საგანგებოდ აღნიშნავს: „მე, ი. ჭავჭავაძე, ვუთმობ წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამგეობას სრულს კრებულს ჩემის ნაწერებისას დასაბეჭდად“. მწერალი ხელშეკრულებით არამეტუ თავის ყველა ნაწარმოების გამომცემას უთმობს წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობას, არამედ მეოთხე მუხლით იმუქრება კიდევ: „თუ... ერთის წლის განმავლობაში ერთი ტომი მაინც არ დაიბეჭდა, ან თუ ხუთის წლის განმავლობაში სრულად არ გამოიცა ის ნაწერები, რასაც ავტორი ხელს მოაწერს, მაშინ ავტორს ნება აქვს, დაარღვიოს ეს პირობა და დაიბრუნოს უფლება გამომცემისა“. მეტიც, ასეთი შეთანხმების საფუძველზე გაზ. „ივერიაში“ გამოცხადდა, რომ უნდა გამოცემულიყო ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად⁴⁰. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, იგივე ხელშეკრულებით ბეჭდავდა ილიას ნაწერებს ქართველთა შორის წიგნის გამაერცელებელი საზოგადოებაც. 1891 წელს რით

³⁷ ცხია, თ. 481, ანწ. I, საქმე 310, გვ. 9.

³⁸ დ. გამეზარდაშვილი, განსაკოს კაცმან პირუთენელთან, გვ. 28.

³⁹ იქვე, გვ. 66.

⁴⁰ ახალი ამბები, გაზ. „ივერია“, 1891, № 29, გვ. 4.

უნდა შევეხებულყო ათი ტომი, თუ ილია პუბლიცისტურ ნაწერებს არ შეიტანდა გამოცემაში, ვფიქრობთ, ცხადია, რომ მკვლევრის წარმოდგენა უსაფუძვლოა.

დამოწმებულ უსაფუძვლო წარმოდგენას ემყარება დ. გამეზარდაშვილი, რომელიც აცხადებს: სფირიდონ ჩიტორელიძის ნაწერების „ვინაობის გარკვევაში აღნიშნულ ხელნაწერ კრებულს არავითარი როლის შესრულება არ შეუძლია“, რადგან „ილია ქავჭავაძე მტკიცედ იდგა ზემოაღნიშნულ თავის გადაწყვეტილებაზე (პუბლიცისტურ ნაწერებს არ გამოვეცემო. — ლ. ქ.) და ხელიც არ უხლია იმ ხელნაწერი კრებულებისათვის, რომლებიც „ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობის“ მითითებით მომზადდა“⁴¹. ვფიქრობთ, მოყვანილი დოკუმენტებიდან ცხადია, რომ აქ მკვლევარს შეცდომა ყოველ წინადადებაში აქვს: რვეულები არც ქართველთა საგამომცემლო ამხანაგობას მოუმზადებია და არც ილიას არასოდეს ჰქონია აზრად, რომ იგი პუბლიცისტურ წერილებს არ გამოსცემდა. ამიტომ დაძალება იქნება დავიჯეროთ: რვეულები გადაწერეს ილიასთან ხელშეკრულებით, ილიას წლობით ჰქონდა ისინი სახლში და მოითხოვდა მათზე ფულის გადახდას; მანვე გადასცა წიგნის გამავრცელებელ ამხანაგობას სრული კრებულის გამოცემისათვის და შიგ კი არ ჩაუხედიდა, არ იცოდა, რა ამოწერეს მასთან ხელშეკრულებით და რას სთავაზობდა გამომცემლებს.

ამჟამად, როცა სულ სხვანაირად გაიჩვენა ხელნაწერი კრებულების შედგენის ისტორია, ვფიქრობთ, დ. გამეზარდაშვილისთვისაც კი უხერხული იქნება ხელნაწერებთან უშუალო დამოკიდებულებიდან გამორიცხოს ილია ქავჭავაძე. წარმოუდგენელია, საქართველოს მამას დაეწამოთ, რომ ქვეყნის მოგლა შეეძლო და სახლში რა ჰქონდა და რა არა, იმასა კი არაფერი იცოდა. სწორედ მიგვაჩინა მკვლევრის ნათქვამი: „აბსურდია იმის მტკიცება, რომ თავის სიტყვებში ილიას ვინმესთვის უფლება მიეცა, რედაქცია გაეკეთებინა მისი ნაწერებისათვის“⁴². ფაქტია, რომ ხელნაწერ კრებულზე რედაქციული მუშაობა დაწყებულია: წერილებს, და მათ შორის თვით სფირიდონ ჩიტორელიძეს ნაწარმოებებს, გაკეთებული აქვს თემატიკური დანაწილებისათვის საჭირო მინაწერები ისეთი ლურჯი ფანქრით, რომლითაც ილია მუშაობდა თავის ბიბლიოთეკის წიგნებზე, ჩვენი აზრით, ეს მინაწერები ყველა ილიას ეკუთვნის, რადგან კრებულები მას ჰქონდა ხელთ და თვითონ ამზადებდა მათ გამოსაცემად.

დ. გამეზარდაშვილი, ხელმძღვანელობს რა საკუთარი წარმოდგენებით, დაქინებით კითხულობს: „განა ვინმემ რითმე დაამტკიცა, რომ ეს „ხელნაწერი ტომები“ ილიას მითითებით იყო გადაწერილი“. ხელშეკრულებები ილიამ დაუდო, კრებულები ილიას ჩააბარეს, ფულის გადახდის საქმეზე ილია ზრუნავდა, — აბა, ვისი მითითებაა თუ არა ილიასი? დღემდის ხელშეკრულებამ მხოლოდ ორი მხარე იცის: შემკვეთი და შემსრულებელი. როგორც ჩანს, დ. გამეზარდაშვილისა და ი. ლორთქიფანიძისათვის ის უფრო წარმოსადგენია, რომ მ. ყიფიანი კავკასიონზე ელვისებურ დაქროდა, ვიდრე ის, რომ ილია თავის ნაწერებს კრებულში ჩაიხედავდა. ორივე მოღვაწისათვის შეუზღებამყოფელია მკვლევართა წარმოდგენები, რომლებიც არსებული საბუთების მიხედვით უსაფუძვლოა.

⁴¹ დ. გამეზარდაშვილი, განსაჯოს კაცმან პირუთენელმან, გვ. 66.

⁴² იქვე, გვ. 95.

როცა კამათის დროს ილიასაც კი არ ერიდებიან, აღარ გვიკვირს, რომ დ. გამეზარდაშვილი მკვლევართა გაბიბრუებას ცდილობს. თეზისებში ვწერდით: „4. სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით ჟურნ. „საქართველოს მოამბეში“ და გაზ. „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ თხზულებათა ავტორი ილია ჭავჭავაძეა.“

5. საკითხის გარშემო არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის პოზიტიური დასკვნები, რომლებიც მიღებულია ტექსტების შესწავლით, ადასტურებენ, რომ ჟურნ. „საქართველოს მოამბეში“ და გაზ. „ივერიაში“ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული ნაწერების ავტორი ერთია ან მათ ერთი და იგივე ავტორის ხელი ატყვია. ჩვენი აზრით, ეს ერთი ავტორი ჭავჭავაძეა.“

ვფიქრობთ, ნათელია, რომ ვამბობთ, ყველა სადავო ნაწარმოები ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნის. დ. გამეზარდაშვილს კი „ვერ გაუგია“ ჩვენი შეხედულება და ციტირებას ახდენს სიტყვების — „არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის“ — გამოტოვებით. ამ გზით იგი მკვლევართა განსხვავებულ აზრებს ჩვენ მოგვაწერს და სერიოზულად წერს: ჭრელაშვილს „როგორც ჩანს, ჯერ საბოლოოდ თვითონაც ვერ გადაუწყვეტია თუ რომელი „ვარიანტი“ შემოგვთავაზოს: ილია ჭავჭავაძე გაზ. „ივერიაში“ სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული წერილების ავტორია, თუ მხოლოდ მისი რედაქტორული ხელი ატყვია ამ წერილებს“. პროფ. დ. გამეზარდაშვილი ამის შემდეგ ისევ სერიოზულად გვასწავლის, რას ნიშნავს ავტორობა და რას ნიშნავს რედაქტორობა. განა ჭეშმარიტების დადგენა ასეთი მანიპულაციებითა და ცინიზმით ხდება? სპეციალურ თეზისში გამოთქმული შეხედულების „ვერ გაგება“ ხომ სასიფათო ბუმერანგია მხოლოდ. მას რა აქვს საერთო მეცნიერების ინტერესებთან? არაფერი!

ახლად გამოვლენილი ზოგიერთი საარქივო დოკუმენტების მიხედვით დამატებით მტკიცდება, რომ ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა 1892 წლის გამოცემა ავტორისეული გამოცემაა. საერთო მდგომარეობას გვიჩვენებს „ბაზალეთის ტბის“ მაგალითი. როგორც ცნობილია, არსებობს ამ ნაწარმოების 1883 წლით დათარიღებული სამი ავტოგრაფული ვარიანტი. ლექსი პირველად გამოქვეყნდა 1890 წელს, იგი დაიბეჭდა ჟურნ. „ჯეჯილში“. „ბაზალეთის ტბის“ ტექსტი სრულად მხოლოდ 1892 წლის გამოცემაშია შესული. „ჯეჯილში“ მას ცნებურის მიერ ჩამოცილებული ჰქონდა ბოლო სტროფები:

იჭნება მასში ის ყრმა წევს,
რომლის არ ითქმის სახელი
და რომელსაცა დღე და ღამ
ჩუმად ნატრულობს ქართველი?
თუ ესე არის, ნეტა მას
ვაყაყცა სახელოვანსა,
ვისიცა ხელი პირველად
დასწვდება იმა აყვანსა.
თუ ეგრე არის, ნეტა მას
დედასა გამარჯვებულსა,
ვინც იმ ყრმას პირველს მიაწვდის
თვის ჭუჭუნს მადლით ხებულსა.

მოყვანილი სტროფისადმი ცენზურის დამოკიდებულება ირკვევს: 11883 პ. წლის საარქივო მასალთ. დოკუმენტები გვიჩვენებენ, რომ თავის დროზე დიდი მკვლევარი პავლე ინგოროყვა სამართლიანად ფიქრობდა, როცა იგი წერდა: „ჩვეილში“ დაბეჭდილ ტექსტში უკანასკნელი სამი სტროფი გამოშვებულია, ჩანს, ცენზურის მიზეზით».

მართლაც, ი. ჭავჭავაძეს „ბაზალეთის ტბის“ ეურნ. „ივერიამი“ დაბეჭდვა უცდია 1883 წელსვე, მაგრამ საცენზურო კომიტეტს იმ დროს ლექსის არა მარტო სტროფები, მთლიანი ტექსტის დაბეჭდვა აუკრძალავს. არქივში დაცულია ცენზორისთვის წარდგენილი „ბაზალეთის ტბის“ საკორექტურო ფურცლები. პირველ საკორექტურო ფურცელზე მოცემულია ლექსის სრული ტექსტი, ხოლო მეორე საკორექტურო ფურცელზე კი არის იგივე ტექსტი ზემოთ მოყვანილი სტროფების გარეშე; როგორც ჩანს, ცენზორმა ჯერ მათი მოხსნა მოსთხოვა რედაქციას, ხოლო შემდეგ ნაწარმოების დაბეჭდვა საერთოდ აკრძალა, მეორე საკორექტურო ფურცელს ახლავს კომიტეტის სათანადო დადგენილება⁴³.

ამრიგად, ნაბეჭდი წყაროს საშუალებით 1892 წლის გამოცემაში შეუძლებელი იყო „ბაზალეთის ტბის“ სრული ტექსტის შეტანა; ასეთი რამ მხოლოდ ავტორს შეეძლო გაეკეთებინა. ამ გამოცემაში დაბეჭდილი სხვა მხატვრული ნაწარმოებების ნაირწყაიბეები, რომლებიც ზედმიწევნით აქვთ აღრიცხული ილიას თხზულებათა მომავალი აკადემიური გამოცემის I—II ტომების გამოცემლებს; რ. კუსრაშვილს, ე. შარაშენიძეს და ლ. სანაძეს, იმავეს გვიჩვენებენ: მათში მრავალი ისეთი წაკითხვები, რომლებიც არ დასტურდება არც ერთ მანამდის არსებულ ბეჭდურ წყაროში. „ბაზალეთის ტბის“ ტექსტის ბეჭდვის ისტორიასთან ერთად ეს ფაქტებიც თვალსაჩინოდ ადასტურებენ, რომ ი. ჭავჭავაძემ შემოქმედებითად განახორციელა წ. კ. გ. საზოგადოებასთან დადებული „პირობის“ (რომელიც შემდეგ გადაიქცა წიგნის გამავრცელებელ ამხანაგობაზე) მოთხოვნა: „უკანასკნელი კორექტურა უნდა გასინჯოს ავტორმა და იმის ხელმოწერა არ დაიბეჭდოს“ არაფერი. როგორც ჩანს, გამოცემაში ილიას მონაწილეობა მარტო უკანასკნელი კორექტურითაც არ შემოფარგლულა. „ბაზალეთის ტბის“ მაგალითი უდავო რწმუნების ხასიათს ანიჭებს ალ. ჯაბდარის მოწმობას, რომელიც წერს: „ჩვენ გამოვეცით ავტორის მიერ ორჯერ გადასინჯულ-გასწორებული მისი ნაწერები“ („მნათობი“, 1934, №1—2, გვ. 274).

წიგნის გამავრცელებელ ქართველთა ამხანაგობას ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა გამოცემის საქმე გაუადვილდა, რადგან საჭირო წინასწარი მუშაობა ჩატარებული ჰქონდა ილიას, წ. კ. გ. საზოგადოებას და ვარლამ ჭილაძეს. მაგრამ, ჩანს, თავის მხრივ ეს საზოგადოებაც ფართო მეცნიერული მუშაობის გაშლისათვის ემზადებოდა. მას ცოტა გვიან, 1893 წლის დასაწყისში, აურჩევია სოლიდური სარედაქციო კომისია, რომელიც შედგებოდა: ე. თაყაიშვილის, ა. ჭყონიას, ნ. მთვარელიშვილის, ი. ბაქრაძისა და ი. მანსვეტაშვილისაგან. მაგრამ⁴⁴, როგორც ცნობილია, „საზოგადოებამ“ ილიასთან დადებული „პირობა“ ვეღარ შეასრულა და გამოცემა დაუსრულებელი დარჩა. სამწუხაროდ,

⁴³ ცნობა. ფ. 480, საქმე 548, გვ. 69, 70.

⁴⁴ „წიგნის გამავრცელებელი საზოგადოების ანგარიში“. 1893 წ. „ივერიამი“ გამოქვეყნებულ ინფორმაციებში წიგნის გამავრცელებელი ქართველთა ამხანაგობის სარედაქციო კომისიის არსებობა 1890 წლიდანვე იხსენიება.

„ამხანაგობის“ არქივი არსად ჩანს. იგი, ცხადია, ბევრ დამატებით ცნობას მოგვემდღა 1892 წლის გამოცემის შესახებ. გარდა ამ საზოგადოების მიერ გამოცემული ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა ოთხი ტომისა, რომელიც თავისთავად დიდი ისტორიული ფაქტია, „ამხანაგობის“ სარედაქციო მუშაობის შესახებ ჩვენთვის ცნობილი გახდა კიდევ ერთი, ჩვენი აზრით, მნიშვნელოვანი ფაქტი, რომელსაც შეიცავს ალ. ჯაბადარის პირადი წერილი ივანე მაჩაბელისადმი. როგორც ჩანს, გამომცემლების წინაშე წამოჭრილა საკითხი, ი. ჭავჭავაძის თხზულებებში უნდა შეეტანათ თუ არა შექსპირის „მეფე ლირის“ თარგმანი და საკითხის გამოსარკვევად ალ. ჯაბადარს მიუმართავს ი. მაჩაბელისადმი. აი, ეს მიმართავს:

„თ. ივანე მაჩაბელს
 18 ნოემბერი 1892 წ.

ბატონო ივანე

უმორჩილესად გთხოვთ, გვაუწყოთ, შეიძლება „მეფე ლირი“ მოვათავსოთ თ. ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა მესამე ტომში თუ არა? თუ შეიძლება — გვაცნობეთ.

თქვენი პატივისმცემელი
 ალ. ჯაბადარი⁴⁵.

ალ. ჯაბადარის მიმართავზე ი. მაჩაბლის პასუხი არ მოგვეპოვება, მაგრამ ფაქტია, რომ ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა 1892 წლის გამოცემის მესამე ტომში, სადაც მოთავსებულია თარგმნილი სხვადასხვა ნაწარმოები, „მეფე ლირი“ დაბეჭდილი არ არის. ეს გარემოება თავისთავად გასაგებია ხდის ი. მაჩაბელის პასუხსა და პოზიციას. როგორც ჩანს, პასუხი უარყოფითი იყო, რომელსაც საავტორო უფლების გათვალისწინებით გვერდი ვერ აუარეს ვერც გამომცემლებმა და ვერც ი. ჭავჭავაძემ. როგორც ცნობილია, „მეფე ლირი“ საკუთარი დასაბუთებით პ. ინგოროყვამ ჩვენს დროში ილიას ათტომეულში შეიტანა, მაგრამ ზემოთ მოტანილი ცნობის გამო, ჩვენი აზრით, საკითხი კვლავ სერიოზულ განხილვას თხოვლობს. ილიას თხზულებათა მომავალი აკადემიური გამოცემის რედკოლეგია, რაოდენ სამწუხაროც არ უნდა იყოს, ალ. ჯაბადარის მიმართებით გამორკვეულ ი. მაჩაბლის საავტორო ნებას გვერდს ვერ აუვლის. ფაქტი ფაქტად დარჩება 1892 წელს ი. მაჩაბელსა და ი. ჭავჭავაძეს შორის გამწვავებული ურთიერთობის გათვალისწინების შემთხვევაშიც; არ არის გამორიცხული, რომ თვით ამ ურთიერთობის გამწვავებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ი. ჭავჭავაძის თხზულებათა მესამე ტომში „მეფე ლირის“ დაბეჭდვის საკითხის მიმართ ი. მაჩაბლის მიერ დაკავებულმა პოზიციამ. ამასთანავე, ცხადია, ანგარიში უნდა გაეწიოს პ. ინგოროყვას დასკვნებს, რადგან „მეფე ლირი“ მათ კარგი ურთიერთობის დროს ორივეს ხელმოწერით გამოსცეს...

ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა ახალი აკადემიური გამოცემის სრულყოფისათვის კიდევ მრავალი საკითხის გადაწყვეტა იქნება საჭირო; ამას ვგაძნობთ ჩვენს ხელთ არსებული სხვა მასალების მიხედვითაც, მაგრამ, ცხადია, ყველაფრის ერთად გაკეთება შეუძლებელია. ვფიქრობთ, შრომაში წარმოდგენილი ცნობები და შეხედულებანი გარკვეულ სამსახურს გაუწევენ დღის წესრიგში დამდგარი დიდი ამოცანის შესრულებას.

⁴⁵ გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურული მუზეუმი, № 14210.

Л. П. ЧРЕЛАШВИЛИ

ВОПРОСЫ АТРИБУЦИИ И ИСТОРИЯ ИЗДАНИЯ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. ЧАВЧАВАДЗЕ

Резюме

В труде опубликованы выявленные Л. Чрелашвили документы о собрании сочинений И. Чавчавадзе издания 1892 года. Ими подтверждается, что рукописные копии произведений, хранящихся в фондах писателя, в свое время были переписаны из журналов и газет не Товариществом распространения книги в Грузии, а Обществом распространения знаний среди грузин и издателем Варламом Чиладзе, а исполнено это было по договору, заключенному с Ильей Чавчавадзе. Переписчиками были Пелагея Цулукидзе и Шио Мгвимели. Илья Чавчавадзе непосредственно руководил перепиской произведений и им же они были приняты. Впоследствии он их передал Товариществу распространения книги в Грузии. На основании нововыявленных документов Л. Чрелашвили делает выводы: указанные рукописные сборники Ильи Чавчавадзе с точки зрения атрибуции имеют значение автографов, и спорными не должны быть внесенные туда произведения Спиридона Читорелидзе — во всех случаях это псевдоним Ильи Чавчавадзе.

В труде опубликован архивный материал из печатной истории стихотворения И. Чавчавадзе «Базалетское озеро» и письмо Ал. Джабадари Ив. Мачабели о возможности опубликования перевода трагедии У. Шекспира «Король Лир» в III томе собрания сочинений И. Чавчавадзе.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

კომიუნა ზაფინდაშვილი

ადამიანის იდეალი „ღვთით გარეჯაღლის ცხოვრების“ მიხედვით

ქვეყნის სოციალური თუ პოლიტიკური მოვლენები, რაც ერის ისტორიას ქმნის, ადამიანებთან, მათ პრობლემებთანაა დაკავშირებული. ესა თუ ის ისტორიული მოვლენა რომ ავხსნათ, აუცილებელია შევისწავლოთ ის პიროვნებანი, რომელთაც ისტორიული მოვლენები წარმოშობს და რომელთა მოქმედებაზედაცაა დამყარებული ამ ისტორიის არსი.

ამიტომ, ცხადია, ლიტერატურულ ძეგლში ადამიანის რაობა, მისი მხატვრული წარმოსახვის თავისებურებანი მნიშვნელოვანი გარემოებაა.

ჩვენი ნარკვევი ეხება „ღვთით გარეჯელის ცხოვრებაში“ მოქმედ პირთა მხატვრული ასახვის კონცეფციის, მათი იდეალების გარკვევას, განსაკუთრებით, თვით ღვთის პიროვნებას, რომელიც დიდმა სოციალურმა ძვრებმა შეაპირობა. ამ სოციალურ მოძრაობას ადგილი ჰქონდა V—VI სს. წინა აზიასა და საქართველოში.

ადამიანის იდეალი ჰაგიოგრაფიაში ქრისტიანული კულტურის მიერ შექმნილი თეორიული და პრაქტიკული გააზრების საერთო კანონზომიერებებს ასახავს. ამდენად, ჰაგიოგრაფიული იდეალის ევოლუციისათვის თვალის გადაეხედება საკუთრივ ქრისტოლოგიური აზრის ისტორიული კანონზომიერებათა შესაბამისი განვითარებისათვის თვალის გადაეხედებაცაა.

ადრეულ ქრისტიანულ კულტურაში, კერძოდ მისი „აპოსტოლური პერიოდისათვის“¹, დამახასიათებელია ადამიანის ისეთი იდეალი, რომელიც არაა ჯერ კიდევ მთლიანად გათავისუფლებული ანტიკური კულტურის ზოგადი შაბლონებისაგან.

აქ იგულისხმება შემდეგი: როცა ქრისტიანობა ფორმირების პირველ ეტაპზე ქმნის თავისი კულტურის სახეს, იგი მეტ-ნაკლები სიზუსტით იღებს ანტიკურ ფორმას, მაგრამ ფიზიკურის მიღმა მასში შეაქვს სულიერი, თვისებრივად ახალი, მისთვის დამახასიათებელი კონკრეტიზაცია—ფიზიკურის ფორმაში ესთეტიკურის გამოვლენა იქცევა ზოგადად, ამ ფორმის სულიერ შინაარსად (მაგ. ცნობილი «Мосховор» და ქრისტიანული „მწყემსი კეთილი“)².

ქრისტიანული კულტურის შემდგომ ეტაპზე ხდება საბოლოოდ უკუგდება ყოველივე იმისა, რაც ანტიკურ სამყაროსთან სიახლოვეს მიანიშნებს თუნდაც ასოციაციების, უკიდურესად აბსტრაქტიზებულ დონეზე. ამავე სქემებს მხატვრობის თვალსაზრისით ემყარება ხატმებრძოლეობის წინარე ბიზანტიური ფერწერა. ლიტერატურის მიმართ აღნიშნული თვალსაზრისი ვრცელდება V—IX სს. ქართულ ჰაგიოგრაფიაზეც.

ამ პერიოდში ყალიბდება ადამიანის ადრეული ქრისტიანული იდეალი.

ხანგრძლივი და მშფოთვარე დოგმატურ-კონფესიური ძიების შემდგომ (რომლის მწვერვალსაც ხატმებრძოლეობის ეპოქის ბიზანტიური ნორმატიული ესთეტიკა წარმოადგენს) თანდათანობით ხდება დაინტერესება ადამიანის

¹ С. С. Аверинцев, Па ристика. Философская энциклопедия, т. IV, М., 1967, 33. 225.

² Ривкин Б. И., Малая история искусств. Античное искусство, М., 1972, 33. 64.

ამქვეყნიური ცხოვრებით. ყველაზე ადრე ეს ადამიანის, როგორც ქრისტიანული აზროვნების ცენტრალური სახის, გააზრებას დაეცყო. ამას ჰქონდა რიგი თეორიულ-რელიგიური წინამძღვარი, რომელთა შორის მაკრო- და მიკრო-კოსმოსის ანალოგიის, „სიმპათიის“ თეზის ეკავა და რომლის სრულყოფილი გამოხატულება ადამიანი იყო. ამავე ესთეტიკური პრინციპების ნიშნითაა აღბეჭდილი ადამიანის კონცეფცია „ასურელ მოღვაწეთა“ ცხოვრების რედაქციებში.

უძველესი ქართული ლიტერატურის ძეგლების მიხედვით ადამიანი იხატება არა ისეთი, როგორც იყო, არამედ ისეთი, როგორც უნდა ყოფილიყო.

დ. ი. ლიხაჩოვიც აღნიშნავს: «В этой монументальной характеристике рязанские князья обрисованы такими, какими они должны казаться людям...» «Куда ни обратится князь, всюду он лучший из лучших, для всех он такой, каким он должен быть, с точки зрения древнерусского автора»³.

ასევე ხორციელდება აღნიშნული პრინციპი „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“⁴.

მაგრამ, მაინც რა სახის პიროვნება უნდა ყოფილიყო დავით გარეჯელი და საერთოდ ყველა ის, ვინც ამ პრინციპებს მიჰყვება?

ეს პიროვნებანი ზნეობრივი სრულყოფის მისაღწევად თრგუნავენ ყოველივე ამქვეყნიურს და მიწიერი, ჩვეულებრივი ადამიანური სურვილების სრულ იგნორირებას ახდენენ.

„პერსონაჟი თითქოსდა დაცლილია ადამიანური განცდებისაგან, წარმოდგენილია, როგორც განყენებული იდეის კონკრეტული ხორცშესხმა და არა თავისთავადი, რეალური ცხოვრებისეული იმპულსებითა და მიზნებით გამსჭვალული ადამიანი“⁴.

აი, ასეთი პიროვნება უნდა ყოფილიყო დავით გარეჯელი და ასევე ჰყავს იგი წარმოდგენილი მისი ცხოვრების ავტორსაც. „აწ უკუე განმწნდი, ძმაო, და განძლიერდი, რამეთუ მოლუაწეთანი არიან გვრგვნნი და არავინ თვნიერ მბრძოლთა ძლევისა და ჭირთა თავს-დებისა გვრგვნოსან იქმნების, ხოლო ღმერთმან სახიერებათაებრ მისთა გამოგუზარდნეს ჩუენცა სხუათავე თანა უმარნი ესე მონანი მისნი“⁵.

რა თქმა უნდა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ დავით გარეჯელი არ იყო ზემოჩამოთვლილი თვისებების მატარებელი, მაგრამ ცხოვრებაში ჩართული ფაქტები მეტყველებენ იმას, რომ ავტორი აშკარად აზვიადებს, როცა წარმოვიდგენს დავითს გაზეკაცებულ და ღვთიურ ძალამინიჭებულ პიროვნებად. რადგანაც ეს პრინციპი საერთოა ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისათვის, ამიტომ ასეთი პიროვნება არა მარტო დავით გარეჯელი, არამედ ყველა ასურელი მამა. „საღმრთოთა იოანე განაზრახებდა მათ განფრთხოზად სიღერაგეთა მიმართ ეშმაკისათა და განუცხადებდა შურსა და სიძულილსა, რომელსა მქონებელ არს კაცთა ნათესაისა მიმართ მოშურნე...“ საღმრთო იოანე: „სწავლიდა მათ მარხვისა მიერ და შლვძარებისა და ლოცვისა სამარადისოჲსა განკრძალვად მანქა-

³ Д. С. Лихачев, Человек в литературе Древней Руси, М., 1970, გვ. 32.

⁴ რ. ბ ა რ ა შ ი ძ ე, ადამიანის ასახვა ადრეულ პროზაში, ნარკვევები მხატვრული პროზის ისტორიიდან, თბ., 1966, გვ. 5.

⁵ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების ძველი რედაქციები, ილ. აბულაძის რედაქციით, თბ., 1955, გვ. 154 (ქვემოთ: ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი).

ნებათა მიმართ მაცთურისა სატანაჲსათა და დაქნობისა მიერ კორცთა ამით მბრძოლთასა ამცნებდა მათ დამკობასა გულის-თქუმათა და გემოთასა⁶. ისინი „იდეალური ადამიანები არიან და არა ჩვეულებრივი მიწიერი“ და სწორედ, „აგეოგრაფიული მწერლობის თავისებურებაც იმაში მდგომარეობს, რომ ეს იდეალური ადამიანები ამავე დროს ისტორიული პიროვნებანი არიან“⁷.

დავით გარეჯელი არის განსახიერება იდეალური ადამიანისა, იდეალური ქართველი მოღვაწისა, რომლის სახეში ნაჩვენებია მოცემული ეპოქისათვის დამახასიათებელი დიდი სოციალური იდეალები. «В основе каждого явления лежала лишь одна идея. Следовательно, передавая эту идею, необходимо было строго придерживаться ее сущности—так как сущность ее была неизменной, и раз навсегда установленной»⁸.

მსჯელობს რა ხასიათების პრობლემებზე, დ. ლიხაჩოვი თავისი წიგნის ერთ-ერთ თავში («Проблема характера в исторических произведениях нач. XVII в.») აღნიშნავს, რომ: „Исторические памятники XIV—X V вв. не дают нам возможности живо воспроизвести облик каждого из этих князей“⁹.

ქართული ჰაგეოგრაფიული ლიტერატურის კვლევისას ამას ყოველთვის მთლიანად ვერ დავგვიყარებთ. მართალია, ზოგადად ასურელი მამები ჰგვანან ერთმანეთს, მაგრამ, მეორე მხრივ, ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებული არიან. მათზე ვერ ვიტყვივით მთლიანად იმას, რასაც დ. ლიხაჩოვი ამბობს რუსული ლიტერატურის პერსონაჟებზე: «Все московские князья до Ивана III как две капли воды похожи друг на друга, так что наблюдатель иногда затрудняется решить, кто из них Иван и кто Василий»¹⁰. ე. ი. ერთ პიროვნებას, რომ მეორის სახელი დავარქვავთ, ამით არც პიროვნების ხასიათი შეიცვლება, არც მისი მსოფლგაგება და არც ნაწარმოები.

შოი მღვიმელმა სამოცი დღე დაპყო მშვიერ-მწყურვალმა: „განასრულა ღირსმან შოი სამეოცი დღე ყოვლად მიუღებელმან საზრდელისა და სასუმელისამან“¹¹. დავითმა „ვეითარცა მიიწივნეს, პირველ თქუმულსა მას უღაბნოსა შეიშთებოდეს წყურილითა და თანად სიცხითა შეიწუებოდეს, რამეთუ ესე ადგილი მრავლად შემწუელი არს მზისა მცხინვარებითა“. შემდეგ მუღაბნოეებმა „პოვეს, რომელსამე ნაპარლსა შინა კლდისასა წყალი მცირე ცუართაგან წვიმისათა შეკრებული და ამისგან მიმღებელთა სუეს რაოდენ დამაცხრობელად წყურილსა შემამფოთებელსა“¹².

აქედან უკვე აშკარაა, რომ მათი შეგნება, შეხედულება, იდეალი მიიწვ გარკვეულად განსხვავებულია.

ყურადსაღებია, ამ პერიოდის ადამიანში სულიერი სიმტკიცის, ძლიერებისა და მთლიანობის გამოკვეთა. ყველაფრის ამოსავალი არის სიკეთე. მხოლოდ და მხოლოდ ამ თვისების მატარებელ პიროვნებას შეუძლია გახლეს „მო-

⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 149—150.

⁷ რ. სირაძე, თეორიულ-ლიტერატურული მოსაზრებანი ადამიანთა მხატვრული სახეების შესახებ, მველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული აზროვნების საკითხები, თბ., 1975 გვ. 196—197.

⁸ Лазарев В. Н., Византийская эстетика. История Византийской живописи, М., 1947, გვ. 29.

⁹ დ. ლიხაჩოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 6.

¹⁰ იქვე, გვ. 6—7.

¹¹ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 92.

¹² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 151—152.

ნა ღმრთისა“: „ავიოგრაფიულ თხზულებაში იდეა მოწოდებულია დადებითად მაგალითზე და არა უარყოფითის დაგმობით“¹³. ამ შემთხვევაში, რა თქმაუნდა, გამორიცხულია აბსოლუტური სიკეთის ქმნადობა, რაც ღმერთს ახასიათებს. „ამის ლოცვისა სრულ მყოფელმან მიყო კელი თვისი და შეახო მარჯუნესა მის ბარბაროსისასა და მყის შინა განიკურნა იგი და მოეგო ვითარცა მეორე იგი კელი“¹⁴.

განვიხილოთ, თუ როგორ პოეებს გამობატულებას მაკრო- და მიკროკოსმოსი ადამიანში.

შუა საუკუნეთა ესთეტიკური კანონის, როგორც კულტურის ზოგადი პრინციპის, გაცნობიერების მთავარი კრიტერიუმი მოიცავს რიგ ისეთ წინამძღვრებს, რომელთა უდავო სახით მიღება საეალღებულოა თვითონ შუასაუკუნეობრივი ესთეტიკისათვის.

არ შეიძლება ორიოდ სიტყვით არ აღინიშნოს, რომ მიკრო- და მაკროსამყაროს გაგების თვალსაზრისით შუასაუკუნეებში სრულიად ერთნაირი, უცვლელი მდგომარეობა როდი გვაქვს. აქ გაირჩევა ადრინდელი და უფრო გვიანდელი თვალსაზრისი მაკროს და მიკროს შეთანაზომებისა: ჩვენ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების მიხედვით აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტის დროს საქმე ადრეული შუა საუკუნეების ქრისტოლოგიასთან გვაქვს.

ადამიანი ესაა მიკროკოსმოსი თავისი სულიერი და ფიზიკური რეალობით.

«Для византийца вселенная неизменно распадалась на два резко обособленных мира—мир чувственный и мир духовный, ... в котором царил полная гармония. Здесь каждый материальный предмет находит свой идеальный прообраз, свои идеи, представлявшие творческие мысли бога. Эта же двойственность проявлялась и в человеке, как микрокосм в макрокосме, распадавшемся на духовное и материальное начало»¹⁵.

ადამიანმა უნდა დათრგუნოს თავის თავში მატერიალური, ანუ ხორციელი და განავითაროს სულიერი საწყისი, ანუ ღვთაებრივი, მაგრამ ადამიანს უჭირს ეს.

ყოველივე აქედან ცხადია, რომ ადამიანი შუა საუკუნეების ხელოვნებისათვის რჩება იმ სიდიდედ, რომლის გარშემო თავს იყრის ფიზიკური და სულიერი ცხოვრების ყველა განზომილება და, რადგან ჩვენ გვიანტერესებს ლიტერატურული სახე, უნდა გვახსოვდეს, რომ მის გარშემოა თავმოყრილი ეთიკური, ლოგიკური და ესთეტიკური პრობლემები.

დავით გარეჯელის იდეალი, ისევე როგორც ჩვეულებრივად სხვა ასკეტი ბერებისა, სწორედ ამქვეყნიური, ხორციელი ბუნების დაგმობაა, რათა ეზიაროს სულიერს, ღვთაებრივს.

„მცირედ ჟამ დაითმინეთ კნინი ესე სატკივარნი და საუკუნოდ იხარებდით ტკბილთა მათ შინა განსასუენებელთა კეთილთა ნაცვალის მომცემელისა ღმრთისა მიერ“¹⁶.

ამით დავით გარეჯელი ჩვეულებრივ ადამიანურზე მაღლა დგას. რაც უფ-

¹³ რ. ს ი რ ა ძ ე, დსახ. ნაშრომი, გვ. 201.

¹⁴ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 171.

¹⁵ ვ. ლ ა ხ ა რ ე ვ ი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 23.

¹⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 185—186.

რო შორდება ხორციელ სამყაროს, მით უფრო უახლოვდება ღმერთს¹⁷. ზვენიტაძის ოგრაფის იდეა ასეთია: საჭიროა ამალღება ჯერ დავითის შეგნებამდე და შემდეგ ღმერთამდე. პირდაპირ ღმერთთან მისვლა შეუძლებელია, დავითია განსახიერება ღმერთისა და ხალხის კავშირისა. ამიტომ დავით გარეჯელი გარკვეული იერარქიის ცენტრალური ფიგურაა: ხალხი-დავითი-ღმერთი. სანატრელმა დავითმა „ვითარ მზემან უკუნსა წყუდიადსა შინა მსხდომარე ერი ქართველთა განანათლა მოძღურებითა მიერ და სწავლათა თვსთა და საკრველებათა და ნიშთა, რომელთა აღასრულებდა მის მიერ მადიდებელთა მისთა მადიდებელი უფალი“¹⁸.

დავით გარეჯელის პიროვნება იკვეთება შემდეგი გზებით:

1. ავტორისეული დახასიათება. დავითი იყო „შობასა და აღზრდასა მიმთხუეული კეთილთა მშობელთა მიერ და საღმრთოთა სწავლათა მიერ განათლებული და ზეციერთა პურითა განმტკიცებული, ესე იგი არს საუფლოთა და ღმერთ-მყოფელთა სიტყუათა მიერ სახარებისათა“¹⁹.

ავტორი ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ დავით გარეჯელის ცხოვრების ძირითად მომენტებზე. ძველი არაა გადატვირთული ზედმეტი ფაქტებითა და აღწერით. ავტორს არ აინტერესებს დანაწევრებულად, დაწვრილებით, ღრმა ჩაწვდომით გადმოგვეცეს პერსონაჟის ცხოვრება. მისთვის მთავარია გვაჩვენოს დავითის მოწამებრივი სახე, ამისათვის იგი პერსონაჟს უქმნის მოქმედების ისეთ ფონს, რომ მისი მოწამებრივი ხასიათი უფრო გაამკვეთროს და გაამძაფროს. ავტორისათვის მთავარია შექმნას სახე იდეალური ასკეტი ბერისა, სახე იდეალური მოწამისა და პიროვნებისა (მოწამისაო, იმიტომ ვამბობთ, რომ ცხოვრებათა პერსონაჟების თავდადებაც მოწამეობად ითვლებოდა). სწორედ ამით მისდევს იგი ჰაგიოგრაფიულ ტრაფარეტს.

კიდევ მეორე ძირითადი მომენტი, რაც აგრეთვე ჰაგიოგრაფიული მწერლობისათვისაა დამახასიათებელი და რასაც დავით გარეჯელის ცხოვრებაშიც ვხვდებით, ესაა მოკლედ გადმოცემა პერსონაჟის სიყრმის პერიოდისა; გვიჩვენოს, რომ ეს იდეალები, მისი სწრაფვანი გვიან მონიჭებული, შეძენილი კი არაა, არამედ თანდაყოლილი, იმთავითვე მისთვის დამახასიათებელი: „ამან მონაზონებრივისა მოქალაქობისა შემტკობელმან სიყრმითგანვე აღილო ჯუარი უფლისაჲ, მკართა ზედა და მოსწრაფებით შეუღდა კეთილსა მოძღუარსა და მასწავლელსა უფალსა თვსა“²⁰.

გარდა ამისა, ავტორს სურს გამოკვეთოს პერსონაჟის ხასიათები, მისი სიმდაბლე: „ყოველითურთ მიბაძვებასა მოძღურისასა მოსწრაფე იყო სახესა მონაზონებისასა მიმღებელი და ტკბილსა მას უღელსა მტკრთველი უფლისა მცნებათაჲსა, და ყოველსავე სიმდაბლესა და მორჩილებასა მარუენებელი მოძღურისა მიმართ თვისსა, ვითარ სიმაღლისა სიმდაბლისა მიერ მომვაჟრებელი წერილისაებრ, რამეთუ ყოველმან, რომელმან დაიმდაბლოს თავი თვისი, იგი ამაღლდეს“ სიტყვსაებრ მაცხოვრისა“²¹.

¹⁷ «Это учение о воплощении является центральной догмой всего восточного христианства, играя в нем несравненно более значительную, нежели на Западе, роль. На нем базируется частичная реабилитация материального мира, на нем основана вера в грядущее преодоление греха и смерти, через него человек становится среди всех плотских существ наиболее близким к богу созданием». Лазарев В. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

¹⁸ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 145.

¹⁹ იქვე, გვ. 148.

²⁰ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 148.

²¹ იქვე, გვ. 148.

II. პერსონაჟის დახასიათება ხალხის თვალთახედვით. „ქემარიტად დიდება ღმრთისა, რომლისათვის შენ შრომათა და ლუაწლათა მოთმინებამ აღგვირჩევინ უდაბნოსა ამის შინა ყოვლითურთ უღონოსა და უპოვარსა, არამედ ჩუენცა, ვითარ ქრისტეს სამწყსოდ მყოფნი, გვზიარენ სიწმიდისა შენისა, ღმერთშემოსილო მამაო, რათა სრული ღმრთის მეცნიერებაჲ ვისწაოთ შენ მიერ, რამეთუ ჩუენ ამიერიითგან არღარა დაგიტეოთ შენ ერთგზის მპოვნელთა სულიერისა საუნჯისათა, არამედ დავადგრეთ შენ თანა და ვითარცა უფალსა და მოძღუარსა სულთა ჩუენთასა გამსახურებდეთ“²².

როგორც ვხედავთ, აქ სწორედ იმის დადასტურებაა, რაზედაც ადრე შევნიშნეთ. ხალხს შეცნობილი აქვს, რომ დავითმა მიიყვანა და აზიარა ისინი სიწმინდეს, რომ იგი არის სწორედ შემაერთებელი ხიდი ხალხისა და ღმერთისა. ამ გაგებით დავითი არის ღვთაების სულიერი მადლის მონაწილე და ხალხის ღვთაებამდე ზემყვანებელი.

III. პერსონაჟის ხასიათის თვითგახსნა: თუ პერსონაჟის ხასიათის თვითგახსნაზე შეიძლება ლაპარაკი ჰაგიოგრაფიაში, მხოლოდ ერთი აზრით: პერსონაჟი თავის თავზე საუბრობს მხოლოდ სინანულისა და სიმდაბლის გამოხატვის მიზნით: „მე მონა ვარ უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი და ვევედრები მოწყალებათა მისთა მოტევებად ცოდვათა ჩემთა სიმრავლესა და რათა უშფოთველად ღირს მყოს წარსლვად წუთისა ამის საწყუთოასა“²³.

„სინანულისა და სიმდაბლისაგან განსხვავებული მხოლოდ ერთი განწყობა შემოდის — ესაა ბოროტების დათრგუნვა“²⁴. ასეთია, მაგალითად, დავითის და ვეშაპის ურთიერთდაპირისპირება: „უკუეთუ არა სრულ ჰყო სიტყუაჲ ჩემი და არა წარხვდე ამიერ, ამით კუერთხითა და ჭუართა ქრისტესითა განხვებოქო მუცელი შენი“²⁵.

„მითოლოგიური პერსონაჟებისადმი აგიოგრაფიის, ასე ვთქვათ, პოზიტიური მიმართებაც ახასიათებდა. მითოლოგიაში საუკუენთა მანძილზე ყალიბდებოდა ეროვნული გმირის სახე. მასში ჩაქსოვილი იყო სხვადასხვა ურთიერთგანსხვავებული ეპოქის პლასტები. ისინი, თუ შეიძლება ითქვას, „დალექილი“ იყო წინაქრისტიანული გმირის სახეში და ხალხის შეგნებაში განმტკიცებული. აგიოგრაფიულ მწერლობასაც, ასე თუ ისე, ანგარიში უნდა გაეწია მათთვის“²⁶.

მართალია, არაგადამწყვეტ, მაგრამ ზოგჯერ მაინც გარკვეულ ფუნქციას ასრულებს გმირის სახეში ფიზიკური ძალა: „აღმპყრობელი კუერთხისა, რომელი მოაქუნდა ჯელთა შინა მისთა, რისხვით აქადებდა მკეცსა მას მეტყუელი“²⁷.

ქრისტიანული და ანტიკური მსოფლშეგრძნების შედარება მეტი რელიეფურობით გამოიჩინს მშვენიერების ანტიკურ და ქრისტიანულ კრიტერიუმებს.

ამ თვალსაზრისით წინამოვალ კულტურასთან ჰაგიოგრაფიის შეპირისპირება იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ თვალნათლივ გამოჩნდეს, თუ რა ევო-

²² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 164.

²³ იქვე, გვ. 169.

²⁴ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

²⁵ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 159—160.

²⁶ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 198.

²⁷ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 159.

ლუცია განიცადა ფიზიკური და სულიერი მშვენიერების იდეალმა, რელიგიური-ისტორიული ეპოქის ევოლუციის კვალობაზე.

როცა ვაღარებთ ანტიკურსა და ქრისტიანულ იდეალებს, ერთი კანონზომიერება ვლინდება: ანტიკური ეპოქის მთავარი იდეალია მშვენიერება, ქრისტიანულისა — ამაღლებული. მშვენიერება იმგვარი მხატვრული მოვლენაა, რომელიც ესთეტიკურ სიამოვნებას გვანიჭებს, ამაღლებული კი იწვევს შთაგონებას, ჩვენ სულიერ ამაღლებას.

მშვენიერების ესთეტიკური ბუნება გარეგნულადაც მქლავნდება, ე. ი. იგი ითხოვს პერსონაჟი იყოს გარეგნობით და ქცევით მომხიბლავი. ამაღლებული სახე მხოლოდ მისი სულიერი ბუნებით ფასდება ქრისტიანულ ხელოვნებაში. (სხვაგვარია ამაღლებული ანტიკურ ხელოვნებაში. აქ ამაღლებულობას ქმნის გრანდიოზულობა არქიტექტურისა ან ქანდაკებისა, ან გმირის ზებუნებრივი ფიზიკური ძალა).

ამიტომაც, პავლოვარაფი ავტორები ხატავენ პერსონაჟთა სულიერ სიღრმეს. გმირის შინაგანი სამყარო მიმართულია ყველაზე უფრო ამაღლებული-საკენ, ანუ ღვთაებისაკენ.

ხორციელი-სულიერის ოპოზიცია — გარკვეულად უკავშირდება რელიგიის თეორიულ დებულებას პირველცოდვის მემკვიდრეობითობის თაობაზე. ცოდვის სათავე ადამიანის ხორციელი, მატერიალური ბუნებაა, რომლისგანაც სულის გამოთავისუფლების ცდაა მთელი სიცოცხლე წმინდანისა.

საფიქრებელია, რომ სწორედ ამის გამო აცხადებს უარს დავით გარეჯელი იერუსალიმში შესვლაზე: „არა, მჰანო, არა, არღარა ვიკადრო მე ამით ადგილით წაღმართ სვლად, რამეთუ ყოვლად უღირსად ვსჯი თავსა ჩემსა, მხოლოდ მიახლებად წმიდათა მათ ადგილთა, ხოლო თქუენ წარვედით და ჩემ ცოდვისათსცა ლოცვა-ყავთ ღმრთის შემწყნარებელსა საფლავსა ზედა“²⁸.

აქად. ქ. კეკელიძე აქ დავითის ბიოგრაფიული სინამდვილის გადმონაშთს ხედავს. იგი მიუთითებს, რომ „ამ ეპიზოდში ჩვენ გვაქვს ბუნდოვანი გამოძახილი რალაც სინამდვილისა, ... დავითის ქალაქში შეუსვლელობა გამოწვეული იყო იმით, რომ ის მონოფიზიტი იყო, იერუსალიმი კი ამ დროს დიოფიზიტ პატრიარქების ხელში იყო და მონოფიზიტობა აქაც სასტიკად იდევნებოდა. სამი ქვის გამოტანაში მაშინდელმა იერუსალიმის ქალკედონიტ-პატრიარქმა დაინახა „იერუსალიმის „მადლის“ მოტაცება მონოფიზიტების მიერ, მას არ უნდოდა ეს „მადლი“ მწვალებელისათვის დაეთმო და შეეცადა უკან დაებრუნებია იგი“²⁹.

შესაძლებელია ასეც იყოს, მაგრამ მაინც ვფიქრობთ, რომ მთავარი ის კი არ არის, დავითი ნამდვილად წავიდა, მართლა მონოფიზიტები და დიოფიზიტები იბრძოდნენ თუ არა და ა. შ., ე. ი. ნაწყვეტიდან რეალური ამბავი ამოვიკითხოთ. ავტორს რომ ეს სდომებოდა, მაშინ მას წასვლის აზრის რეალური საფუძველი უნდა მოეცა, ან ეჩვენებინა ამ ბრძოლის ანარეკლი. მაშასადამე, უნდა დაენახებინა დავითის წასვლის მიზანი. თუ ავტორს რეალური ამბის გადმოცემა სურდა, ასე გაუგებრად რატომ გამოხატა იგი? რისთვის დასჭირდა ეს ავტორს?

²⁸ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 178—179.

²⁹ ქ. კეკელიძე, საკითხი სირიელ მოღვაწეთა ქართლში შემოსვლის შესახებ, ეტიუდები ქველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. 1, თბ., 1956, გვ. 31.

ეფექტობთ, რომ აქ მთავარია ავტორის დამოკიდებულება დავით გარეჯელის პიროვნებისადმი, ე. ი. მთავარია წმინდანობის ნიშან-თვისება.

მართალია, როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, დავითი ხალხზე მაღლა დგას თავისი სულიერი ამოღებულობით, მაგრამ ასეა თუ ისე, ის მაინც ჩვეულებრივი ადამიანია, ჩვეულებრივი მოკვდავი და ისევე, როგორც ყველა ადამიანი, ისიც ცოდვილია. პოტენციურად ამ ცოდვის მემკვიდრეა. ამის დაძლევა მისი მოღვაწეობის სულიერი შინაარსი, ამიტომაც უწოდებს იგი თავის თავს ხშირად უღირსსა და ცოდვილს:

„ემა სიწრფოვებასა და სიმარტივესა საღმრთოსა ამის მამაკაცისასა, რომელი ესოდნთა გზათა შრომასა თავს-მღებელი და წმიდათა კელთა შინა მქონებელი სასურველისა და საძიებელისა უღირსად სჯდა თავსა თვსსა მხოლოდ დათრგუნვად ფერჯითა თვსითა და მიახლებად ღმერთ-მყოფელსა მიმთხუეულთასა“³⁰.

რადგან უმთავრესი თვალსაზრისი სამყაროს წარმოშობაა, მისი განვითარების მიზანი იყო სწორედ პირველყოფა — დაცემის კონსმოსური საწყისი აქტი.

ამ რიგის საკითხები საფუძვლიანად აქვს შესწავლილი ლ. გრიგოლაშვილს თავის ნაშრომში „დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანის“ კონცეფციისათვის“³¹.

თავდაპირველად ღვთაებრივი, როგორც ერთადერთი განმსაზღვრელი ნიშანი, მთლიანად მოიცავდა მთელ არსებობას. იგი იყო მისი ერთადერთი ფორმა და მისგან განსხვავებული ფორმა არ არსებობდა. სამოთხის ცენტრში მოაზრებული „ცხოვრების ხის“ სიმბოლო პოტენციურად ადამიანის ღვთიური არსის რეალიზაციას წარმოადგენდა. ღვთით შემოსილ და მასში რეალიზებულ პირველარსებობას გადმოსცემს ზეციური ადამი, ზეციური პირველადამიანი, სრულყოფილი და საბოლოო მიზანი არსებობის ნამდვილობის თვალსაზრისით. „ხილულა სამყაროს შექმნამდე შეიქმნა სამყარო უხილაგი“.

უხილავება-ხილულობაში, მის თავდაპირველ სტადიაზე ჯერ კიდევ არ იგულისხმება ორი სამყაროს (ცა-მიწის) არსებობა, რადგან არსებობს მხოლოდ ერთიანობა. ნათლის სამოსელით შემოსილი ადამის არსებობა არის ღვთიური არსებობის გარკვეული ასპექტი, სულის გამოვლენის გარკვეული სტადია, რასაც არ გააჩნია ფიზიკური მატერიალური განხორციელება.

როგორც კი პირველად ადამიანმა ისურვა თავისი მზერა ღვთაებრივი სულის ასპექტიდან თვითშემეცნებისაკენ გადაეტანა, მაშინვე გაქრა „ცხოვრების ხის“ იდეა და მისი ადგილი „ცნობადის ხემ“, როგორც სიკვდილის სიმბოლომ, დაიკავა. ამ კონსმოსური კატასტროფის ჩამოყალიბებაში ისევ და ისევ საკუთარი ნება — თავისუფალი არჩევანის შინაგანი მოთხოვნილება არის განმსაზღვრელი და არავითარ შემთხვევაში ღვთიური ჩარევა, რაც დიალექტიკურად ხსნის, აუქმებს ბოროტების არსებობას და რასაც ქრისტიანობაში განმსაზღვრელი როლი ენიჭება. პირველყოფის აქტი თვითშემეცნების იმპულსს უკავშირდება. ისაა ნაყოფი თავისუფალი ნებისა, მის შედეგად ხდება დაცილება პირველყოფიერებისაგან, სადაც არ არის გარჩევა დედაკაცისა და მამაკაცისა, ღვთიურისა და ადამიანურისა ამ გაყოფის, გათიშვის, დაცილების იმ-

³⁰ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 179.

³¹ ლ. გ რ ი გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ლიტერატურის საკითხები, II, თბ., 1971.

5. მ ა ც ნ ე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

პულსების ბოლომდე რეალიზაცია ბადებს ბოროტებას — სიკვდილს. პირველ-
 ცოდვის ასეთნაირი გავლენა არის მისი მატერიალიზაციის საწყისი. „დაევალ-
 დი მსგავსებას და დაებადე ბოროტი“ როგორც ფორმულა განსაკუთრებით
 გარკვეულია.

ბოროტება არის მხოლოდ სიკეთის მსგავსების დაკლება და შესაბამისად
 იგი არაა დამახასიათებელი ღვთიური საწყისისათვის.

ქრისტიანული მონიზმით სიკეთეში წილი მხოლოდ ერთ ღვთაებრივ ნე-
 ბას ან ენერგიას უდევს. ამიტომ მისგან დაცილების საბაზი და მიზეზი არ მოი-
 ძებნება მის გარეთ, სხვა საწყისში; ეს თავიდანვე პრინციპულად და თავისთა-
 ვად მოხსნილია, რადგან სხვა რამ როგორც საწყისი არ არსებობს. მაშასადა-
 მე, თუ მაინც გამოვლენილია როგორც „ცნობადის ხის“ სიმბოლო, აქ იგი
 შემთხვევით ხასიათს ატარებს და არ გააჩნია სუბსტანციური, საწყისისეული
 საყრდენი, ესე იგი მხოლოდ დროებითი მოვლენაა. ამიტომ ბოროტების არა-
 სუბსტანციურობა საბოლოოდ თვალნათლივია როგორც ფაქტი, რადგან არეო-
 პაგელის თვალსაზრისით, იგი საერთოდ არ არსებობს არც არსთა შორის, არ-
 ცა არაარსთა. ბოროტებას მხოლოდ იქა აქვს ადგილი, სადაც ღვთაებრივი ნა-
 თელი სუსტდება და, ამდენად, იგი ჩრდილის სარკისებურად არეკლილის შემ-
 თხვევით გავლენას წარმოადგენს. ნაწარმოების პერსონაჟები გამოხატავენ
 აღამიანის ზოგადი ბუნებიდან ერთ-ერთს: ან ღვთიურს, ან შემთხვევითს, არა-
 სუბსტანციურ ბოროტ საწყისს. ორივე შემთხვევაში ამ გაგებას ძალიან ღრმა
 კავშირი გააჩნია პირველყოფილ-დაცემის აქტის პრობლემასთან და ამავე
 დროს არ უშვებს მხედველობიდან ბოროტების არასუბსტანციურობას, არა-
 არსისებულობას, რადგან სხვანაირად ქრისტიანული მოძღვრების უდიდესი
 მონაპოვარი — მონიზმი დადგება ეკვის ქვეშ.

დავით გარეჯელის პიროვნების ჩვენება ნაწარმოებში ერთ საერთო აზრს
 უკავშირდება: პიროვნების ძლიერი ნებისყოფა, დიდი შინაგანი სიმტკიცე,
 უდიდესი რწმენა ღმრთისა და მისი მსახურება, რისთვისაც უარყოფილდა ამ-
 ქვეყნიური ცხოვრება, რისთვისაც ხდება გახიზვნა უდაბნოში და იქ დამკვიდ-
 რება.

პავლოგრაფის მიერ ისეა მოწოდებული ასკეტი ბერის ცხოვრება, რომ
 იგი თითქოს იმალება, სურს არავინ მიაგნოს, მაგრამ არსებითად, ყოველივე
 ეს იმისათვის კეთდება, რომ ეძებონ, მიაკვლიონ და მას დაუკავშირონ თავი-
 ანთი მოღვაწეობა, სხვა ამ წესზე მოაქციონ, რათა აშენონ, ერთი სიტყვით,
 ახალი გზები გაკაფონ.

„მსმენელნი ყოველნი და უმეტესითა სურვილითა აღძრულნი ყოვლით
 კერძო შემოკრებობდეს მისა, და დღითი-დღე ფრიალი სიმრავლე მოიწყოდა
 უდაბნოსა ამას შინა“³².

აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს: „მონოფიზიტური ასკეტიზმი ინდივიდუა-
 ლისტური ხასიათისა იყო. მის იდეალს შეადგენდა უფრო განდევნილობა,
 მარტოდ ცხოვრება, ვიდრე ეგრეთ წოდებული კენობითობა, ან ზოგადი ცხოვ-
 რება, თუმცა ამავე დროს აქ ვხვდებით მაგალითს ფართო კენობითობისასაც. —
 ასეთივე ხასიათისაა ათცამეტ მამების ასკეტიზმიც, ისინი უეტრფიან განდევ-
 ნილობას, დაყუდებას, თუმცა არ გაურბიან კენობიასაც“³³.

³² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 182.

³³ კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

განდევილური მოღვაწეობა თუმცა ინდივიდუალურია, პირადულია, მაგრამ ამასთან ერთად საბოლოო ჯამში საზოგადოებას, ქრისტიანულ მრწამსს, ხალხს ემსახურება.

ისეთი პიროვნება, როგორც არის ბუბაქარი, არ შეიძლება გავხედვით მსახური, სანამ იგი თავის ცოდვას არ შეიცნობს, სანამ არ მიხვდება, რომ ბოროტებას ჩადის. თავდაპირველად ბუბაქარზე მსჯელობისას ავტორი მას ბარბაროზად იხსენიებს, ბუბაქარი ასე მიმართავს დავითს: „მე საწყალობელო ბერო, მე მოკუდინებამი შენი მეგულეების და შენ განრინებასა მეტყუა ამის მფრინველისასა სიკუდილისაგან? თანამდებ-იყო შენდა უწინარეს თავისა თვისისათვის ვედრება ჩემთვის, ვიდრედა ამის ფრინველისათვის“³⁴.

პიროვნების გარდასახვა ხდება თავისი თავის შეცნობით. იგი სულ სხვა ფსიქოლოგიისა და მისწრაფებების მატარებელი ხდება.

«Враг изображается обычно в момент своего выступления в поход... или в момент своего поражения, когда он бежит с позором, «дав плечи», или обнимает ноги победителя, «обещаяся работе быть ему»³⁵.

სწორად რეალური მოვლენების მხატვრულ ასახვაში ირეალური მომენტებია წინა პლანზე წამოწეული. სწორედ ამ პრინციპითაა გააზრებული დავით გარეჯელის „ცხოვრება“, საიდანაც ნათლად ჩანს სულის ბატონობის იდეალი.

ბუბაქარის გარდაქმნა დავითის მეშვეობით ხდება. პერსონაჟი მთლიანად იცვლის სახეს, ხასიათს, იცვლება მისი შინაგანი სულიერი განწყობა. მაგრამ იგი გაორებული არ არის, არ ორჭოფობს, თავს არ იკავებს, რომ აღიაროს ღვთის ძალა და გახდეს მისი ერთგული მსახური.

„მე და ყოველმან ნათესავმან ჩემმან შეწყყარებულთა ნათლისღებისათა თაყუანის-ვისცეთ უფალსა შენსა და ვაქებდეთ და ვადიდებდეთ ყოველად დიდებულსა სახელსა მისსა უკუნისამდე. და ვიყო მე მსახურ სიწმიდისა შენისა საკმართა მიერ ჩემთა“³⁶.

„რა სიახლე შემოიტანა აგიოგრაფიულმა მწერლობამ იდეალური გმირის დახატვისას მითოლოგიასთან შედარებით? უპირველესად, უნდა ითქვას შემდეგი: იმ დროს, როცა მითოლოგიურ ეპოსში ფიზიკური ძალის კულტია დამკვიდრებული, აგიოგრაფიული მწერლობა ადამიანს სულიერი ბუნების მიხედვით აღდეგებს. ეს იყო სიახლე“³⁷.

ავტორი დავით გარეჯელის ცხოვრებიდან განსაკუთრებული ყურადღებით ხატავს იმ უცვლელ არსს, რაც ღვთიურობას უკავშირდება. ეს არის მისთვის მთავარი და ეს უცვლელი ბუნება დახატულია ცალკეული მხატვრული სურათებით, რომლებიც იცვლებიან, ურთიერთს ცვლიან.

„დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ წარმოჩენილია ქრისტიანულ მოღვაწეთა ბუნებასთან კავშირი, როგორც ახლა გამოჩვენებულია³⁸, დავით გარეჯელისა და სხვა ასურელ მამათა მოღვაწეობა რეალურად უკავშირდება ქვაბს. მათი

³⁴ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 169.

³⁵ დ. ლ. ი. ხ. ა. ო. ვ. ი., დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

³⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 171—172.

³⁷ რ. ს. ი. ა. ძ. ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 198.

³⁸ გ. გ. ა. ფ. ი. ნ. დ. ა. შ. ვ. ი. ა., ძველი ქართული კულტურის კვლევის სპელესტიკური პრობლემები და გარეჯის უდაბნო, სპელესტიკური კვლევა-ძიებანი, სპელეოლოგთა სამეცნიერო სესიი, XII, თბ., 1977, გვ. 3.

ქვაბში ყოფნა ასკეტიზმის თვალსაზრისით გასაგებია. თვით სიტყვა სოციალურად საფარს ნიშნავს და ეს ქვაბი — კლდის სიღრმევე ის სადგომია, სადაც თავს აფარებენ ცხოვრებიდან განდგომილი დავითი და სხვა მეუღლებ-ნოენი. განდგევი ბერების მოღვაწეობა აუცილებლად ქვაბთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, რადგან უდაბნო გულისხმობს ქვაბოვან თავშესაფარს.

ამ ფაქტის დადასტურებას მნიშვნელობა ენიჭება ნაწარმოებში რეალური და ირეალური მოვლენების გამოსაყოფად, მწერლის მხატვრული პრინციპების გარკვევისათვის.

ამრიგად, ავტორის მხატვრულ ასახვაში ქვაბი და უდაბნო რეალური რაობანია. ამასთანავე საყურადღებოა მათი ტერმინოლოგიური მნიშვნელობა. ამ დროს სიტყვა მონასტერი არ არსებობს, ტერმინი „მონასტერი“ მკვიდრდება სამონასტრო მოძრაობაში VIII—IX ს-დან³⁹, თუმცა უდაბნოც და ქვაბიც ამის შემდეგაც გამოიყენება. უდაბნოს, ისევე როგორც სვეტის და ქვაბის, დანიშნულება ამქვეყნისაგან, როგორც „ცოდებათა სადგურისაგან“, ფიზიკურ განრიდებას უკავშირდება. ამავე დროს, მაკრო- და მიკროკოსმოსის ანალოგიის თვალსაზრისით, იგი საკუთარი ხორციელი, მატერიალური ბუნებიდან გაქცევაცაა.

უდაბნო, სვეტი, ქვაბი, სულიერი სიმარტოვის და შესაბამისად წმინდანისათვის „ჰაგიოგრაფიული დეკორაცია“⁴⁰. აქ წინა პლანზე გამოდის დუმილი როგორც გამოუთქმელი სიტყვის, ღვთიური, სულიერი ასპექტის მაჩვენებელი. ამას ეყრდნობა დუმილის ესთეტიკა, როგორც ასკეტიზმის ერთ-ერთი მისტიკური პრინციპი.

«В глазах византийца человек был неподвижен тогда, когда он был преисполнен сверхчеловеческим, божественным содержанием, когда он так или иначе включался в покой божественной жизни»⁴¹.

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ამ აზრის კლასიკური ფორმულირებაა — „დუმილი ოქროა არს რჩეული“.

„დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ ეს ვლინდება როგორც უძრაობა, გაჩერება, უმოქმედობა. ამ თვალსაზრისით, დუმილი „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“, ერთი მხრივ, სიუჟეტური, მეორე მხრივ, მსოფლმხედველობითი ფორმაა. ქვაბი, უდაბნო, პრინციპშივე დაკავშირებულია დუმილის ქრისტიანულ წარმოდგენასთან. „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ არაა ყურადღება გამახვილებული დავითის ჩაცმულობაზე, სახეზე. ეს გასაგებიცაა, რადგან აქ ბატონობს სულიერი შინაარსი.

ყოველ საზოგადოებრივ ყოფას თავისი გასაიდგელელებელი მოვლენა გააჩნია. ადრეული ფეოდალიზმის ეპოქის იდეალური ადამიანის ერთ-ერთი უმთავრესი სახე მეუღლებანია.

„წმინდანობის იდეალი, ისტორიულ-ნაციონალური იდეალის გამომხატველიც იყო. აქ ერთხელ კიდევ უნდა გავიხსენოთ, რომ ნებაყოფლობითი მარტვილობის იდეა, განსხვავებით აღმოსავლეთის საქრისტიანოს სხვადასხვა ერის ლიტერატურისაგან, ქართულ ჰაგიოგრაფიას არ უქადაგია. ქართულ მწერლო-

³⁹ იქვე, გვ. 4.

⁴⁰ ვ. ლაზარევი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

⁴¹ იქვე, გვ. 33.

ბაში მარტივობა განიხილება არა როგორც ამა თუ იმ პიროვნების ბედი, არამედ ქვეყნის კონკრეტულ-ისტორიული და ნაციონალური ყოფის გამოხატველი მოვლენა⁴².

ჰაგიოგრაფი დავით გარეჯელის მაგალითზე გვიხატავს იმ იდეებს, რაც ეპოქალური მოვლენაა, ე. ი. ინდივიდუალური მოვლენა კი არ არის, არამედ მუდამზნოეობის საერთოდ დამახასიათებელი თვისებაა. „აგიოგრაფულ თხზულებათა პერსონაჟები სახე იღებია და არა სახე ხასიათები. მათში პერსონიფიცირებულია, უპირველესად, მორალური იდეალები. გზა იდეალებისაკენ იმთავითვე განსაზღვრულია“⁴³.

საანალიზო ნაწარმოებში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი დავით გარეჯელის ახალგაზრდა მოწაფის, ლუკიანეს სახეს: „ხოლო ჰყვა მოწაფე ერთი, სახელით ლუკიანე, რომელიცა საღმრთოთა მადლითა აღძრული შეუდგა სანატრელსა ამას მამასა და ქალაქ მყოფელსა უდაბნოასასა, ღმრთისა მონასა სარწმუნოსა და კეთილ მსახურსა, რამეთუ ზედიდა ნეტარი ესე ლუკიანე მადლითა და სათნოებათა ღირსისა მამისა დავითისთა და სულისა მარგებელთა სწავლათა მისთა, რომელნი აღმოდიოდეს პირით მისით მსგავსად წყაროთა დაუწყუდეღელთა“⁴⁴.

ლუკიანეს სახე უცხო, უჩვეულო, არადამახასიათებელია იმ ჰაგიოგრაფიული ტრადიციებისათვის, რაზეც ადრე გვქონდა ლაპარაკი.

„ღმერთშემოსილო მამაო, ჭეშმარიტად სიტყვსაებრ შენისა არს ესე ყოველი და ვითარ აღმოვიკითხავთ საღმრთოთა წერილთაგან, არს ნაცვლის გებაჲ კეთილთა საქმეთა და მიეგების თითოეულსა საქმეთაებრ თუსთა. რომელიცა რაგვე იმოქმედონ საწუთოსა ამას ცხოვრებასა შინა, კეთილი გინა თუ ბოროტი, გარნა ვხედავ ფრიადსა იწროებასა და უღონობასა ამის უდაბნოასასა, ვითარ დაკლებულ არს ყოვლისაგანვე საჭიროასა. საზრდელისა და თვთ მის წყლისაგანცა, რომელთა მოკლებითა უძლურ იქმნების და მოაკლდების სხეული, ხოლო ჩუენ კაცნი ვართ, მერმეცა ჯორცა ბუნებისა უძლურებასა შინა მყოფნი და მეშინის, ნუსადა ვერ შეუძლოთ მოთმენაჲ ჭირთა და იწროებათა ამის უდაბნოასათა“⁴⁵, — ამბობს ლუკიანე და აქედან ჩანს მისი „ხასიათი“, მისი საფიქრალი და ადამიანური შიში.

რ. ბარამიძე აღნიშნავს: „მრავლის მეტყველია ლუკიანეს გულწრფელი თქმა — „ჩუენც კაცნი ვართ“. ამ უშუალობაში ჩანს მთელი მისი ადამიანური სისუსტე“⁴⁶.

მაგრამ საერთოდ ლუკიანე არ შეიძლება იყოს სუსტი ადამიანი, თუნდაც იმიტომ, რომ მან გადაწყვიტა გაჰყოლოდა დავითს. მართალია, მას თავიდანვე არ ჰქონდა შეცნობილი ის დიდი სირთულეები, რაც ასკეტურ ცხოვრებას მოჰყვებოდა, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ დასთმო ამქვეყნიური ცხოვრება და უდაბნოში გაიხიზნა, უკვე მრავლისმეტყველია. დავითი მას აბარებს მრევლს: „ხოლო ღმრთისა თანა წინა-უძლოდგ მმათა ამათ და განა-

⁴² რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 199—200.

⁴³ იქვე, გვ. 200.

⁴⁴ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 151.

⁴⁵ იქვე, გვ. 153.

⁴⁶ რ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 38.

მკნობდი მათ, რათა მტკიცედ დაადგრენ სარბიელსა შინა კეთილსა⁴⁷ მწიგნობრობისასა“⁴⁷.

ლუკიანე საინტერესო მოღვაწეა. მართალია, მასში ერთგვარი შინაგანი ჭიდილია, მაგრამ ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ის ახლანდელი იწყებს ახალ ცხოვრებას. თხზულების საერთო ფონზე კი დავით გარეჯელი უფრო მთლიანი პიროვნება ჩანს. ერთნაირი ტრაფარეტის მიხედვით კი მასწავლებლის და მოწაფის დახატვა შეცდომა იქნებოდა. თუ ლუკიანეს დახატავდა, როგორც ყველაფერში გამოცდილ და ამ საქმისათვის გაჩენილ კაცს, მაშინ ლუკიანეს მოწაფეობა არ იქნებოდა დამაჯერებელი, თვით ლუკიანეც დავითთან ერთად უნდა ყოფილიყო ახალი ცხოვრების მოთავე და მეთაურიც.

თუნდაც ის ფაქტი, რომ ლუკიანეს სიყრმეზე არაფერს ამბობს ავტორი, თითქოს იმის მიმანიშნებელია, რომ იგი ბავშვობიდანვე არ ყოფილა ასკეტიზმისათვის მოწოდებული. ეს მისი პირველი ნაბიჯებია და მისი შინაგანი განცდები ვასაგებიცაა.

საბოლოოდ ლუკიანემ დასძლია შინაგანი ჭიდილი. აქაც შემწე დავითია, რომელსაც ძალუქს საბოლოოდ გადაიყვანოს ლუკიანე თავის პრინციპებზე, რასაც გაზღაპრებული დანართებიც ახლავს.

ამგვარად, დავითი, ისევე როგორც ყველა მეუღლბნოე, ძალმოსილია მიიზიდოს ხალხი.

პერსონაჟების მიხედვით „დავით გარეჯელის ცხოვრება“ შეიძლება დავითს სამ კატეგორიად.

ვ. ლაზარევი მიუთითებს, რომ ქრისტიანული ხატის კომპოზიციაში უკანა პლანზე მოცემული ფიგურები და საგნები ისევე ემსახურებიან ხატისადმი მლოცველთა ყურადღების გამახვილებას, როგორც ფრონტალური, წინა ფიგურები⁴⁸.

უნდა ვიფიქროთ, რომ მხატვარი თუ მწერალი ერთნაირი პრინციპით უდგება ფიგურებისა და საგნების განლაგებას პლანების მიხედვით.

მეორე პლანის ფიგურები სქემატური კი არაა, არამედ თავისი მონუმენტურობით აძლიერებენ დავითის წინა პლანის პიროვნებას.

«Характеристики людей, характеристики людских отношений и идейно-художественный строй летописи составляют неразрывное целое. Они подчиняются одним и тем же принципам феодального миропонимания, обусловлены классовой сущностью мировоззрения летописца»⁴⁹.

პავლიოვსკის პერსონაჟი თავის თავში დარწმუნებულია, რომ არის უძლეველი, რადგან იგი „მონაა ღმრთისა“. დავით გარეჯელი ასე მიმართავს ბუბაქარს: „არა გაქუს არცა ერთი კელმწიფეობა მოკუდინებად ჩემდა, გინათუ განტევებად, და არა მხოლოდ ჩემდა, არამედ არცა უნდოდა ამის მფრინველისა, რამეთუ ღმერთი ჩემი შემწე ჩემდა არს და მან დამიცვას მე უვნებელი ქადებათა შენთაგან“⁵⁰.

დავითი დარწმუნებულია, რომ მას ღმერთი მფარველობს, რომ ღმერთი იხსნის ყოველგვარი განსაცდელისაგან, ამიტომაც ასე დაბეჯითებით მიმარ-

⁴⁷ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 176.

⁴⁸ ვ. ლ ა ზ ა რ ე ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

⁴⁹ დ. ლ ი ხ ა ჩ ი ვ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

⁵⁰ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 169—170.

თავს ბუბაქარს და ოღნავადაც არ ეპარება ეჭვი თავის თავში. მთავარია განიხილოს, რწმენა საკუთარი სულიერი ბუნების სიძლიერისა.

ჰაგიოგრაფიაში მნიშვნელოვანია აგრეთვე სიკვდილთან შერიგების იდეა.

სული და ხორცი ემიჯნება ერთმანეთს. სული თავისუფლდება ხორცისაგან. სული უკვდავია, ხორცი — მოკვდავი. და რადგანაც ბერ-მონაზონთა ცხოვრება სწორედ ხორცის დაგმობა და სულიერი ამალღებულობაა, სულიერი განდიდება, ამიტომ, ცხადია, ისინი ყოველგვარი შიშის გარეშე ზედებიან სიკვდილს. ამიტომ სიკვდილი მათთვის დამარცხება არაა, იმდენად რამდენადაც გმირის სული იმარჯვებს.

სული გადადის იმჭევენიურ ცხოვრებაში და აგრძელებს არსებობას ძველის მსგავსად, მხოლოდ უფრო გათავისუფლებული და გაწმენდილი ხორცისაგან. ამიტომ ცხოვრება კი არ წყდება, არამედ გრძელდება უფრო საინტერესოდ, უფრო ამალღებულად, რადგან მთავარი მიზანი — ხორცის დაგმობა და სულიერი განდიდება — აქ პოვებს საბოლოო განხორციელებას, საბოლოო სახეს. „ამ პრინციპთა კვალობაზე გმირთა მოვალეობის ეპიზოდები წარმოდგენილია, როგორც ჰარმონიული გადასვლა ერთი მდგომარეობიდან მეორეში“⁵¹.

აი, როგორაა გამოხატული სიკვდილთან შერიგების იდეა „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“. „თქუენ, შეილხო ჩემხო, ნუ შესსრწუნდებით და ნუცა აღჰშფოთნებით, არამედ უფროსდა განმტკიცდით და განძლიერდით და ცანთ ამოებთა ესე საწუთოასა ამის დაუდგრომელისა, რამეთუ ყოველნივე წარმავლ ვართ წერილისაებრ და არა რომელი სოფლისა ამის მდგომად შერაცხილთაგანი დაადგრების; ხოლო სული, ვითარ უკუდაეებისა მიმღებელი ღმრთისაგან, საუკუნოდ დაადგრების, და გუეგულეების მიღებაჲ კეთილთა გინათუ ბოროტთაჲ, რომელიცა რაჲვე ვიმოქმედეთ ცხოვრებასა ამას შინა“⁵².

ადამიანის იდეალის კვლევამ „დავით გარეჯელის ცხოვრებაში“ მიგვიყვანა შემდეგ დასკვნამდე:

უძველესი ქართული ლიტერატურის ძეგლების მიხედვით ადამიანი იხატება არა ისეთი, როგორც იყო, არამედ როგორიც უნდა ყოფილიყო.

ეს პრინციპი საერთოა ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისათვის და ასეთივე პიროვნებად გვესახება დავით გარეჯელი. ცხოვრებაში ჩართული გაზღაპრებული ფაქტები მეტყველებენ იმაზე, რომ ავტორს გარკვეული ლიტერატურული მიზნები ამოძრავებს, როცა წარმოგვიდგენს დავითს როგორც გაზეყაყებულ და ღვთიერ ძალამინიჭებულ პიროვნებას.

დავითი პოტენციაში არის ძე-ღმერთის სულიერი მადლის მონაწილე და ხალხის ღვთაებამდე ზეამყვანელი. სწორედ დავითია განსახიერება ღმერთისა და ხალხის კავშირისა. ამიტომ დავით გარეჯელი გარკვეული იერარქიის ცენტრალური ფიგურაა: ხალხი-დავითი-ღმერთი.

ასკეტიზმის იდეოლოგია თავისთავად ქმნის ხორცისა და სულის წინააღმდეგობების დაძლევის შესაძლებლობებს. ასკეტობა სოფლიდან გაქცევის, თავის სულთან და შესაბამისად ღმერთთან მარტო ყოფნის იდეალური საშუალებაა.

ნაწარმოებში მნიშვნელოვანია დავითის ქვაბთან, ე. ი. ბუნებასთან კავშირი. როგორც უდაბნო, ისე ქვაბი, ადამიანის სულიერი, უტყუვი საუბრის გან-

⁵¹ რ. ს ი რ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

⁵² ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრებანი, გვ. 185.

საბორციელებელი იდეური გარემოა. აქ წინა პლანზე გამოდის დემიტიანე გორც სულიერი ურთიერთობის საშუალება.

ნაწარმოებიდან ყურადსაღებია: სიკვდილთან შერიგების უნარი, სულიერი სრულყოფა ადამიანისა, სულის უკვდავება, სულიერი ამაღლებულობა, სულიერი განდიდება.

К. Г. ГАПРИНДАШВИЛИ

ИДЕАЛ ЧЕЛОВЕКА ПО «ЖИТИЮ ДАВИДА ГАРЕДЖЕЛИ»

Резюме

В древнейших грузинских литературных памятниках человек, следуя общему принципу агиографической литературы, изображался не таким, каким он был на самом деле, а таким, каким он должен был быть. Именно такой личностью предстает перед нами и Давид Гареджский.

Давид Гареджский олицетворяет собой идеализированного человека, подвижника, в котором были воплощены идеалы, характерные для тогдашней эпохи. Смыслом жизни для Давида Гареджского, как и для других монахов аскетов, является подавление в себе материального начала, умерщвление плоти с тем, чтобы развить в себе духовное начало и причаститься к божественному.

Для средневекового искусства человек является средоточием самых разнообразных форм проявлений материальной и духовной жизни, и, поскольку перед нами литературный образ, то следует его рассматривать вкупе с этическими, логическими и эстетическими проблемами.

В «Житии» встречается сказочный материал, что может свидетельствовать о том, что автором преследовались определенные литературные цели, когда он изображал Давида Гареджского сверхчеловеком, наделенным властью всевышнего.

Потенциально Давид является сподвижником сына божьего в духовных благодеяниях, способствующим вознесению народа к всевышнему. Именно Давид является связующим звеном между народом и божественным началом, в силу чего он (Давид) является в то же время и центральной фигурой в иерархии: народ—Давид—бог.

Идеология аскетизма сама собой создает предпосылки для преодоления противоречий между душой и плотью. Аскетическое затворничество даст человеческой душе реальную возможность уйти от всего земного и быть один на один со всевышним.

Примечательна в произведении взаимосвязь между Давидом и пещерой, т. е. с той же природой. Как пустыня, так и пещера являются идеальной средой для бессловесной беседы с человеческой душой. Здесь на передний план выдвигается молчание — как средство духовного общения.

Интересен подход к таким философским проблемам, как способность примирения со смертью, бессмертие души, величие духа, совершенствование человеческой души. Душа переходит в потусторонний мир и продолжает существование, как и ранее, но более очищенной и более освобожденной; иначе говоря, жизнь не прекращается, а продолжается в более обогащенной, совершенной и возвышенной форме.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი
 ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

რუსუდან ჩოლოყაშვილი

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟის გაბამისათვის

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟი ძირითადად მითოლოგიური აზროვნების ნაყოფია. ის შეიქმნა პრეისტორიულ ეპოქაში, როცა ადამიანმა არ იცოდა მიწათმოქმედება და ნადირობას, ველური ნაყოფის შეგროვებას მისდევდა. მისი აზროვნება არსებითად განსხვავდებოდა ჩვენი აზროვნებისაგან, რაც, პირველ რიგში, ტოტემისტურ რწმენაში გამოიხატებოდა.

ტოტემიზმი არის პრიმიტიული წარმოდგენა უძველესი ადამიანისა, რომელიც ბუნებასთან ერთად მთლიანობაში ხედავდა თავის თავს. ძირითადი ნიშანი ტოტემიზმისა იმაში მდგომარეობს, რომ ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის წინაპრად ითვლება ტოტემი და მისი თაყვანისმცემელი ჯგუფის ყოველი წევრი სისხლით ნათესავია ტოტემური კლასის ყოველი წარმომადგენლისა. ტოტემის როლში ყველაფერი შეიძლება შეგვხვდეს: ქარი, მზე, წყალი, რკინა და მრავალი სხვა, მაგრამ ყველაზე ხშირად ცხოველები და მცენარეები გვხვდება. ტოტემთან ნათესაობის რწმენა სიმბოლური არ არის, ის უმადლეს დონეზე რეალურია. ამ ჯგუფის წევრებს სჯერათ, რომ ყოველი მათგანი სიკვდილის შემდეგ გადაიქცევა თავის ტოტემად და ყოველი ტოტემური ცხოველი — გარდაცვლილი ნათესავია!

ტოტემიზმი არქაული საზოგადოების სტრუქტურით არის შექმნილი და მასში ასახულია ამ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიური საფუძვლები⁶. ს. ტოკარევი თვლის, რომ ტოტემიზმი წინაგეაროვნულ საზოგადოებაში თავისებური იდეოლოგიურ ზედნაშენს წარმოადგენს, რომლის დროსაც ადამიანს ბუნებაზე გადააქვს წარმოდგენა გეაროვნულ სოციალური ორგანიზაციისა⁷. ტოტემთან ურთიერთობა ისეთია, როგორც ურთიერთობა ახლო ნათესავთან, მას ეძახიან: მამას, პაპას, ძმას. სჯერათ თავიანთი გვარის ტოტემისაგან წარმოშობა. გარეგნული განსხვავება ცხოველსა და კაცს შორის მოჩვენებითია⁸. თვით ადამიანებს შორის ურთიერთობა წარმოუდგენიათ, როგორც ურთიერთობა ადამიანისა ბუნებასთან⁹. უფრო მეტიც, ადამიანები ენათესავენბიან რა ტოტემურ არსებას, მათი სახელითაც კი იწოდებიან. სამხრეთის სლავები ბავშვის გაჩენისას ყვიროდნენ: ძუ მგელმა ლეკვი გააჩინაო. ბავშვს მგლის ტყავში ახვევდნენ, მგლის თვალისა და გულის ნაგლეჯს კი პერანგში უკერებდნენ ან ყელზე ჰკიდებდნენ¹⁰. მელანეზიაში გეაროვნული ჯგუფები ხშირად ტოტემურ სახელებს ატარებ¹¹.

დროთა განმავლობაში ადამიანმა შეიცვალა განსხვავება თავის თავსა და დანარჩენ სამყაროს შორის და მას გამოეყო. შესაბამისად მეტ ინტერესს იჩენდა ადამიანი თავისი არსებობისა და ყოფის მიმართ. ბუნებასა და მის მოვლენებზე მეტად მას უკვე თავისი თავი, ადამიანური ურთიერთობანი აინტერესებდა.

სამყაროს განსხვავებული აღქმა და ინტერესები ფოლკლორში გამოვლინდა — მითოსის პარალელურად შეიქმნა ზღაპარი, სადაც მოქმედი გმირი თვითონ იყო და თავისავე ცხოვრებას გადმოგვცემდა.

ე. მელეტისკი როდესაც მითის ზღაპრად ტრანსფორმირების ძირითად საფეხურებს ჩამოთვლის, დერიტუალიზაციის და დესაკრალიზაციის, მითურ

„მოვლენათა“ ქემპარიტებაში მკაცრი რწმენის შესუსტების და სხვა^{გრძელდება} დით, ერთ-ერთ საფეხურად მითური გვირის ჩვეულებრივი ადამიანებით შეცვლას ასახელებს^{ბიბლიის} 8.

პირველი ხალხური ნაწარმოები, სადაც უძველესი ადამიანი, მითისაგან განსხვავებით, თავის ცხოვრებაზე მოგვიტორობს, ცხოველთა ზღაპარია. ამ ნაწარმოებში მოქმედებენ ადამიანები, რომლებიც იწოდებიან ცხოველებად ტრადიციული რწმენის შესაბამისად. ამ ვარაუდს ჩამორჩენილ ტომთა ფოლკლორული ნიმუშების განხილვაც უჭერს მხარს. იქ ისინი ცხოვრობენ ჩვეულებრივ კაცთა ცხოვრებით. მაგალითად, აფრიკელი ხალხების აკანისა და ევეს ზღაპართა უმრავლესობაში ცხოველთა სამყარო მთლიანად არის შერწყმული ადამიანთა სამყაროსთან. ცხოველებს აქვთ ოჯახი, ცხოვრობენ სახლებში, ეწევიან განსაზღვრულ საქმიანობას და მეტყველებენ. ამ პერსონაჟებში ვხვდავთ ადამიანისათვის დამახასიათებელ ყველა გრძნობასა და სურვილს⁹.

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟები ყოველთვის იწვევდა სპეციალისტთა ყურადღებას. ისინი ცხოველთა სახეში გრძნობდნენ გარკვეულ უხერხულობას და ცდილობდნენ მათი პოზიციის გამაგრებას. ქართველი ფოლკლორისტები იზიარებენ საბჭოთა ფოლკლორისტიკაში დამკვიდრებულ აზრს, რომ ცხოველ პერსონაჟებში, ყოველგვარი ალეგორიის გარეშე, პირდაპირ ცხოველები იგულისხმება.

ცნობილი ქართველი მწერალი ვ. ბარნოვი „ქართული სიტყვიერების ისტორიის გაკვეთილებში“ ცხოველთა ზღაპრის განხილვისას ამბობს, რომ „ეს ზღაპრები არ არის იგავ-არაკები, რომლებშიაც ნართული თქმა არის და პირუტყვთა სახით ადამიანები არიან გამოყენილნი, არამედ პირდაპირა ჰხატავენ პირუტყვთა ცხოვრებას, სწორედ ისე, როგორც სჯეროდა მშობნ ხალხს“¹⁰.

„ცხოველთა ზღაპარმა იგავური გაგება კლასობრივ საზოგადოებაში შეიძინა. ამნაირად იგავარაკული თხრობის მანერა და ალეგორიულობა ცხოველთა ეპოსის განვითარების ეტაპისათვისაა დამახასიათებელი, — აღნიშნავს პროფ. მ. ჩიქოვანი და სამართლიანად დასძენს, — ეს კი ამ ქანრის თვითუარყოფას ნიშნავს“¹¹.

პროფ. ე. ვირსალაძე, აღნიშნავს იგავ-არაკსა და ცხოველთა ეპოსს შორის სხვაობას და წერს, რომ ცხოველთა ზღაპარში, იგავ-არაკისაგან განსხვავებით, ცხოველები არ წარმოადგენენ ადამიანის ალეგორიულ გამოხატულებას, არამედ მათი სახით ნამდვილი რეალური ცხოველები იგულისხმებათ¹².

პროფ. ა. ცანავა, იხილავს რა ქართულ ზემპირსიტყვიერებაში სატირისა და იუმორის საკითხებს, ჩერდება ცხოველთა ზღაპარზე და ფიქრობს, რომ „ასეთ ზღაპრებში ცხოველთა ურთიერთდამოკიდებულება და ადამიანებთან კავშირი ასახული იყო პირდაპირი მნიშვნელობით. ალეგორიულ გაგებას ცხოველთა ზღაპარი იძენდა თანდათანობით, იმის შესაბამისად, თუ რამდენად ძლიერდებოდა ადამიანის ბატონობა ბუნების ძალებზე და ცხოველებზე“¹³.

როგორც ვხვდავთ, თანდათანობით ცხოველთა ზღაპარმა, მსგავსად ფოლკლორის სხვა ქანრებისა, საკმაოდ იცვალა სახე. ეს, პირველ რიგში, მოხდა მასში მორალიზაციის ელემენტების შეჭრით, რაც უძველეს ზღაპარს არ ახასიათებდა.

უძველესი ზღაპრის გარკვეულ შესატყვისს წარმოადგენს ჩამორჩენილ ტომთა ფოლკლორის ნიმუშები. ისინი გამოირჩევიან არქაიკით, რისი მეშვეო-

ბითაც ვახერხებთ ერთგვარი წარმოდგენის შექმნას ჩვენი წინაპრების (სტრუქტურული) ერთ შემოქმედებაზე.

როგორც ვიცით, ფოლკლორი ინტერნაციონალური მოვლენაა¹⁴ და ამდენად გამართლებულია აღნიშნული საკითხების გარკვევა განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ხალხების ფოლკლორული ნიმუშების მეშვეობით. დღეს ევროპელ ხალხთა ცხოველთა ზღაპრის არსის გავება შეუძლებელია აფრიკელ ხალხთა ცხოველთა ზღაპართან შედარება-შეპირისპირებითი განხილვის გარეშე. აფრიკულ ფოლკლორში ხომ ამ ზღაპრის კლასიკურ ფორმას ვხვდებით. აქ ცხოველთა ზღაპარი საკმაოდ არის დიფერენცირებული მითისაგან¹⁵. მას ძალიან დიდი ადგილი უჭირავს ამ ხალხის ფოლკლორში. ის, ჯადოსნურ და საყოფაცხოვრებო ზღაპრებთან შედარებით, სრულიად განვითარებული, გაფორმებული და ჩამოყალიბებული ქანია, მთელი ხასიათით და სიუჟეტით წრით, მთავარი გმირის ტიპით და ა. შ.¹⁶. ცხოველთა ზღაპარი ყველაზე უფრო პოპულარულთაგანია აფრიკულ ფოლკლორში და აქვს მრავალი სიუჟეტი.

განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომი ხალხების ფოლკლორული მასალის გაცნობამდე უნდა გავითვალისწინოთ მათი აზროვნების თავისებურებანი. ამის შესახებ გ. პერმიაკოვი აფრიკული ზღაპრების ერთ-ერთი გამოცემის შესავალში წერს: „აქ საქმე არა გვაქვს ლოგიკის, ან ჯანსაღი აზრის უქონლობასთან. უბრალოდ, ხაძაპების (აფრიკელი ხალხი. — რ. ჩ.) აზროვნება არსებითად განსხვავდება ჩვენი აზროვნებისაგან. ის, რაც ჩვენ გვეჩვენება ულოგიკო, უაზროც კი, მათთვის სრულიად ბუნებრივია და დამაჯერებელი. მხოლოდ ამ ხალხის აზროვნების ცნობილი არქაულობის გათვალისწინებით შეიძლება სწორად გავიგოთ ის „ბნელი“ ადგილები და წინააღმდეგობანი, რომელნიც გვხვდება მათ მითებსა და ზღაპრებში“¹⁷.

ვ. პროზი მიგვითითებს, რომ აუცილებელია პირველყოფილი აზროვნების და პირველყოფილი მსოფლმხედველობის მთელი სისტემის შესწავლა. სხვაგვარად ვერ გავიგებთ უძველესი ნაწარმოების ვერც კომპოზიციას, ვერც სიუჟეტებსა და ცალკეულ მოტივებს¹⁸.

როცა აზროვნების თავისებურებების გათვალისწინებით ჩამორჩენილ ტომთა ცხოველთა ზღაპრებს გავიაზრებთ, უფრო ნათლად შევძლებთ ზღაპრის მთელი რიგი ბუნდოვანი ადგილების დანახვას.

ჩვენ, ამ თვალსაზრისით, განვიხილავთ აფრიკელი ხალხის — ხაძაპების ფოლკლორულ ნიმუშებს. ეს ის ხალხია, რომელმაც დღემდე, ჩვენი უძველესი წინაპრების მსგავსად, არ იცის არც მიწათმოქმედება და არც მესაქონლეობა და ნადირობით ირჩენს თავს.

ხაძაპების ცხოველთა ზღაპრებში პირველ რიგში, რაც თვალში მოგვხვდება, არის დიალოგებში ადამიანებისათვის დამახასიათებელი მიმართვების სისწორე, მაშინ, როდესაც მოქმედი გმირები ცხოველები არიან. მაგალითად:

— აქ მალე უნდა მოვიდეს ერთი კაცი...

— ვინ?

— ქორი ც' უსუმუ!¹⁹

ან კიდევ: „ლომმა დაიჭირა ანტილოპა. ის ატირდა:

— ჩემო მეგობარო, — უთხრა კურდღელს, — რატომ გამომიყვანე სახლიდან და ჩამავდე ამ კაცის ხელში“²⁰.

ეს ცხოველები დიალოგის გარეშეც ხშირად იწოდებიან ადამიანებად. მაგალითად:

„პავიანმა ერთხელ კიდევ ყურადღებით შეხედა ლომს და გაიფიქრა“²¹.
დიდ კაცს მგონი მე ვერ მოვერევი“²¹.

„ეს ლომები ძალიან საშიში ხალხია“²².

„არწივები ნუ ფიქრობენ, რომ ყვავები სულელი ხალხია“²³.

„—მე საწყალი ქალი ვარ, — თქვა ძუ ლომმა“²⁴.

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟები ხშირად ასე იწოდებიან: მამა სპილო, მამა ყარყატი, აფთარი ხალხი, აფთარი კაცები და სხვა მრავალი.

ჯერ კიდევ ცხოველთა მითში ადამიანმა იცის, რომ ის ადამიანია, რომელიც ერთ დროს ცხოველი იყო. მაგალითად, მითში „როგორ წარმოიშვნენ ხაძაპები“ ესენი თავიანთ წარმოშობაზე ამბობენ:

„ძველად ხაძაპები პავიანები იყვნენ. ერთხელ იშაკომ დაავალა პავიანებს, მისთვის წყლის მოტანა. მიმღუნები წავიდნენ მდინარეზე, მაგრამ მიაღწიეს თუ არა ნაპირს, მათ თამაში გაჩაღეს. პავიანები ისე გაერთნენ, რომ დავალება სულ დააეწყდათ.“

დიღხანს უცადა იშაკომ წყალს... როცა ნახა, რომ პავიანები თამაშობდნენ, ძალიან გაბრაზდა“²⁵ და გაყო ისინი ორად. ნაწილი აქცია ხაძაპებად — ადამიანებად, მეორე ნაწილი კი პავიანებად დარჩა.

სხვა ტომების ხალხი კი, თუმცა ისევ ცხოველებად იწოდებიან, ადამიანური წარმოშობისანი არიან. მაგალითად, ამ ხალხის მითების უმეტესობა ასე იწყება: „ეს მოხდა უძველეს დროში, როცა აფთრები ჯერ კიდევ ადამიანები იყვნენ“, ან „თავიდან ჟირაფები ადამიანები იყვნენ, მერე იქნენ ცხოველებად“²⁶, ან კიდევ: „მაღლა მთაზე... ცხოვრობდა ერთი გველი (იმ დროს ისიც ადამიანი იყო)“²⁷.

ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟებს შორის ურთიერთობაც ადამიანურია: მათ აქვთ ოჯახი, ერთმანეთთან მეგობრობენ, ერთმანეთს ეჯიბრებიან და მტრობენ.

ჩამორჩენილ ტომთა ზღაპრებში ეს ურთიერთობანი, ევროპულისაგან განსხვავებით, ერთი სიტყვით არ გადმოიცემა. ხშირად ჩანს მათში მთელი რიტუალები, რომლებსაც ამა თუ იმ შემთხვევისას იმ ეპოქაში ასრულებდნენ ადამიანები.

როგორც ვიცით, ყველა ხალხის ცხოველთა ზღაპრები ორი ცხოველის მეგობრობის გამოცხადებით იწყება. ზღაპარში „კამეჩისა და გნუს მეგობრობა“²⁸ აფრიკელი ხალხის დამეგობრების მთელი რიტუალია მოთხრობილი:

„ერთხელ გნუ მივიდა კამეჩთან და უთხრა:

— ჩემო მეგობარო, მოდი დავამობილდეთ!

— კარგი, — უპასუხა კამეჩმა, — მე თანახმა ვარ! მხოლოდ ჯერ აქ დავუძახო ჩვენს მოხუცებს; მაშინ მეგობრობა გაცილებით უფრო მყარი იქნება.“

— რაში გვჭირდება მოხუცების დაძახება?

— მომავალში, როცა რომელიმე ჩვენგანი თავისი მეგობრის გვარში მიხვლას მოინდომებს, იქ რომ უკვე იცნობდნენ.

— ეს სწორეა. წადი დაუძახე მოხუცებს!“

როცა მოხუცები მოვიდნენ, მათ ორივეს პირობა ჩამოართვეს, რომ მართლა შესძლებდნენ ისეთ მეგობრობას, როგორც წესია და თქვეს:

„აბა, თუ ორივენი მზად ხართ ერთმანეთთან სამეგობროდ, დაე ქალებმა მოგიმზადონ საკმელი და თქვენც ის ერთად შეჭამეთ!“

ქალები წავიდნენ მდინარესთან და იქიდან მოიტანეს მწვანე ბალახი. მგზავნი და გნუმ ის მეგობრულად შექამაა.

ასევე მთელი რიტუალი უძღვის წინ შევიბრებას, რომელიც, როგორც ჩანს, არ ყოფილა უბრალო ვართობა. ეს რიტუალი გვაქვს ზუნის ინდიელთა (ჩრდილო ამერიკა) ზღაპარში „როგორ შევიბრა თრია კიაკიმელ მრბოლებს“. ამ რიტუალური შევიბრებისათვის სპეციალური მომზადება ყოფილა საჭირო და განსაკუთრებული პირობების დაცვით სრულდებოდა:

„მეოთხე დღეს შევიბრებისათვის ყველაფერი მზად იყო. კიაკიმელი მობრბენლები, რომლებიც სირბილისთვის წმინდა ქოხებში მოემზადნენ, წინ გამოვიდნენ. ისინი ვახდლები იყვნენ, როგორც არის სირბილის დროს მიღებული, ქამრები ეკეთათ და ხელში სარბენი ჯოხები ეჭირათ. შვიინელი ხალხიც მოგროვდა ეკეზე და დაიწყეს ლოდინი... მოხუცი თრია მალე გამოჩნდა მათ შორის სოროდან გამომხტარი. მას თავზე შევროდა პატარა წითელი ბუმბული. მისთვის მომზადებული ჯოხი მან თავის წინ მიწაზე დადო ისე, რომ კბილებით აღება შესძლებოდა და თქვა: თქვენ, რასაკვირველია, მაპატიებთ, თუ ჯოხს სირბილის დროს არ ვისვრი ხოლმე, როგორც ეს მიღებულია“²⁹. იქ წარმატება, რასაკვირველია, საპატიო იქნებოდა და ალბათ ამიტომაც მასში გამარჯვებული ადამიანი ტოტემის სახელით იხსენიება.

ცხოველთა ზღაპარში ზუსტი აღწერილობით მოცემული ეს რიტუალები შემთხვევითი არ არის, ისინი ამ ხალხის ყოფის ამსახველი დეტალები.

აფრიკული ფოლკლორის გამომცემელი აღნიშნავენ, რომ ზღაპრებში ხშირად ცხოველები ადამიანებად იწოდებიან. ეს თქმა არ უნდა იყოს ზუსტი. ტოტემური რწმენის ადამიანი ცხოველშიც შესაბამისად ხედავდა თავის თავს და ზღაპარში ცხოველ პერსონაჟში თავის მოძმეს გულისხმობდა. ამდენად უფრო მართებული იქნება გამოთქმა — „ადამიანები იწოდებიან ცხოველებად“.

ჩამორჩენილ (შესაბამისად უძველეს) ტომებს ნამდვილად სჯეროდათ სხვა არსებად გადაქცევის შესაძლებლობა. სწორედ ეს რწმენა ჩანს მითში, როცა განუწყვეტელი ცეკვით ცხოველად გადაქცევის საშიშროება იგრძნობა, მაგალითად ზღაპარში „სპილოს ცეკვა“³⁰:

„რახან ბავშვები დაუსრულებლად ასრულებდნენ სპილოს ცეკვას, მოხუცებმა ისინი გააფრთხილეს: „ბავშვებო, თქვენ ძალიან ხართ გატაცებულნი! ამ ცეკვით თქვენ თვითონ არ გადაიქცეთ ცხოველებად“.

მართლაც, როცა ღვთაებებმა ნახეს მათი ცეკვა, თქვეს: „ჩვენ მათ ველურ ცხოველებად გადავაქცევთ“ და ღვთაებამ ადამიანები გადააქცია იმ ცხოველად, რის ცეკვასაც ასრულებდნენ.

ბევრ ხალხს, რომლებიც კულტურული განვითარების დაბალ საფეხურზე დგანან, სჯერათ, თითქოს რომელიმე ცხოველის მიბაძვამ ან მიმსგავსებამ შეიძლება მიიყვანოს ადამიანი იმ ცხოველად გადაქცევამდე³¹.

სხვა არსებად გადაქცევა ნამდვილად სჯეროდათ. მაგალითად: მელანეზიელები რიტუალური ცეკვის დროს ნიღბებს იკეთებენ. ამ ნიღბების გაკეთებისთანავე გარემომცველთა თვალში მოცეკვავი თითქოს თვითონ გადაიქცევა სულად ან წინაპრად, რომელსაც გამოსახავს ნიღბი³². ზუსტად ასევე გადაიქცევა ავსტრალიელი ზებუნებრივ არსებად თავისი სხეულის საღებავებით მონატებით, ბუმბულით მორთვით და ა. შ.³³

თვით ხატვა, ცეკვის მსგავსად, შეიძლება გახდეს მაგიური აქტი. ლეგენდა მოგვითხრობს იმაზე, თუ კენგურუ-ადამიანმა და ძაღლმა-ადამიანმა როგორ გადააქციეს ერთმანეთი ნამდვილ კენგურულ და ძაღლად ერთმანეთის მოხატვით და ამ ცხოველებზე მიმსგავსებით³⁴.

ბეჩუანების ყოველ გვარს განსაკუთრებული ტოტემური ცეკვები ჰქონდა. ამიტომ ბუშმენებს თუ უნდათ გაიგონ, რომელ გვარს ეკუთვნის კაცი, ეკითხებიან: „შენ რას ცეკვავ?“³⁵

უძველესი ადამიანისათვის სხვა გვართან კეთილმეზობლური ურთიერთობა, ბუნებრივია, აუცილებელი იყო. ისინი სხვა გვარის წარმომადგენლებთან მეგობრობდნენ, ქორწინდებოდნენ, რადგანაც ტოტემიზმისათვის გეზოგამია იყო დამახასიათებელი. მაგრამ ვარდა ქორწინებისა და მეგობრობისა, მათ ერთმანეთთან შუღლი და მტრობაც ჰქონდათ. მტრობის მიზეზი არც ისე ცოტა ექნებოდათ — საკვების ან სასმელის განაწილება, საცოლის მოპოვებით გამოწვეული დაპირისპირება (რისი მაგალითებიც საკმაოდ არის ჩამორჩენილ ხალხთა ფოლკლორში) და ალბათ სხვა მრავალი.

პირველყოფილი ტომები ერთობლივი ძალით აღწევდნენ წარმატებას არსებობისათვის ბრძოლაში, მაგრამ, როგორც ჩანს, საერთო ინტერესების მოგვარება ყოველთვის კეთილად არ მთავრდებოდა და ხშირად დაპირისპირებასა და მტრობასაც კი იწვევდა.

ჩამორჩენილ ხალხთა ფოლკლორში კარგად ჩანს ცხოვრებისეული სიძნელების გადასალახად რამდენიმე ტომის საერთო ძალებით მოქმედების მაგალითები და ისიც, თანდათან როგორ ვეღარ რიგდებიან ამ ტომთა წარმომადგენლები და მტრობენ ერთმანეთს. ეს მტრობა, როგორც წესი, ერთი მხარის სრული გამარჯვებით მთავრდება, მეორე მხარე კი საბოლოოდ დაღუპული და განადგურებული რჩება.

ცხოველთა ზღაპარი პრეისტორიული საზოგადოების სიტყვიერი ხელოვნების ნიმუშია. მასში ადამიანები გადმოსცემენ თავიანთ ცხოვრებას, ყოფას, თვითონ კი ტოტემების სახელებით იწოდებიან, იმ ეპოქის რწმენის შესაბამისად. სხვანაირად შეუძლებელიც იყო — უძველესი ადამიანისათვის ხომ ხელოვნების ესა თუ ის ნიმუში მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მთელ თავიანთ სამყაროსთან. „ეკონომიკური, სოციალური, რელიგიური სფეროები და მათთან ერთად ხელოვნებაც, პირველყოფილ ხელოვნებაში გადახლართულია და ურთიერთპირობადებული გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე ეს დამახასიათებელია საზოგადოების განვითარების უფრო მაღალი დონისათვის... პირველყოფილი ხელოვნება ხომ სწორად შეიძლება იქნეს გაგებული მხოლოდ სოციალურ კონტექსტში, სოციალური ცხოვრების სხვა მხარეებთან კავშირში, აღებული ერთიან, მთლიან სისტემად“³⁶.

ჩვენი აზრით, ცხოველთა ზღაპარსა და იგავს შორის ის განსხვავებაა, რომ ცხოველთა ზღაპარში მოქმედებენ ცხოველებად წოდებული ადამიანები. იგავ-არაქში კი ცხოველ პერსონაჟებში ალეგორიულად იგულისხმებიან ადამიანები. ცხოველთა ზღაპრების შემქმნელი ხალხი ამა თუ იმ ტოტემური ცხოველის სახელს უწოდებს ამ გვარის ადამიანს, ამ შემთხვევაში ზღაპრის გმირს. იგავ-არაქში კი ესა თუ ის ცხოველი გამოყვანილია პერსონაჟად, რომელიც ალეგორიული სახეა ადამიანისა.

პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს გაუცნობიერებელ აღრევასთან, მეორე შემთხვევაში კი გაცნობიერებულად მხატვრული სახის შექმნასთან.

ცხოველთა ზღაპრებში მოქმედებენ ადამიანები, რომლებსაც ამა ცხოველების სახელები ჰქვიათ.

უძველეს ხალხთა ცხოველთა ზღაპრების სიუჟეტი ძირითადად მეტოქეობაზე, ქიშპობაზე, შეჯიბრზე, საკუთარი ძალის უპირატესობის დამტკიცებაზეა აგებული. იქ, სადაც ცხოველთა შეჯიბრია მოცემული, ალბათ, სხვადასხვა ტოტემის, გვარის ხალხი ეჯიბრება ერთმანეთს. ხშირი მეტოქეობა ზღაპარში არც უნდა იყოს გასაკვირი. მშვიდობიანი თანაარსებობის დროსაც კი არ შეიძლება ადგილი არ ჰქონოდა საკუთარი უპირატესობის დამტკიცებას მეზობელ ტომებს შორის. მით უმეტეს, რომ მათი ტოტემური წინაპარი სხვადასხვა იყო და ერთმანეთთან შეჯიბრით ისინი თავიანთ წინაპრებს, თავიანთ ტოტემებს აჯიბრებდნენ და ტომის წევრის სიძლიერეც ხომ ტოტემისგან მოდიოდა. ყოველი მათი დაპირისპირება ტოტემის სახელით და ტოტემისთვის ხდებოდა, ამიტომაც ისინი პირდაპირ ტოტემის სახელით იწოდებოდნენ.

ცხოველთა ზღაპრის შექმნა აზროვნების განვითარების იმ ეტაპს ეკუთვნის, როცა ადამიანს უკვე ჰქონდა გავლებული საზღვარი თავის თავსა და დანარჩენ სამყაროს შორის. ეს ის პერიოდია, როცა მას კარგად აქვს გაცნობიერებული, რომ ის ცხოველისაგან განსხვავებით ადამიანია. ზღაპრის ქანრულ სახესხვაობათა (ცხოველთა, ჯადოსნური და საყოფაცხოვრებო ზღაპარი) მთავარი გამაერთიანებელი სწორედ ის არის, რომ ზღაპრის მთავარი პერსონაჟი ადამიანია.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. Л. Я. Штернберг, Первобытная религия в свете этнографии, Л., 1936, გვ. 198.
2. В. Р. Кабо, Синкретизм первобытного искусства (по материалам австралийского изобразительного искусства). Ранние формы искусства, М., 1972, გვ. 277.
3. С. А. Токарев, Религия в истории народов мира, М., 1976, გვ. 53.
4. Л. Я. Штернберг, დასახ. შრომა, გვ. 32.
5. Е. М. Мелетинский, Первобытные истоки словесного искусства. Ранние формы искусства, М., 1972, გვ. 161.
6. Л. Я. Штернберг, დასახ. შრომა, გვ. 198.
7. С. А. Токарев, დასახ. შრომა, გვ. 82.
8. Е. М. Мелетинский, Поэтика мифа, 1976, გვ. 264.
9. В. И. Вологодина, Фольклор народов акан и эве, (фольклор и литература народов Африки); М., 1970, გვ. 233.
10. ვ. ბ ა რ ნო ვ ი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 10, თბ., 1964, გვ. 247.
11. მ. ჩ ი ქო ვ ა ნ ი, ქართული ფოლკლორი, თბ., 1946, გვ. 292.
12. ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I, თბ., გვ. 384.
13. აბ. ც ა ნ ა ვ ა, სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში, თბ., 1960, გვ. 21.
14. В. Я. Пропп, Исторические корни волшебной сказки, Л., 1946, გვ. 21.
15. Е. М. Мелетинский, Первобытные истоки..., გვ. 182.
16. Сказки народов Африки, предисловие Е. С. Котляра, 1976, გვ. 6.
17. Волшебный рог. Мифы, легенды и сказки бушменов хадзапи, собраны проф. Л. Коль-Ларсеном, перевод с немецкого и предисловие Г. Пермякова, М., 1962, გვ. 9.
18. В. Я. Пропп, Специфика фольклора, в кн.: «Фольклор и действительность», М., 1976, გვ. 27.
19. Волшебный рог, გვ. 25.
20. იქვე, გვ. 102.
21. იქვე, გვ. 117.
22. იქვე, გვ. 118.
23. იქვე, გვ. 128.

24. იქვე, გვ. 101.
25. იქვე, გვ. 37.
26. იქვე, გვ. 49.
27. იქვე, გვ. 36.
28. იქვე, გვ. 109.
29. Проделки хитрецов. Мифы, сказки, басни и анекдоты о прославленных хитрецах, мудрецах и шутниках мирового фольклора, состав., вступ. статья и редакция текстов Г. А. Пермякова, М., 1977, გვ. 45—46.
30. Волшебный рог, გვ. 32.
31. იქვე, გვ. 149.
32. В. Р. Кабо, დასახ. შრომა, გვ. 295.
33. იქვე.
34. А. Маршалл, Мы такие же люди, М., 1965, გვ. 178—179.
35. Л. Я. Штернберг, დასახ. შრომა, გვ. 198; С. А. Токарев, დასახ. შრომა, გვ. 148.
36. В. Р. Кабо, დასახ. შრომა, გვ. 277.

Р. К. ЧОЛОҚАШВИЛИ

К ПОНЯТИЮ ПЕРСОНАЖА В СКАЗКАХ О ЖИВОТНЫХ

Резюме

Сказки о животных относятся к образцам устного творчества того этапа развития мышления, когда человек уже осознал свое отличие от животного мира.

В них действуют люди, которые, соответственно верованиям тех эпох, называются именами своих тотемов.

Различие между сказкой и басней заключается в том, что в сказках действуют люди под именами животных, а в баснях под персонажами-животными аллегорично подразумевается человек.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ.
 რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის
 ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
 ისტორიის ინსტიტუტმა

ლია კობახიძე

 აღმოსავლური წარმოშობის ტერმინები ქართულ
ხალხურ ზღაპრებში

ქართულ ზღაპრებში გვხვდება აღმოსავლური ტერმინები, რომელთა ნაწილი ქართულში ადრე იყო შემოსული, ნაწილი — შედარებით გვიან. „როგორც ცნობილია, ესა თუ ის ტერმინი შეიძლება ირანული წარმოშობისა იყოს, მაგრამ მისი შინაარსი ადგილობრივ ვითარებას შეესაბამებოდეს“¹. ზოგი მათგანი დაკავშირებულია სარწმუნოებასთან, რელიგიასთან, ზოგი კი ეკონომიკურ ცხოვრებასთან, ვაჭრობა-ხელოსნობასთან. „მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან საქართველოს მჭიდრო ეკონომიური ურთიერთობანი თავის გამოვლინებას პოულობდა საშინაო ვაჭრობის ხასიათსა და სტრუქტურაშიც. ამას მოწმობენ ტერმინები: „რასტაზარი“, „ჩორსუ“, „დუქანი“, „ოსტატი“, „შეგირდი“ და სხვა“². ამჯერად შევეხებით ზოგ მათგანს. ესენია: უმაღლესი სოციალური ფენების აღმნიშვნელი, სამოხელეო და სოციალურ-ეკონომიკური, ქალაქის ვაჭრობა-ხელოსნობასთან დაკავშირებული, მუსლიმი სასულიერო პირებისა და ნაგებობათა აღმნიშვნელი ტერმინები.

I. უმაღლესი სოციალური ფენის აღმნიშვნელი ტერმინები:

1. ფადიშაჰი. „იყო ერთი ფადიშაჰი“ (ზ. თანდ. 1970, 159)³. „სავაჭროდ წავედი ერთ დიდ ფადიშახთან“ (გ. ნოდ. I, 1936, 52). „ჩვენ რომ სინათლე გავანთეთ, ფადიშაჰი, არ დაეთვალეთ“ (გ. ნოდ. I, 1936, 3).

ფადიშაჰი-ფადიშახი-ფადიშაი. სპ. **آشا** (ფადეშაჰ) — მეფეთა მეფე ისლამურ ქვეყნებში.

2. შაჰ-ზადე. „ამ დროს შაჰ-ზადე ამზადებს ცხენსა“ (გ. ნოდ. I, 136, 19). „ამ ბიჭის დანახვაზე ქალმა იკითხა: სიდან და როგორ ჩამოვარდი აქ, შაჰ-ზადე?“ (გ. ნოდ. II, 1940, 12).

სპ. **آشا** (შაჰ-ზადე) — მეფის შვილი

3. ხანი. „იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ხანი“ (ნ. ნოდ. 1959, 239). „ხანი სცარცვავეს ღარიბებს, თვისიანებს ამდიდრეს. „ხანი ხოცავს მართალ ხალხს, თვისიანებს ამდიდრებს (მ. ჩიქ. III, 1956, 176).

თ. **خان** (ხან) — აღმოსავლეთის ქვეყნებში: გამგებელი, მონარქი, მთავარი.

II. სახელმწიფო-ადმინისტრაციული ტერმინები:

ა) სამოხელეო ტერმინები:

1. ბეგი „ერთ დროს იყო ორი ბეგი“ (გ. ნოდ. II, 1972, 101). „ერთ

¹ გ. ვაბაშვილი, ირანული წარმოშობის სოციალ-ეკონომიური ტერმინოლოგია უძველეს ქართულ წყაროებში, კრ.: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“. თბ., 1966, გვ. 110.

² გ. ვაბაშვილი, XVI—XVII სს. საქართველოს ქალაქები მახლობელი აღმოსავლეთის ურთიერთობის შუქზე, კრ.: „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, I, თბ., 1966, გვ. 192; მისივე, მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქები IX-XIII სს. იქვე, გვ. 16.

³ იხ. პოლოში დართული შემოკლებანი.

ბეგს ერთი ვირი ყოლია“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 104). „იმ სახლში მეგმე მკითხველი ბეგი იდგა. ამ რამდენიმე დღის უკან იმ ბეგს შვილი მოკვდომოდა და იმ ბეგის ცოლი გაცხარებული სტიროდა“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 87). „შერიფ ბეგს დიდად უყვარდა ალი ალა“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 139). „ჩემი სახელია რუშტი ბეგი და მე უნდა წავიყვანო ცოლათო“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 62).

თ. ბიგ || ბიკ (ბეგ ბეკ) — ფეოდალური არისტოკრატიული ტიტული, ბატონი; მოსაუბრისადმი პატივისცემის გამომხატველი მიმართვის ფორმა.

2. ვეზირი. „მეფემ დაიბარა ნაზირ-ვეზირები და ოქრო ვერცხლით დააჯილდოვა“ (ალ. ლლონტი, 1956, 142). „მეფემ ამ შაჰ-ზადეს თან მისი დიდი ვეზირი იახლა და მისი ესკერი“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 75). „შეჰყარა ნაზირ-ვეზირები, თავისი ხალხი მთლად და მაიყვანა ქალი“ (ქართ. მთ. ზეპ. 1958, 376).. „იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ხელმწიფე და ჰყვანდა ერთი მოხუცი ვეზირი“ (ე. თაყ. II, 1918, 155). „მთავარ ვეზირს სამი ჯორ-აქლემი თვალ-მარგალიტით დატვირთული მიუძღვნა“ (ხალხ. სიბრძ. II, 1964, 208); (ალ. ლლონტი, 1956, 142).

„მე მოვხუციდი და ჩქარა მოვკვდები, ჩემი ტახტი ერთი დღითაც ცარიელი არ დატოვოთ, თორემ შავი ვეზირი გამეფდება და თქვენ სახლიდან გაგრეკავთ“ (ხალხ. სიბრძ. II, 1964, 142).

არ. ვეზირ (ვაზირ) — ვეზირი, მეფის საბუკოს წევრი, მეფის მრჩეველი მინისტრი მუსლიმურ აღმოსავლეთში⁴.

3. მუხტარი. „სოფლის მუხტარმაც დაიჭირა თვალი მაგაზე — ქალზე. მუხტარი, ხოჯა და ევაზარი არ მამღევენ მოსვენებასო“ (ნ. ნოლ. 1959, 229).

არ. მუხტარ (მოჭთარ) — მამასახლისი.

4. მუშრიბი. „ერთ ხელმწიფეს ერთი მუშერიბი ყავდა. იი მუშერიბი მოკვდა... დანიშნა თავ მუშერიბათ“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 123).

არ. მურაბი (მურაბი) ზედამხედველი, სელჩუყთა ეპოქაში ვილაიეთის გამგებელი. 2. მბრძანებელი, 3. სასახლის მოხელე. მურაბი — აღმოსავლეთის ქალაქებში საერთოდ მეთვალ ყურე მოხელეს ეწოდებოდა. ვრც. იხ.⁵. მუშრიბი — ქალაქის საბაჯოში შემოსული საქონლის, აგრეთვე სასახლის ქონებისა და სასახლის კარის შეყვანის ქონების აღმწერელი⁶.

5. სულთან. „ახმად ალას გუუხარდა — სულთანი მესტუმრაო“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 77). „მან მითხრა სულთან სულეიმანის მაღარასანი“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 112). „იქ ყოფილა ერთი სულთან ფაშა ყერიბმა მივიდა მასთან და თხუა სამუშაო ალაგი“ (ნ. ნოლ. 1959, 248).

⁴ ვაზირის შესახებ იხ.: ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. 11, ნაკვეთი პირველი, ტფილისი, 1928, გვ. 116-124. იქვეა მითითებული ლიტერატურა; ე. კულია, სეფ ანთა ირანის საქალაქო წყობილება „თახტირათ ალ-მულუქის“ მიხედვით, კრ.: „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, 1, თბ., 1966, გვ. 112.

⁵ ვ. გ. აბაშვილი, თბილისის მმართველობა X-XI საუკუნეებში, თსუ შრომები, ტ. 108, 1964, გვ. 344.

⁶ მ. ლორთქიფანიძე, ქალაქის მოხელეთა საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 148-156.

არ. اعطان (სოლთან)—აქ ამ ტერმინში მონარქი არ იგულისხმება.

6. ფაშა. „ერთ ქალაქში ერთი ფაშა იყო“ (ელ. ვირს. 1958, 321). „ფაშას გუუხარდა ამოიღო და ალიაღას საჩუქვარი მიცა ვორმოცი მანეთი (ჯ. ნოდ. II, 140, 139). „ერთ ფაშას იქ ყოლია არაბეთიდან ჩამოყვანილი ცხენი“ (ჯ. ნოდ. II, 1972, 103). „რუშტი ბეგმა ეს ლამაზი ქალი მუყყანა მამედ ფაშას და უთხრა ცოლად უნდა შევირთაო“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 63).

სპ. پاشا (ფაშა) — ისლამური აღმოსავლეთის ქვეყნებში, კერძოდ თურქეთში, უმაღლესი სამხედრო და სამოქალაქო ტიტული.

7. ყავაზი. „მორე დღეს გაგზავნა ყავაზი, მოაყვანია ი გოგვები მასთან სამნივე“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 4). „ყავაზმა წააწყდა ამათ და უთხრა. ყავაზმა მოკიდა ხელი და წიყყანა მეფესთან“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 13).

არ. قاص (ყავაყა)—მოხელე. თ. kavas—მოხელე.

ბ) სოციალურ-ეკონომიკური ტერმინები:

1. აღა. „ბიჭმა უთხრა აღას, აბა, რას მიბოძებო“ (პ. უ. III, 1964, 239). „გამოვიდა აღა და გაკვირვებულს თვალეები დაჭყეტილი დარჩა“ (ელ. ვირს. 1958, 300). „ერთი ამ სოფლის აღა იყო“ (ზ. თანდ. 1970, 163). „ასი წლის წინათ ამ ქობულეთის რაიონში ცხოვრობდა ერთი მდიდარი ოსმან-აღა ჭაყელი (ჯ. ნოდ. II, 1940, 57).

თ. آقا (აღა)—ბატონი, უფროსი, —ტიტული, რომელსაც ფლობდნენ მდიდარი თურქები. აქ პატივისცემის გამომხატველი მიმართვის ფორმაა. ბეგი, ფაშა, სულთანი და აღა ტერმინები გვხვდება ცალკე და საკუთარ სახელთანაც. საზოგადოებრივი მდგომარეობით აღა აზნაურულ წოდებას ეთანაბრებოდა.

2. ზანგი. „მართლაც მისცა წამალი ზანგმა და უთხრა“ (ელ. ვირს. 1949, 123).

სპ. زنگی (ზანგი) ზანგი, შავკანიანი, ეთნიკური ტერმინი, ნახშირია სოციალური მნიშვნელობით, იგი შესატყვისია შავი არაბისა, შავი მონისა ან უბრალოდ მონისა.

3. ხიზმეთქარი. „იყო ერთი ფადიშაჰი. იმას ყავდა გოგო შვილი სამიცი ხიზმეთქარი ...ამ სამივე ხიზმეთქრებმა წვედენ სხვა ქვეყანაში“ (ჯ. ნოდ. II, 140, 163). „მერმე თქვეს, რომ ჩვენ წვედეთ და ვინმესთან ხიზმეთქრათ დაედგნეთო“ (ჯ. ნოდ. II, 1972, 101). „წავალ ერ წელიწად დევე ხიზმეთქარდები და ბელგინ ერთი ცალი ხარი კიდევ ვიშვო პადმეო, მაშინ მოვალ და ცოტას წინ წეეწევიო. ამდგარა და წასულა ეს კაცი სხუა ქვეყანაში ხიზმეთქრათ“ (ჯ. ნოდ. II, 140, 86).

არ. სპ. خدمتکار (ხედმათქარ) მოსამსახურე, მოჯამაგირე. არ. خدمت (ხედმათ) სამსახური. სპ. کار (ქარ) საქმე. თ. hizmetkâr—მოსამსახურე.

4. ხოჯა. „მართლაც უყარაულე შუალამედე, მემრე გაიღო ფანჯარა და გაღმოიდა ხოჯა, რომელსაც ხელში ეჭირა წიკებლა“ (ალ. ლლონტი, 1948, 134). „ხალსს ბრაზი მოსდის, მეტადრე აღიებს და ხოჯიებს, რომ ამ გლახამ რა გვიქნა, ეს რა გაუბედა ფაშის შვილსო“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 69). „ერთიცი ხელავს, რომ გეხსნა ღუშემე და ორი ხოჯა შემოვიდა“ (ჯ. ნოდ. II, 1972, 108).

სპ. **خواجه** (ხეჯე) — ხოჯა, მოხუცი; პატრონი, ბატონი; ვაჭარი, დიდვაჭარი.

III. ქალაქის ვაჭრობა-ხელოსნობასთან დაკავშირებული ოტერმინები:

1. ავჯი, ავჯი ბაში, ბაშავჯი. „ამ დროს ქალაქიდან წამოსულ ავჯის (მონადირე) ძაღლებს წააწყდა“ (ჯ. ნოღ. I, 1936, 22). „ამ დროს ბაში ავჯიმ თავისი დღიობის დღესასწაული მუაწყო... დიდმა ავჯიმ ყველა თავისი სტუმრები ინახულა...“

ეს ამბავი მოუვიდა ავჯი ბაშს“ (ჯ. ნოღ. I, 1936, 24).

თ. avci bas — მონადირეთუხუცესი.

თ. avci — მონადირე. თ. has — თავი.

2. ბეზირგანი. „ამ დროს გამოიარეს ბეზირგნებმა და კითხულობდნენ კაცს, რომელიც თან წაყოლობდათ (საეპროლ)“ (პ. უ. III, 1964, 264). „თქვი, რომ ჩემი ბაბაი დიდი ბეზირგანი კაცი იყო“ (ჯ. ნოღ. I, 1936, 105).

სპ. **بازرگان** (ბაზარგან) — ვაჭარი, წვრილი ვაჭარი, მეღუქნე.

3. დალალი. „უტბაშში გამხდარა ავათ და დალალეები ღვინოსა მსომენ“ (მარტირ. 1956, 140). „ერთ ფადიშაჰს მეგემ დაკარქვია ალთუნის დანა. თელალი დაუძახნია“ (ჯ. ნოღ. I, 1936, 105).

არ. **دالال** (დალალ) — მაკლერი, დალალი.

4. დახლიდარი. „ჩემი პატრონი ბიჭსა და დახლიდარს მოუვიდათ ჩხუბი“ (მარტირ. 1956, 38).

არ. **دخدا** (დახლდარ) — შემოსავლიანი, მომგებიანი, კომპანო, თანამოსაქმე.

5. დურგალი. „ავინი ყოფილან: ერთი დურგალი, ერთი თერძი, ერთიც ხეინჯი“ (ჯ. ნოღ. I, 1936, 13).

სპ. **دورگه** (დორღე) — დურგალი.

6. დუქანი, დუქან-ბაზარი. „ნახა, ერთ ადგილას დიდი და მშვენიერი სასახლეა, წინ მიდგმულია დუქანი, სადაც ერთი ოქრომჭედელი მუშაობს“ (პ. უ. III, 1962, 279). „ერთ დილით ერთი სოცდაგარი მივიდა დუქანში, მოითხოვა სასმელ-საჭმელი. და ბიჭები, დუქანის ახლოს ჩამოხადა ჯორ-აქლემიდან საპალნე. ბიჭები დაუყენა და თვითონ დუქანში შევიდა დასასვენებლად“ (ქს. სიხ. 1938, 177). „გამართული დუქან-ბაზარი, როგორც ვინმეს უგემნია, უჭამნია, უცხოვრია ეგრეა დაქვევებული ყველა“ (ქართ. მთ. ზეპ. 1958, 361). „ქალმა ფირუზას ვეზირობა უბოძა... ფირუზას შუამდგომლობით მინდორი შეისყიდა ხელმწიფისაგან, გააშენა ქალაქი, დასახლეს ხალხი, გაჩაღდა დუქან-ბაზარი“ (ელ. ვირს. 1958, 143).

არ. **دکان** (დოქან) — დუქანი.

სპ. **بازار** (ბაზარ) — ბაზარი.

7. ზარაბი. „ეს ბეჭედი წაიღეო ზარაბთანაო და მიპყიდეო“ (პ. უ. III, 1964, 264). „ზირაბმა გაჰკვირა“ (ჯ. ნოღ. I, 1936, 51).

არ. **زارب** (ზარებ) — საფასურით ფულის გადამხურდავებელი, ფულის მოპყრელი.⁷

⁷ ზარაფისა და ზარაბ-ხანის შესახებ იხ.: იგ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა, წ. 111, 1, ნაკვ. 111, ქართული საფას-საზომო მცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა-მეტროლოგია, ტფლისი, 1925, გვ. 44.

8. მუშტარი. „დაეხევა დიდძალი მუშტარი. ვავარდა ხმა სხამ ზღვარგარეთიდან დიდი ვაჭარი მოსულა და დიდი ძალი საქონელი მოუტანია“ (მ. ჩიქ. II, 1952, 46). „დაინახეს სხვა ვაჭრებმა, რომ იმათთან მუშტარი აღარაეინ მოდის“ (მ. ჩიქ. III, 1956, 200).

არ. مشرى (მოშთარე)—მუშტარი, მყიდველი, გამსაღებელი.

9. ნოქარი. „აპკიდა ჯორ-აქლემს საქონელი. ერთ ნოქარს გაატანა და ეს სოვდაგრის შვილიც თან გააყოლა“ (ელ. ვირს. 1958, 340).

სპ. نوکار (ნოუქარ)—ნოქარი, მსახური.

10. ოსტატი. „გაუგია ოსტატს, რომ შეგირდს ჩემი ხელობა გაუტანია“ (თ. რაზ. I, 1951, 243). „მერე გზა დაულოცა ოსტატმა და გაისტუმრა“ (თ. რაზ. I, 1951, 242).

სპ. استاد (ოსთად)—ოსტატი, ხელოსანი.

11. სარქალი. „შვილი წავიდა, იარა და ერთ მდიდარ კაცს სარქლად დაუდგა“ (თ. რაზ. I, 1951, 81). — გამარჯობა! — გაგიმარჯოს! — ალავ, მგონი, თქვენ სარქალს ეძებთ და მე დაგიდგებითო. — მე ჩემო ძმავ, უთხრა აღამ, ისეთი სარქალი მინდა, რომ თავისი ხელით არაფერი დამაკლოს, ალაღალ და მართლად მოიქცეს და ჯამაგირს რასაც მთხოვს, მივცემო. — ძალიან კარგით, უთხრა სარქალმა“ (თ. რაზ. 1909, 130).

სპ. سرکار (სარქარ) — ზედამხედველი, უფროსი, მმართველი, უფროსი მწყემსი. სარქლად ირჩევენ ერთ გამოცდილ, სიტყვა-პასუხიან მწყემსს, რომელსაც მთიდან ჩამოსვლამდე ემორჩილებიან.

12. სოვდაგარი. „ამ ქვეყანაში სოვდაგრები დადიოდნენ ხშირად ძვირფასი ნივთების საყიდლად“ (ჯ. ნოდ. 1957, 17). „შემოეხევივნენ გარშემო სოვდაგრები, დაუწყეს ვაჭრობა“ (მ. ჩიქ. III, 1956, 163). „ერთ ქალაქში გვერდის გვერდ ორი სოვდაგარი ვაჭრობდა“ (თ. რაზ. 1909, 119). „სად იყო და სად არა, ამ ხესთან დასასვენებლად გაჩერდა შორი მგზავრობიდან მომავალი სოვდაგარი“. (ალ. ღლონტი, 1956, 180). „როდესაც ქალაქს მიუახლოვდნენ, სოვდაგრებმა კაცები გაგზავნეს ქარვასლების დასაგირავებლად“ (თ. რაზ. II, 1952, 5). „რახან შენ ასეთი ღარიბი ხარო, სასოვდაგროთ მივდივარ და წამოდი ჩემთან მოჯამაგირეთათო... წავიდნენ სასოვდაგროთ ჯორ-აქლემებით“ (ალ. ღლონტი, 1948, 99).

სპ. سوداگر (სოვდაგარ)—დიდვაჭარი, ბითუმად მოვაჭრე.

სოვდაგრები ეკონომიკური მდგომარეობით მალლა იდგნენ ბაზარგანებთან შედარებით.

13. უსტაბაში. „უსტაბაში გამხდარა ავათ და დალაღები ღვინოსა მსომენ“ (მარტირ. 1956, 140).

უსტაბაში ამქრის აღმინისტრაციის უმაღლესი მოხელე იყო. მის ერთ-ერთ მთავარ მოვალეობას შეადგენდა ამქრის ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების დაცვა. მუსლიმური რიტუალის კვალობაზე ამქარში განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ ზნეობრივ სიწმინდეს. მაგალითად, არ სვამდნენ ღვინოს, რაც აკრძალული იყო შარიათით⁸.

⁸ კ. კუციია, სეფიანთა ირანის ქალაქები, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 76-79.

„მასპინძელმა სიხარულით მიიპატივა სტუმარი, რომელსაც უსტაბაშის ნიშანი ეკიდა“ (ელ. ვირს. 1958, 325).

თ. ustabas (უსთაბაშ) ხელოსანთა ამქრის უფროსი, უფროსი ოსტატი.

თ. bas — თავი. თ. usta ← اسدا (სპ.) (ოსტატი) შდრ. ოსტატი.

14. ქარავეანი. „ომოდენა ქარავეანს მოუყრია თავი, რომ ჭედვა აღარ არის“. (თ. რაზ. 1909, 177). „ყოველისფერს რომ მოგცემს და გაგზავნი, ქარავეანის უფროსს უთხარი, რომ სანამ შენ არ მიეწეოდე, არსად არ გააჩეროს ქარავეანი, სულ ერთავად იაროს“ (ელ. ვირს. 1958, 214).

სპ. كاروان (ქარ [რ]ავეან)—საქმეზე მიმავალი (?).

15. ქეთხუდა. „ერთხელ წვეულებაში არიან. მასპინძელს ერთი ქეთხუდა სომეხიცა ჰყავს დაპატიებული“ (თ. რაზ. 1909, 131).

სპ. கடხდა (ქეთხუდა)—მამასახლისი.

„ამქრის ადმინისტრაციაში უსტაბაშის შემდეგ ყველაზე გავლენიანი პირები იყვნენ ამქრის უხუცესები — ქეთხუდები, რომელთა თანამდებობა არჩევითი იყო. ქეთხუდების ძირითადი მოვალეობა იყო ამქრის ფინანსიურ-ეკონომიური მხარე. აღსანიშნავია, რომ ირანულ სახელოსნოში რელიგიურ მომენტს უმთავრესი ადგილი ეჭირა. ხელოსანს ევალებოდა კარგად სცოდნოდა ხელობის წარმოშობისა და განვითარების ისტორია, ლოცვები, რომლებსაც იგი წარმოსთქვამდა საწარმოო პროცესში“⁹.

„იყო ერთი მდიდარი ქეთხუდა ვაჭარი. სალამოხედ, შუადღისას და დილით თავისუფალ დროს ლოცვაში ატარებდა“¹⁰ (თ. რაზ. 1909, 20).

როგორც ცნობილია, აბბას 1 (1588—1629) და მისი მომდევნო შაჰების დროს პატივისცემითა და პრივილეგიებით სარგებლობდნენ სომეხი დიდვაჭრები, რომლებსაც დიდი ფინანსიური ძალა გააჩნდათ და სხვადასხვა ქვეყნებთან აწარმოებდნენ სავაჭრო ოპერაციებს¹¹. ქართულ ზღაპარშიც მოიხსენიება სომეხი ქეთხუდა.

16. ყასაბი. „სამი ყასაბი იყო და ამ ყასაბებს ერთი სომეხი ჰმეგობრობდა“. (თ. რაზ. 1909, 164).

არ. قصاب (ყასაბ)—ყასაბი.

17. შეგირდი. „წაიყვანა კაცმა ის ვაჟი სადმე ხელობაზე შეგირდათ მისაბარებლად“ (თ. რაზ. I, 1951, 241). „ვაუგია ოსტატს, რომ შეგირდს ჩვენი ხელობა გაუტანიაო“ (თ. რაზ. I, 1951, 243).

სპ. شگیردا (შავგირდა)—მოწაფე, ოსტატის (იხ.) მოწაფე.

18. ჩარჩი. „ერთ მშვენიერ დღეს ჩარჩმა ჩამოატარა ფარჩა და იძახის: ფარჩა, ქალებო, ფარჩა, ქალებო!“ (მ. ჩიქ. 1952, 223).

თ. çerçi—ქორვაჭარი, სპეკულანტი.

19. ჩალანდარი. „ერთი კაცი ქუთაისიდან ახალციხეს მიდიოდა და ხორავი ჰქონდა წასაღები. ამ დროს ერთი ჩალანდარი შემოეყარა“ (ბ. უ. IV, 1964, 101). „მოდიან ჩალვადრები გზაში“ (ბ. უ. III, 1964,

⁹ კ. ქუციია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 80; ლ. შენგელია, ირანი ქერიმ-ხან ზენდის დროს, თბ., 1973, გვ. 57.

¹⁰ დილით, შუადღისას და საღამოს ლოცვაში ნამაზთა ნაგულისხმევი.

¹¹ კ. ქუციია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 82.

42). „შუალამემ რომ მოატანა, ამ ხის ძირზე მივიდნენ ჩაღანდრები“ (მ. ჩიქ. 1938, 149).

სპ. چاروادار (ჩაღვადარ) — ოთხფეხის პატრონი. პირი, რომელიც ცხენებს ქირაზე ატარებდა, მღვეარი, გამყოლი.

20. ჩაფარი. „სოლომონ ბრძენმა იერუსალიმის ტაძარი რო ააშენა, გაგზავნა ჩაფრები მთელს ქვეყანაზედ, რომ ყველა მოსულიყო და დაეფასებინა რა ღირდა სოლომონისაგან აშენებული ტაძარი“ (თ. რაზ. 1909, 262).

თ. çapar—შიკრიკი. რევოლუციამდე დაბალი ჩინის პოლიციელი. კუთხ.: მცველი.

21. ჩობანი. „იყო ერთი ჩობანი, სულ უკანასკნელი ღარიბი“ (ჯ. ნოდ. II, 1972, 95) (ნ. ნოდ. 1959, 222). „იქ ბევრი საქონელი დეიანახა, აძებდენ ჩობნები“ (ქართ. ზღ. (აქ.) 1973, 97).

თ. چوبان || چوپان (ჩუბან, ჩუფან)—მწყემსი.

22. ხარაზი. „ერთ ხარაზს ათი თუმანი მისცა, წამოიყვანა თვალეზახეველი, შეაკერინა ერთი დიდი ტყავის პერანგი“ (თ. რაზ. I, 1951, 34).

თ.-სპ خراز (ხარაზ) — ხარაზი.

23. ხეინჯი. „ავინი ყოფილან: ერთი ღურგალი, ერთი თერძი, ერთი ცხეინჯი“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 13). „გვედა ერთი თვე და იმ ერთი თვის განმავლობაში ხეინჯი აკეთებს ერთ ჰაუზს ოქროით და ძვირფასი ქვებით მოკაზმული“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 14, 15).

თ. хушма — ოქრომჭედელი.

IV. მუსლიმი სასულიერო პირები:

1. დავრიში. „მე მიყავარ ბებერს, როცა გამოგლევიძოს, მანდვე ქვესკნელს დავრიში გე ბი არიან, მამაჩემის სულისათვის პარაკლისს იხდიან... ჩავიდა ქვესკნელს და ჰკითხა დავრიშებს“ (ელ. ვირს. 1949, 304, 5).

„ხელმწიფემ დავრიშის ტანისამოსი ჩაიცვა და წავიდა ფინაჩის სანახავად... დავრიში რომ დაინახა ფინაჩმა, სიხარულით მიიბატიცა, ხელგაშლილი მიეგება — მობრძანდი, ძია დავრიშ მობრძანდი. ერთი კარგი რამე დაუკარი! დავრიშის ტანისამოსში გადაცემულმა ხელმწიფემ დაუკრა“ (ალ. ლლონტი, 1956, 159). „იყო და არა იყო რა, ერთ ქვეყანაში ერთი ხელმწიფე იყო. რამდენი შვილიც გაუჩნდებოდა, დავრიშ ხელმწიფე უჭამდა“ (ალ. ლლონტი. 1948. 147).

სპ. دارویش (დარეშ) — მორწმუნე მუსლიმთა რომელიმე გაერთიანების (ორდენის) წევრი. ღერვიშთა ერთი ნაწილი მოხეტიალე ცხოვრებას ეწეოდა და მოწყალეების თხოვნით ირჩენდა თავს. ამიტომ ღერვიში მათხოვარსაც ნიშნავს. ამ ზღაპრებში უფრო ხშირად წმინდანად გვევლინება.

2. მოლა. „ერთ მოლას სამი გოგო ყავდა“ (ნ. ნოდ. 1959, 266). „გოგომ უთხრა: — ნუსხაფების გამჩენმა, ხოჯის ტონი მიყვარხარო, მოლას გუუნარდა ძალვან და ალთუნის ბეჭედი აჩუქა“ (ნ. ნოდ. 1959, 267). „იყო ერთი მოლა, ჰყავდა სამი ვაჟი. მოლამ აიღო თავისი დოვლათი და რაც ჰქონდა, შეიღებს გაუყო“. (პ. უ. IV, 1964, 89). „ქმარი მივიდა მოლასთან და უთხრა: — მე მივდივარ მოსაგებში და ჩემ ოჯახობას შენ მიხედო“ (ნ. ნოდ. 1959, 229, 30). „სად იყო და სად არა, მოვიდა ერთი მდიდარი მოლა“ (შ. ძიძ. 1959, 65). „ამის გავონებაზე გამოვარდა კარგი მღვეარი და ერთი მოლისას ძლივს შეასწრო შევარდნა სახლში. დევმა შესჩივლა

მოლას... მოლამ უთხრა: არაფერი შეუძლია იმ უბედურს, ტყვეობაში მისი შინებიათ“ (ქს. სიხ. 1938, 146).

არ. **مَلِكٌ** (მოლკ) — მუსლიმური სასულიერო პირი.

3. მუდერისი. „შუათანა ძმამ ხუთი წლის განმავლობაში გახტა გელჩეკ მუდერისი“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 166). „შუათანამ თქვა, რომ მე იმდენი უნდა ვისწავლო რომ მუდერისი უნდა გავხდეთ“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 165). „ამ კაცმა რომ ელიფი წეილო, იმ მუდერის ხოჯას, რამდენიმე წელიწადში რაც ისწავლა და რაც იცოდა, სულ დავიწყდა, როგორც პირველად იყო, ისე გახდა“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 166, 7).

არ. **مدرس** (მოდარრეს) — მუსლიმური უმაღლესი სასულიერო პირი. სასულიერო განათლების მქონე; განსწავლული.

4. ყადი. „წამოდი, ჩვენს ყადთან ვიჩივლოთ, თუ ეგ თხა არ იყოს, ყადების ხელმწიფემ უთხრა“ (პ. უ. IV, 1964, 82). „ერთ კაცს ლამაზი ცოლი ჰყავდა. ეს ქალი სოფლის ყადის მოსწონდა“ (ზ. თანდ. 1970, 188). „კეისარმა, რომ თავისი ბედლის გატეხვა შეიტყო, ძლიერ ეწყინა და მაშინვე ყადთან გაიქცა იმის შესატყობად, თუ ვინ გატეხა ბედელი, ყადმა უთხრა:“ (პ. უ. IV. 1964. 113). „ყადიმ დაიბარა ბიჭი და უთხრა“. (ზ. თანდ. 1970, 172). „მაშინ ამ კაცმა ყადთან წვეიდა საჩიველად. ყადმა გამეიბარა ორივე. მოლა დილით ადრე ადგა. ერთი მოზრდილი კოლოფი... ყადს წაუღო და უთხრა: ამას საჩუქრად გაძლევო“ (ნ. ნოლ. 1959. 260).

არ. **قاضی** (ყაჯი) — მოსამართლე, მუსლიმური მაღალი თანამდებობის პირი. ყადი წყვეტდა სამოქალაქო და სასულიერო საკითხებს.

„ყადი სასულიერო მსაჯული იყო. მის მოვალეობას შეადგენდა მტკიცედ დაეცვა „დიდებულ შარიათისა“ და „ბრწყინვალე სარწმუნოების“ წესები. ყადის თანამდებობის დანიშვნისას უპირატესობას აძლევდნენ იმ პირებს, რომლებიც სეიდების შთამომავლებად ითვლებოდნენ და ამიტომ კარგად ჰქონდათ შეთვისებული შარიათის ნორმები. ყადი ძირითადად ასამართლებდა იმ პირებს, ვინც სამოქალაქო და საოჯახო წესებს არღვევდა (სისხლის სამართლისაგან განსხვავებით)“¹². ბუნებრივია, რომ მორწმუნე და სამართლიანი ყადების გვერდით, როგორც ყველა მაშინდელ სახელმწიფო აპარატში, იყვნენ ცრუ და გაიძვერა მოსამართლენი. ეს ყველაფერი უხვადაა ასახული ქართულ ზღაპრებში.

5. შეიხი. „მე ამდენი ხანია, აქა ვარ, ეს ჩემი შეიხი იყო და მე ვერაფერი გაუგეო“ (ჯ. ნოლ. 1972, 149). „ერთი შეიხი დადის, როგორც შეიხი თესვა გადაკიდებული და იძახის აჰუ! აჰუ! გომა დიდი მართალი კაცი“ (ჯ. ნოლ. 1972, 148).

არ. **شیخ** (შეხ) — მოხუცი; მოძღვარი, სწავლული, სასულიერო ორდენის წინამძღოლი.

6. ხოჯა. „მე მივდივარ ხოჯობაზე, მინდა მუდერისი გავხდეთ“ (ჯ. ნოლ. 1972, 165). „მარა იგი ჩააბარა მისი სოფლის ჯამის ხოჯას დიდი იმედით,

¹² კ. კუციბა, სეფიანთა ირანის სიქალაქო წყობილება „თაშქირათ-ალმულუქის“ მიხედვით. „ნარკვევები მაზნაბელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, თბ., 1966, გვ. 118.

რომ ხოჯა ნამდვილი მუსლიმანი არისო“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 72). „მოიწვია იმ ღამეს იმ სოფლის აღიები, ბეგები და მისი ჯამის ხოჯაც“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 77). „არის ერთი ხოჯა, რომელიც ადის მზნარეზე, ეხანს დეიძახებს და ბოლოს მინარეიდან გადმოხტება“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 100).

„ხოჯა სოციალური ფენაა — მსხვილი დიდვაჭარი, რომელიც უმთავრესად საგარეო ვაჭრობასთან არის დაკავშირებული. აღსანიშნავია, რომ საგარეო ვაჭრობით დაკავებული მსხვილი დიდვაჭრები სპარსულ წყაროებში ტერმინ „ხოჯათი“ აღინიშნებოდნენ“¹³. აქ განვიხილავთ იმ მნიშვნელობებს, რომლებიც მუსლიმანურ სარწმუნოებასთანაა დაკავშირებული.

V. ნ ა გ ე ბ ო ბ ე ბ თ ა ნ და კ ა ვ შ ი რ ე ბ უ ლ ი ტ ე რ მ ი ნ ე ბ ი:

1. ა ხ ო რ ი. „წაყვა პაჯი ახმედ აღას და დეიწყო ახორში სამსახური“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 77). „ერთხელ ნენეთ ჩავიდა ახორში, თხა მოწველა, რძე ამოიტანა და თაროზე შემოდგა“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 25). „მელამ ცხვარი ახორში შეიყვანა და დაკლა... შევიდნენ ახორში და დაკლული რომ ნახეს, მელამ იყვირა“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 20).

სპ. اخور (ახორ)—ბოსელი, თავლა, ცხენის ბაგა.

2. თ ე მ ბ ე ლ ხ ა ნ ა, „ხონდა გაკეთებული თემბელხანა ხელმწიფეს“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 57).

სპ. تامل خانه (თემბელ—ხანე) ზარმაცების, უქნარების თავშესაყრელი ადგილი. სპ. تامل (თემბელ)—ზარმაცი, ხანე (ხანე)—სახლი.

3. დ ე ლ უ გ ი. იმიტომ გამოგალბა ხუნდის დელუგი“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 143).

თ. delik—ხერელი (შდრ. დილეგი).

4. დ უ ქ ა ნ ი — იხ: III — ქალაქის ვაჭრობა-ხელოსნობასთან დაკავშირებული ტერმინები.

5. კ ო ლ ი ბ ა ი. „ერთ ყანაში ერთი კოლიბაი ნახეს“ (ჯ. ნოდ. I, 1936, 5).

თ. kulübe—ქოხი, გომური.

6. კ ო შ კ ი. „იმ კოშკზე შემოხვეული იქნება ვეშაპი. ვეშაპი არავის არ უშვებს კოშკთან“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 49).

სპ. كوشك (ქუშქ)—კოშკი, სასახლე.

7. მ ა ხ ა ნ ი. „არაბი შეიყვანეს მახანში და სცემეს მაგრაოთ“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 157).

ჯ. ნოღაიდელს ეს ტერმინი განმარტებული აქვს, როგორც „საწამებელი ოთახი“. ამის კვალობაზე:

არ. محلات (მიჰნათ)—წამება, ტანჯვა, უბედურება(?).

8. მ ე დ რ ე ს ე. „მესამე დილას მედრესაში წავიდა და ხოჯას უთხრა“. (ჯ. ნოდ. II, 1940, 119). „მოდის ლალე ჩაიფრებული, გეიარა მედრესეს ახლოს, როცა თალიბები დასასვენებლად გამოუშვეს“ (ჯ. ნოდ. II, 1940, 170).

არ. مدرسة (მედრესე)—მაჰმადიანური სასულიერო სასწავლებელი.

¹³ კ. კუციია, სეფიანთა ირანის ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება, თბ., 1966, გვ. 57 (ამ მნიშვნელობით იხ. სოციალ-ეკონომიურ ტერმინებში).

9. მეზერი. „ამისათვის ესტირი ამ მეზერზე (საფლავზე) იმყოფება ჩემი შემსიბანუ“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 48).

არ. مزار (მზარ)—აკლდამა.

თ. mezar (مزار)—აკლდამა.

10. მეზელული. „დედამისმა ამოსძახა მეზელულიდან“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 36). „როცა მეზელულზე მიგვყავდა, ჩემმა ცოლმა დეიწყოსიცილი“ (ჯ. ნოლ. II, 140, 103).

თ. mezarluk (مزارلق)—სასაფლაო.

11. მერეგი. „დედინაცვალმა ხენიფე დამალა მერეგში და ხელმწიფის შვილს აჩვენა მისი გოგო“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 76).

თ. merék—საბძელი.

12. მეჩითი. (ჯამე). „ამ მუშაობის დამთავრების შემდეგ გვიგო, რომ სხვა სახელმწიფოში დიდი ჯამე (მეჩითი) კეთდებოდა და გასწია და წვედა. ჯამის ქვანდა მოზიდოს“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 84). „მართლაც ამ მეფემ დეიკავა უსტიები, და დაწყებია ჯამეს კეთება. მეფემ მისცა ფული უსტიებს. თვითონ შევდა ჯამეში და ათვალეირებს“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 8). „—რა ქენი და იმ ჯამეში შედი და ილოცე“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 44). „ჩემდა სასახელოთ ერ მშენიერ ჯამეს ავაშენეფო“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 8).

არ. مسجد (მასჯედ)—სამლოცველო.

არ. مسجد جامع (მასჯედ-ე-ჯამე')—საკრებულო მეჩითი.

13. მინარეთი. „არის ერთი ხოჯა, რომელიც აღის მინარეზე, ეზანს დეიძახებს და ბოლოს მინარეიდან გადმოხტება“ (ჯ. ნოლ. II, 1940, 100).

არ. مناره (მანარე)—მეჩითზე მიშენებული კოშკი, საიდანაც მოეზინი (იხ.) მლოცველებს ლოცვად მოუხმობს.

14. მოედანი. „წავიდა, და ნახა, რომ ამოულიათ ის ცარიელი ტანი კუბრიელთა, დაუციდიათ მეიდანზე. დაუყენებიათ მცველები და უთქვამთ“ (პ. უ. IV, 1968, 107). „ერთი კაცი მყავს მოსაკლავი, მთელი საზოგადოება შეიკრიბა მოედანზე“ (ალ. ლლონტი, 1948, 163).

სპ. میدان (მაიდან)—მოედანი, ხალხთა თავყრილობის ადგილი, შენობებით შემოფარგლული.

15. სარაია. „თემბელ მემედაის საცოლეს გუუყეთებია სარაია, ოქროს მერდევენებით“ (ჯ. ნოლ. I, 1936, 62). „მამაჩემს რუმ სარაია აქ გაყეთებული, ის ოსტატები უნდა მომიყვანო აქაო“ (ჯ. ნოლ. II, 1972, 143). „ინატრა ქალმა, ღმერთო ერთი სარაიები გააჩინეო და გაჩნდა მართლა კარგა სარაია“ (პ. უ. III, 1964, 200). „შენ მასეთი ჩიტი რუმ გყავს, შეგიძლიან, რომ ფილდისის სარაია აგოთ და შით იმცხოვროთ.

ფილდისის ძვალ ვინ მოიტანსო იმდონ რაოდენს, რომ სარაია ეგვოსო“ (ჯ. ნოლ. 1972, 127).

სპ. سرای (სარაი)—სასახლე, სახლი (შდრ. სრა).

16. ქარვასლა. „როდესაც ქალაქს მიუახლოდნენ, სოვდაგრებმა კაცები გაგზავნეს ქარვასლების დასაქირავებლად. საწყალმა კაცმა გამოუგზავნა აღას კაცი და შემოუთვალა, რაც კარგი ქარვასლა არის ქა-

ლაქში, ის დაიჭირავეო“ (თ. რაზ. II, 1952, 5). „სწორედ ამ დროს ქართველნი დას მოადგნენ აქლემებით დატვირთული ვაჭრები“ (ნ. ნაკ. 1935, 50). „დაიჭირავე საწყალმა კაცის აღამ ერთი დიდი ქარვასლა და დაიწყო მოლოდინი თავის მოვაჭრეს“ (თ. რაზ. 1909, 6).

სპ. სპ. **كروان سرا** (ქარვან—სარან)—ფუნდუკი.

17. ყ ა ვ ა ხ ა ნ ა. „კაცმა ყ ა ვ ა ხ ა ნ ა შ ი შეიყვანა, მიართვა საკმელი და დემშვიდობა. ბიჭი საკმელს მიეძალა, შემდეგ ყავაც მიართვეს“ (ზ. თანდ. 1970, 170). „სანამ მამა მხნედ იყო, შვილები ნებიერობდნენ, თავს არაფერზე იწუხებდნენ და მთელ დროს ყ ა ვ ა ხ ა ნ ე ბ შ ი ატარებდნენ“. „... შვილებმა ყურად არ იღეს მამის ნათქვამი და ყ ა ვ ა ხ ა ნ ე ბ შ ი ხეტიალი მაინც არ მოიშალეს“ (ზ. თანდ. 1970, 135). „ორივე ძმა ერთხელ ყ ა ვ ა ხ ა ნ ა შ ი სალალობოდ მისულიყვნენ“ (ელ. ვირს. 1958, 395).

არ. სპ. **خانه هوه** (ყაბე—ხანე)—საყავე.

18. ყ ა ს ა ბ ხ ა ნ ა. „ის უწყალო ღარიბი იყო და ყ ა ს ა ბ ხ ა ნ ა შ ი ეგდო ხოლმე“ (პ. უ. III, 1964, 264).

არ. სპ. **خانه قصاب** (ყასაბ—ხანე)—საყასბო, ხორცის სავაჭრო დუქანი.

19. ჩ ა დ ი რ ი. „ერთი ოყა მატყლითაო იმფერ ჩ ა დ ი რ ს მოექსოვ, რო თავის ჯარებით რო შევდენ, ჩ ა დ ი რ ი ნახევარი კიდევ ცარიელი დარჩებაო“ (ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973, 66).

თ. çadir←სპ. **چادر** (ჩადერ)—კარავი, ფარდული.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

- თ. რაზ. 1909 — ხალხური ზღაპრები ქართლში შერგებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, ტფ., 1909.
- ე. თაყ. 1918 — ხალხური სიტყვიერება, ზღაპრები, გურიაში შერგებილი კ. კალანდაძის მიერ, ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ს რედაქტორობით, წ. II. ამოღებულია „ძველი საქართველოს“ I და IV ტ., ტფ., 1918.
- ნ. ნაკ. 1935 — ნ. ნაკაშვილი, ხალხური ზღაპრები, ტფ., 1935.
- ჯ. ნოდ. I. 1936 — ჯ. ნოდლი, აჭარის ხალხური სიტყვიერება, წ. I, ბათუმი, 1936.
- ქს. სიხ. 1938 — ქს. სიხარულიძე, ქართული საბავშვო ფოლკლორი, თბ., 1938.
- მ. ჩიქ. 1938 — ქართული ხალხური ზღაპრები, მ. ჩიქოვანის რედაქტორობით, კომენტარებით და ლექსიკონით, ტ. 1, 1938.
- ჯ. ნოდ. II, 1940 — ჯ. ნოდლი, აჭარის ხალხური სიტყვიერება, წ. II, ბათუმი, 1940.
- ალ. ლლონტი 1948 — ალ. ლლონტი, ქართული ზღაპრები, თბ., 1948.
- ელ. ვირს. 1949 — ელ. ვირსალაძე, ქართული ხალხური ზღაპრები, თბ., 1949.
- თ. რაზ. II, 1952 — ქართული ხალხური ზღაპრები, შერგებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ, წ. II, თბ., 1952.
- მ. ჩიქ. II, 1952 — ხალხური სიტყვიერება, II, ქართული ხალხური ზღაპრები, II, მ. ჩიქოვანის რედაქციით, თბ., 1952.
- მ. ჩიქ. III, 1956 — ხალხური სიტყვიერება V, ქართული ხალხური ზღაპრები III, მ. ჩიქოვანის რედაქციით, თბ., 1956.
- ალ. ლლონტი, 1956 — ალ. ლლონტი, ქართული ხალხური ნოველა, სტალინირი, 1956.
- ა. მარტირ. — ა. მარტიროსოვი და ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბილისი, 1956.
- ქართ. მთ. ზეს. 1958 — ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება. მთიულეთ-გუდამაყარი, ტექსტების მოშადლება, რედაქცია, გამოკვლევა და შენიშვნები ელ. ვირსალაძისა, თბ., 1958.

- ბ. ნოღ. 1959 — აჭარის ზეპირსიტყვიერება ჩაწერა, დამუშავა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და ცალკეული სიტყვათა განმარტება დაურთო ნ. ნოღაიდეშა, ბათუმი, 1959.
- პ. უ. III, 1964 — პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, III, თბ., 1964.
- პ. უ. IV, 1964 — პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, IV, თბ., 1964.
- ხალხ. სიბრძნე II, 1964 — ხალხური სიბრძნე ზეთ ტომად, ქართული ზღაპრები, II, თბ., 1964.
- ზ. თანდ. 1970 — ზ. თანდილავეა, ლაზური ზღაპრები, თბ., 1970.
- ჭ. ნოღ. II, 1972 — ჭ. ნოღაიდელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, II, დიალექტოლოგიის საკითხები, ბათუმი, 1972.
- ქართ. ზღ. (აჭ.) 1973 — ქართული ზღაპრები, აჭარული, I, ტომის რედაქტორი აღ. მსხალაძე, ნ. ნოღაიდელი, ბათუმი, 1973.

Л. Н. КОТАШВИЛИ

ТЕРМИНЫ ВОСТОЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ГРУЗИНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Резюме

Грузия исторически была связана с Востоком. Территориальное расположение способствовало культурным взаимосвязям этих народов. Культура Востока, в частности Ирана, обогащала не только Грузию, но и проникала в Европу. Столь обильные восточные элементы-реалии отразились не только в литературе и живописи, но и в фольклоре.

В грузинских народных сказках находим термины восточного происхождения: 1. Термины, означающие высшие социальные сословия. 2. Государственно-административные термины: а) чиновничьи термины; б) социально-экономические термины. 3. Термины, связанные с городским ремеслом и торговлей. 4. Названия мусульманских духовных лиц. 5. Термины, связанные с городскими постройками.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
 გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
 ინსტიტუტის ირანული ფილოლოგიის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 წევრ-კორესპონდენტმა ღ. კობიძემ

გ ზ ლ ნ ა რ ა ნ ი ნ შ ა

მ ა რ თ ი ქ ა რ თ უ ლ ი ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ი ს ის ტ ო რ ი ა

XI საუკუნეში ეტრატზე ლამაზი ნუსხურით გადაწერილი ხელნაწერი, რომელიც დღეს დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში (ქუთ. 181), შეიცავს მაკარი მეგვიბტელის სახელით ცნობილ თხზულებათა კრებულს. კრებული ასეთი შედგენილობით წარმოგვიდგება: 1. მაკარის სწავლანი — 26 თავი (2v—249r), 2. მამა ესაიას თხრობა (249r—256v) და 3. ეპისტოლეები I და II (256v—312v). ხელნაწერი ბოლონაკლულია, II ეპისტოლეს სხვა ნუსხებთან შედარებით აკლია დაახლოებით ხუთი ფურცელი.

ნუსხას აქვს სხვადასხვა დროის მრავალი მინაწერი, რომლებიც გამოგვეცემენ ამ ხელნაწერი წიგნის საინტერესო თავგადასავალს.

უშუალოდ ეპისტოლეთა წინ, მამა ესაიას თხრობის და გადამწერის ანდერძის შემდეგ არის მინაწერი „ესენი ძუელად თარგმნილნი არიან“. მინაწერი შესრულებულია მთავრულით, ტექსტის ხელით. ხელნაწერის გადამწერი თავის ანდერძში, რომელიც ამ მინაწერს უსწრებს წინ, 26 სწავლას და „მამა ესაიას თხრობას“ უწოდებს ასე: „ეპისტოლენი ახალთარგმნილნი“ (მინაწერის ტექსტი იხ. ქვემოთ). მთარგმნელის ვინაობა არც ერთ მინაწერში არ არის მითითებული. ფსევდონამაკარის თხზულებათა სხვა ნუსხის (Ath 21—1030 წ.) მიხედვით ვიცით, რომ 26 სწავლისაგან შემდგარი კრებული უთარგმნია ექვთიმე მთაწმიდელს, ხოლო ორი ეპისტოლე და „მამა ესაიას თხრობა“ ექვთიმეს თარგმნილი არ არის, ისინი ძველად უთარგმნია უცნობ მთარგმნელს¹.

ხელნაწერი გადაწერილია პალავრაში. მის მომგებელს გრიგოლ ხარბიტონ-ლაერელს იგი შეუწირავს დერთუფის დედათა მონასტრისათვის. მისი ანდერძი მოთავსებულია 2r-ზე — „სახელითა ღმრთისაათა და მეოხებითა წმიდისა ღმრთისმშობლისაათა და შეწვენითა ყოველთა წმიდათა მისთაათა მე, გლახაკი სულითა და ფრიად ცოდვილი და ნარჩევი ყოველთა მოწესეთა გ რ ი გ ო ლ, ღირს ექვთიმე აღწერად წმიდისა მაკარის ეპისტოლეთა და სარწმუნოებით შევწირენ წმიდასა ეკლესიასა წმიდისა ღმრთისმშობლისასა დ ა რ ს ა დ ე რ თ უ ფ ა ს ნ ი ა ფ ო რ ო ბ ა ს ა თ ე ბ რ ო ნ ი ა მ ა ს ს ა, ა ს უ ლ ის ა ვ ა ჩ ე მ ხ ე უ ლ ის ა ს ა (ადიდენ ღმერთმან წმიდა და უბოჲოდ სული მათი აქა და უმეტეს საუკუნესა) სალოცველად და საკითხავად ყოველთა დათა ქართველთა, რომელნი მყოფ არიან ქრისტეს მსახურნი მას დარსა შინა მოსაკვსენებლად სულისა ჩემისა ცოდვილისა, მშობელთა და ძმათა და ყოველთა თვისთა ჩემთა და ყოველთა და მოწაფეთა და შვილთა ჩემთა სულიერთა. და აწ ცრემლითა გვედრებდი, წმიდანო ღმრთისანო, ვინცა იმსახურებდით წმიდათა ამით წიგნთა, წმიდათა ლოცვათა შინა თქუენთა მოგვკსენენით“².

¹ ფსევდონამაკარის თხზულებათა ქართული ვერსია, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო გ. ნინუამ, თბ., 1981.

² მინაწერი გამოქვეყნებულია: კ. ე. ე. ლ. ი. ძ. ე., ქართველთა კულტურულ-საგანმანათლებლო კრებუთა მაზლობელ აღმოსავლეთში, ვენიკის მოამბე, XIII, თბ., 1942, გვ. 111 (აქ ამოკითხულია „ნაჩე მტუელისასა“. მინაწერში კი ამჟამად იკითხება „მხუელისასა“, ჩვენ დავტოვეთ ეს წაკითხვა, თუმცა სიტყვის მნიშვნელობა ჩვენთვის გაუგებარია); შ. ო. ნ. ი. ა. ნ. ი., „ნიაფორ“ სიტყვა „შმ. ნინოს ცხოვრებაში“, ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, VII—VIII, თბ., 1976, გვ. 20—21.

ე. მეტრეველის აზრით, ამ ანდერძში მოხსენიებული გრიგოლ ხარბიჭონლაგრაძის 1662 ხელნაწერის მომგებელი გრიგოლ ხარბიჭონლაგრაძის ერთი და იგივე პიროვნებაა³. „გრიგოლ ხარბიჭონლაგრაძე, — წერს ე. მეტრეველი, — პალაგრაში მისივე ინიციატივით გადაწერილი ორი ხელნაწერი (ივლისხმება H 1662 და ქუთ. 181) შესწირა პალესტინის დედათა ორ მონასტერს, ქართველ დედათა სავანეებს — დერტავსა და დერთუფას“⁴.

ქუთ. 181-ის ტექსტის ხელისა და გრიგოლ ხარბიჭონლაგრაძის ანდერძის ხელის შედარებამ მკვლევარს საშუალება მისცა დაესკვნა, რომ ქუთ. 181-ის გადამწერი გრიგოლი არ არის, როგორც ეს მითითებულია ქუთაისურ ხელნაწერთა აღწერილობაში⁵. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გრიგოლის ანდერძის მელნის ფერიც განსხვავდება ნუსხის ტექსტის მელნის ფერისაგან: ანდერძი მუქი, თითქმის შავი მელნითაა ნაწერი, ტექსტის მელანი კი მოყავისფროა.

ე. მეტრეველი ვარაუდობს, რომ ხელნაწერის 104V და 152V-ზე მთავრულით, ტექსტის ხელით შესრულებულ ორ მინაწერში მოხსენიებულ ორ პირთაგან — გიორგი და იოსებ — ერთ-ერთი უნდა იყოს ამ ნუსხის გადამწერი.

ე. მეტრეველის ეს ვარაუდი დასტურდება და ზუსტდება ქუთ. 181-ის გადამწერის ანდერძით, რომელიც მოთავსებულია ფსევდომაკარის სწავლთა 26 თავის (ექვთიმე მთაწმიდელის მიერ თარგმნილი კრებულის) მომდევნო 27-ე თავის (მამა ესაიას თხრობის) შემდეგ და წინ უსწრებს ადრე თარგმნილ ორ ეპისტოლეს. ეს ანდერძი იწყება 156V-ს მეხუთე სტრიქონიდან, შესრულებულია ტექსტის ხელით და მელნით და იმდენად ერწყმის მის ზემოთ მოთავსებულ ტექსტს, რომ ძნელად გამოსარჩევია და გამოსაყოფი. მინაწერი, როგორც ვხედავთ, ისეთ ადგილზე არის ჩართული, რომ იგი აქ შეიძლება მოხვედრილიყო მხოლოდ ნუსხის გადაწერის პროცესში: „იღებოდა ღმერთსა, მიზეზსა და მომცემელსა ყოვლისა კეთილისასა. დაესრულა და დაიწერნეს ეპისტოლენი ახალთარგმნილნი წმიდისა მაკარი მეგვპეტელისანი კელითა უღირსისა გ[იორგის] ი ს ი თ ა⁶ ლავრასა წმიდისა მამისა ხარბიჭონისსა, წმიდანო მამანო, რომელნი იკითხვიდეთ, ლოცვა ყავთ ჩემთვის. ნუსხის გადამწერი გიორგი ხარბიჭონის ლავრის მოღვაწე ყოფილა.“

მამასადამე, ხარბიჭონის ლავრაში გრიგოლის ხარბიჭონა და გიორგის ხელით გადაწერილი ნუსხა მისი მომგებლის გრიგოლის სურვილით მალე გამხდარა დერთუფის დედათა მონასტრის კუთვნილება.

ხელნაწერის შემდგომ ბედზე მიგვანიშნებს 1r-ზე მოთავსებული მხედრული მინაწერი, რომელიც ნუსხის მეორედ აკინძვის დროს საცავ ფურცლად გამოყენებული ეტრატის recto-ზე არის მხედრულით შესრულებული:

1. „ქ. ესე წიგნი დევთობნორი
2. მე, თეკლა ლაკლაკორ[ის]
3. ქალმან ამირთავა⁷ ვიქსენ

³ ე. მეტრეველი, „დერტავისა და დერთუფის ხელნაწერების ირგვლივ“, კრებულში „აღმოსავლური ფილოლოგია“, ტ. IV, თბ., 1976 გვ. 74—89.

⁴ იქვე, გვ. 81.

⁵ ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. 1, თბ., 1953, გვ. 334.

⁶ ანდერძში ეს სიტყვა დაქარაგმებულია: „ისითა, რაც უღრის „გიორგისითა“ სახელი გრიგოლ საერთოდ და ამ ხელნაწერშიც ქარაგმდება სხვაგვარად: „გრგლ (იხ. ამ ნუსხის 2r).“

⁷ დ. მეტრეველი ძე ვ. სილოგავა, რომელთაც ვთხოვე წაეკითხათ ეს მინაწერი, აქ კითხულობენ „ამირთავა“.

4. და თო ვინ ეკლესიაი დევ
5. თობნორი გააკაციელო
6. ს, მე ნუ მთობწ არ შემს
7. და ვე კულ... ას წი
8. გნი და მომიკსენებდი ვი
9. ნცა იკითხვიდეს დაშლი
10. ლი იყუ და მე ჩემითა შევაკ
11. აზმიე

ხელნაწერის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი ეს მინაწერი მეტად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს. მინაწერის ხელი საკმაოდ ძნელად გასარჩევია. ასობში არაა სიმეტრიული და ამის გამო ეტრატის გვერდიც საკმაოდ არაეკონომიურად არის გამოყენებული. ჩანს, მინაწერის ავტორი არ ყოფილა წერაში დიდად გავარჯიშებული.

წარწერა საკმაოდ ძველი ჩანს. როგორც ხელის მიხედვით, ისე სხვა მონაშრებით მის ზემო თარიღად XIII საუკუნე შეიძლება ჩაითვალოს.

განსაკუთრებით ძნელად იკითხება მინაწერის მეხუთე და მეექვსე სტრიქონები. საკმაოდ კარგად იკითხება მესამე სტრიქონი, ოღონდ სადავოა მეორე სიტყვის წაკითხვა, რომლის მეორე ასო მოხაზულობით უფრო ჰგავს „შ-ს“, მაგრამ ჩვენ მაინც დავტოვეთ წაკითხვა „ამირთავა“, რადგან იმის მიუხედავად, რა სიტყვა ჩაჯდება აქ, მაინც ჩანს, რომ ნუსხა ყოფილა დერთუფის მონასტრის კუთვნილება: „ესე წიგნი დევთობნორი“⁸. მინაწერის მომდევნო სტრიქონებიდან ირკვევა, რომ ნუსხა როგორღაც მოხვედრილა თეკლა ლაკლაკურის ქალის ხელში. თუ ჩვენი წაკითხვა სწორია, მას ხელნაწერი ტყვეობიდან გამოუხსნია.

კარგად იკითხება მეოთხე და მეხუთე სტრიქონები: „თუ ვინ ეკლესიაი დევთობნორი გააკაციელოს“.. როგორც ვხედავთ, აქ ნათქვამია, რომ იმ დროს, როცა ნუსხა თეკლა ლაკლაკურის ხელში მოხვდა, დერთუფის დედათა მონასტერი დაცარიელებული, უკაცრიელი ყოფილა (საინტერესოა თავისთავად კაცრიელ ფუძის ზმნური ფორმა — „გაკაციელოს“).

მინაწერის ბოლო სტრიქონები გვამცნობენ, რომ ნუსხა დაშლილი ყოფილა და თეკლას აუცილებინებია: „მე ჩემითა შევაკაზმიე“, — წერს იგი. 3რ-ზე, არშიაზე არის სხვა მხებურული მინაწერი: „ლაკლაკურისა თამარის არის, სამარხველი არის ესე“. ამ მინაწერის (რომელიც წიგნის რაობასაც განსაზღვრავს) ხელი თეკლა ლაკლაკურის მინაწერის ხელისაგან განსხვავდება (ნაწერია ლამაზად, გაწაფული ხელით) ხელი თეკლას მინაწერთან შედარებით უფრო გვიანდელი ჩანს.

XIII საუკუნეში 1244 წელს აღმოსავლეთის მთიარეშე მუსულმანურმა

⁸ წარწერაში ორჯერ (1 და 4—5 სტრიქონებზე) არის მონასტრის სახელი დამახინჯებული ფორმით — „დევთობნორი“. აქ ლაპარაკი არ არის ო/უ მონაცვლეობაზე. მით უფრო მოულოდნელია ამ სიტყვის ასეთი ფორმით ხმარება, რომ იქვე (2რ-ზე) მოთავსებულ ხელნაწერის მომგებლის გრიგოლ ხარბიჭნაძე-ერეკლის ანდერძში სავსებით გასარკვევი ლამაზი ნუსხურით წერია სწორი ფორმა — „დერთუფა“. ეს შეცდომა ადასტურებს, რომ მინაწერის შიგნისმოყვარული ავტორი თვითონ მაინცდამაინც გაწაფული მწერალ-მწიგნობარი არ უნდა ყოფილიყო. მისი სმენით აღქმული და ქართულად გააზრებული გეოგრაფიული სახელი „დერთუფა“ იღებს ახალ ფორმას და ასე ყალიბდება ხალხური ეტიმოლოგიის საინტერესო ნიმუში — „დევთუბანი“.

ტომებმა, რომლებიც ისტორიულ წყაროებში ხვარაზმელებად იწოდებიან, არაა არბიეს იერუსალიმი.

ეს შემოსევა არ გავრცელებულა ისე დიდხანს, როგორც სალადინის ლაშქრობა (1187 წ.), მაგრამ საკმაო აღმოჩნდა იმ მიდამოებში არსებული ქრისტიანული კულტურის მრავალი კერის გასანადგურებლად. ცნობილია, რომ ამ დროს განადგურდა კაპათის ქართული მონასტრის ბიბლიოთეკა. ერთადერთი, იმ მიდამოებში არსებულ ქართულ სავანეთაგან ნაკლებ დაზიანებულია ჯვრის მონასტერი, რომლის ბიბლიოთეკა განადგურებას გადაურჩა და არ დაზიანებულია არც სალადინის ლაშქრობის დროს და არც ხვარაზმელთა შემოსევის შედეგად⁹.

ქუთ. 181-ის ზემოთ მოყვანილი მხედრული მინაწერის ტექსტი უნდა მიგვანიშნებდეს დერთუფის მონასტრის განადგურებასა და მისი ბიბლიოთეკის წიგნთა დაქსაქსეზე.

ვინ უნდა ყოფილიყო თეკლა ლაკლაკურის ქალი?

ლაკლაკი ადამიანის სახელად დასტურდება „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ტექსტში. ამ თხზულების მიხედვით სულა, ბეშქენ და ლაკლაკი იყვნენ დიდი მთავრის გიორგი ჩორჩანელის დისწულები. ვინაიდან გიორგი ჩორჩანელი უშვილოდ გარდასულა, თავისი ადგილ-მამული და უფლებანი დისა და დისწულებისათვის დაუტოვევია¹⁰. გიორგი ჩორჩანელის დას ლატავრი რქმევია (შემდეგ, ალბათ მონაზვნობაში — თეკლა). ლატავრი — ყოფილი თეკლა იყო „ცოლი დისა დიდისა მთავრისა მირიანისი, ძისა ბეშქენ ბაღლაუნდისაჲ, ძისა იოვანესი“¹¹.

მირიანისა და გიორგი ჩორჩანელის დის ლატავრის ერთ-ერთ ვაჟს ლაკლაკს სამეგვიდრეო დავის დროს მოუკლავს თავისი დის ქმარი. სწორედ ამ ლაკლაკისაგან იღებს სათავეს სამხრეთ საქართველოს დიდგვაროვანთა ერთ-ერთი შტო — ლაკლაკისძეთა გვარი¹².

ნ. ვაჩნაძის ცნობით, პროფ. ილია აბულაძეს მიაჩნდა, რომ ლაკლაკი არის ფრინველის სახელი, გამოყენებული ადამიანის სახელად¹³. ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ ერთეული — ლაკლაკი ფიქსირებული არ არის. სულ ხან-საბოარბელისნის „სიტყვის კონაში“ „ლაკლაკი“ გაიგივებულია „იშხვართან“ („ი შ ხ ი ვ ა რ თ ა ნ“), რაც, თავის მხრივ, განმარტებულია როგორც „ფ რ ი ნ ვ ე ლ ი, შ ა ვ ი ლ ა კ ლ ა კ ი“. ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში „ლ ა კ ლ ა კ ი“ არ არის გატანილი ლექსიკურ ერთეულად. არის „ი შ ხ ვ ა რ ი“, რომელიც განმარტებულია ასე: „შავი ლაკლაკი, ეროდიოს ასიდა (ბ ჰეანძე — ყანჩა).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის მასალებში ჩვენ დაექვსნეთ ლექსიკური ერთეული ლაკლაკი. იქ დადასტურებულ ყველა კონტექსტში სიტყვა

⁹ ე. მეტრეველი, ჯვრის მონასტრის სალაპე წიგნის უძველესი ფენის დათარიღებისათვის, „მაცნე“, 1964, № 5, გვ. 275.

¹⁰ აღრინდელი ფოთალური ქართული ლიტერატურა, II, ბასილი ზარზმელი, ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა, კ. კეკელიძის რედაქციით და გამოქვეყნებით, თბ., 1935, გვ. 126.

¹¹ იქვე, გვ. 172.

¹² ნ. ვაჩნაძე, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1975, გვ. 176.

¹³ იქვე, გვ. 108.

ხმარებულა მხოლოდ ფრინველის მნიშვნელობით, თანაც ყოველი კონტექსტში ამოწერილია გვიანდელი ხელნაწერებიდან: „კაცმან... დაიჭირა ლაკლაკი უთხრა ლაკლაკმან: ხმრთის გულისათვს, ნუ მომკლავო“ (მელის წიგნი 75,10). „მიუვლინა მათ მეფედ ლაკლაკი“ (ეზოპე 37,19). „ლაკლაკმან ტაბლასა მას ეერა რაჲსა ძალ-იდვა ჭამა“ (ეზოპე 37,19). „მასვე დღესა ლაკლაკმანცა მოიწვია მელი ტაბლად“ (ეზოპე 42,11). „ლაკლაკმან არ უწინააღმდეგა“ (ეზოპე 41,32). „მელი იცინოდა ლაკლაკსა მას ზედა“ (ეზოპე 42,7). „კარი მარგებელი ლაკლაკისა ვორცთა და კვერცხთა“ (კარაბ. 424, 31, 1950 წ.).

სიტყვა „ლაკლაკი“ არაბული წარმოშობისაა, არაბულიდან არის შესული სპარსულში.

სხვა წყაროებში ლაკლაკი როგორც საზოგადო სახელი ჩვენ არ შეგვხვედრია.

გარდა „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ტექსტისა ლაკლაკი არ შეგვხვედრია არც ადამიანის სახელად არსად ჩვენთვის ცნობილ სხვა ხელნაწერსა თუ ისტორიულ საბუთში.

ლაკლაკისძეთა გვარის წარმომადგენელნი მოხსენიებულნი არიან შემდეგ ისტორიულ საბუთებში: 1. X საუკუნის ლაკლაკისძეთა სამწერობლის წარწერაში ნახსენებია ივანე ლაკლაკი¹⁴. 2. ზარზმის ფერისცვალების ხატის წარწერაში (XI ს.) მოხსენიებულია ლაკლაკისძეთა საგვარეულო¹⁵. 3. ათონის ივერთა მონასტრის აღაპებში არის მიქელ ლაკლაკი. კ. კეკელიძე ამ აღაპს ათარიღებს 1112—1118 წლებით¹⁶. 4. ლაკლაკთა ქალი ქრისტიანა მოხსენიებულია ჯვრის მონასტრის აღაპებში¹⁷. დათარიღებულია ეს აღაპი XIV—XV სს¹⁸.

ლაკლაკისძეთა გვარის ისტორია, მკვლევართა აზრით, XIII საუკუნეში გრძელდება. ეს დასაბუთებულია როგორც ნ. ვაჩნაძის ზემოთ მითითებულ შრომაში, ასევე დ. კლდიაშვილის მოხსენებაში „ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ფეოდალური საგვარეულოს ისტორიისათვის“¹⁹.

ზემოთ განხილული ლიტერატურის მიხედვით, ყოველ შემთხვევაში XIV—XV საუკუნეებზე გვიან ლაკლაკისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელთა კვალი ხელნაწერ ძეგლებში არ ჩანს. დღემდე ცნობილ ლაკლაკისძეთა გვარის წარმომადგენლების ნუსხას უნდა დაემატოს ქუთ. 181-ის ზემოთ მოყვანილ წარწერაში მოხსენიებული ორი ქალის — თეკლასა და თამარის სახელები. ჩვენი აზრით, თეკლა და თამარი სხვადასხვა პიროვნებაა (და არა ერთი პიროვნების ორი სახელი — ერობისა და მონაზვნობისა), რადგან მათი მინაწერები განსხვავდება ხელის მიხედვით: თამარის მინაწერი შედარებით ახალია, თეკლას მინაწერი კი უფრო ძველია.

¹⁴ ნ. ვაჩნაძე, დასახ. შრომა, გვ. 115.

¹⁵ იქვე, გვ. 116.

¹⁶ კ. კეკელიძე, ეტიუდები, II, თბ., 1948, გვ. 231, 232.

¹⁷ ე. შეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 104.

¹⁸ იქვე, გვ. 174.

¹⁹ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის სესია, მიძღვნილი ინსტიტუტის დაარსების 20 წლისთავისადმი, თბ., 1978.

7. მაკნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 3

ვეფქრობთ, რომ თეკლა ლაკლაკურის წარწერა XIII საუკუნეზე უფრო ადრეა დასაბუთებული არ უნდა იყოს.

ლაკლაკურ ფორმაში ჩანს ქალის გვარი მაწარმოებელი -ურ სუფიქსი, რომელიც ამავე ფუნქციით საკმაოდ ხშირად გვხვდება ისტორიულ საბუთებში. განსაკუთრებით ხშირია ამგვარად ნაწარმოები ქალის გვარები „ტბეთის სულთა მატიანეში“²⁰.

მაშასადამე, ქუთ. 181-ის გადამწერი არის გიორგი, ხარიტონის ლავრის მოღვაწე. გადაწერისთანავე გრივოლ ხარიტონლავრელს, რომლის ინიციატივითა და ხარჯით გადაიწერა ეს ნუსხა, იგი შეუწირავს დერთუფის დედათა მონასტრისათვის. ნუსხის შექმნა და მისი დერთუფის მონასტრისათვის შეწირვა XI საუკუნის ამბავია.

ხვარაზმელთა დამრბვეი შემოსევის შემდეგ (1244 წ.) დარბეულა იმ მიდამოებში არსებული ყველა ქრისტიანული კერა (ვარდა ჯვრის მონასტრისა). როგორც ჩანს, დაარბიეს დერთუფის დედათა მონასტერიც და მისი ბიბლიოთეკაც. დღეს ქუთ. 181 ნომრით ცნობილი „მაკარის წიგნის“ ნუსხაც დერთუფის დედათა მონასტრის სხვა ხელნაწერებთან ერთად მონასტრის დამრბვეთ ან სხვას ვისმე მათ ნარბევეზე მოსულს, როგორც ნადავლი, თან წაუღია. შემდეგ ხელნაწერი შეუსყიდია თეკლა ლაკლაკურის ქალს. ეს ვარაუდი მოულოდნელი და უცნაური არ არის, რადგან ჯერ სალადინის და შემდეგ ხვარაზმელთა ლაშქრობის შედეგად დარბეული და გაძარცვული მონასტრებიდან გატაცებული ქონება და მათ შორის ხელნაწერი წიგნები დიდხანს იყიდებოდა იერუსალიმის ბაზარზე და მის მიდამოებში. ამაზე სხვა ისტორიულ საბუთებთან ერთად მიგვანიშნებს ქართულ ხელნაწერებზე არსებული ზოგი მინაწერიც.

თეკლას შემდეგ ხელნაწერი ეკუთვნოდა თამარ ლაკლაკურს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ლაკლაკისძეთა ოჯახის წარმომადგენელი ეს ორი ქალი მოღვაწეობდა იერუსალიმის მიდამოებში არსებულ დედათა რომელიმე მონასტერში, მაგრამ არა დერთუფისაში, რადგან თეკლას მინაწერის მიხედვით მის დროს ეს მონასტერი უკვე უკაცრიელი ყოფილა.

რომ ლაკლაკისძეთა გვარის წარმომადგენელი ქალები საქართველოში არ მოღვაწეობდნენ, ამაზე მიუთითებს ის გარემოება, რომ XVII საუკუნეში (1699 წელს) ეს ნუსხა იერუსალიმში, ჯვრის მონასტერში უნახავს დომენტი ბატონიშვილს. დომენტის ხელით შესრულებული მინაწერი არის ხელნაწერის 180v—181r-ზე: „ქ. ყოვლად წმიდაო დედოფალო, შემიწყალე მე, ფრიად ცოდვილი ბატონიშვილი დომენტი, ოდეს მოველ აქ, ქალაქსა წმიდასა, მამა ტყვედ მყავს უსჯულოს ყვენისაგან. შენ გვედრები, მე მაცხოვრე და მამა მშვიდობით მიჩვენე და გამოიხსენ. დავასრულე წმიდანი ესე მაკარის წიგნი ორ დღეს 2(!), ფებერვალსა მეორესა, ქორონიკონს ტპჰ. მომიჯსენე მე, უფალო, ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა. ვინცა მიემთხვიოთ წმიდასა ამას წიგნს(!), მამანო და ძმანო, ღმრთისათვის შენდობა ყავთ, ღმერთმან თქუენცა შეგინდოს, ამინ“. ბოლოს ერთვის დომენტი ბატონიშვილის ხელისმოწერა.

მინაწერში ნახსენები „წმინდა ქალაქი“ იერუსალიმია, სადაც XVII საუკუნის ბოლოს ყოფილა სამოგზაუროდ ვახტანგ VI-ის ძმა, შემდგომში (1704 წლიდან) ქართლის კათალიკოსი დომენტი ბაგრატიონი.

დომენტის იერუსალიმში ყოფნის დროინდელი მინაწერები არის ჯვრის მონასტრის წიგნთსაცავის სხვა ხელნაწერებზეც. ჩვენთვის ცნობილია დომენ-

²⁰ ტბეთის სულთა მატიანე, ვამოსაცემად მოამზადა თ. ვნუქიძემ, თბ., 1977, გვ. 39—40.

ტის ხელით შესრულებული კიდევ ორი მინაწერი. Jer georg 1, 6r— „ქატიშვილი“
შენ, წმიდაო დავით წინასწარმეტყველო, შემწე მეყავ ტომსა შენსა ქართველთ
ბატონიშვილს დომენტი, ყოფილს დამიანეს, ოდეს მოველ, თაყვანი ვეც მე,
ცოდვილმა, წმიდას ქალაქს. მოიხსენე, უფალო, გამზრდელი ჩემი ბარბარა, ვინც
შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმან თქუენცა შეგინდოს“ დომენტი (მონოგრამა).

Jer georg 8, წინა საცავე ფურცლის r— „ქ. ღმერთო და წმიდაო ღმრთის-
მეტყველო, შეიწყალო ბატონიშვილი დომენტი ყოფილი დამიანე, აცხოვნე, უს-
ჯულოს ხელისაგან მამა გამოუხსენ და დედა ჩემი, გურიელის ქალი თუთა, აც-
ხოვნე. ვინცა შენდობა ბრძანოთ, ღმერთმან თქუენცა შეგინდოს“ დომენტი
(მონოგრამა).

როგორც ვხედავთ, ამ მინაწერებში მოთხრობილია ერთ-ერთი ტრაგიკული
ეპიზოდი ბაგრატიონთა დინასტიის ისტორიიდან. საინტერესოა ქუთ. 181 დომენ-
ტის ხელით შესრულებულ მინაწერის ცნობა ვახტანგ VI-ისა და დომენტი კათა-
ლიკოსის მამის—ღევანის ყაენის კარზე ტყვეობის შესახებ.

Jer 1 და Jer 19-ის მინაწერში ნათქვამია, რომ დომენტი კათალიკოსს ორი
სახელი ჰქონია: დამიანე, როგორც ჩანს, ერობის სახელია (დომენტი, ყოფილსა
დამიანეს). მაშასადამე, დომენტი კათალიკოსს 1699 წელს „მაკარის წიგნის“
ეს ნუსხა ისევ იერუსალიმში დახვდა.

არა ჩანს, თუ ვინ ან როდის ჩამოიტანა ხელნაწერი საქართველოში.

და ბოლოს საინტერესოა მხედრული მინაწერი 217r-ზე, რომელიც, რო-
გორც ჩანს, ნუსხის საქართველოში ჩამოტანის შემდეგ არის შესრულებული:
„ქართული სამარხო წერილი მრავალი წარმეკითხა, როს წიგნი დიდისა მაკა-
რისა არცა კი უიცოდი, თუ იყო ქართულად. ორმოცდათეთომეტისა (!) წლისა
ვარ, რომ წაუციკთხე. აწ ამის უტკბესი წიგნი არ წამიკითხავს. უითარ შეეს-
წირო, უსაზღვრო განგებავ, შენდამი ღირსი მადლობა, რომელმან ქართველნი
ასე განაბრძუნენ: ესრეთთა წიგნთა ესეთი თარგმნა ძალ იდევს. აწ მე რა უნ-
და უყო, რომელსა არცა თარგმნა შემიძლიან და ვერცა წასაკითხავს წიგნებსაც
ვერა უშოულობ, საბრალო ოქროპირ მღვდელი წერეთელი“.

ოქროპირ წერეთლის ამ მინაწერით ირკვევა, რომ იგი წიგნის დიდი მო-
ყვარული ყოფილა. მისივე ხელით მინაწერი შემონახულია H 1721 ხელნა-
წერზეც. ეს არის 1520 წელს გადაწერილი ოთხთავის ნუსხა, რომელიც ეკუთვ-
ნოდა სავანის წმინდა გიორგის ეკლესიას (1v-ზე არის ჯრუჭის არქიმანდრი-
ტის სვიმეონ ჭავთარაძის მინაწერი, რომელიც აცხადებს, რომ ეს სახარება მან
შესწირა სავანის ეკლესიას და მის იქიდან გამომტანს წყევლის). ოქროპირ წე-
რეთლის ჩვენთვის საინტერესო მინაწერი 2r-ზეა მოთავსებული: „ეს სახარე-
ბა, — წერს იგი, — სავანის წმინდა გიორგის ეკლესიისა იყო და მე წამოუღე
და ამისა ნაცულად დავსდეუი იქ ამ ტანის სტანბის სახარება ვერცხლის კუ-
ბოში ჩასუენებული. მაშა თავისუფალ უიქმენ მამა არხიმანდრიტის წყევლისა-
გან. ოქროპირ მღვდელი წერეთელი“. ამ მინაწერს მოსდევს შენიშვნა სხვა
ხელით და მელნით: „მამა ოქროპირ მღუდ. წერეთელი თავს იმართლებს, მაგ-
რამ...“

ხელნაწერი წიგნის სხვა მინაწერებიდან ვგებულობთ, რომ სავანის სახა-
რება დაკარგულად ითვლებოდა, ხოლო 1884 წელს იგი ჯრუჭის არქიმან-
დრიტს სვიმეონ აფაქიძეს ამოუგია დიმიტრი ბაქრაძისაგან და დაუბრუნებია
სავანის ეკლესიისათვის, საიდანაც ეს ნუსხა ექვთიმე თაყაიშვილმა წამოიღო
1919 წელს.

მამასადამე, ოქროპირ წერეთლის ხელით შესრულებული ორი ჰევენთის ცნობილი: H 1721-სა სავანის წმინდა გიორგის ეკლესიის ხელნაწერზე და ქუთ. 181 — იერუსალიმურ ხელნაწერზე. ქუთ. 181. — „მაკარის წიგნის“ ნუსხა ოქროპირ წერეთელმა, ჩვენი აზრით, ნახა ჯრუჭის ეკლესიაში, სადაც დაცული იყო იერუსალიმური წარმოშობის ხელნაწერთა მოზრდილი კოლექცია. თუ საიდან მოხვდა ჯრუჭში ეს კოლექცია, ცნობილი არ არის. როგორც ჩანს, „მაკარის წიგნი“ ოქროპირ წერეთელმა ჯრუჭის იერუსალიმურ ხელნაწერთა შორის შეარჩია და გაიტანა იქიდან ისევე, როგორც სავანის ეკლესიიდან სახარება. ერთი სიტყვით, ოქროპირ წერეთლის ბიბლიოფილური მიდრეკილებების გამო „მაკარის წიგნი“ დასცილდა ჯრუჭის ეკლესიის სხვა ხელნაწერებს და ამიტომ ექვთიმე თაყაიშვილს იგი იქ აღარ დახვედრია. როგორც ცნობილია, ჯრუჭისა და სავანის ეკლესიებიდან ექვთიმე თაყაიშვილმა ჩამოიტანა და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფონდს გადასცა არა ერთი და ორი ძვირფასი ხელნაწერი. დღეს ხელნაწერთა ინსტიტუტის H (ყოფილი საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების) ფონდში შედის ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ჯრუჭის ეკლესიიდან ჩამოტანილი 37 ხელნაწერი (H 1660—1697)²¹, მათ შორის არის H 1662 ნუსხაც, რომელიც ისევე, როგორც „მაკარის წიგნი“, ხარტონის ლავრაში არის გადაწერილი. „მაკარის წიგნის“ ნუსხა თავისი წარმოშობით და ისტორიით მეტად მჭიდროდა დაკავშირებული ჯრუჭის იერუსალიმური წარმომავლობის სხვა ხელნაწერებთან და უეჭველია, რომ თავის დროზე მათ შორის ინახებოდა.

„მაკარის წიგნის“ ხელნაწერი დღეს აკინძულია ორ წიგნად. ალაგ-ალაგ აღრეულია გვერდების მიმდევრობა, როგორც უკვე ითქვა, ბოლონაკლულია. 181 ნომრით აღნიშნული ეს ნუსხა ქუთაისის მუზეუმის ფონდში შესულია კირილე ლორთქიფანიძისაგან.

Г. А. НИНУА

ИСТОРИЯ ОДНОЙ ГРУЗИНСКОЙ РУКОПИСИ

Резюме

Рукопись Кутаисского государственного исторического музея — Kut georg 181, представляющая собой сборник произведений Псевдо-Макария, имеет множество приписок разных времен, рассказывающих о трудной ее судьбе.

Созданная в XI веке в Палавре и принесенная в дар дертуфскому женскому монастырю, рукопись побывала в плену, была выкуплена и впоследствии хранилась в Крестовом монастыре в Иерусалиме (в XVII веке она еще была там).

В Грузию рукопись, по всей вероятности, была завезена вместе с той коллекцией иерусалимских рукописей, которая долгое время хранилась в книгохранилище Джручской церкви; видимо, она была отделена от этой коллекции неким Окропиром Церетели, священником.

В фонд Кутаисского музея рукопись попала благодаря Кириллу Лордкипанидзе.

²¹ ჯრუჭის კოლექცია აღწერა ე. მეტრეველმა, იხ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა H კოლექცია, ტ. IV, თბ., 1950.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა

НИНО ЧИЧУА

СТАТУС ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В ЭКСТЕНСИОНАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ

Определение сущности образа связано с коренной гносеологической проблемой отражения действительности в сознании человека. «Ощущения или представления не символы, а образы или картины вещественного мира»¹. Трактовка образа по ленинской теории отражения является исходной для специфических форм освоения действительности. Образ отражает, а не символизирует (не замещает) объекты реальности.

Образ характеризуется цельностью, чувственно-конкретной формой репрезентации при наличии известной степени обобщения. Если образ воспринимается не только в качестве неопределенной картины единичного явления, а выделяется и узнается как дискретный объект, он уже обобщает. Объекты действительности, отраженные в сознании человека (в чувственных и мыслительных категориях), объективируются в языке в лексических, грамматических и семантических категориях. Специфика собственно языковой семантики определяется тем, что она материализует мыслительные категории в более конкретной форме содержания. Понятийные категории языка содержат элементы чувственной ступени познания, чувственное и рациональное дополняют друг друга, пронизывая все языковые мыслительные формы².

Художественный образ является специфической формой отражения действительности³. Определение художественной образности Гегелем как «явления нашему взору не абстрактной сущности, а конкретной ее действительности»⁴ указывает на синтезирующий характер художественного мышления при наличии в нем аналитического начала⁴.

Эстетическая сущность художественного образа определяет объем его содержания: отражение существенных черт действительности, представлений человека о мире, выражение эмоционального отношения к объекту творчества, воплощение идеала⁵. Наличие этих разных пластов глубины образа указывает на специфический характер эстетического освоения действительности. Эстетическое сознание носит ценностный характер, «оно отражает факты, события, явления не сами по себе, а под углом зрения субъекта. Ценностное отношение к объекту отличается от чисто познавательного, однако оно не лишено познавательной значимости, именно знание является во многих случаях основанием для оценки»⁶. Оценка же производится с позиций эстетического идеала. Характерно, что в литературе кризисного периода, когда происходит переоценка ценностей, оценка событий затрудняется, так как происходит поиск самого идеала. Это естественно, так как идеалы суть особые образы действительности, специфически ее отражающие⁷.

* Как известно, теория глобальной знаковости приписывает знаковость, символичность всем явлениям культуры. При всей несостоятельности этой концепции нельзя отрицать знаковый характер некоторых частных явлений в литературе и искусстве. (См. Храпченко М. Б., Художественное творчество, действительность, человек, М., 1976, с. 262—293).

Как известно, в словесном искусстве художественный образ реализуется в слове, в словесном тексте. Первичный, объективированный в языке (в словесном знаке) образ реальных объектов — события, лица, действия, предмета — приобретает другой, более обобщенный смысл в структуре конкретного художественного произведения. Первичные образы, объективированные в языке, воплощают в себе образы художественные, которые соотносятся с авторским концептом. Следовательно, художественный образ является как бы образом образа, вторичным, творческим отображением действительности. Для раскрытия смысла образа необходимо осмысление единой структуры произведения, т. е. осмысление связей и отношений («сцепления», как говорил Л. Н. Толстой)⁸ между образами разного порядка, которые в совокупности создают систему образов. Однако значительную роль играет и тот общий фон, широкий контекст (социальный, культурный, исторический, мировоззренческий и т. д.), в котором обычно рассматривается и осмысливается произведение. Именно внутреннее «сцепление» образов (внутренняя структура) и соотношение последних с реальным широким контекстом обеспечивает проникновение в глубинные пласты образного содержания произведения. Этот общий контекст, как совокупность имплицитной информации, которая образует некий фон для произведения, в настоящее время часто обозначают термином «пресуппозиция»⁹.

На протяжении своей многовековой истории литература выработала различные способы художественного освоения действительности, различные типы художественного образа, которые представляют собой открытый, развивающийся ряд. Художественное осмысление явления «в форме самого реального явления»¹⁰ сохраняет более непосредственную связь с эмпирической стороной действительности, с «кажмостью», в которой тоже есть «одна из сторон объективного мира»¹¹. Такие типы образности, как метафора, гротеск, аллегория, параболы и другие предполагают большую долю условности. Как известно, тип образности как один из основных аспектов художественной формы обусловлен исторически и мировоззренчески, отмечен творческой индивидуальностью писателя. Правильно «прочитать» язык искусства можно, лишь учитывая его связь с развитием реальной действительности, «осмысляя язык художественной формы в ее контексте»¹². Любая художественная форма имеет свой внутренний смысл, следовательно, форма не является лишь «чистой» формой, приемом для оформления готового содержания.

Как было сказано выше, художественное произведение как интегрированная система образов разного порядка в словесном искусстве реализовано в вербальном тексте. Основной семантической категорией художественного текста рассматривается его специфическая информативность. И. Р. Гальперин описывает семантическую содержательность, информативность художественного текста как взаимодействие двух планов информации: фактуальной и контекстуальной¹³. Такая специфика информативности художественного текста обусловлена тем, что текст воплощает в себе систему образов разного порядка, которые раскрывают авторский концепт, концептуальную информацию. Эстетической сущностью двухплановой информативности художественного текста нам представляется взаимопроникновение и взаимообусловленность этих двух слоев информации, которые в совокупности создают единую сложную информацию. В дальнейшем для обозначения двух основных планов информации в художественном тексте мы будем пользоваться терминами — интенционал и экстенционал.

Экстенционал — это информация, которая непосредственно воспринимается, это конкретная информация, которая воплощает в себе

интенционал — такие глубинные пласты информации, как авторская концепция, оценка, эмоциональная насыщенность произведения, т. е. категориальные параметры интенционала. Интенционал раскрывается через экстенционал, как бы «просвечивает» через него. Оба эти плана текста представляют собой иерархически организованную систему.

Интенционал каждого конкретного произведения представляет индивидуальную структуру, в которой представлено организованное взаимоотношение концептов разного порядка. Эмоциональная тональность обычно находится в теснейшей связи с главным концептом¹⁴. Что же касается оценки, то она, как было сказано выше, может проявляться как непосредственно (положительная или отрицательная оценка), так и в более усложненных формах: например, в виде пародии, которая уже имплицитно определяет отрицательную оценку, однако не сводится к ней и сложно переплетается с концептуальной информацией. Интенционал пронизывает экстенционал, определяя функциональную значимость элементов экстенционала. Интенционал раскрывается через экстенционал, однако иногда интенционал оказывается более ощутимым — эксплицитно представленным в экстенционале¹⁵, что наиболее ощутимо в философском романе.

Экстенционал — это иерархическая структура, охватывающая образы разного порядка. В настоящее время некоторые ученые придерживаются мнения, что художественный образ и в целом художественное произведение являются многослойным объектом, допускающим уровневую репрезентацию¹⁶. Как нам представляется, для художественной прозы иерархия экстенционала должна быть представлена в виде трех взаимодействующих уровней: фабулы, сюжета¹⁷, текста.

В специальной литературе можно найти множество толкований термина «фабула». Под фабулой мы понимаем совокупность центральных образов произведения. Фабула в какой-то мере уже воплощает интенционал. Как указывает И. Савосгин¹⁸, часто фабула может представлять самостоятельный предмет эстетического восприятия. Фабула в некотором смысле может быть рассмотрена как начальный этап в движении авторской мысли от замысла к воплощению. Специфика литературного рода обычно типологически предопределяет некоторые существенные параметры произведения. В художественной прозе это проявляется в том, что определяющим фактором фабулы являются образы типа событий¹⁹ и героев²⁰, которые могут образовать разные соотношения. В некоторых случаях фабула строится в виде мотивов, то есть взаимосвязанных рядов героев и событий, или же может быть проще — представлять лишь один ряд центральных героев и событий. Вышесказанное не означает, что образы уровня фабулы приурочены и исчерпываются образами центральных героев и событий. Фабула наряду с ними может включать центральные образы иного типа (например, образное осмысление места действия, если оно принадлежит к числу центральных образов произведения). Центральные образы уровня фабулы обычно сохраняют некоторую степень сходства в отношении типа образности, однако известно, что образы уровня фабулы могут быть построены в соответствии с принципами различных типов образности.

Мы понимаем фабулу как совокупность центральных образов произведения, которая в конденсированной форме воплощает интенционал. Как было отмечено выше, разные аспекты интенционала (ряды концептов, оценка, эмоциональная насыщенность) постигаются через осмысление типа образности образов фабулы параллельно с ее конкретным, эксплицитным содержанием. На уровне фабулы образы представлены в функциональной перспективе, т. е. коррелируются с интенцио-

налом, в соответствии с взаимодействующими элементами последовательности (например, в соответствии с противопоставленными концептами интенционала). Однако уровень фабулы не обеспечивает осуществления всего богатства содержания интенционала, который находит свое полное воплощение только в целостной иерархии образов разного порядка. Поэтому фабула нам представляется категорией, образующей некую координатную сетку для сюжета. Это подтверждается и с психологической точки зрения²¹.

Уровень сюжета имеет свои собственные параметры. Сюжет развертывает образы уровня фабулы, создавая при этом образы сюжетного порядка. Структура сюжета прозаического произведения усложнена, сюжет экстенсивнее фабулы. Фабульная форма репрезентации центральных образов может более или менее существенно изменяться на уровне сюжета. Чем больше различие, тем больше доля образности собственно сюжетного порядка (например, изобразительного характера). Образность сюжетного порядка проявляется в первую очередь по отношению к фабуле. Некоторые слои сюжетной информации могут более непосредственно соотноситься с интенционалом (детализация окружения, которая создает определенную эмоциональную тональность, т. е. определенный элемент интенционала). Однако в основном эмоциональная тональность целого произведения определяется уже на уровне фабулы — типом и соотношением центральных образов, мотивов.

В интенционале произведения наряду с некоторым центральным концептом могут присутствовать и такие обобщения, как особенности психологии, склада ума героя. Эти концепты интенционала, которые в конкретном произведении могут быть не центральными, свое образное воплощение часто находят на уровне сюжета при наличии таких параметров, как точка зрения, внутренний монолог и др. Следовательно, образ, который раскрывает свои разные стороны (в данном случае образ героя) обычно соотносится с несколькими концептами, а не только с основным концептом, он раскрывает разные стороны художественного обобщения, которые в самом образе представлены синтетически.

Сюжет сохраняет функциональную перспективу фабулы, развертывая центральные образы произведения. Однако сюжет надстраивает на эту фабульную функциональную перспективу другую структуру, собственно сюжетную. Это объясняется тем, что сюжет располагает своими собственными параметрами для создания образов. Образная структура сюжета более экстенсивная, детализованная и, следовательно, рыхлая, здесь выделяются функционально различные пласты образов. На уровне сюжета так же, как и на уровне фабулы, могут сосуществовать образы разного типа. Образы сюжетного порядка развертываются в фактуальную информацию, которая облекается в текст, в языковые формы. Особыми параметрами сюжета являются такие специфические категории, как временная перспектива²², точка зрения²³ повествования, выбор коммуникативных форм повествования (рассказ, диалог, размышление и т. д.).

Следовательно, фактуальная информация воплощает в себе образы и функциональную перспективу двух уровней — фабулы и сюжета.

Фактуальная информация облекается в языковые формы и воплощается в лингвистический текст. Однако, как известно, языковая форма не является инертной по отношению к выражаемой мысли (фактуальной информации)²⁴. В произведениях разных авторов проявляются различные потенции языка. Фактически категории каждого лингвистического уровня способны, воплощая факт (предикацию), передать

и другой слой информации, которая создана именно языковыми средствами:

Разные пласты образов сюжетного порядка в вербальном тексте могут быть представлены лишь как **фактуальная информация**²⁵, как **совокупность фактов**. Это особенность словесного искусства, специфика которого предполагает протяженность во времени. Вследствие этого каждый образ (если абстрагировать отдельный образ от других) может быть воплощен в словесный текст только в форме факта (предикации), даже если предикатом будет лишь знак экзистенции, как в односложных предложениях. В действительности же взаимоотношение образов на сюжетном уровне гораздо сложнее в том смысле, что образом является как субъект, так и предикат факта (предикации), или же несколько фактов в совокупности создают единый образ. Следовательно, факты, совокупность которых составляет фактуальную информацию, не совпадают с образами (сюжетного и фабульного порядка), а лишь реализуют их. С другой стороны, при синтаксическом оформлении каждый отдельный факт (с простым несобытийным субъектом и предикатом) не обязательно выражается отдельным предложением. Как известно, предикацию (пропозицию) могут выражать независимое предложение, придаточное предложение, словосочетание и даже отдельное слово²⁶. Следовательно, в грамматическую структуру одного предложения может быть включено несколько фактов (пропозиций) с различной функцией. Таким образом, фактуальная информация как бы является неким связывающим звеном между уровнем сюжета и текста.

Выражение «уровень текста» условное, так как к этому уровню мы относим все категории различного порядка языковой иерархии: фонетику, морфологию, синтаксис, лексику, семантику, стилистику, текст. Все эти уровни как сложный языковой механизм в первую очередь лингвистически оформляют фактуальную информацию и параметры сюжетного порядка (точка зрения, временная перспектива, функциональные формы речи). Это информация, которая воплощает в себе образы сюжетного порядка и через них — образы фабульного порядка. Однако в тексте каждый уровень языковой иерархии потенциально может обеспечить приращение смысла, т. е. создание дополнительного слоя образов, которые непосредственно опираются на лингвистические категории. Перечислим некоторые потенциальные возможности разных лингвистических уровней: хорошо известно значение таких параметров произведения, как рифма, ритм, аллитерация, ассонанс и др., которые создаются на базе фонетических параметров слова. Морфологический уровень допускает сложное образное переосмысление грамматических временно-видовых категорий глагола, грамматического значения частей речи и т. д. Синтаксис, как уже отмечалось выше, — один из важнейших компонентов при организации фактуальной информации. С одной стороны, синтаксическое оформление определяет взаимопроникновение образов, их конденсацию при сжатии некоторых фактов произведения в одну формальную структуру. С другой стороны, большой интерес представляет соотношение глубинной и поверхностных структур²⁷ с точки зрения образности различных трансформаций. Синтаксический уровень имеет, как известно, и ритмообразующий параметр (параллелизм конструкций и др.). С лексико-семантической точки зрения, кроме метонимического и метафорического переносов смысла, при помощи которых создаются словесные тропы, словесный образ может быть создан и при незначительных отклонениях от лексической и семантической валентности слов, при переосмыслении структуры лексико-семантических полей (контекстные синонимы, антонимы), одновременной реали-

зации нескольких значений слова²⁸. Что же касается стилистического аспекта языка, то здесь значимой является стилистическая стратификация как лексики, так и грамматики (в некоторых случаях и фонетики). В настоящее время интенсивно изучается сущность стилистического значения, которое противопоставляется референциальному значению и охватывает такие сферы лингвистического значения, как эмоциональный заряд, оценка и др. С другой стороны, изучаются такие параметры стилистического значения, как принадлежность к определенному (социальному, временному и т. д.) стилю речи. Изучается также взаимоотношение языкового и литературного стилиста²⁹. Эти параметры, несомненно, являются весьма значительными с точки зрения создания словесного образа, т. е. образа уровня текста.

Как мы отмечали выше, уровень текста, выделенный нами как последний уровень реализации художественного произведения, охватывает совокупность всех категорий языковой иерархии. Последним уровнем этой иерархии в настоящий момент рассматривается уровень текста³⁰, выделяются разные категории текста как явления эмического порядка. В этом смысле мы считаем, что включение нами всей языковой иерархии в текст является оправданным, так как текст является как бы всей лингвистической системой в действии. Самые существенные категории собственно текстового порядка — информативность, интеграция, когезия (сцепление), пресуппозиция и др. Категориальным признаком текста является то, что, представляя собой и язык в действии, текст передает информацию³¹. Членение на фактуальную и концептуальную слои информации является спецификой художественного текста. Когезия — структурно-семантическая категория текста, которая обеспечивает связанность (формальную и семантическую) предложений и больших сегментов текста. Интеграция — также структурно-семантическая категория, которая обеспечивает глобальное осмысление текста³², выделение фокусов сообщения и их взаимодействия. Как нам представляется, в художественном произведении интеграция подразумевает осмысление функциональной перспективы произведения (осмысление соотношений образов разного порядка) и на этой основе постижение интенционала. Интеграция также касается пресуппозиционной информации. Последняя также интегрируется и участвует в раскрытии интенционала.

Понятие текстовой категории пресуппозиции весьма растяжимо. Оно применяется в лингвистическом описании³³. Однако при изучении художественного произведения пресуппозиция как термин стала обозначать совокупность всей информации, которая не присутствует в тексте эксплицитно, но имплицитно в нем. Следовательно, пресуппозиция — это некое «фоновое знание» индивидуума (знание теоретическое, практическое, житейский опыт и т. д.), которое актуализируется при соприкосновении с образами произведения и обеспечивает то, что образы эти не только осмысливаются, но и переживаются, обогащаются. В некотором смысле богатство пресуппозиционной информации («знаний») индивида обуславливает полноту постижения интенционала, осмысления многослойности образов³⁴. Наличие пресуппозиции указывает на то, что художественное произведение не создается и не воспринимается в вакууме, что для реального постижения всей полноты интенционала недостаточно осмысление только эксплицитного слоя содержания произведения.

Категории собственно текстового порядка при их особой реализации также могут обеспечить появление образов уровня текста. Потенциальные возможности языковой иерархии в каждом индивидуальном произведении используются в соответствии с творческим методом, ин-

дивидуальным стилем автора, в соответствии с жанром и конкретной художественной концепцией (интенционалом) произведения. Осмысление образов уровня текста происходит на фоне фактуальной информации и функциональной перспективы всего произведения.

Из вышесказанного следует, что изучение уровня текста является неотделимой частью изучения художественного произведения. Однако для соответствующего описания этого уровня необходимо осмыслить его статус в единой функциональной перспективе каждого конкретного произведения, изучить соотношенность параметров уровня текста с интенционалом, выявление тех слоев содержания интенционала, которые раскрываются средствами уровня текста.

Литература

1. В. И. Ленин о культуре и искусстве, 1938, с. 12.
2. Языковая номинация (Виды наименований), М., 1977, с. 16.
3. Гегель, Эстетика, т. 3, М., 1971, с. 384—385.
4. Храпченко М. Б., Горизонты художественного образа. «Вопросы литературы», 1980, № 12, с. 152—153.
5. Храпченко М. Б., там же, с. 147—148.
6. Андреев А. Л., Место искусства в познании мира, 1980, с. 84.
7. Ленин В. И., Поли. собр. соч., т. 1, с. 435.
8. Толстой Л. Н., Поли. собр. соч., т. 62, с. 269.
9. Майенова М., Теория текста и традиционные проблемы поэтики. «Новое в зарубежной лингвистике», вып. VIII, с. 426—427, 430—431.
10. Гегель, Эстетика, т. 3, с. 359.
11. Ленин В. И., Поли. собр. соч., т. 29, с. 89.
12. Фридлиндер Г. М., О некоторых проблемах поэтики сегодня. Исследования по поэтике и стилистике, Л., 1972, с. 10.
13. Гальперин И. Р., Грамматические категории текста. Известия АН СССР, серия «Язык и литература», т. XXXVI, М., 1977.
14. Храпченко М. Б., Горизонты художественного образа..., с. 153—155, 158—159.
15. Бахтин М. М., Проблемы поэтики Достоевского, М., 1972, с. 138—141.
16. Барт Р., Лингвистика текста. «Новое в зарубежной лингвистике», вып. VIII, с. 445—447; Ингарден И., Исследования по эстетике, М., 1962.
17. Как известно, сложная проблематика взаимоотношения разных уровней смысловой структуры текста интенсивно изучается в советской и зарубежной лингвистике. Для нас особый интерес представляет функция смыслового стержня, которую выполняет фабула по отношению к другим уровням. (См. «Вопросы сюжетосложения», вып. 5, «Зваигзне», Рига, 1978; Rreimas, A. J., *Eléments pour une théorie de l'interprétation du récit mythique*, Publié par le Centre d'Etudes des Communications de Masse, 1955, № 8, Paris—Mesnil—Ivry, с. 29—32). Уровень текста может обеспечить приращение смысла за счет стилистически релевантных лингвистических параметров, появление которых одни связывают с нарушением языковой нормы (Riffaterre M., *Criteria for style Analysis*, «Essays on the Language of Literature», ed. by Seymour Chatman and Samuel Levin, Boston, New York, Atlanta, 1967), другие же—с выявлением выделенных вероятностных моделей выбора языковых средств (Хеллидей М. А. К., Лингвистическая функция и литературный стиль. «Новое в лингвистике», 1980, вып. 9). Различия в интерпретации стилистической релевантности, видимо, отражают сложность взаимодействия стиля в языке и стиля в речи.
18. Вайман С., Вокруг сюжета, «Вопросы литературы», 1980, № 2, с. 180.

19. «Событие — радикальный момент коллизии—разрешает, «снимает» прежнюю структуру отношений и устанавливает новую и поэтому... не может быть истолковано как только поступок, только происшествие или «жест». Вайман С., там же, с. 119.
20. Высказываются разные соображения в связи с проблемой определения уровня репрезентации героя-персонажа в смысловой структуре текста. (Barthes R., Introduction à l'analyse structural des récits. „Communications“, № 8, с. 15—18. Тодогов Т., Les catégories du récit littéraire., там же, с. 132—138).
21. Дресслер В., Синтаксис текста. «Новое в зарубежной лингвистике», вып. VIII, М., 1978, с. 136.
22. Бахтин М. М., Вопросы литературы и эстетики, М., 1975, с. 134—408.
23. Friedman N., Point of view in Fiction. The Development of Critical Conception „Publications of the Modern Language Association of America“, vol. 70, 1955, №5; K. Smidt, Point of View in Victorian Poetry. — „English Studies“, vol 38, 1957; Бахтин М. М., Проблемы поэтики Достоевского, с. 79—102; Успенский Б. А., Поэтика композиции, М., 1970; Lubbock P. «The Craft of Fiction», Oden of Literature, М., 1979, с. 184—192.
24. См. Виноградов В. В., К спорам о слове и образе. «Вопросы литературы», 1958, № 8; Зарецкий В., Образ как информация. «Вопросы литературы», 1963, № 2; Фридлиндер Г. М., О некоторых проблемах поэтики сегодня, с. 17; Fowler R., The Structure of Criticism and the Languages of Poetry, in: the Idea of Literature, М., 1979, с. 318—321.
25. См. Гальперин И. Р., Грамматические категории текста, с. 536—527.
26. Арутюнова Н. Д., Предложение и его смысл, М., 1976, с. 56—70, 142 — 147; Общее языкознание. АН СССР, М., 1972, с. 297—318.
27. Общее языкознание. АН СССР, М., 1972, с. 299—302; Лайонз Дж., Введение в теоретическую лингвистику, М., 1978, с. 263—268.
28. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. АН СССР, М., 1972, с. 417—444. Empson W. Seven Types of Ambiguity, in: the Idea of Literature, М., 1979, с. 230—233.
29. Гиро П., Разделы и направления стилистики и их проблематика. «Новое в зарубежной литературе», выпуск IX, М., 1980; Риффатер М., Критерии стилистического анализа, там же.
30. Шмидт З. И., «Текст» и «история» как базовые категории. «Новое в зарубежной лингвистике», выпуск VIII, 1978; Сгалл П., К программе лингвистики текста, там же.
31. Пфютце М., Грамматика и лингвистика текста, там же.
32. Гальперин И. Р., Интеграция и завершенность текста, Известия АН СССР, серия «Язык и литература», 1980, т. 39, № 6.
33. Кифер Ф., О пресуппозициях. «Новое в зарубежной лингвистике», выпуск VIII, 1978.
34. Richards I. A., Principles of Literary Criticism, in: the Idea of Literature, М., 1979, с. 226—229.

Кафедра английской филологии
Тбилисского государственного университета

Представил Институт истории грузинской литературы им. Ш. Руставели АН Грузинской ССР

ალის ჰარისი

მნიშვნელოვანი ძარბაზები

§ 1. შეუძლებელია მსგელობა, არსებობს თუ არა ამა თუ იმ ენაში კერძო კონსტრუქცია, თუ არ გვექნება ზოგადი, ე. ი. უნივერსალური, წარმოდგენა იმის შესახებ, თუ ზუსტად რა ქმნის ამ კონსტრუქციას. ჩვენ ვიზიარებთ იმ თვალსაზრისს, რომ სხვადასხვა ენის კონსტრუქციების მიმართ ერთი და იმავე ტერმინის გამოყენებისათვის არაა საკმარისი მხოლოდ ის ფაქტორი, რომ ამ კონსტრუქციებთან დაკავშირებული მნიშვნელობანი მსგავსია და რომ ზოგჯერ ეს კონსტრუქციები ერთმანეთის სათარგმნელად იხმარება. უნივერსალური ენათმეცნიერების თვალსაზრისით, ტერმინოლოგია შეიძლება ჩამოვყალიბოთ მხოლოდ სტრუქტურული კრიტერიუმების მიხედვით და ისიც ზოგჯერ მხოლოდ აბსტრაქტულ დონეზე.

ენებითი უნივერსალური განსაზღვრებისას ჩვენ უმეტესად ვემყარებით Postal-ისა და Perlmutter-ის Relational Grammar-ს. ჩემთვის პასივი იქნება ისეთი კონსტრუქცია, რომელიც თავისი ჩამოყალიბების პროცესში ორი თავისებურებით ხასიათდება:

1. ბაზისური ანუ ლოგიკური პირდაპირი დამატება იქცევა ზედაპირულ ანუ გრამატიკულ ქვემდებარედ პროდუქტიული სინტაქსური პროცესის საშუალებით.

2. ბაზისურ ქვემდებარეს გაწვევითი აქვს გრამატიკული მიმართება ზმნასთან.

პასივის ეს ორი თავისებურება აუცილებელი და საკმარისია ამ კონსტრუქციის განსაზღვრისათვის მსოფლიოს ენებში, მაგრამ მას აქვს სხვა თავისებურებებიც, რომლებიც აგრეთვე უნდა განვიხილოთ.

3. თუ ბაზისური ქვემდებარე ჩანს ზედაპირულ სტრუქტურაში, იგი იქნება უბრალო დამატება — თანდებულოანი ან უთანდებულო. ზოგ ენაში, რა თქმა უნდა, ვნებითი შეიძლება გვექონდეს მხოლოდ მაშინ, თუ ქვემდებარე არ ჩანს ზედაპირზე. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს თავისებურება განსხვავდება ჩვენ მიერ მეორე პარაგრაფში აღნიშნული თავისებურებისაგან: ის ფაქტი, რომ არსებითი სახელი წარმოადგენს უბრალო დამატებას, აუცილებლად როდი ნიშნავს იმას, რომ მას არა აქვს გრამატიკული მიმართება ზმნასთან².

4. მართალია, ვნებითად ქცევის წესი შეიძლება მგრძნობიარე იყოს მმართველი ზმნის სემანტიკის მიმართ, მაგრამ ეს ზმნა ვერ გადაწვევტს იმას, თუ როგორ გამოიყენება ეს წესი, არამედ მხოლოდ იმას — შეიძლება თუ არა ამ წესის გამოყენება. ამგვარად, ვნებითად ქცევის წესი შეიძლება მიესადაგოს ან ვერ მიესადაგოს ამა თუ იმ კერძო ზმნის შემცველ წინადადებას; მაგრამ თუკი ეს წესი გამოიყენება, იგი ყოველთვის ერთნაირად გამოიყენება.

5. ვნებითი ბრძანებითი ვერ დაისმის. პასიური კონსტრუქცია ხასიათდება იმ თავისებურებით, რომ მოქმედება სრულდება არა ზედაპირული ქვემდებარის მიერ, არამედ ქვემდებარის მიმართ. ბრძანებითი კონსტრუქცია კი იმ

თავისებურებით ზასიათდება, რომ თვითონ ზედაპირული ქვემდებარეობას მოქმედებას. ეს ორი მოვლენა, ცხადია, არაშეთავსებადი ფაქტებია.

ვნებითის ეს განსაზღვრა გამორიცხავს ზოგ კონსტრუქციას, რომლებსაც სხვადასხვა ენაში ვნებითის უწოდებენ ტრადიციულად¹. მართალია, არსებობს სტრუქტურები, რომლებიც სემანტიკურად ანდა ზედაპირული სტრუქტურით ვნებითს ჰგავს, მაგრამ მათ „პასივი“ მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ შეიძლება ვუწოდოთ, თუ ისინი აკმაყოფილებენ ზემოთ წარმოდგენილ ზუსტ სინტაქსურ განსაზღვრას. თუ ტერმინს „პასივი“ ნებისმიერად გამოვიყენებთ იმ კონსტრუქციების მიმართაც, რომლებიც არ აკმაყოფილებენ ზუსტ განსაზღვრას, ეს ტერმინი დაკარგავს თავის მნიშვნელობას შედარებითი მიზნებისათვის.

§ 2. ქართული ენის ტრადიციულ აღწერაში იხმარება ტერმინი „ვნებითი“ იმ ზმნური ფორმებისათვის, რომლებიც აღინიშნება ერთ-ერთი ამ კონფიქსთაგანით: ი-ება (ე-ება), მ-დება, მ-ება. მართალია, ამ ჯგუფს უწოდებენ ხოლმე ამ ტერმინს, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ტერმინოლოგია მეტად პრობლემატურია. ყველაზე მეტი პრობლემა ამ ტერმინის გამოყენებისას ზმნათა აღნიშნული ჯგუფისადმი დაკავშირებულია იმ ფაქტთან, რომ შეუძლებელია მთლიანად ვიწინასწარმეტყველოთ ზედაპირული კონსტრუქცია ტრადიციული გრამატიკული აღწერის მიერ შემოთავაზებული ლოგიკური სტრუქტურიდან; ე. ი. ამ ჯგუფის ზმნისათვის ყოველთვის არაა შესაძლებელი დავუკავშიროთ ბაზისური პირდაპირი ობიექტი ზედაპირულ ქვემდებარეს.

როგორც ვხედავთ, ეს პრობლემები დაკავშირებულია მხოლოდ იმ ვნებითთან, რომელიც აღინიშნება ამ კონფიქსებით. აღწერითი ვნებითი კი მთლიანად წესიერია (რეგულარულია) ამ თვალსაზრისით. მაშასადამე, ყოველთვის შეიძლება ვაწარმოოთ აღწერითი ვნებითი აქტიური გარდამავალი ზმნისაგან. მე მინდა იმ აზრის დასაბუთება, რომ ე. წ. აღწერითი ვნებითი ნამდვილი 'პასივი' უნივერსალური განსაზღვრის მიხედვით, ხოლო კონფიქსიანი ვნებითი არ არის 'პასივი'.

ამის შემდეგ ტერმინ „პასივი“ უნივერსალური ცნებისათვის ვიხმაროთ, ხოლო იმ კონსტრუქციებს, რომლებსაც ქართული ენის ტრადიციული გრამატიკული აღწერა „ვნებითს“ უწოდებს, ჩვენც ასევე ვუწოდებთ.

2.1. მართალია, ქართული კონფიქსიანი ვნებითი ზმნების უმრავლესობას აქვს ქვემდებარე, რომელიც შეესაბამება აქტივის პირდაპირ დამატებას, მაგრამ მაინც არის ბევრი ისეთი ზმნა, რომელთა ვნებითური სუბიექტი შეესაბამება აქტივის სუბიექტს. მაგალითად, ვნებითი ი გ ი ნ ე ბ ა შეესაბამება აქტივს ა გ ი ნ ე ბ ს. ასეთი მაგალითები ძალიან ბევრია. აქ აქტივის და პასივის ქვემდებარე ერთი და იგივეა იმ მხრივ, რომ ორივეს აკმაყოფილებს ერთი და იგივე არჩევითი შესუღუღებები². ამ შემთხვევაში, ორივე უნდა იყოს ადამიანი. ეს ნიშნავს, რომ ი გ ი ნ ე ბ ა ზმნას ა გ ი ნ ე ბ ს ზმნასთან ვერ დავაკავშირებთ ერთი წესით, რომელიც ამ უკანასკნელის (ა გ ი ნ ე ბ ს) პირდაპირ ობიექტს ვნებითის ქვემდებარედ აქცევს. მაშასადამე, ეს კონსტრუქცია არ აკმაყოფილებს პასივის ზემოთ მოყვანილ უნივერსალურ განსაზღვრას.

მაგრამ ამავე ზმნებს მაინც აქვთ ნამდვილი პასივი, რომლის ზედაპირული ქვემდებარე შეესაბამება ბაზისურ პირდაპირ დამატებას:

1. (a) ძალმა დაკბინა ადამიანი.
- (b) ძალი იკბინება.
- (c) ადამიანი დაკბენილია (ძალის მიერ).

2. (a) ის ლანძღავს შვილს.
- (b) რას ილანძღობ?
- (c) ის ვალანძღულია.

ეს კონსტრუქცია (c) კი აკმაყოფილებს ზემოთ მოცემულ განსაზღვრას.

2.2. არის ზმნები, რომლებსაც აქვთ სპეციალური არჩევითი შეზღუდვები კონფიქსიანი ვნებითის ქვემდებარისათვის, მაგრამ არა აქტივის ობიექტისათვის. მაგალითად, აქტიური ზმნა მ ა ლ ა ვ ს მოითხოვს, რომ პირდაპირი დამატება იყოს კონკრეტული, მაგრამ არ აზუსტებს — სულეირია, უსულოა, თუ სხვა. მაგრამ შესაბამისი კონფიქსიანი ვნებითი ი მ ა ლ ე ბ ა ირჩევს მხოლოდ სულიერ ქვემდებარეებს:

3. (a) დავალე ვასალები.
- (b) * ვასალები დაიმაღა.
- (c) ბავშვი დაიმაღა.

ეს არ არის წმინდა გამონაკლისი, ე. ი. ისეთი ზმნა, რომელსაც არ შეიძლება ჰქონდეს პასივი, არამედ უფრო ისეთი ზმნაა, რომლის აქტივი არ შეესაბამება კონფიქსიან ვნებითს ზემოთ მოცემული განმსაზღვრელი თავისებურების მიხედვით.

მაგრამ თუ განვიხილავთ აღწერით ვნებითს, დავინახავთ, რომ მის ქვემდებარეზე არ ვრცელდება ასეთი შეზღუდვა; მისი ქვემდებარე შეიძლება უსულოც იყოს:

- (a) ვასალები დამალულია.
- (e) ბავშვი დამალულია.

2.3. ქართულში არის ძალიან ბევრი ისეთი ვნებითი, რომელთაც არ აქვთ შესაბამისი აქტივი. მოსალოდნელია, რომ ზოგ ენაში შეიძლება იყოს ერთი ან ორი ასეთი გამონაკლისი. მაგრამ ქართულში უაქტივო პასივების მაგალითების რაოდენობა ისე დიდია, რომ ეს არ შეიძლება იყოს გამონაკლისი, არამედ იგი რეგულარული ნაწილია ენისა. აქ ვგულისხმობთ ისეთ ზმნებს, როგორცაა: რჩება, შვრება, ეფერება, იღრუბლება და ა. შ.⁶ რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, ქართულ ენაში არ არსებობს ნამდვილი, ე. ი. აღწერითი პასივი, რომელიც არ შეესაბამებოდეს აქტივ ზმნას. ეს არის მესამე მიზეზი იმისა, რომ ჩვენი განსაზღვრის მიხედვით შეგვიძლია ვაწარმოთ აღწერითი ვნებითი, მაგრამ არ შეგვიძლია ვაწარმოთ კონფიქსური ვნებითი აქტივისაგან.

2.4. კონფიქსიანი ვნებითის მნიშვნელობას ერთნაირად ვერ ვაკავშირებთ შესაბამისი აქტივის მნიშვნელობასთან. კ. ჩხენკელის გრამატიკა პასიური მნიშვნელობის გარდა გვაძლევს კონფიქსიანი ვნებითის შემდეგ მნიშვნელობებს:

- A. რეფლექსური: ემაღავ, ვიმაღები.
- B. შესაძლებლობა: ის სვამს წყალს.
ეს წყალი ისმება.
- C. საშუალო ანუ გარდაუვალი: ვაშრობ, ვშრები.
- D. ხოლმეობითი: ვწევ, ვეწევი, ვხედავ, ვიხედები.
- E. ისეთი მოქმედება, რომელშიც შედის პირდაპირი დამატება: წერს (წერილს). იწერება (წერილი).

მნიშვნელობათა ასეთი რაოდენობა არ არსებობს აღწერითი ვნებითისათვის. როგორც ზემოთ მოყვანილი, ასევე სხვა ზმნებისათვის აღწერითი ვნებითი შეესაბამება აქტივს როგორც სინტაქსურად, ისე სემანტიკურად.

2.5. არის ისეთი აქტიური გარდამავალი ზმნები, რომლებსაც არ გააჩნიათ

კონფიქსიანი ვნებითი, მაგრამ აქვთ აღწერითი ვნებითი. ასეთებია, მაგალითად, შემნები წაყვანა და ჩაბარება:

4. (a) * ბავშვი წაყვანა სახლში.
- (b) ბავშვი წაყვანილი იყო სახლში.
5. (a) * გამოცდა ჩაიბარა.
- (b) გამოცდა ჩაბარებულია.

ვინაიდან ამ შემნებს აქვთ აღწერითი ვნებითი, ამით ვგებულობთ, რომ სემანტიკა ხელს არ უშლის პასივიზაციას. კონფიქსიანი ვნებითი რომ პასივი იყოს, ამ ფაქტს ახსნა დასპირდებოდა.

2.6. თუმცა 'დონიანი ვნებითის' შემნების ქვემდებარე შეესაბამება ა—ებ აქტიური გარდამავალი ზმნის პირდაპირ ობიექტს, მარტოოდენ ეს არ ცხადყოფს, რომ ა—ებ ზმნა დონიანი ვნებითის ბაზისურ სტრუქტურაშია. პირიქით, დ. პოლისკი ამტკიცებს, რომ დონიანი ზმნები საჭიროებენ წინადადებისაგან შედგენილ ქვემდებარესა და ლოგიკური შემსამენლის გახდომა-ს შემცველ კომპლექსურ ბაზისურ სტრუქტურას. მაგალითად, არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ **ლამაზდება** ნაწარმოებია **ალამაზების**-აგან. პირიქით, ბაზისურ სტრუქტურაში ორივე შეიცავს ელემენტს **ლამაზი**.

2.7. კიდევ ერთი მთლიანობა აკლია პასივის კონსტრუქციას: ყველა ვნებითს არ შეიძლება ჰქონდეს **მიერ** თანდებულებიანი ფრაზა. მე არ ვამბობ, რომ **მიერ** პასივის აუცილებელი თვისებურებია. მაგრამ, თუკი ეს ფორმები სინქრონულად უნდა იყოს დაკავშირებული შესატყვის აქტივებთან, უნდა შეიძლებოდეს წინასწარმეტყველება, გამოიყენება თუ არა **მიერ** ფრაზა. ფაქტიურად, **მიერ** ფრაზები ხელოვნურია ყველა ვნებითთან, მაგრამ მაინც დიდი განსხვავებაა კონფიქსიან და აღწერით ტიპებს შორის:

6. (a) * ბავშვი დამალა დედის მიერ.
- (b) ბავშვი დამალულია დედის მიერ.
7. (a) * სარეცხი შეგროვდა ოჯახის მიერ.
- (b) სარეცხი შეგროვებულია ოჯახის მიერ.

მიერ ფრაზა არაბუნებრივია პასივთანაც, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში მისი წინასწარმეტყველება მაინც შეიძლება.

2.8. ზოგი ვნებითი, ერთი შეხედვით, სამპირიანია (ეუბნება, ეკითხება, უყვება, ეხვეწება)⁸ და ასევე: შეუძლებელია არსებობდეს ოთხპირიანი ზმნა, ამიტომ აღარ არის საფუძველი პასივის წარმოებისათვის. გარდა ამისა, არ არსებობს საფუძველი სინტაქსური ან სემანტიკური ვარაუდისათვის, რომ ამ ზმნების მესამე პირი მეორეულად ნაწარმოებია სხვა წესით.

2.9. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ პასივი ბრძანებითში ვერ იქნება:

8. * Be elected!
- * Wurde gewählt!

მაგრამ ზოგი ქართული კონფიქსიანი ვნებითისაგან იწარმოება ბრძანებითი:

9. დამალე!
- გაიზარდე!

მაგრამ ამავე ზმნების აღწერითი ვნებითი ბრძანებითში ვერ დაისმის:

10. * დამალული იყავი!
- * გაზრდილი იყავი!

2.10. ზემოთ მოცემული ცხრა პუნქტი წარმოადგენს სათანადო საბუთებს ორი ფაქტისთვის: 1. ე. წ. კონფიქსიანი ვნებითი და აღწერითი ვნებითი განსხვავდება ერთმანეთისაგან; 2. კონფიქსიან ვნებითს ვერ დავაკავშირებთ აქ-

16. „Dafür spieiten ihrer drei, zwei Musickstücke im Hof und wenn irgendwer eine runde Bier spendierte, auch drei“³⁴.

16. „სამაგიეროდ ტრიო ორ მუსიკალურ ნაწარმოებს შესარულებდა ხოლმე ეზოში, მაგრამ თუ ვინმე თითო ტოლჩა ლუდით გაუმასპინძლდებოდა, მესამესაც დაუკრავდნენ“³⁵.

17. „Kein Hahn gekräht, und er ist gleich auf einmal die Bunde losgeworden, die ihn zu allen möglichen Experimenten, zu untragbaren Kunststücken verführen wollte“³⁶.

17. „მამალმა დაყვილება ვერ მოასწრო, რომ მან ხელის ერთი დაკვრით თავიდან მოიცილა მთელი ხროვა, ვინც სახიფათო ექსპერიმენტებისა და ოინებისაკენ უბიძგებდა“³⁷.

18. „Christian war auf das Kunststück stolz“³⁸.

18. „ქრისტიანი ამაყობდა ამ ოინით“³⁹.

19. „Das armselige Ackerstück, das ihm daheim sein Brunder Christian nicht hatte gönnen wollen, war ja nur ein Batzen Sand mit dem weizen des eroberten Landes verglichen“⁴⁰.

19. „მიწის ის უბადრუცი ნაგლეჯი, რომელსაც ნადღერს ქრისტიანი სახლში არ უთმობდა, დაპურობილი ქვეყნის ყანებთან შედარებით უბრალო ქვიშის გროვას წარმოადგენდა“⁴¹.

20. „Es gebe doch ein Hütte auf dem Seegrundstück, die sei mal als Botshütte geplant worden“⁴².

20. „ტბის ნაპირას ნაგების შესანახი პატარა ადგილია“⁴³.

21. „Das peinlichste ist: er hatte ein Paar Schriftstücken mitgehen lassen, die ich auf meinem Schreibtisch geordnet hat“⁴⁴.

21. „მაგრამ ყველაზე საშინელი ისაა, რომ მან რამდენიმე დოკუმენტი, რომლებიც მაგიდაზე მელაგა, თან წაიღო“⁴⁵.

22. „Er machthe sich am darauffolgenden nachmittag frei, um sein Erststück vom Venusberg holen zu könnten“⁴⁶.

³⁴ W. Bredel, Verwandte und Bekannte, გვ. 72.

³⁵ ე. ზერდელი, ნათესაები და ნაცნობები, გვ. 223.

³⁶ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 337.

³⁷ ა. ზეგერსი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 330.

³⁸ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 461.

³⁹ ა. ზეგერსი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 428.

⁴⁰ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 388.

⁴¹ ა. ზეგერსი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 358.

⁴² A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 145.

⁴³ ა. ზეგერსი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 123.

⁴⁴ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 301.

⁴⁵ ა. ზეგერსი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 265.

⁴⁶ A. Seghers, Die Toten bleiben jung, გვ. 160.

22. „მეორე დღეს ნაშუადღევს თავი გაინთავისუფლა, რომ ვეხუხებოდა“⁴⁷. თავისი მემკვიდრეობა გადმოეტანა“⁴⁷.

ყოველივე ზემოთქმული იმაზე მიგვიჩივებს, რომ იმ ენობრივ საშუალებათა შორის, რომლის საფუძველზე ენის შემსწავლელს შეუძლია თავისი სიტყვათმარაგი გაამდიდროს, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რთული სიტყვაა. როდესაც ლაპარაკია უცხოური ენის სწავლებაში მიხვედრილობის გამომუშავებაზე, ეს მეტად საკიროა რთული სიტყვების სწავლების სფეროში. თუ ენის შემსწავლელს ავუხსნით, გავაგებინებთ, ვავარჯიშებთ და ამის შედეგად დაეუფლება აღნიშნულ მოვლენას, ე. ი. რთული სიტყვის სემანტიზაციის პრინციპებს, მიხვედრილობის საფუძველზე იგი შეძლებს ისეთი კომპოზიტის მნიშვნელობის გაგებასაც, რომელიც არ შეხვედრია, მაგრამ რომლის კომპონენტების მნიშვნელობა იცის. ეს კი მეტად წინ წასწევს მის ცოდნას უცხოურ ენაში. მაგრამ თუ ისეთ რთულ სიტყვასთან გვექნება საქმე, სადაც კომპოზიტის მნიშვნელობა არ უდრის კომპონენტების ჯამს, ეს წესი ამ შემთხვევაში არ გამოგადგება. ისეთ შემთხვევაში, როგორც ზევითაც იყო ნათქვამი, ის შერწყმული კომპოზიტები, რომლებიც მეტად ხშირად გამოიყენება, უნდა დავასწავლოთ როგორც ერთი, განუყოფელი ლექსიკური ერთეული. ამგვარი მეთოდით თავიდან იქნება აცილებული კუროზული შეცდომები შერწყმული კომპოზიტის სემანტიზაციაში. სპეციალურ დასწავლას მოითხოვს შემდეგი ტიპის კომპოზიტების მნიშვნელობები: *Kunststück*, *n. Musikstück*, *n. Schriftstück*, *n. Frühstück*, *n.* და სხვ.

რათა უფრო ნათელი გახდეს ჩვენი მსჯელობა ცხრილის სახით ვიძლევიტ კომპონენტებისა და კომპოზიტების მნიშვნელობებს ქართულსა და გერმანულ ენებში.

როგორც ცხრილიდან ჩანს, საკმაოდ ხშირად განსხვავდება ერთმანეთისაგან სასწავლო და მხატვრული თარგმანი. სწავლების პროცესში ამ უკანასკნელს უნდა მიექცეს ყურადღება, მაგრამ ვარჯიშის პროცესში უნდა ვეცადოთ სასწავლო თარგმანი თანდათან მივუახლოოთ მხატვრულ თარგმანს, ამ სიტყვის სწორი გაგებით. ამ მიზლოებით ქართული ენა აზრის ერთი კნიდან მეორეზე გადატანის შემდეგ შეინარჩუნებს თავის იერსა და თავისებურებას.

ამავე ცხრილში თვალსაჩინოდა წარმოდგენილი კომპონენტების და კომპოზიტის მნიშვნელობათა შედარება-შეპირისპირება და ჩანს, თუ სად უდრის და სად სცილდებიან ისინი ერთმანეთს.

ჩვენ მიერ განხილული მაგალითებიდან ჩანს (იხ. ცხრილი), თუ როგორ იცვლიან კომპონენტები მნიშვნელობას ან მნიშვნელობათა ნიუანსებს კომპოზიტის შემადგენლობაში. მაგრამ ერთი კი ფაქტია, რომ კომპონენტების მნიშვნელობათა ცოდნა მეტად უწყობს ხელს კომპოზიტის მნიშვნელობის გამოცნობასა და დადგენას, რაც არ უნდა დასცილდეს ჯამის მნიშვნელობა შემადგენელი ნაწილების მნიშვნელობებს.

⁴⁷ ა. ზეგერსი, მიცვალებულები ახალგაზრდები რჩებიან, გვ. 207.

ც ბ რ ი ლ ი

კომპოზიტებისა და მათი კომპონენტების შესახებ მონაცემები: გერმანული და ქართული ენებში

№	გერმანული კომპოზიტი	ქართული შესატყვისი მხატვრ. ლიტერატურის მიხედვით	ქართული სასწავლო თარგმანი	პირველი კომპოზიტი	კოპულა	I კომპოზიტის მნიშვნელობა	მორე კომპოზიტი	II კომპოზიტის მნიშვნელობა (საღმკესოცო)
1	Geldstück, n	ფული	მონეტა	Geld, n		ფული	Stück, n	ნაჭერი, ცალი, გრებ-პლანი, თავი (რაოდენის აღნიშვნა). სული (პირუტყვის რაოდენობის აღნიშვნა) ქვეყნი.
2	Frühstück, n	საუბამ	საუბამ	früh		ადრე		
3	Kunststück, n	სასწავლო	ფოკუსი, ტროუკი	Kunst, f		ხელოვნება		
4	Waldstück, n	ტყის ნაკვეთი	ტყის ნაკვეთი	Wald, m		ტყე		
5	Grundstück, n	სახლი	მიწის ნაკვეთი	Grund, m		ფსევტი, გრუნტი, საფუძველი, მიწები		
6	Erbstück, n	მემკვიდრეობა	მემკვიდრეობით მიღებული საგანი	Erbe, f		მემკვიდრეობა		
6	Rundstück, n	ფუნთუშა	ფუნთუშა	rund		მრგვალი		
7	Fünzigfüßigstück, n	ხუთმოკიანი მონეტა	ხუთმოკიანი მონეტა	Pfening, f	=er	50 ფენიგ.		
8	Kleiderstück, n	ტანსაცმელი	ტანსაცმლის ნაჭერი	Kleid, n		ტანსაცმელი		
9	Goldstück, n	ოქროს ფული	ოქროს ფული	Gold, n		ოქრო		
10	Schriftstück, n	ქაღალდი	ქაღალდი	Schrift, f		შრიფტი, დოქტორალობა, ხელნაწი, თხზ.		
11	Nickelstück, f	პროში	კოალური ქაღალდი	Nickel, f		ქრომი		
12	Marktstück, n	ბაზა (ფულ. ერთ.)	ბაზა (ფუნტა)	Markt, f		ბაზა, მონ.		
13	Musikstück, n	მუსიკ. ნაჭარი	მუსიკ. პეისა	Musik, f		მუსიკა		
14	Ackerstück, n	მიწის ნაკვეთი	მიწის ნაწილი	Acker, m		მიწიერი, სანახი		
15	Seegrundstück, n	ტბის ნაწილი	მიწის ნაჭერი	Seegrund, m		მიწა ტბის ნაპირს		
16	Bruchstück, n	ნაწევები	ნამატრეფე	Bruch, m		მოტეხილობა, ნაბრა- ლო		

Ц. Н. БИЧИНАШВИЛИ

 НЕМЕЦКИЕ СЛОЖНЫЕ СЛОВА И ИХ СООТВЕТСТВИЯ
 В ГРУЗИНСКОМ

Резюме

Были проведены наблюдения над выяснением особенностей немецких сложных слов в сопоставлении с грузинскими с целью использования их в учебных и художественных переводах.

В немецком языке широко распространены сложные слова с композитом *stück*, п. Конкретной целью являлось показать, как переводятся слова такого типа на грузинский язык, напр., *Erbstück*, п—მემკვიდრეობა—наследство, *Grundstück*, п—მიწა—земля, *Markstück*, п—მარკა—марка (монета).

Произведена также дифференциация учебного и художественного переводов предложений, содержащих данные сложные слова. Указаны пути приближения учебного перевода к художественному. Установлено, что немецкие сложные слова с композитом *stück* обычно выражают только часть предмета, который приводится в том слове; в то время как их грузинские эквиваленты указывают на целый предмет.

შრომის წითელი დროშის ორდენისანი თბილისის
 სახელმწიფო სამედიცინო ინსტიტუტის უცხოური ენე-
 ბის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

მადონა მეგრელიშვილი

ФУНКЦИИ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ИНДИКАТИВА В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

(на материале английского и грузинского языков)

В советском и зарубежном языкознании за последние 10—15 лет было опубликовано значительное количество работ, посвященных глаголу, и, в частности, глаголу в английском языке, особенностям его семантики и его функционированию в высказывании. Это не означает, что глагольная система английского языка не изучена достаточно полно в традиционной лингвистике. Обращение лингвистов к данной проблеме не случайно. В последние годы в связи с бурным развитием самой науки и различных методов лингвистического анализа в новом свете предстают многие проблемы, считавшиеся ранее решенными.

Одним из центральных звеньев грамматической системы глагола является категория времени. Проблематика, связанная с учением об этой категории, давно привлекала внимание лингвистов (см.: О. Есперсен, Г. Керм, Е. Крейзинга, Г. Пальмер, Ф. Пальмер, Г. Поутсма, Г. Свит, М. Джуз, У. Дайвер, А. И. Смирницкий, Г. Н. Воронцова, И. П. Иванова, Л. С. Бархударов, В. Н. Ярцева, М. В. Янкошвили, З. Я. Тураева и другие). Однако, несмотря на такое обилие разноплановых и разнохарактерных работ, посвященных категории времени, следует заметить, что ни в отечественном, ни в зарубежном языкознании еще не нашла своего отражения проблема, составляющая сущность нашего исследования, — последовательное сопоставление выражения временных отношений в английском и грузинском языках, особенно функционирования их в речи.

В данной статье будет дан типологический анализ выражения временных отношений настоящего времени изъявительного наклонения в английском и грузинском языках.

Одной из основных задач современной лингвистики является установление структурного изоморфизма языков, т. е. исследование общих принципов, лежащих в основе языковых структур. «Типологические штудии призваны выявить этот изоморфизм, найти инвариантные характеристики языков и установить лингвистические универсалии на различных уровнях языковой структуры» (5, 211). Исходя из этого, мы на основе сопоставления попытались установить, что является общим для временных систем двух разносистемных языков (одного синтетического, другого аналитического) в плане содержания, т. е. каковы универсалии (изоморфизмы) и какова специфика каждого из языков (алломорфизмы).

Все отечественные и зарубежные лингвисты, исследующие вопрос о глагольных временах, считают, что настоящее время (презент) по своей структуре и функциям занимает центральное место в пределах изъявительного наклонения.

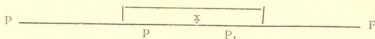
Прежде чем перейти к рассмотрению грамматических значений форм настоящего времени и разнообразия их функционирования, необходимо остановиться на понятиях «объективное время» и «грамматическое время».

Общезвестно, что все процессы во Вселенной протекают в четырехмерном пространстве, где время является четвертым измерением,

состоящий из определенного промежутка времени, предшествующего x . Знак x обозначает момент речи и промежутка времени, который следует за x . Только этим можно объяснить видовое значение длительности и незавершенности действия, которым обладает настоящее время. Таким образом, получается линия времени PF (P —прошедшее время, F —будущее время), где x —обозначает момент речи, отмеченный точкой, pp_1 —протяженность настоящего, которая состоит из двух частей: px и xp_1 (px —заключает в себе некоторый отрезок прошлого, xp_1 —некоторый отрезок будущего):

Как видим, настоящее время теперь рассматривается исследователями гораздо шире: оно может включать в себя или момент речи как точку на временной оси, или же определенные отрезки времени. Настоящее может выступать как известный факт, идущий из ближайшего прошлого, целиком охватывать момент речи и направляться в ближайшее будущее, а может только начаться в момент речи и устремиться в будущее. В большинстве случаев момент речи входит в настоящее время, составляя какой-то его отрезок и только частично совпадая с ним.

Момент речи является самым объективным и основным критерием для определения инвариантного¹ значения настоящего времени.

Инвариантное значение настоящего времени (Present) в английском языке перекрещивается с инвариантным значением категории вида и временной отнесенности, и при перекрещивании этих значений создается одна из видо-временных форм — в а р и а н т², совместно реализующий инвариантные значения времени, вида и временной отнесенности. Такими вариантами видо-временными формами настоящего времени в английском языке являются: Present Indefinite, Present Continuous, Present Perfect, Present Perfect Continuous.

До последнего времени инвариантное значение видо-временной формы настоящего в грузинском языке как таковом не зафиксировано ни в теоретических исследованиях, ни в практических грамматиках грузинского языка. В грузинском языке, как и в английском, видо-временная форма настоящего обозначает действия, одновременные с моментом речи, и действия длительные, т. е. переходящие уже во всевременные. Можно считать, что инвариантное значение, выделенное для настоящего времени английского глагола, свойственно и грузинскому глаголу. Вариантное значение настоящего времени в грузинском языке передается формой настоящего несовершенного (აწდაყმ).

Как видим, в английском языке имеется четыре формы временного плана Present. В этих четырех формах категориальная форма настоящего

¹ Инвариант понимается нами как идеальный абстрактный объект, как некое общее свойство единиц определенного класса.

² Вариант — это физическая реализация инварианта.

времени тесно переплетена с другими категориальными формами. Следовательно, форма настоящего времени (в рамках изъявительного наклонения) указывает не только на время действия, но и на характер его протекания, на соотносительность его с каким-либо последующим моментом времени или другим действием.

Время в глагольной форме никогда не выступает в чистом виде, оно всегда тесно переплетается с видом и временной отнесенностью. Но эта связь не означает, что они представляют единую грамматическую категорию. Время, вид и временная отнесенность, с одной стороны, самостоятельные, с другой — тесно связанные между собой категории, имеющие разные значения и разные средства выражения. В языке все они функционируют как единый грамматический механизм. Ведущей среди них является категория времени, так как распределение временных форм в ткани языка реализуется только во временной рамке (11, 11).

Детальный анализ вида и временной отнесенности в английском языке в нашу задачу не входит. В данной статье они затрагиваются лишь потому, что такое сопоставление дает возможность более четко выявить качественную характеристику временной формы настоящего, поскольку в каждой видо-временной форме совмещены значения именно этих категорий.

У грамматических форм (у временных с их морфологической выраженностью) различаются основные (инвариантные) и частные (вариантные) значения³.

Основное значение устанавливается на базе системы оппозиций по дифференциальным семантическим признакам внутри данной грамматической категории. Оно выявляется в «нейтральном контексте», в котором грамматическая форма не испытывает влияния речевых условий и выступает в своем собственном значении, без всяких наслоений (10).

Наблюдения показывают, что у некоторых глагольных форм (например, у формы настоящего времени) основные значения могут быть разного вида. Виды основных значений уточняются с помощью контекста, причем такого, который практически не должен влиять на системное значение временной формы.

Основному значению формы противопоставляются ее частные (вариантные) значения. Они представляют собой контекстуально обусловленные варианты основного значения формы, «являющиеся результатом взаимодействия грамматической формы и контекста» (3, 8).

Анализ форм настоящего времени выявил, что кроме основных и частных значений форма настоящего времени имеет также переносные значения.

Контрастное расхождение между инвариантным значением настоящего времени и темпоральностью контекста является обязательным условием переносного употребления (транспозиции) формы. В данной статье транспозиция рассматривается как способность отдельной временной формы в определенных условиях выражать «несвоевременные» при ее прямом употреблении значения.

Поскольку потенциальная многозначность формы обусловлена функционированием этой формы в речи, то анализ временных

³ В работе мы использовали принцип двучленного противопоставления основного (инвариантного) и частного (вариантного) значений (см.: Е. Курилович, Е. Крижжкога, Е. И. Шендельс, М. Докулина).

значений не может быть дан в изолированной форме, а требует привлечения всего текста. Таким образом, функциональный анализ грамматической формы времени бессмыслен без изучения контекста. Под контекстом имеется в виду «совокупность формально фиксированных условий, при которых однозначно выявляется содержание какой-либо языковой единицы» (6, 47).

При определении контекста различаются три его типа: микроконтекст (в рамках одного предложения), макроконтекст (в рамках группы предложений), ситуационный контекст (извлекаемый из всего содержания текста или высказывания — ситуация речи) (6).

Основным элементом контекста, расширяющим или ограничивающим значение формы настоящего, является лексическое значение слова, составной частью которого является грамматическая форма, а также лексические значения других слов, сочетающихся с данной формой. В некоторых случаях иногда действуют оба фактора. Таким образом, лексическая обусловленность частных значений грамматических форм может быть трех видов: 1. внутренняя лексическая обусловленность (влияние лексического материала, заполняющего грамматическую форму); 2. внешняя лексическая обусловленность (влияние на грамматическую форму лексического окружения); 3. синкретическая лексическая обусловленность (влияние лексического наполнения грамматической формы и ее лексического окружения)⁴.

Рассмотрим варианты значения конкретных видо-временных форм английского глагола с их функциональными эквивалентами грузинского глагола (см. табл. № 1, 2, 3, 4).

Описание семантической модели английского настоящего времени⁵ мы начинаем с формы Present Indefinite, учитывая ее количественную частотность среди всех форм настоящего.

Таблица 1

Семантический потенциал формы Present Indefinite и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Квалитативное, основное, неактуальное	Soames has such good taste (JG) I'm quite illiterate but I read a lot (JS)	სომს კი კარგი გემოვნება აქვს. დიდად განათლებული არ გახლავართ. მაგრამ ბევრს ვკითხულობ.	
Узуальное, основное, неактуальное	She doesn't enjoy herself much when she goes out (ibid.). Usually I drink some orange juice (ibid.).	მინცდამინც ვერ ერთობა, როცა სტუმრად დადის. ჩვეულებრივ, მარტო ღვინო-თხილის წევს ვხვამ ხოლმე.	Настоящее несовершенное აწმკოს მწკრივი
Собщенное, основное, неактуальное	The earth moves round its axis He travels the fastest who travels alone (JL)	დედამიწა თავის ღერძის ირგვლივ ბრუნავს, სწრაფად ის დგამს ნაბიჯს, ვინც მარტო დადის.	
Конкретное, частное, актуальное	... I smoke now (ibid)	მე ხომ ახლა ვეწევი.	

⁴ Ср. с точкой зрения Е. И. Шендельс (11).

⁵ Придерживаясь классификации значений настоящего времени, разработанной А. В. Бондарко (3) для русского глагола, Е. И. Шендельс (9) для немецкого, мы пытались применить ее к семантике английского и грузинского презенса, внося при этом свои коррективы и дополнения.

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Расширенное, частное, актуальное	Are you in love with him still? (SM) What d' you do with yourself all day? (JG)	იხვე გიყვარს? რას აკეთებთ მთელი დღე შინ?	Настоящее несовершенное აწმყოს მწკრივი
Постоянно-непрерывное, частное, актуальное	In case you dont live in New York, the Wiker Bar is in this sort of swanky hotel, the Seton Hotel. (JS)	ნიუ-იორკში თუ არ გიყვარიათ, არ გეცოდინებთ, რომ უდგერ ბარი სასტუმრო „სეტონ ოტელშია“ მოთავსებული.	
Перфективное частное, актуальное	He says old Mrs Herbert's a marvellous cook. (AC)	მან თქვა, ბებერი მისის ჰერბერტი კარგი მზარეულიაო.	Прошедшее совершенное წვეტილი
„Историческое“, переносное	It was all about this English guy; Alic something, that was in the war and loses his memory in the hospital and all. He comes out of the hospital carrying a cane and limping all over the place, all over London, not knowing who the hell he is He is really a duke, but he doesn't know it (JS)	ერთი ინგლისელი, ალიცი ჰქვია, გვარი არ მახსოვს, რომში წავა და ჰოსპიტალში მეხსიერებას დაკარგავს. გამოდის ჰოსპიტლიდან, ხელში ჯოხი უჭირავს, საცოდავად მოჩაჩუნებს, მთელს ლონდონს შემოივლის, მაგრამ თავის ვინაობა არ იცის! სინამდვილეში ჰერცოგია, მაგრამ არ ახსოვს და რა ქნას.	Настоящее несовершенное აწმყოს მწკრივი
Футуральное, переносное	... and tomorrow I start to work (JL) „I'll go with you if I lose “ (idid)	ხვალ კი ვიწყებ მუშაობას. წამოვალ, თუ წავაგებ.	Будущее совершенное მეოფადის მწკრივი

Т а б л и ц а 2

Семантический потенциал формы Present Continuous и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Конкретное, основное, актуальное	She's waiting in the Annex (JS) He is painting the wall of the house now (SM)	ახლა შემოსასვლელში მელოდება. ახლა კედლებზე ხატავს.	
Расширенное, основное, актуальное	You are still bleeding ... (JS) What are you doing all this time (SM)	სისხლი იხვე გდის ... რას აკეთებთ აქ ამდენ ხანს?	Настоящее несовершенное აწმყოს მწკრივი
Узualmente, частное, неактуальное	He is sending four letters every month (AC)	თვეში ოთხჯერ მაინც მიგზავნის წერილს.	
Квалитативное частное, неактуальное	He's always following me (JS)	სულ კელში დამდევს.	

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
„Историческое“, переносное	... the hall is emptying , the dancing is beginning (JS)	ღარბაზი იცლება, იწყება ცეცვა ...	
Футуральное, переносное	I'm starting tomorrow (SM)	ხვალ მივემზავარები.	Настоящее несовершенное აწმყოს მწკრივი
	... next time I'm going to take a hand myself (JL) Are you coming to it? (JS)	შემდეგში მე თვით მივიღებ მონაწილეობას. მომხვალ?	Будущее совершенное მოლოდინის მწკრივი

Таблица 3

Семантический потенциал формы Present Perfect и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Завершенное действие в момент речи, основное	I have come to see Strickland (SM)	მე სტრიკლენდის გასასინჯად მოვედი.	Прош. совершен. წყვეტილი
	My God, he's grown another twenty inches (JS)	ღმერთო ჩემო, ხუთი გოჯით კიდევ გამაძლებულა.	I результивное I თურმეობით
Завершенное действие до момента речи, частное	I've always thought it would be jolly ... (SM) Hitherto you have lived solely your own (JL)	ვფიქრობდი, უფრო ხალისიანად ვაქნებოდი... ღღემღღ თქვენ მხოლოდ საკუთარი თავისთვის ცხოვრობდით,	Прошедшее несовершенное უწყვეტელი
	But she hasn't seen it, I suppose? (JG)	თუმცა, მგონი, ჯერ არც მას უნახავს, არა?	I результивное I თურმეობით
Расширенное, частное	I've lived in New York all my life ... (JS) I have known him for two years (JL)	რაც დავიბადე, სულ ნიუ-იორკში ვცხოვრობ. ორ წელზე მეტია ვიცნობ მას.	Настоящее несовершенное აწმყო
„Историческое“, переносное	It has achieved its reason for existence ... (ibid.)	ამან შეასრულა თავისი დაბნეულობა ცხოვრებაში ...	Прошедшее совершенное წყვეტილი
Футуральное, переносное	You wait, till I've finished (AC)	დაიცა, კიდრე ამას მოვათავებ.	Будущее совершенное მოლოდინი

Семантический потенциал формы Present Perfect Continuous и ее грузинские соответствия

Значения формы	Английский язык	Грузинский язык	Грузинские соответствия
Протекающее действие до момента речи, основное	Ann has been asking for you. You haven't been near us for an age! (JG) I 'e just been waiting on a suitable appointment — such as this (AC) ... and I haven't been writing , at least not for publication (JL)	ენი ჯეოხულობდა, რამდენი ხანია ჩვენსა არა ყოფილხარ! შესაფერ სამსახურს ველოდი, სწორედ ასეთს. და არ ვწერდი, ეოველ შემთხვევაში პრესისათვის მაინც.	Прошедшее несовершенное სწავებდელი
Расширенное, частное	Have you been waiting long? (JS) He's just been keeping company with me (JL)	დიდი ხანია მელოდები? —მე ახლა მასთან ვსტობ.	Настоящее несовершенное აწმყო
„Историческое“, переносное	He has been talking to Ruth about it during the afternoon (JL) He apparently has been waiting for Ruth (JL)	დღეს ის რუთის ელაპარაკებოდა ამის შესახებ ის, აღმათ, რუთის ელოდებოდა.	Прошедшее несовершенное სწავებდელი

Анализ семантических значений формы настоящего времени английского и грузинского глаголов и исследование фактического материала привели нас к следующим выводам:

настоящее время в системе как английского, так и грузинского глагола по своему значению не однородно; применение функционального подхода, связанного с компонентно-смысловым методом при анализе грамматического значения формы настоящего времени, способствует выявлению многозначности данной формы в обоих языках;

инвариантными значениями форм настоящего в обоих исследуемых языках является обозначение действия, происходящего в определенный отрезок времени, включающего и момент речи. Понятие «настоящее время» по объему шире понятия «момент речи», но обязательно включает в себя последнее;

в английском языке имеется четыре формы временного плана Present. С этими четырьмя грамматическими формами (Present Indefinite, Present, Continuous, Present Perfect, Pr. Perfect Cont) категориальная форма настоящего тесно переплетена и указывает не только на время действия, но и на характер протекания этого действия (аспект), а также соотношенность действия с каким-либо последующим моментом времени или другим действием (временная отнесенность);

форма настоящего времени грузинского глагола представлена одной категориальной формой настоящего несовершенного (აწმყოს მწკრივი), не имеющей видového коррелята. Сказанное не означает, что семантическая структура настоящего времени грузинского глагола бедна, наоборот, она чрезвычайно разнообразна и связана с контекстом, окружением формы;

анализ семантики настоящего времени показывает, что в обоих языках оно обладает высоким семантическим потенциалом: выражает действия, временная длительность которых может быть сведена к нулю и расширена до бесконечности. Форма настоящего времени в английском языке, так же как и в грузинском, может передавать весь комплекс темпоральных отношений;

определив семантическое значение настоящего времени в исследуемых языках и наложив одну модель на другую, мы отмечаем точки совпадения и несовпадения, т. е. определяем их общие и специфические черты. Общие черты свидетельствуют об изоморфизме моделей, специфические — об их алломорфизме, который проявляется в наличии перфектного настоящего в английском языке, выражающего действие, завершённое в момент речи, к моменту речи, а также действие, протекающее до момента речи;

сопоставительный анализ семантики настоящего времени в английском и грузинском языках позволяет сделать вывод об общности функций настоящего в этих двух разносистемных языках. Эта общность функций отражает близость семантического потенциала настоящего в обоих языках и свидетельствует об универсальных свойствах настоящего времени:

общие и специфические черты в плане содержания видо-временных форм глаголов в исследуемых языках дают возможность предположить интерферирующее и положительное влияние родного языка при изучении иностранного.

Ссылки на литературу

1. Ленин В. И., Материализм и эмпириокритицизм, М., 1969.
2. Бархударов Л. С., Очерки по морфологии современного английского языка, М., 1975.
3. Бондарко А. В., Вид и время русского глагола, М., 1971.
4. Бондарко А. В., Грамматическая категория и контекст, Л., 1971.
5. Гамкрелидзе Т. В., Картвельский и индоевропейский: типология реконструированных языковых систем, в кн.: Проблемы языкознания, М., 1967.
6. Колшанский Г. В., О природе контекста, М., ВЯ, 1959, № 4.
7. Курс марксистско-ленинской философии, под ред. Хоменко Е. А., Ясюкова М. И., М., 1968.
8. Шанидзе А. Г., Основы грузинской грамматики, том I, Тбилиси, 1953 (на грузинском языке).
9. Шендельс Е. И., Многозначность и синонимия в грамматике, М., 1970.
10. Шендельс Е. И., Взаимодействие между лексическими и грамматическими значениями, ИЯШ, 1962, № 4.
11. Янкошвили М. В., Изоморфизм временных кругов в системе глагола, ФН, 1966, № 2.
12. Jespersen O., A Modern English Grammar on Historical Principles, pt. IV, Syntax, vol. 3. Time and Tense, Heidelberg, 1931.
13. Kruisinga E., A Handbook of Present Day English, pt. II. Accidence and syntax, Groningen, 1926.

Использованная художественная литература и сокращения

1. AC—Gronin A., The Citadel, M., 1966.
  2. JG—Galsworthy J., The Man of Property, M., 1964.
  3. JL—London J., Martin Eden, M., 1960.
  4. SM—Maugham S., The Moon and Sixpence, M., 1972.
  5. JS—Salinger I., The Catcher in the Rye, M., 1978.
  6. გოლსუორთი ჯ., შესაკუთრე, თარგმნა ე. მალრაძემ, თბილისი, 1965.
  7. კრონინი ა., ციტადელი, თარგმნა ი. გახოკიაძემ, თბილისი, 1973.
  8. ლონდონი ჯ., მარტინ იდენი, თარგმნა ს. თავაძემ, სოსტუმი, 1960.
  9. მთვლეი ს. მთვარე, ექვსპენიანი, თარგმნა ი. ჭეიშვილმა, თბილისი, 1972.
  10. სელინგერი ი., თამაში ჭეივის ყანაში, თარგმნა ე. ჭეიშვილმა, თბილისი, 1969.
- Кафедра иностранных языков Кутаисского государственного педагогического института им. А. Цулукидзе

Представил академик АН Грузинской ССР Ш. В. Дзидзигури

თეიმურაზ ზანდუღიაძე

უარყოფის არატიკური წარმოება აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში

აფხაზურსა და აბაზურ ენებში უარყოფა მ ფორმანტის ზმნის ფუძეში აფიქსაციით გამოიხატება¹. მ აფიქს-ნაწილაკი ზოგ ზმნურ ფორმაში პრეფიქსია, ზოგში — სუფიქსი. პრეფიქსად გვევლინება იგი დინამიკურ ზმნათა ფინიტური წარმოების აორისტში, ნამყო განუსაზღვრელში (ნაწილობრივ), ნამყო უკვეობითსა და ნამყო უკვეობით წინარე წარსულში, ინფინიტური წარმოების ყველა დროის ფორმაში, აგრეთვე ბრძანებით, კითხვით, პირობით, მიზან-პირობით, კავშირებით და ნატვრით კილოებში, იმავე დინამიკურ ზმნათა მოჩვენებითის, კონიუნქტივისა და თურმეობითის ფორმებში² (ამ ფორმებს პირობით დრო-კილოთა I ჯგუფს ვუწოდებთ).

უარყოფის -მ სუფიქსადაა სტატიკურ ზმნათა ყველა ფორმაში³, აგრეთვე ნასახელარ დინამიკურ ზმნათა აორისტში, ნ. განუს., ნ. უკვეობითსა და ნ. უკვეობით წინარე წარსულში, აგრეთვე ყველა იმ შემთხვევაში, როცა ნამდვილ (პირველად) დინამიკურ ზმნებში უარყოფა პრეფიქსაციითაა გამოხატული.

მ- ფორმანტი პრეფიქსად რჩება დინამიკურ ზმნათა სხვადასხვა ზმნურ კატეგორიაში. მაგალითად: კაუსტივის, პოტენციალის, ქცევის, უნებურობის, საურთიერთო, სათანაო და სხვა კატეგორიებში, ასევე დინამიკურ ზმნათა აბსოლუტივის ფორმებშიც.

დადგენილია მ- პრეფიქსის ადგილი ზმნურ ფუძეში: იგი ჩვეულებრივ ძირის წინ დგას ხოლმე სუბიექტის პირისა და კლასის ნიშნების შემდეგ და ერთმანეთს ამორებს მათ I ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმებში⁴. მისი ადგილმდებარეობით შესაძლებელი ხდება ზმნის ძირის დადგენა ხშირ შემთხვევაში. სუბიექტის ნიშნის ადგილი კი აფხაზურ-აბაზურ ზმნაში დამოკიდებულია ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობაზე. თუ ზმნა გარდამავალია და თანაც რთულ-ფუძიანი, სუბიექტის ნიშანი ამ შემთხვევაში ძირის წინ დგება, მაშინ როცა გარდაუვალ ზმნაში ასეთი რამ არ ხდება: რაც უნდა რთული აგებულების იყოს გარდაუვალი ზმნა, სუბიექტის ნიშანი არავითარ შემთხვევაში არ ჩაირთვის რთული ფუძის შემადგენლობაში — ი გ ი მ უ და მ მ თ ე ლ ი რ თ უ

¹ G. Rosen, *Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische Suanische und Abchasische*, Berlin, 1846, გვ. 81; П. К. Услар, *Этнография Кавказа, Языкознание, I, Абхазский язык*, Тифлис, 1887, გვ. 37—38; G. Dumézil, *Études comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest (Morphologie)*, Paris, 1932, გვ. 189; ქ. ლომთათიძე, ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოება აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებში, იკე, ტ. V, თბილისი, 1953, გვ. 203—207; А. Н. Генко, *Абазинский язык. Грамматический очерк наречия Тапанта*, М., 1955, გვ. 157—159; *Грамматика абхазского языка. Фонетика и морфология*, Сухуми, 1968, გვ. 124—128; Н. Т. Табулова, *Грамматика абазинского языка, Фонетика и морфология*, Черкесск, 1976, გვ. 152—154.

² ქ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 203—207; შ. არისტოვა, ლ. ქკაღუა, აფხაზური ენის გრამტიკა (ფონეტიკა და მორფოლოგია), სოხუმი, 1966 (აფხაზურ ენაზე), გვ. 156—159.

³ ქ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 211.

⁴ G. Dumézil, დასახ. ნაშრომი, გვ. 189; ქ. ლომთათიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 205.

ლი ფუძის წინ დაისმის⁵. ამ წესს კი დიდი მნიშვნელობა აქვს უარყოფის ზოგი თავისებური ფორმის ასახსნელად.

აფხაზურსა და აბაზურ ენებში ზმნის რთულ ფუძეს ქმნიან ე. წ. ძირ-სუფიქსები და ფუძე-წინდებულები. ძირ-სუფიქსები ასრულებენ სხვა ენათა ძირების როლს, ხოლო ფუძე-წინდებულები სხვადასხვა პრევერბის ფუნქციებს კისრულობენ და გადმოსცემენ მიმართულებას ან მიუთითებენ რაიმე ლოკალურ ერთეულზე, სადაც ან საიდანაც მოქმედება ხდება. ფუძე-წინდებულები წარმოშობით სახელებია და ხშირად დამოუკიდებლადაც გვხვდებიან.

მაგალითად, რომელიმე რთულფუძიან გარდაძავალ ა-თა-თ°-ა-რა—„რამეში ჩასხმა“ (ძირია-თ°-ა)—ზმნაში სუბიექტის ნიშანი ძირის წინ, რთულ ფუძეშია დასმული—ი-თა-ს-თ°-ე-აღ „(რალაც) ჩავასხი“. შესაბამისი უარყოფითი ფორმა იქნება ი-თა-ს-გ-მ-თ°-ე-აღ „(რალაც) არ ჩავასხი“. მაგრამ ასევე რთულფუძიან გარდაუვალ ა-ც°-ა-ე°-ა-რა „ლაპარაკ“ ზმნაში როგორც სუბიექტის, ისე უარყოფის აფიქსები მთელი რთული ფუძის წინ დაისმის: დ-ღ-მ-ც°-ა-ე°-აღ „მან (აღმა.) არ ილაპარაკა“. თუმცა გარდაუვალ ზმნათა უმრავლესობაში უარყოფისა და სუბიექტის ფორმანტები ცალ-ცალკეა ხოლმე წარმოდგენილი I ჯგუფის დრო-კილოებში: სუბიექტის ნიშანი მთელი ფუძის წინ დგას, ხოლო უარყოფისა—რთულ ფუძეშია ჩართული. მაგალითად: ი-ყა-მ-ღე-აღ „(რალაც) არ მოხდა“, ჟა-ხ-ღ-მ ჩჩა-ნ! „შენ (მამაკ.) (რალაცას) ნუ დასცინებ!“ და სხვ.

ამრიგად, აფხაზურსა და აბაზურ ენებში უარყოფის წარმოების მხრივ სურათი თითქოს ნათელია: დინამიკურ ზმნათა I ჯგუფის დრო-კილოებში უარყოფა პრეფიქსაციით გამოიხატება (აქვე შემოდის ნასახელარი დინამიკური ზმნები, რომლებშიც უარყოფის -მ- ზმნური წარმოშობის მადინამიკურებელ ელემენტებს უძღვის წინ და „სუფიქსად“ გვევლინება). თუ გავითვალისწინებთ, რომ უარყოფის სუფიქსაცია დინამიკურ ზმნებში მხოლოდ აწმყოს ჯგუფის დროებში ხდება და ნაკვეთელთა ეს წყება შედარებით ახალი წარმონაქმნია, საგარაუდებელია, რომ აორისტიცა და I ჯგუფის სხვა ფორმათა ჩვენება უფრო ძველ ვითარებას ასახავს, ე. ი. უარყოფის პრეფიქსაცია წინ უსწრებდა სუფიქსაციას⁷. ეს დებულება თანაბრად უნდა გავრცელდეს როგორც გარდაძავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებზე მიუხედავად მათი ფუძის აგებულებისა.

ქ. ლომთათიძე უარყოფის წარმოებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ წერილში აღნიშნავს, რომ უარყოფის აფიქსაციის მხრივ „არის თითო-ოროლა გამონაკლისიც, როცა ბნელდება ზმნის ფუძეთა აღნავობა, შესაძლებელი ხდება მ-ს წინდებულის წინ გადმონაცვლებაც“⁸ და ამის მაგალითად მოჰყავს აა-ა-რა—ჟა-ა-რა „მოსვლა“ ზმნა. ამ ზმნაში დღესდღეობით ძირეულ ელემენტად სონანტი ა გვევლინება, ხოლო აა- || ← ჟა-სააქეთო მიმართულების პრევერბია. უარყოფის დროის აფხაზურში აორისტიც ფორმაში მ აფიქსი მთელი ფუძის წინ დაისმის: ს-გ-მ-აა-ა-ღ „მე არ მოვედი“, აბაზური ენის ტაბანთურ დიალექტში კი დაცულია ამოსავალი ს-გ-მ-ი-ღ ფორმა.

⁵ ქ. ლომთათიძე, გარდაძავლობის კატეგორია აფხაზურ ზმნებში, ენიშკის მოამბე, ტ. XII, თბილისი, 1942, გვ. 11.

⁶ ქ. ლომთათიძე, რთულფუძიან ზმნათა აგებულება აფხაზურში, იყე, ტ. IV, თბილისი, 1953, გვ. 83—85.

⁷ ქ. ლომთათიძე, ზმნის უარყოფით ფორმათა..., იყე, ტ. V, თბილისი, 1953, გვ. 209.

⁸ იქვე, გვ. 210.

ამ ზმნის ფუძის სირთულის გაგების დაჩრდილვას ხელს ის გარემოებაც უწყობდა, რომ აფხაზურში **მ** ძირეული ელემენტი ხშირად გაუჩინარებულა და ძირის ფუნქციას აა-პრევერბი კისრულობს. შდრ. მაგალითად: **ღ-აა-ძო-მ**, **ღ-აა-ტა-მ** „იგი (აღამ.) არ მოდის“, **ტ-აა!** „შენ (მამაკ.) მოდი!“ და **ღ-აა-მ-ძო-მ**, **ღ-აა-მ-ტა-მ**, **ტ-აა-მ!**⁹

მ. ციკლიაც აღნიშნავს, რომ აფხაზური ენის აბეჭურ დიალექტში ზმნებში იშვიათად შეგვხვდებით უარყოფითობის აფიქსის გადანაცვლებს შემთხვევებს და ასახელებს **ღზც⁹-მ-ფხა-შო-ზ** ← **ღზც⁹-ფხა-მ-შო-ზ** „ვისიც არ რცხვენოდა“ მაგალითს, რაც ფონეტიკურ პროცესად მიაჩნია¹⁰.

ამ შემთხვევაში თუ უარყოფის მეორეული ფორმა მხოლოდ აფხაზურში დასტურდება, გვაქვს ბევრი ისეთი ზმნაც, რომლებშიც უარყოფის აგრეთვე მეორეულ ფაქტებთან გვაქვს საქმე და მეტ-ნაკლები სისწიროთ გვხვდება ყველა დიალექტში. ამ ზმნებში უარყოფის არატიპური ფორმები აორისტის ჭგუფის დრო-კილოებში იჩენს თავს, ე. ი. მაშინ, როცა უარყოფის **მ** ფორმანტი პრეფიქსი უნდა იყოს და ძირის წინ იდგეს. ამის ნაცვლად ამ მეორეული ფორმებში უარყოფის **მ**- მთელი ფუძის წინ დგას.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ უარყოფის ამოსავალი ფორმები შეიძლება დადასტურდეს ერთსა და იმავე ან სხვა რომელიმე დიალექტში. ამ მხრივ განსაკუთრებით ტაპანთური დიალექტი გამოირჩევა, რომელშიც ყველაზე ხშირადაა შემორჩენილი ამოსავალი ვარიანტები, რაც იმას არ ნიშნავს, რომ ტაპანთურისთვის უცხო იყოს უარყოფის თავისებური წარმოება.

რომელ ზმნებში გვაქვს უარყოფის მეორეული ვარიანტები? რა იწვევს გადახრას საერთო წესიდან?

სათანადო ენობრივი ფაქტების ანალიზმა ვეიჩვენა, რომ უარყოფის არატიპური წარმოების შემთხვევები ყველაზე ხშირად გარდაუვალ რთულ ფუძისაა ზმნებში გვაქვს. როგორც ზემოთაც ითქვა, რთულფუძიან გარდაუვალ ზმნებში უარყოფისა და სუბიექტის აფიქსები ცალ-ცალკე უნდა მდგარიყვნენ: სუბიექტის ნიშანი მთელი ფუძის წინ, უარყოფისა—ძირის წინ. ეს ასეცაა რთულფუძიან გარდაუვალ ზმნათა უმრავლესობაში. მაგალითად: **ი-ყა-მ-ლე-მტ** „(რალაც) არ მოხდა“, **ღ-თა-მ-ლე-მტ** „იგი (ად.) (რალაცაში, საღლაც) არ შევიდა“, **ღ-ხ-გ^ა-ლა-მ-შ^ე-მტ** „იგი (აღამ.) არ გამახსენდა“, **ღ-ი-გ^ა-მ-ფხე-მტ** „მას (მამაკ.) იგი (ად.) არ მოეწონა“ და სხვა.

1. აფხაზურსა და აბაზურში გამოიყოფა გარდაუვალ რთულფუძიან ზმნათა დიდი ჭგუფი, რომლებშიც უარყოფის **მ** აფიქსი მთელი რთული ფუძის წინაა გადასმული ძირისწინა პოზიციიდან. ამ ჭგუფში შედის სხვადასხვა სემანტიკის მქონე ზმნები (მოძრაობისა, გრძნობა-აღქმისა და სხვ.), მაგრამ მათ ის აერთიანებს, რომ I ჭგუფის დრო-კილოთა ფორმებში **მ** ფორმანტი მიმართულების ან ლოკალური პრევერბის წინ დგას. ამოსავალი ფორმები კი, როგორც აღნიშნეთ, შეიძლება დადასტურდეს ერთსა და იმავე ან სხვა დიალექტში. მაგალითად:

⁹ იქვე, გვ. 210;

¹⁰ **მ.** ციკლია, ფონეტიკური პროცესები აფხაზური ენის აბეჭურ დიალექტში, დ. ვულაის სახ. აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXVII, სოხუმი, 1956, გვ. 240.

იგ-მ-ნტ. ეყ-მ-ნზ უტი აზგ-ჰა ისმტ... (ქ. ლ., აზბ. ტ., 21, 26)
„ისინი არ მივიდნენ. რომ არ მივიდნენ, ამიტომ მოკვალი (დავხოცე)“. შდრ. იბტ-თაგ-ზ-ა-ც-ა-გ-ე შარდნ ი-ნ-ა-მ-ი-ხ-ტა იპალ'ახატ (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 2, 5) „მისი სამივე ცოლიც დიდი ხნის გაუსვლელად (დიდი ხანი არ მიდის რა) დაორსულდა“ (ძირია მ);

აქ-აჰო დნამძეიტ, აუ დგ-მ-ლა-ყ-იტ (დ. გულია, რეიზგა, № 189, გვ. 22) „დაბალი (მოკლე) ვერ (არ) მისწვდა, მაღალი არ დაიხარა“. შდრ. იგივე ანდაზა: აუ დ-ლა-მ-ყ-გ-მტ, აქ-აჰო დგნამძეიტ (ს. ჭანაშია, ანდ., გვ. 219) „მაღალი არ დაიხარა, დაბალი (მოკლე) ვერ (არ) მისწვდა“ (ყ' ძირი);

...ალაშეგბეჯ იხაროპ-ჰა უ-მ-ა-ა-გ-ლა-ნ-ი!... (ს. ჭანაშია, ანდ., გვ. 239) „ძაღლის ყუფის ხმა შორსააო (შორიდან ისმისო), შენ (მამაკ.) ნუ შედგები“; შდრ. უ-ა-ა-ნ-მ-გ-ლა-კ-ა ჰა აუპ იუპო (პუშოკ., გვ. 27) „შენ (მამაკ.) შეუჩერებლივ ამბობ (რალაცას)“; შაქე მ-შ-ა-მ-გ-ლ-ტა აფსჩ-ა დრგლარფ-აძიტ (ე. ტუგოვი, გვ. 148) „ვინც დილით არ დგება (ადრე), მკვდრებს ათვლიან“ (გელა ძირი);

...აც-გ-ა მ-ა-ფ-შ-გ-რ-ც ზალშომო... (ალაშეიარა, გვ. 9) „უცდი რამ (სიამე) რომ არ გამოაშკარავდეს, არ შეიძლება“; ივან აპა მ-ა-ა-ფ-შ-ო-ა-ნ-ა, აძე დგთაგ-გლონ (ქ. ლ., აზბ. ტ., ფსხუ, 9, 84) „მისი (მამაკ.) თავის მეტი არ ჩანდა რა, იგი (ადამ.) წყალში დგებოდა“. შდრ. უზენალაკ-გ-ე ზაქე ტ-ა-მ-ფ-შ-გ-ნ-... (ნართურმა, გვ. 173) „რასაც კი შეხედები, არაფერს (რამეს) არ შეხედო შენ (მამაკ.)!“ (ფშო ძირი);

სუგ ლარყ-გ სზგ-მ-ლა-ძე-მტ (ს. ბლაბ.) „თავი დავხარე რა, (რალაცას) ვერ მივწვდი“; ...სტ-სთა-ც-ა რყენძა სზგ-მ-ნ-ა-ძ-ა-ძე-მტ... (ს. ზუხ., აფს. ლაკ., გვ. 202) „ჩემს ოსტატებამდე ვერ მივალწვი“. შდრ. აუ დლამყ-მტ, აქ-აჰო დ-ნ-ა-მ-ძე-მტ (ს. ჭანაშია, ანდ., გვ. 219) „მაღალი არ დაიხარა, დაბალი (მოკლე) ვერ (არ) მისწვდა“; პარგ-გ ჰქ-აზუ გ-შ-ა-მ-ძ-ა-ს-ტ... (ნართურმა, გვ. 69) „ჩვენს რიგს (ჭერს) ჭერ არ მოუღწევია“ (ძა ძირი);

ამავე ძაქ-ზა ძირისაგან იწარმოება ააძარა||შაძარა||შაზარა, 'ა'ნაძარა „ზრდა, მიღწევა“ ზმნები;

აფშეა ი-მ-ა-ა-ძ-ა-შ-ა აგარა დაქუამ (დ. გულია, რეიზგა, № 188, გვ. 22) „ჩვილს, რომელიც არ უნდა გაიზარდოს (არგასაზრდელს), აკვანი ვერ (არ) დაიტევს (არ იჭერს)“; სზაზრთა სგზ-მ-შ-ა-ზ-ა-ხ-ზ, საბა! (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 37, 80) „მამაჩემო, ვინც მე დამბადე (დამბადა რა), ვინც მე არ გამზარდე (არ გამზარდა)“. შდრ. ... აზ-გ-ჰე ი-ნ-ა-მ-ძ-ა-შ-ა აგარა დაქუამ (დ. გულია, კამპკ., გვ. 217) „არგასაზრდელ ბავშვს (პატარას) აკვანი არ დაიტევს“; ნა-მ-ძ-ა-შ-ა-მ-ძ-ა-ჰ-ართა ამაჟიტ (ნ. თაბ., აფორ., № 1766, გვ. 113) „უზრდელი („მიუზრდელ-მოუზრდელი“) დასაჯლომ (ადგილზე) დავობს“; უფსრახე ზბარც სთახტუპ, ტარა აა-მ-ძ-ა-ზ-ა?!... (ნ. დუმბაძე, გვ. 28) „შენი (მამაკ.) სიკვდილი რომ ვნახო, (ეს) მინდა, შე არგასაზრდელი!“

აქ ანგარიშგასაწევია ის ფაქტი, რომ ზოგ ზმნაში პრევერბის ხმარებით სრულიად ახალ სემანტიკასთან გვაქვს საქმე (შდრ. მაგ.: ა-გ-ლა-რა „დგომა“, „ადგომა“, მაგრამ აა-გ-ლა-რა „გაჩერება“, „დადგომა“. ასეთივე სურათია ზმნებში: აა-ფ-შ-ო-რა, აა-ძ-ა-რა||ა-ნ-ა-ძ-ა-რა...). ამდენად ზმნა დაუშლელ ერთეულად გაიგება და მ-ც ამიტომ დაისმის პრევერბის წინ.

სარა სგ-მ-გ-რ-უ-ა-რ უაჰა იგ-რ-კ-რ-გ-და?... (ს. ჭანაშია, აძე. ტ., გვ. 212)

„მე რომ არ ვიდარდო, ვინ იდარდებს სხვა (მეტად)?“ ატრ რვაზლა, გვ. 31
რ-შან-ნ... (ქ. ლ., აშხ. ტ., 37, 61) „იმის გამო (იმიტომ) შენ (ქ.) ნუ შდრ. შოაპემ უტთა, უგე უ-შგ-რშა-ნ... (ჩუგჯა, შოაპემ..., გვ. 31) „შენ (მამაქ.) შაპიმს გაპყევი და ნუ იდარდებ!“

ამ შემთხვევაში აბაზური ფორმის საფუძველზე შესაძლებელია აფხაზური ა-გვრ-ვარა გვიგოთ როგორც „გულის ხმობინება, გახმოზა“, სადაც ვა-შა-ნხოზა“ ზმნის ძირია, გვ. „გულ“ სიტყვისა, ხოლო რ-კაუზატივის პრეფიქსია, რომელიც იწვევს უარყოფის მ ფორმანტის დამაგრებას თავის გვერდით, ხოლო აფხაზურში კაუზატივის პრეფიქსის ძალა შესუსტებულია ზმნის ფუძის აგებულების დაბნელების გამო. ამდენად ეს ზმნა აფხაზურისათვის შეიძლება გარდაუვალად ჩაითვალოს პირობით (შდრ. ქვემოთ, კაუზატივისა და უარყოფის აფიქსთა ურთიერთობა).

ანალოგიურია ვითარება უარყოფის მხრივ შემდეგ ზმნებში: ა-ლა-კ-გ-ს-რა „(რამით) შეხება“, ა-ფხა-შა-რა „სირცხელი, რცხენა“, აა-ნ-ჰა-ს-რა||შა-ჰა-ს-რა „შედგომა, შეჩერება“, ა-ხ-გ-ნ-ჰ-რა ||კ-გ-ნ-ჰ-რა „დაბრუნება“, აა-ჰ-რა||შა-ჰ-რა „მობრუნება; ცეკვა“ (აბაზ.), ა-ჩოგ-ე-ლა-რა „ცხენზე ამხედრება“, ა-კა-ჰა-რა „დაცემა, წაქცევა“, ა-გ-ა-ლა-შა-რა „გახსენება“, ა-ც-ხ-გ-რა||ა-რა||ც-ვრგ-შა-რა „დახმარება“, ა-ლ-ბა-რა „ძირს, დაბლა ჩამოსვლა“, ა-კ-ა-შა-რა „ცეკვა“, ა-თა-ლა-რა „(რამეში) შესვლა“, ა-ქ-გ-ფს-გ-ჩა-რა „ამოხებრა“, ა-ნ-ე-ე-ა-რა „მოგზაურობა, მგზავრობა“, ა-ხ-წა-ლა-რა „ზევიდან მოყენება“, ა-ფხმ-გ-ჰ-ა-რა „გაოფლიანება“, ა-გ-ა-ფხ-რა „მოოწონება“, ა-ხ-გ-ჩა-რა||კ-გ-ჩა-რა „დაცინება“ და სხვა.

არატიპურია უარყოფის აფიქსაცია აგრეთვე ზოგ აბაზურ ნასახლარ დინამიკურ ზმნაში, რომლებიც ნაწარმოებია გარდაქცევითობის -ხა ელემენტის დართვით სახელის ფუძეზე. ამ გზით ნაწარმოები ზმნები გარდაუვალბობია და აღნიშნავენ რამედ გადაქცევას, გახდომას¹².

მაგალითად: აფხ. ა-ხაწა, აბაზ. კაწა „მამაკაცი; ქმარი“ — სტატიკ. ზმნა: აფხ. დ-ხაწოჰ, აბაზ. დ-კაწბ „იგი მამაკაცია“, დინამიკ. ზმნა: აფხ. დ-ხაწა-ხე-მტ, აბაზ. დ-კაწა-ხა-ტ „იგი მამაკაცად იქცა“; უარყ.: აფხ. დ-ხაწა-მ-ხე-მტ, აბაზ. დ-გ-კაწა-მ-ხა-ტ „იგი მამაკაცად არ იქცა“.

აბაზურში ამ ზმნათა აორისტსა და დრო-კილოთა ო გულის სხვა ფორმებში უარყოფის მ ხშირად მთელი ფუძის წინ დგას, მაშინ როცა აფხაზურში მ ფორმანტი გარდაქცევითობის -ხა ელემენტს უძღვის წინ. თუმცა აბაზურშივე გვაქვს აფხაზურის მსგავსი ფორმებიც პარალელურად. მაგალითად:

მაშა სწარჩახატ. ს-გ-მ-ჩ-გ-ნ-ხა-ნ (თათარს., გვ. 72) „რა იყო, რა მოხდა? ნუ გაბავშვდებით!“ შდრ. აფხ. შ-გ-ჰ-გ-ნ-გ-მ-ხა-ნ-ი „ნუ გაბავშვდებით!“ (ჩ-გ-ნ ||ა-ჰ-გ-ნ „ბავშვი; პატარა“);

სარა უზგ-გ-გ ს-გ-მ-და-გ-ხა-სტ (ცეყა, გვ. 107) „მე ახლაც (ჭერაც) არ დავერუებულვარ“. შდრ. აფხ. ს-და-გ-ა-მ-ხა-ცტ „მე ჭერაც არ დავერუებულ-

¹¹ G. Dumézil, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191.

¹² ქ. ლ. მ. თ. ა. თ. ი. ძ. ე, სტატიკური და დინამიკური ზმნები აფხაზურში (აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა მიხედვით), იყე, ტ. VI, თბილისი, 1954, გ. 260; ქ. ლ. მ. თ. ა. თ. ი. ძ. ე, გვარის კატეგორიის საკითხისათვის აფხაზურში, იყე, ტ. VIII, თბილისი, 1956, გვ. 203. გ. ს. ე. რ. დ. ი. უ. ჩ. ე. კ. ო. ამ ტიპის ზმნებს ეფნებთი გვარისა ზმნებდალ მიჩნევეს, რაც, რა თქმა უნდა, არ არის სწორი, იხ. Г. П. Сердюченко, Переходные и переходные глаголы в абазинском языке. «Язык и мышление», т. XI, М.-Л., 1948, გვ. 263.

ვარა. ს. პაზოვის ცნობით, აბაზურშივე გვაქვს ამოსავალი სგ^გ-დაგ^გ-მ-ხა-სტ ფორმა (დაგ^გ||ა-დაგ^გ „ყრუ“);

...აზმ^ა გ^გ-მ-ბი-ხა-ხტაზტ (ცეყა, გვ. 86) „სენი არ რჩებოდა (არ კარგდებოდა)“. შდრ. აფხ. ი-ბზია-ხო-მგ-ზტ „იგი (რაღაც) კარგი არ ხდებოდა“;

ააჟა, ნართგრა, ზნგ ი-მ-გ^გზგლა-ხა-ზ... (ნართგრა, გვ. 178) „რა მოხდა, ნართებო, ვინც ერთხელ (არასდროს) არ ჰკვიანდებოდი“. შდრ. აბაზ. ი-გ^გზგლა-მ-ხა-ზ „ვინც ალერსიანი არ ხდებოდა“ (აფხაზურსა და აბაზურ ფორმებს შორის სემანტიკური სხვაობა გვაქვს: აფხ. ა-გ^გზგლა „ალერსიანი“, აბაზ. გ^გზგლა „ჰკვიანი“) (აბაზური პარალელური ფორმები ყველგან მოგვეყავს ს. პაზოვის ზეპირი ცნობების მიხედვით);

იგ^გ-მ-პაზგრა-ხა-დ (ნართგრა, გვ. 142) „იგი (რაღაც) არ მომზადდა“, შდრ. აბაზ. იგ^გ-პაზგრა-მ-ხა-დ (პაზგრა „მზა“);

აჟასა ალა დგ^გ-მ-თგრა-ხუზტ (ჩოზგა, რგზნა..., გვ. 81) „მაგრამ (ასე) მტერი არ მშვიდდებოდა“, შდრ. აბაზურივე დგ^გ-თგრა-მ-ხუზტ, აფხ. დ-თგრა-ხო-მგ-ზტ—დ-თგრა-ხა-ჟა-მგ-ზტ „არ მშვიდდებოდა“ (ათგრა „მშვიდი, წყნარი, დინჯი“).

ასეთივე მდგომარეობაა ზმნებში: ზარარხარა „დაზარალება, ზარალად ქცევა“, წაბერგხარა „მართლად, სიმართლედ ქცევა“, მაჩანხარა „გაცელება“, გ^გზხახარა „გაცულება“, ჩმაზამ^ახარა „ავად გახდომა“, ლახარა „ამსუბუქება, ამჩატება“ და სხვ.

აფხაზურში დავადასტურებთ ორიოდ მაგალითი ისეთი ნასახელარი დინამიკური ზმნებისა, რომლებშიც უარყოფის არატიპურ წარმოებასთან გვაქვს საქმე:

უბრი ედფშ ადოგორ ანხაჯ დაქ^აშაპათხოჟ, დაქ^ა-მ-შაპათ-ხა-ჟოჟ ეალკანჯ ჟა... (ს. ზუხ., აფხ. ლაქ., გვ. 154) „ასეთ პირობას გლეხი დათანხმდება (დეემოწმება), თუ არ დათანხმდება (არ დემოწმება), შენ (მამაკ.) გაიგე და მოდი!“ (ა-შაპათ „მოწმე“);

მაბა-მ-წა-ხო ჟანა?! (ს. მუგუძ.) „იქით (იქ) როგორ არ გაიყინება (ყინვა როგორ არ გახდება)?!“ (ა-წა „ყინვა“).

ამ ტიპის სხვა ფორმათა დადასტურება არ მოხერხდა გამოკვეყნებულ ტაპანთურ და აზხარულ ტექსტებში, არ გვხვდება არც აფხაზურ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებში. თუმცა საველე მუშაობის დროს აფხაზური ენის აბჟუტურ და ბზიფურ დიალექტთა წარმომადგენლები გვიდასტურებდნენ აბაზურის მსგავს უარყოფით ფორმებს, ოღონდ ისინი ტექსტებში (გაბმულ მეტყველებაში) აღარ იჩენდნენ ხოლმე თავს.

მართებული ჩანს ა. გენკოს ვარაუდი, რომ გარდაქცევითობის -ხა ელემენტი ხარა „ქმნა“ ზმნის ძირია¹³. სწორედ ამით უნდა აიხსნას უარყოფის მ ფორმანტის მის წინ დასმა I ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმებში. მნიშვნელობა აქვს პირველად დინამიკურ ზმნებთან ანალოგიასაც, რომლებშიც უარყოფა პრეფიქსაციით აღინიშნება I ჯგუფის დრო-კილოებში.

2. აფხაზურსა და აბაზურში გვაქვს ისეთი ზმნები, რომლებშიც უარყოფის აფიქსა და ზმნის ძირს ან ფუქსს შორის ჩნდება სამიმართებო აა||—ა||ა-

¹³ А. Н. Генко, დსახ. ნაშრომი, გვ. 76; ი. შ ა დ უ რ ი. გარდამავალი ზმნის პრეფიქსულ მორფემათა დისტრიბუციული რანგები აფხაზურში; „მცენე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, № 1, გვ. 108.

||→გ- პრეფიქსი. ამ ზმნათაგან ზოგი რთულფუძიანია, ზოგი — მარტივფუძიანი, ნაწილი გარდამავალია, ნაწილი — გარდაუვალი. როცა სამიმართებო ელემენტი არ არის ზმნაში, მაშინ უარყოფა ჩვეულებრივ იწარმოება. მაგალითად:

აფკა იშაჩკესლუზ ჟი-მ-ა-ე-ჩ-ჩ-ან (ნ. თაბ. აფორ., № 700, გვ. 50) „ვინც უწინ წაიქცა (წაიფორხილა), შენ (მამაკ.) მას (მამაკ.) ნუ დასცინებ“. შდრ. ამათ ითოჯ უბანძა (უ-ხ-გ-მ-ჩ-ჩ-ან (ნ. ბლაქ., გვ. 363) „გულაში რაც დევს, ხანამ არ ნახავ, მას (უ.) ნუ დასცინებ“;

...იმას-მ-ო-ჟ-ჰ-ა-ზოგენ, აგათა ნასახთა სეტუნეფაშით... (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 73, 136) „შენ (მამაკ.) (რალაცას) თუ არ მეტყვი, ხმალს ავიღებ რა მოგივალ“;

...ანტრგმპა დღეფეტ ადაჟტ, ახან ეგ-გ-მ-გ-მ-ნ-ნ-ეტ (მ. ციკოლ., გვ. 82) „დღეი უცებ გადახტა, მაგრამ არაფერი დაემართა“;

...აბჯარ რგ-მ-გ-მ-თე-მტ (მ. ციკოლ., გვ. 65) „მან (მამაკ.) მათ იარაღი არ მისცა“;

სარან ისგმამ ალა უსგ-მ-გ-მ-ს-გ-ნ... (მ. ციკოლ., გვ. 64) „მე რაც არა მაქვს, იმით შენ (მამაკ.) ნუ შემებრძოლები“;

ჟი-მ-ა-ს-გ-ნ! (ს. ოთხარა) „შენ (მამაკ.) (რალაცას) არ დაარტყა!“ შდრ. ზან ჟანისრა, შან ჟი-მ-ს-ხ-გ-ნ (ქ. ლ., ტაბ. დილ., გვ. 110) „შენ (მამაკ.) როცა ერთხელ დაარტყამ, მეორეჯერ არ დაარტყა (რალაცას)“;

...აფაშოთაჰ შოდაკუ ს-გ-ს-გ-მ-რ-ა-შოთგლ-ნ... (ჩოზგა, რეზნა..., გვ. 56) „იგი ხელშეწყობს რომ არის, არ დაივიწყოთ!“ შდრ. აცართე აჩჩამ უ-კ-გ-ჟ-მ-გ-რ-შოთლო-ნგ იტკვა... (ქ. ლ., აშ. ტ., ფსხუ, 7, 80) „შენ (მამაკ.) საწოლი და ბალიში არ დაივიწყო რა თან წაიღე!“...

...აძე ჟეაწას დაჰ-მ-ა-ც-ა-ჟ-მტ... (დ. გულია, კამაჟ., გვ. 240) „ადამიანურად არავინ (ვინმე) არ დაგველაპარაკა“, ჯანფავა ლაბჯანო დ-ი-მ-ა-ჩ-ა-ზ-ო-უ-ზტ (ჩოზგა, რეზნა..., გვ. 25) „ჯანფავა თავის ბებერ მამამთილს არ ელაპარაკებოდა“. შდრ. ...იფაჟ ბეა რსემტ, ახან დ-მ-ც-ა-ე-ა-ძემტ (მ. ციკოლ., გვ. 8) „მას ნახევარი უღვაში მოპარსეს, მაგრამ არ დაილაპარაკა“;

...დი-მ-ა-ზ-წ-ა-ძ-ა-ძ-ანგ აჩოე აძ დენაქტარ... (ს. ბლაბ.) „მის (მამაკ.) უკითხავად ვინმე ცხენზე თუ შეგდება...“ შდრ. დაჟუ ჟ-ა-ზ-გ-მ-წ-ა-შ-ათა ჟა-ც-ა-ფათა ლასგთა უცახ... (ნართურმა, გვ. 79) „რაც არის, (რაც მოხდა) შენ (მამაკ.) მის უკითხავად (არ იკითხო რა) მიბრუნდი და ჩქარა წადი!“

...არი აჯარა იფაშთე შიფანაუ-მ-ა-ხ-რ-ა... (ნართურმა, გვ. 174) „ასე (ამდენად) ლამაზ (რალაცას) შენ (მამაკ.) როგორ არ აიღებ...“; შდრ. ...უფანაგ-ლა დააუ-მ-ბ-ნ-გ... (ქ. ლ., აშ. ტ., 35, 54) „შენი (მამაკ.) ხელით არ აიღო რა...“ და სხვა.

ყველა ამ ზმნაში, როგორც აღენიშნეთ, გამოიყოფა სამიმართებო ა-ე-||→ა-||ი-||→გ- პრეფიქსი. საინტერესოა, რომ იშასმოჟჰაზოგენ, ეგ-გ-მ-გ-მ-ნ-ეტ, რემგეთემტ, უსგემსენ ფორმებში პირ-კლასის ნიშნებიცაა ძირსა და უარყოფის მ- ფორმანტს შორის მოქცეული (ჟ, მ-).

იგივე ა-ე- პრეფიქსი გვაქვს ზმნებში: აფეარა „მოტყუება“, აფეარა „აფეძარა“, დაზოგვა, დანანება“, აფეგრლარა „შეხარება“, აფლაპარა „მოწონება“, აფაფარა/აფამარა „მორევა, დაჯანა“, აქანგაშორა „მოთათბირება“, აფხსრა „სროლა“, აქეფარა „ჭიდაობა, ჭიდილი“, აფეგლარა „დაიმედება“, აფზარა „შეკრება“, აფეაურა „მოლაპარაკება“, აფმარა „ცხვირის დაცემინება“ და სხვა. ამ ზმნათაგან ზოგში ჭირს გარკვევა, ა-ე- პრეფიქსის რა ფუნქცია ჰქარბობს: ირიბი მიმართების გამოხატვისა თუ საურთიერთო შინაარსის

გადმოცემისა. აიამარა||←აიამარა „მორევა, დაჯახა“, აქანგ აშორა „შეთათბირება“, ახსრა „სროლა“, აქფარა „ჭიდაობა, ჭიდილი“, ახარა „შეკრება“, აცაეჟარა „მოლაპარაკება“ ზმნებში აა- პრეფიქსში შერწყმული უნდა იყოს ორი აა-←*აა-: ერთი სამიმართებო და მეორე საურთიერთო კატეგორიის პრეფიქსი¹⁴.

ყველა ჩამოთვლილ ზმნაში უარყოფის მ ფორმანტი წინ უძღვის აა- პრეფიქსს. აღნიშნულ ზმნათა უმრავლესობა უამპრეფიქსოდაც იხმარება და უარყოფა მათში ისევე გამოიხატება, როგორც დინამიკურ ზმნათა უმეტესობაში, იმაზე დამოკიდებულებით, გარდამავალია ზმნა თუ გარდაუვალი.

3. გარდაუვალ ზმნათა გვერდით აფხაზურსა და აბაზურში უარყოფის წარმოების თვალსაზრისით თავისებურებას ზოგი გარდამავალი რთულ ფუძიანი ზმნაც ავლენს კაუზატივის კატეგორიაში. აქაც, ისევე როგორც ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევებში, თავისებური ფორმები I ჯგუფის დრო-კილოთა ფორმებში დასტურდება.

ქ. დ ი მ ე ზ ი ლ მ ა დადგინა, რომ აფხაზურში (ასევე აბაზურშიც) კაუზატივის მაწარმოებელს წინ უძღვის ხოლმე უარყოფის მ- მისი პრეფიქსაციის დროს¹⁵. ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ი ს დაკვირვებით აფხაზურში ზოგი რთულ ფუძიანი ზმნა კაუზატივის კატეგორიაში თავისებურად იქცევა: აყაწარა „კეთება“, ალაწარა „რამეში შეყვანა, თესვა“ ზმნებში კაუზატივის რ- პრეფიქსი მთელი ფუძის წინაა ვადანსებული, მაშინ როცა აშხარულ დიალექტში შენარჩუნებულია ამოსავალი ფორმები (აფხ. ა-რ-ყა-წარ-რა||აშხ. ა-ყა-რ-წარ-რა „კეთება“, აფხ. ა-რ-ლა-წარ-რა||აშხ. ა-ლა-რ-წარ-რა „რამეში შეყვანა; თესვა“). აფხაზურში ამ ზმნებში კაუზატივის მაწარმოებლის გავლენით სუბიექტის ნიშანიც გადმოისმის ხოლმე რთული ფუძიდან და წინ უძღვის რ- პრეფიქსს¹⁶.

ამ ზმნებში უარყოფითი ფორმებიც თავისებურად იწარმოება I ჯგუფის დრო-კილოებში. კაუზატივის პრეფიქსის გავლენით უარყოფის მაწარმოებელიც გადმოისმის ამ ზმნათა მთელი ფუძის წინ¹⁷. მაგალითად:

...აძღაბ იყალწაჟო ლუ-მგ-რ-ყა-წა-ნ (დ. გულია, კამაქ., გვ. 234) „ქალი-შვილი რაებსაც აკეთებს, შენ (მამაკ.) მას (ქ.) ნუ გააკეთებინებ!“ შდრ. არაკაუზატიური ი-ყა-უ-მ-წა-ნ! „შენ (მამაკ.) რაღაც არ გააკეთო!“ საღაც სუბიექტისა და უარყოფის ფორმანტები ძირის წინ დგანან.

თავისებურად იწარმოება უარყოფა ზოგ სხვა რთულფუძიან ზმნათა კაუზატივის კატეგორიაშიც:

ამც ზნგმზარ ზნგ ჟაუგ და-მგ-რ-ფხა-შარ ზეყალომ (დ. გულია, რეიხგა, № 867, გვ. 56) „ტყუილომა ადამიანი ერთხელაც რომ არ შეარცხვინოს, არ შეიძლება“, შდრ. ა-ფხა-მ-შარა „ურცხვობა“ (რუს.-აფხ. ლექს., გვ. 49);

... მაზ დანდუგ ინარკნე ჟაჰა ინაჰე ნამ-მგ-რ-ჯ-გ-ს-ცხტ (ნ. თარ-ფჰა, გვ. 107) „მამამისი რომ მოკვდა, (იქედან) მოყოლებული მას (მამაკ.) მისთვის

¹⁴ ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი, I. ფონოლოგიური სისტემა და ფონეტიკური პროცესები, თბილისი, 1976 (ყდაზე-1977), გვ. 88.

¹⁵ G. Dumézil, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191.

¹⁶ ქ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, კაუზატივის კატეგორია აფხაზურში, სმამ, VI, № 1, თბილისი, 1945, გვ. 92; მ ი ს ი ე ვ ე, აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის, თბილისი, 1954, გვ. 96.

¹⁷ ი. შ ა დ ლ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

(ნ.) მეტად ხელი არ მიეკარებინა“. შდრ. საგ-ა-კ-გ-მ-ს-ტ (ქ. ლ., აშხ. ტ. 22, 38) „მე (რალაცს) არ შეეხებ“;

... უბა იუგზ-მგ-რ-ხენ-პ-უა ნაძაძა იშოასგზ დანახზგულაკ... (ყაზბ., გვ. 39) „იგი (ად.) როგორც კი დაფიქრდება (იმაზე), რასაც შენ (მამაკ.) მეტად ველარ დაბრუნებ, რაც სამუდამოდ გარდასულა...“ შდრ. ... აქტ დგზ-მ-პ-გ-ხტ (ცეჟა, გვ. 6) „იგი (ად.) სოფელში კვლავ არ დაბრუნდა“;

... არი იგზ ბმერტოღღენ, დგზ-მ-რ-გ-მლა-შგ-უგ-ნ... (ნართგრა, გვ. 141) „შენ (ქ.) ეგ (მამაკ.) არ მოაწყინო, არ დააშოიო!“ შდრ. ა-მლა „შიმშილი“, მლა-ში „შიშიერი“, უგ კი-აჟგრა „ქმნა“ ზმნის ძირია;

... ვარაგზ სუტგ-მ-რ-გ-მშა-მსგ-ნ (ნართგრა, გვ. 150) „შენ (მამაკ.) შორ-საც ნუ მატარებ!“ მშა „გზა“, ა-სრა „გავლა“;

... უოკვკ დგ-მგ-რ-გ-სას-ხა-ნგ (ქ. ლ., აშხ. ტ. 22, 38) „მან (მამაკ.) იგი (ად.) ერთ ღამეს არ ისტუმრა (სტუმრად არ აქცია) რა“; სას „სტუმარი“ + გარდაქცევითობის -ხა ელემენტი (შდრ. ზემოთ, აბაზური ნასახელარი ზმნები);

დგზუ ამსო მათ-მგ-რ-კ-პ-გ-ხა-ნ, აფგრაჟა დუ-მგ-რ-გ-ზ-პ-გ-ნ (ნ. თაბ., აფორ., № 1686, გვ. 107) „შენ (მამაკ.) მიძინარე დათვის ნუ გააღვიძებ, ვაჟაცს ნუ გააბრაზებ“ და სხვ.

რა იწვევს ზემოთ განხილულ შემთხვევებში უარყოფის აფიქსის ადგილ-მონაცვლეობას?

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, თითქმის ყველა შემთხვევაში (გარდა აბ-პრეფიქსიანი ზმნებისა) უარყოფის მ ფორმანტი ადგილის ცვლის შედეგად სუბიექტის ნიშნის მომდევნო პოზიციას იკავებს. ამის გამო უსაფუძვლო არ უნდა იყოს ვიფიქროთ, რომ უარყოფის ფორმანტის მოძრაობაზე გავლენას სწორედ სუბიექტის ნიშანი ახდენს. გარდა ამისა, მნიშვნელობა აქვს ზოგ სხვა ფაქტორსაც: მარტივფუძიან ზმნათა ანალოგიის გარდა, რომლებშიც უარყოფისა და სუბიექტის ნიშნები გვერდიგვერდა განლაგებული, მნიშვნელოვანია ისიც, რომ იჩრდილება ზმნის აგებულების სირთულის გაგება და ენა „ცდილობს“ უარყოფის ფორმანტი არ დაშოროს სუბიექტის ნიშანს, ეინაიდან უარყოფის კატეგორიაში სწორედ სუბიექტის მოქმედების ან მდგომარეობის ნეგაცია ხდება. სუბიექტის ნიშნის მოძრაობა კი, თავის მხრივ, შეიძლება გამოწვეული იყოს ზოგი კატეგორიის მაწარმოებლის ზეგავლენით (შდრ. მაგალითად, კაუზატივის რ-პრეფიქსისა და სუბიექტის ნიშნის ურთიერთგანლაგება, როცა კაუზატივის აფიქსის დართვა იწვევს სუბიექტის ნიშნის მოძრაობას ზოგ ზმნაში: ი-ყა-ს-წე-მტ „მე (რალაც) გავაკეთე“, მაგრამ იღზგ-რ-ყა-წე-მტ „მე მათ (რალაც) გავაკეთებინე“)¹⁸.

ამრიგად, ზემოთ განხილულ ზმნებში ჯერ სუბიექტის ნიშანმა იცვალა ადგილი და შემდეგ მისი გავლენით უარყოფის ფორმანტიც იქვე გადაისვა. ამ მოსაზრებას მხარს პოტენციალისის კატეგორიის მონაცემებიც უჭერს, სადაც პოტენციალისის ზ-ა-ზ-პრეფიქსი იწვევს სუბიექტის ნიშნის რთული ფუძიდან გადმოსმას, მაგრამ უარყოფის აფიქსი თავის ადგილას — ძირის წინ რჩება. შდრ. ი-ყა-ს-წე-მტ „მე (რალაც) გავაკეთე“, მაგრამ იღზგ-ყა-მ-წე-მტ (რალაც) ვერ გავაკეთე“. ეს მოვლენა ინვერსიითაა გამოწვეული, რის გამოც გარდამავალი ზმნა გარდაუვალი ხდება¹⁹. მაგალითად:

¹⁸ ქ. ლ. ო. მ. თ. ა. თ. ქ. ე. კაუზატივის კატეგორია აფაზურში, სპამ, ტ. VI, № 1, გვ. 92.

¹⁹ K. V. Ломтатидзе, Категория потенциалиса (возможности) в картвельских и абхазско-адыгских языках, ЕИКЯ, т. III, Тбилиси, 1976, გვ. 105.

...ურთ უ-ზ-რგ-მჰე-წე-მ-წე-რგ^გ ყალაბ (პუშუკ., გვ. 123) „შენ (მშვენიერ) მათ შეიძლება ხელიდან ვერ დაუძვრეს“; აბორა თგზ^ჰუზ, მგშ^ჰულანწაკ იგ^გრ-ზგ-თგ-მ-ჰ^ა-დ... (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 23, 60) „ვინც ბოსელს წმენდდა, მთელ დღეს საღამომდე ვერ გამოწმინდეს“; ... აუთა ძანსგ-ზ-ჰ^ა-მ-ც-რა... (ქ. ლ., ტაბ. ტ., 56, 106) „ამათ როცა ვერ მოვრეკავ...“ და სხვ.

ამრიგად, პოტენციალის კატეგორია გარდამავალ საფეხურს გვიჩვენებს უარყოფის აფიქსაციის თვალსაზრისით: აქ სუბიექტის ნიშნის მოძრაობა დასრულებულია (შესაძლოა იგი იმთავითვე არც ჩაისმოდა რთულ ფუძეში პოტენციალის კატეგორიაში, ვინაიდან ამ წარმოებაში ზმნა ინვერსიულ-გარდაუქალი ხდება. გარდაუქალი ზმნებში კი, როგორც აღინიშნა, სუბიექტის ნიშანი არასდროს არ ჩაირთვის რთულ ფუძეში), ხოლო უარყოფის მ ფორმანტი ძველ ადგილზეა, მაშინ როცა ზოგ კაუზატიურ ზმნაში პროცესი დასრულებულია და უარყოფისა და სუბიექტის აფიქსები მთელი ფუძის წინაა გადასმული.

ამასთან დაკავშირებით ჩნდება ზოგი ზმნის უარყოფით ფორმათა მეორეულობის საკითხი: ბევრი აფხაზურ-აბაზური გარდაუქალი ზმნა აშკარად რთული აგებულებისაა, მაგრამ უარყოფის აფიქსაციის მხრივ თავისებურებას ამჟღავნებენ — მათ მხოლოდ უარყოფის მეორეული ფორმები მოეპოვებათ. ასეთებია: ა-ც^ა-უ^ა-რა „ლაპარაკი“, ა-ჰ^ჰ-ხა-რა „გაღვიძება“, ა-წ^გ-ს-რა „განძრევა“, ა-გ^ა-აა-რა „გულის მოსვლა, გაბრაზება“, ა-გაჩამ-კ-რა „შეკრომა“, ა-გარგაჩა-რა „ბარბაცი“, ა-გ^ა-ყ-რა „ტანჯვა“... აგრეთვე ისეთი ზმნები, რომელთა ფუძე რა ელემენტით იწყება: ა-რა-პა-რა „ტყეპნა“, ა-რა-ტ-რა „მუცელში გასხნა, გაფლანკება“, ა-რა-ლა-რა „გამომეჩხრევა“, ა-რა-შა-რა „მარგელა“²⁰ და სხვ. ყველა მათგანში უარყოფის მ I ჯგუფის დრო-კალიბრში მუდამ მთელი ფუძის წინ დაისმის. ვვარაუდობთ, რომ ამ ზმნებსაც ისევე ეწარმოებოდა უარყოფითი ფორმები, როგორც აუალარა ტიპის ზმნებს, ე. ი. უარყოფის მ აფიქსი რთულ ფუძეში იყო ჩართული, მაგრამ ზემოთ განხილულ ფორმათა მსგავსად მათში უარყოფის ფორმანტმა უფრო წინ გადმოინაცვლა სუბიექტის ნიშნის ზეგავლენით.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

1. ალაშარა—ქურნალი «ალაშარა», № 8, აყ^ა, 1977.
2. ს. ბლაბ., ს. მუგუძ., ს. ოთპარა—ვლადუთის რაიონის სოფლებში ბლაბურხვასა, მუგუძირხვასა და ოთპარაში ჩვენ მიერ 1978—80 წლებში ჩაწერილი აფხაზური ტექსტები (ხელნაწერი).
3. ხ. ბლაჯ.—Х. С. Бгажба, Бзыбский диалект абхазского языка (исследование и тексты), Тбилиси, 1964.
4. დ. გულია, კამაქ.—დ. გულია, კამაქეკ. მაღკაბე, აყ^ა, 1973.
5. დ. გულია, რეზვა—დ. გულია, აფსუა ქ^აფუაქ^აეა, ატუქარაქ^აეა, აქ^არცაქ^აეა, აომინიქ^აეა, აომოგრაქ^აეა, ელარ ამშც^აეა ელაქაჰას ირმოტი, ამც ხაწარაქ^აეა, ათ^აქ^აეა რეზვა, აყ^ა, 1939.
6. დუმბაქე—ნ. დუმბაქე, სარეა, სანდუა, ილიკოა, ილარიონი. იზმოატ სარა ამ-რა (არომანქ^ა), აყ^ა, 1974.
7. ნ. თაბ.—Н. Т. Табулова, Афористическая поэзия абазин (пословицы, поговорки, приметы и крылатые выражения), Черкесск, 1977.

²⁰ ქ. შ ა ყ რ ი ლ ი არაშარა «მარგელა» ზმნის თავსართულ რ-ს წარმოშობით კაუზატივის პრეფიქსად მიიჩნევა. ეს შესაძლოა მართლაც ასე იყოს, მაგრამ ასახსნელი რჩება მისი მომდევნო ა ხმოვნის რაობა. იხ. К. С. Шакрыл, Афиксация в абхазском языке, Сухуми, 1961, გვ. 55.

8. თათარო.—ჩ. თათარსაჭა, ქვეყანა (ახაბარში აქაზარაქი), ჩერქესსკი, 1975.
9. ს. ზუბ., აფს. ლაქ.—აფსუა ლაქქა, იანიწედატ, აფს ალიულედატ, აფსაქქა აზგათაქქა იკიტს. ზგხობა, აყა, 1976.
10. ნ. თარ-ფხან, თარ-ფჰა, ბზგუტი აპოვესტ, აყა, 1961.
11. ქ. ლ., აშხ. ტ.—ქ. ლომთათიძე, აშხარული დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის (ტექსტბითურთ), თბილისი, 1954.
12. ქ. ლ., ტაპ. ტ.—ქ. ლომთათიძე, აფხაზური ენის ტაპანთური დიალექტი (ტექსტბითურთ), თბილისი, 1944.
13. ნარტგრა—ნარტგრა, აბაზა ტაპა რეფოს, ჩერქესსკი, 1975.
14. პუშკ.—პ. უშკინ, აკაბიტან იფა, აყა, 1936.
15. ვ. ტუგოვი-Абазинско-русский словарь (под редакцией Тугова В. Б.), с приложением краткого грамматического очерка абазинского языка, М., 1967.
16. ყაზბ.—ალ. ყაზბეგო, ელგგჯა, აყა, 1958.
17. ჩუგკა, რგზნა....—შ. ჩუგკა, რგზნა მქა, ჩერქესსკი, 1973.
18. ჩუგკა, შაპუმ, —შ. ჩუგკა, შაპუმ ითაჩა, ჩერქესსკი, 1977.
19. ცეყა—ფ. ცეყა, აშქარქთ აშახარა, იმბახაჯა აკგ, ჩერქესსკი, 1978.
20. მ. ციკოლ.—მ. ციკოლია, აფხაზური ენის აბუტური დიალექტი, თბილისი, 1969.
21. ს. ჯანაშია, ანდ.—ს. ჯანაშია, აფხაზური ანდაზები, შრომები, ტ. IV, თბილისი, 1968.
22. ს. ჯანაშია, აძვ. ტ.—ს. ჯანაშია, ამივბუტური ტექსტები, შრომები, ტ. IV, თბილისი, 1968.

Т. И. ГВАНЦЕЛАДЗЕ

НЕТИПИЧНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ОТРИЦАНИЯ В АБХАЗСКО-АБАЗИНСКИХ ГЛАГОЛАХ

Резюме

В формах некоторых времен и наклонений динамических глаголов абхазского и абазинского языков наблюдается своеобразное образование отрицания: вместо ожидаемой предкорневой позиции формант отрицания *m-* занимает позицию перед целой глагольной основой (глагольной основой мы считаем сочетание преверб + корень). Подобные и их исходные формы можно встретить в одном и том же диалекте.

Стало возможным выделение нескольких групп нетипичных отрицательных форм:

1. Непереходные глаголы, в которых формант *m-* ставится перед локальными или направительными превербами. Например: *d-la-m-q^o-j^t* «он (чел.) не нагнулся» ср. *də -m-la-q^o-j^t...* Сюда же входят и такие непереходные глаголы, в которых превербы меняют семантику глаголов. Например: *a-gəla-ga* «стоять», но *aa-^ln^l-gəla-ga* «остановиться». Отсюда можно заключить, что перестановка форманта *m-* перед целой глагольной основой вызвана изменением семантики глагола, когда форма с превербом уже понимается как неделимая единица.: Ср. *u-m-gəla-p!* «ты (м.) не становись!» и *u-m-aa-gəla-p!* «ты (м.) не останавливайся!»

В некоторых абазинских отыменных динамических непереходных глаголах, образованных с помощью элемента *-xa* формант отрицания не ставится перед элементом *-xa*, как это бывает в абхазском, а перед целой отыменной основой: *s^o -m-čk^oəp-xa-p!* «вы не ребячьтесь!» ср. абх. *š^o -čk^oəp-əp-xa-p!*...

2. В ряде случаев в абхазско-абазинских глаголах формант **m-** ставится между классно-личными показателями и корнем или же целой основой, осложненной элементом косвенного отношения *aj* → *a* || *j* || *a*: *wi-m-aj-qə-čə-a-p* «ты (м.) не смейся над ним (м.)!», *daḥ-m-a-c°a-ž°e-jt* «с нами он (чел.) не поговорил»..., ср. без элемента косвенного отношения: *wa-qə-m-čə-a-p* «ты (м.) не смейся над ним (в.)», *də-m-c°a-ž°a-je-jt* «он (чел.) не заговорил»...

3. В нескольких случаях в сложносоставных переходных глаголах формант **m-** вместе с показателем каузатива **g-** занимает позицию перед целой основой, а не перед корнем, как это ожидалось. Например: *lu-mə-g-a-ča-p!* «ты (м.) не давай ей делать то», ср. некаузативный: *i-qa-u-m-ča-p!* «ты (м.) то не делай!»...

В статье делается вывод, что во всех перечисленных нетипичных отрицательных формах перестановка форманта отрицания **m-** вызвана: непереходностью глаголов (I случай), местонахождением показателя субъекта (почти во всех случаях), влиянием некоторых глагольных аффиксов (*aj*-, *g-*) на формант отрицания, затемнением сложносоставности глаголов. Из них решающим фактором считается местонахождение показателя субъекта и переходность—непереходность.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მთის იბერიულ-კავკასიურენათა განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ქ. ლომთათიძემ

ე ფ ი ზ მ რ ს ა რ ი შ ვ ი ლ ი

-gil, -gilän, -ginän ფორმათა შესახებ აზერბაიჯანულში

თანამედროვე სალიტერატურო აზერბაიჯანულ ენაში ბრძანებითი კილოს II პირის მხოლოდითი რიცხვი ძირითადად ზმნის ფუძის სახით არის წარმოდგენილი.

სამწერლობო ენაში იშვიათად, მაგრამ მაინც შეინიშნება — ginän ფორმის ხმარების ცალკეული შემთხვევები. სამაგიეროდ, აზერბაიჯანული ენის ბევრ დიალექტში იგი საკმაოდ პროდუქტიულია და, შესაბამისად, ძალზე გავრცელებული ([1], 198).

თურქოლოგიურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოსაზრების თანახმად, აღნიშნული აფიქსი (-gil, -gilän, -ginän) kilmak ზმნის ფუძიდან მომდინარეობს ([2], 91).

ამ რამდენიმე წლის წინათ გამოქვეყნდა თურქი ენათმეცნიერის, პროფ. ა. ჯაფეროღლუს წერილი -gil ბრძანებითი კილოს II პ. მხ. რიცხვის მაწარმოებელი აფიქსის შესახებ ([3], 1—10), სადაც ავტორი ვრცლად მიმოიხილავს აღნიშნული აფიქსის შესახებ არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურას და გამოთქვამს ორიგინალურ მოსაზრებებს მის შესახებ.

უპირველესად ყოვლისა, იგი ექვეყნეშ აყენებს და მოძველებულად მიიჩნევს ვ. რადლოვის მოსაზრებას ამ აფიქსის წარმომავლობის თაობაზე, ხოლო შემდგომ, მოყოლებული ორზონისა და ენისეის ძეგლებიდან, ვიდრე თანამედროვე ცოცხალ თურქულ ენებამდე და მათ დიალექტებამდე, დაწვრილებით განიხილავს აღნიშნული მაწარმოებლის პროდუქტულობასა და მის სემანტიკურ ღირებულებას: იქვე აღნიშნავს, რომ გავრცელების ყველაზე დიდი ასპარეზი ამ აფიქსმა აზერბაიჯანულ სამწერლობო ენაში (განსაკუთრებით XIX საუკუნემდე) და აზერბაიჯანული ენის დიალექტებსა და კილოკაეებში პოვა. დღეს იგი ფართოდ იხმარება -ginän ვარიანტის სახით როგორც აზერბაიჯანულის მთელ რიგ დიალექტებში, ასევე ანატოლიის აღმოსავლურ დიალექტებშიც ([3], 10).

ამ აფიქსის თავდაპირველი ვარიანტი, რომელიც ძველ წერილობით ძეგლებშიც გვხვდება, არის -gil. მოგვიანებით, უკვე XVII საუკუნეში, აზერბაიჯანულში დასტურდება მისი -än სავრცობთან ერთად ხმარება -gilän სახით ([1], 198). ჩვენს ხელთ არსებული ვრცელი აზერბაიჯანულენოვანი ხელნაწერი დასთან „ქორ-ოღლისა“ (რომლის მიხედვითაც სპეციალურად შევისწავლეთ ბრძანებითი კილოს წარმოება ძეგლის ენაში) ამ ფონეტიკურ ვარიანტს უჭერს მხარს. ამას გარდა ის სხვა თურქულ წერილობით ძეგლებშიც არის ფიქსირებული.

პროფ. ა. ჯაფეროღლუ შენიშნავს, რომ ფორმა -ginän-ში ბოლოკიდურა -n სავრცობს წარმოადგენს, იგი ეპენთეტიკურია, შემდგომში დაერთო ბრძანებითობის აფიქს -gil-ს და, ამდენად, უფუნქციოა ([3], 10).

უნდა შევნიშნოთ, რომ -gil აფიქსზე დართულ ეგრეთ წოდებულ „უფუნქციო“ -än სავრცობს თავის დროზე უთუოდ უნდა ჰქონოდა გარკვეული ფუნქცია. ამასთან დაკავშირებით გვინდა გავიხსენოთ აღმოსავლეთ ანატოლიის ზო-

¹ ხელნაწერი დატულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში Turk—140 შიფრით.

გერთ დიალექტში დადასტურებული ბრძანებითი კილოს I პირის მრავლურში საერთო საერცობიან ფორმანტა არსებობა, რომლებიც ფუნქციონალურად უპირისპირდებიან უამაფიქსო ფორმანტებს ინკლუზიურ-ექსკლუზიური შინა-არსით ([4], 831—832).

მართალია, დღეს უკვე ვეღარ ხერხდება აღრიხდელ -gil და შემდგომინდელ -gilän>-ginän ფორმანტათა ურთიერთ სემანტიკურ-ფუნქციონალური გამიჯვნა, მაგრამ მაინც მიგვაჩნია, რომ მათი ერთ სიბრტყეზე განხილვა, ე. ი. თავდაპირველ ფუნქციათა სხვაობის უგულვებელყოფა არ უნდა იყოს მიზანშეწონილი. ჩვენი აზრით, ამ უკანასკნელში მკრთალად, მაგრამ მაინც შეიგრძნობა თავაზიანობისა და კრძალვის ნიუანსი. მაგალითად:

باشون کوتور بر یوخاری باخکان
كوز ياشی تك قباقمده احكآن
თავი ასწიე და ამომხედე,
ცრემლივით დაედინე ჩემს წინ

1973 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში მ. შირალიევი შენიშნავს ა. ჯაფეროღლუს მოსაზრებათა მცდარობას და დასძენს, რომ ე. წ. ეპენთეტიკური -äი უნდა იშლებოდეს -ä და -ii ფორმანტებად, სადაც ეს უკანასკნელი 11 პირის მხოლოდ რიცხვის მაჩვენებელი უნდა იყოსო ([5], 47—48). გამოთქმული მოსაზრება საინტერესო ჩანს, თუმცა აკლია სათანადო დასაბუთება და, ამდენად, საეჭვოდ მიგვაჩნია.

როგორც აღვნიშნეთ, თანამედროვე აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში მისი გავრცელების არე ძალზე დიდია ([1], 198). იქ ეს აფიქსი -ginän ფორმით დასტურდება. მულანის ჯგუფის დიალექტებში მისი ხმარება შეზღუდულია და მხოლოდ წინარიგისმიერი ხმოვნების შემცველ ზმნებთან გვხვდება. უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენს ხელნაწერში, ისევე როგორც აღმოსავლური ჯგუფის—კუბის, ბაქოსა და შემახის დიალექტებში, ამ აფიქსის ხმარება ამ მხრივ არ არის შეზღუდული.

ყურადღებას ის ვარემოება იქცევს, რომ ჩვენი ძეგლის ენაში დადასტურებული -gilän ფონეტიკური ვარიანტი არ გვხვდება აზერბაიჯანული ენის არც ერთ დღეს შესწავლილ დიალექტში. ასევე არ დასტურდება თანამედროვე სალიტერატურო აზერბაიჯანულსა და მის დიალექტებში აღნიშნული აფიქსის -gil || -ğil ფონეტიკური ვარიანტი, რომლის შესახებაც მუპარემ ერგინი თავის შრომაში ხაზგასმით ჩერდება ([6], 464).

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩვენი ძეგლის ენაში დადასტურებული აფიქსის ფონეტიკური ვარიანტი (-gilän) მიგვანიშნებს ხელნაწერის ენობრივ სიძველეზე ([7], 112). იგი უნდა განეკუთვნებოდეს იმ პერიოდს, როდესაც დიალექტებში ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული რეგრესული ასიმილაციის სრული პროცესი, გამოწვეული -gil აფიქსზე -äii საერცობი ფორმანტის დართვით: gil+äii >gilän>ginän (-gil აფიქსის -äii საერცობთან ერთად ხმარება კი დადასტურებულია XVII საუკუნის ლიტერატურული ძეგლებიდან).

რაც შეეხება აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში დღეს გავრცელებულ ამ ფორმანტთა შინაარსობრივ ნიუანსს, შენიშნავს ა. ჯაფეროღლუ, იგი კატეგორიულობას, მოქმედების დაბეჯითებით შესრულებას გულისხმობსო ([3], 8).

აზერბაიჯანულ დიალექტოლოგიურ ლიტერატურაში ამ აფიქსის სემანტიკურ ლირებულებაზე არაფერია ნათქვამი. ჩვენი აზრით, აღნიშნულ აფიქსს კატეგორიულობისა და მოქმედების დაბეჯითებითი შესრულების სემანტიკური ელფერი არ ახლავს თანამედროვე აზერბაიჯანული ენის დიალექტებში.

რაც შეეხება ჩვენი ხელნაწერის ენას, არც აქა აქვს ამ აფიქსს რეალურად გამოხატული სემანტიკური ნიუანსი. ფრაზას, რომელშიც -gilän ფორმანტიანი ბრძანებითია, ენის არქაულობის სტილისტური ელფერი დაკრავს და, ამასთან, კრძალვის მკრთალი ნიუანსი ახლავს; მაგრამ იმდენად სუსტია ეს უკანასკნელი, რომ აფიქსი -gilän ფრაზის სტილისტური ლირებულების დონეზე უნდა იქნეს განხილული და არა სემანტიკურისაზე. მაგალითად:

کور اوغلنون ایشت کلن سوز لرین
 اید لرون قویما یولدا کوزلرین
 کزمه کلن شام و حلعب دوز لرین (49^v.11)

შეისმინე ქორ-ოღლის სიტყვა,
 ჭიგითვის გზაზე თვალი არ მოაცილო,
 ნუ დასვირნობ სირიისა და ალუპოს ველებზე.

საერთოდ, აფიქსი -gilän ძეგლის ენაში არ არის აბსოლუტური ფორმა ბრძანებითი კილოს II პირის მხ. რიცხვისა; როგორც ადრე აღვნიშნეთ კიდეც, ის პარალელურად იხმარება ზმნის ფუძისეულ ფორმასთან ერთად (išit ~ išitgilän)².

ამგვარად, -ginäü მაწარმოებელი აზერბაიჯანული ენისთვის ბუნებრივი და ცოცხალ მეტყველებაში (დიალექტებში) ერთობ აქტიური ფორმა ბრძანებითი კილოს II პ. მხ. რიცხვისათვის (პარალელურად ზმნის ფუძისეული ფორმისა).

² უნდა შევნიშნოთ, რომ პარალელური ფორმები ჩვენი ხელნაწერის ენაში სხვა პირშიც შეინიშნება; კერძოდ, ბრძანებითი კილოს I პირის მრავლობითი რიცხვი ძეგლის ენაში ორგვარი მაწარმოებლთ არის წარმოდგენილი: -(j)ax, -(j)äk/(j)alim, -(j)älim. ეს უკანასკნელი თურქული სალიტერატურო ენისა და მისი დიალექტების კუთვნილებაა, თუმცა აზერბაიჯანულ ხელნაწერებშიც დასტურდება ის XIX საუკუნის ბოლომდე. ამის საფუძველზე ზოგიერთ მკვლევარს შეიძლება ეჩვეოდეს, რომ იგი აზერბაიჯანულისთვისაც ბუნებრივი და დამახასიათებელი ფორმაა, მაინც მოუღებელია ასეთი დამსჯება.

უმთავრესი საფუძველი ამისა არის ის, რომ აღნიშნული აფიქსი დღეს არც სალიტერატურო აზერბაიჯანულმა და არც მისმა დიალექტებმა არ იციან, ე. ი. მისთვის იგი არ არის და არც ყოფილა ორგანული.

აფიქსი -(j)alim-(j)älim. გარკვეული მოსაზრებებით ჩართული ტექსტში, ნასესხები მორფოლოგიური ელემენტია აზერბაიჯანულ წერილობითს ძეგლებში, მსგავსად თუნდაც სპარსული იზაფთისა და სხვ., რომლებსაც ზოგადად მიმართავდნენ ებოსის ჩამწერნი ამ უკანასკნელისთვის მშაღალი რანგის ლიტერატურული სტილისა ილუზიის შესაქმნელად, რისთვისაც სწორედ ოსმალური თურქული (ასევე სპარსული და არაბული) იყო სანიმუშო და პრესტიჟის ენა. სწორედ ამითაც აიხსნება აღნიშნული აფიქსის დღეს ასე უცვლად გაქრობა აზერბაიჯანული ენიდან. იგი მწიგნობრულ დონეზე ხელოვნურად ნახმარი, აზერბაიჯანულისათვის არაბუნებრივი ფორმაა.

ასე რომ, ძეგლის ენაში პარალელურად თანაარსებობს ოსმალური თურქულისათვის და აზერბაიჯანული ენისათვის ნიშანდობლივი ორი მორფემა-სინონიმი: -(i)ax, -(i)äk || (i)alim=(i)älim. ეს უკანასკნელი, აზერბაიჯანული ენისთვის ადრეულ წერილობით ძეგლებში დადასტურებული, ოსმალურიდან ნასესხები არაბუნებრივი ფორმაა.

ლიტერატურა

1. М. Ш. Ширәлијев, Азәрбајҗан диалектологическыи әсаслары, Бакы, 1962.
2. W. Radloff, Die Alltürkischen Inschriften der Mongolei, Nene Folge, SPb, 1897.
3. A. Саferoğlu, Türkemizdeki-gil,-gil emir eki, Türk Dili Araştırmaları Yılıgi, Belleten, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
4. ს. ჯიქია, ბრძანებითი კილოს წარმოება აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქულ დიალექტებში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. IV, № 8, თბილისი, 1944.
5. М. Ш. Ширәлиев, Об этимологии императивной формы второго лица ед. числа -ginap-ginap (на материале диалектов и говоров азербайджанского языка), «Советская тюркология», 1973, № 3.
6. Miharrem E rgin, Dede Korkut Kitabı, II, ТТКВ, Ankara, 1963.
7. М. Ш. Рагимов, Рецензия Г. Савдакасов, Язык уйгуров ферганской долины, «Советская тюркология», 1971, № 1.

Э. Р. САРИШВИЛИ

О ФОРМАХ -gil, -gilän, -ginän В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе вкратце рассматриваются вопросы распространения и семантико-стилистические особенности аффиксов повелительного наклонения II л. ед. числа -gil, -gilän, -ginän как в раннем, так и современном азербайджанском языке.

Отмечается, что подтвержденный в современном азербайджанском языке -ginän—аффикс семантический—равен форме повелительного наклонения, выраженной основой глагола.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თურქოლოგიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჯიქიამ

ԼԱԼԻ ՇՈՒԽԱԴՅԷ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДЕРИВАЦИОННЫХ ПОЛЕЙ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОСТИ И ЛОКАТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ СЕМИТСКИХ ЯЗЫКАХ

(на материале арабского литературного и еврейского языков)

В настоящей статье на основе результатов, достигнутых теорией и практикой словообразования и руководствуясь достижениями сопоставительно-контрастивной лингвистики, исследуются деривационные поля инструментальности и локативности при помощи функционирующих в них словообразовательных моделей в современном арабском литературном и еврейском языках. Полевой подход к анализу языкового материала обеспечивает системный характер исследования¹.

Словообразование является, как известно, многоаспектной и многослойной подсистемой языка, поэтому при сравнительном изучении плана содержания словообразовательных единиц мы ограничиваемся рассмотрением двух ее сегментов: деривационных полей *poimen instrumenti* и *poimen loci*.

Словообразовательное поле мы определяем как совокупность деривационных средств, выражающих единое обобщенное (словообразовательно-категориальное) значение. Словообразовательные поля выделяются на основе лексико-грамматического значения словообразовательных моделей.

Словообразовательные модели, репрезентирующие основные конститuentы деривационных полей инструмента и локативности, являются синтаксическими (транспонирующими) дериватами, образованными способом транспозиции, т. е. в результате перехода глагола в имя существительное. Вследствие этой транспозиции в смысловой структуре отглагольного имени существительного происходит семантический сдвиг, который заключается в замене или изменении категориальной семы производящей основы — семы высшей степени обобщенности. Перемещение категориальной семы с высшей степени обобщенности на более низкую степень влечет за собой дальнейшую перестройку в иерархии сем. Некоторые семы производящей основы, потенциальные семы² сохраняются или модифицируются в семантической структуре производной основы, другие же исчезают. Например, в арабском и еврейском языках структурно-семантический признак глагола переходность/непереходность и «процессуальность» ослабевает в семан-

¹ См., например, Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс, Грамматико-лексические поля в современном немецком языке, М., 1969; Т. С. Щур, Теория поля в лингвистике, М.-Л., 1974; О новом и старом в лингвистике, сб. ст., уч. зап. ЯПИ, вып. 73, «Романо-германские языки», Ярославль, 1970; А. В. Бондарко, Теория поля в грамматике, залог и залоговость, ВЯ, 1972, № 3; Р. З. Мурысов, Структура словообразовательных полей лица и инструмента в современном немецком языке, ВЯ, 1972, № 4.

² О потенциальных и актуализирующих семах, см. М. Д. Степанова, О компонентном анализе в словообразовании, в сб. «Лингвистика и методика в высшей школе», вып. 6, 1974, ИНИЗ им. Мориса Тореза.

тической структуре производных имен, образующих деривационные инструменты и места и времени. Категориальная сема глагола заменяется категориальной семой имени существительного, в случае имен орудия — семантическим признаком «инструмент, средство осуществления данного действия», а в случае имен места — «место протекания действия». Так, например: *daḥasa* — «толкать», «отталкивать» > *midīās* — «то, чем отталкивают», вследствие семантического переосмысления — «пушка», «артиллерийское орудие» (араб. яз.) *dālaq* — «гореть» > *madlêq* — «зажигалка» (евр. яз.)

ṭaʿama — «кушать» > *maṭʿam* — «место, где едят», «столовая», «ресторан» (араб. яз.) *kābas* — «стирать» > *mikbāsā* — «прачечная» (евр. яз.) Категориальная сема преобладает в семантической структуре производного слова и определяет новые направления его развития; таким образом, возникают новые «мысловые компоненты производного слова, которые не были представлены в смысловой структуре производящей основы.

Важную роль в развитии семантики производного слова играет процесс семантического переосмысления, который является одним из способов обогащения языка неологизмами.

В современном арабском литературном и еврейском языках деривационное поле инструмента конструируется следующими словообразовательными средствами:

Арабский язык

безаффиксальная деривация

1. *qitāl, gātūl*
2. *qattāl, qātīl*

аффиксальная деривация

1. *qattālat, qātīlat*
2. преф. *mī-* в соединении с правильной глагольной основой в словообразовательной модели *miqtal*
3. причастия от расширенных глагольных основ
4. суфф. *-iyuat*

Еврейский язык

1. *qōtēl / et, qātōl*
2. *qatīl*

1. преф. *ta-* в соединении с правильной глагольной основой в словообразовательной модели *maqēl*
2. суфф. *-āp*
3. причастия от интенсивного глагола
4. суфф. *-iyuah*
5. заимствованная лексика

Ввиду того, что на современном этапе расширения словарного фонда рассматриваемых нами семитских языков наряду с внутренней флексией все большую важность приобретает аффиксальная деривация (в особенности в пополнении лексики языка неологизмами), то в нашем исследовании основное внимание уделяется словообразовательным моделям префиксального и суффиксального типа.

В современном арабском языке основными поставщиками лексики деривационного поля инструмента является префиксальная словообразовательная модель *miqtal* с позиционно обусловленными вариантами *miqtāl* и *miqtālāt*. Например, *miṭraq* — «молоток», *miḥraṭ* — «плуг», *mimsaḥat* — «тряпка».

Что касается современного еврейского языка, то несмотря на множество словообразовательных моделей с преф. *mā* - $mVC_1C_2VC_3$, по причине пози-

ционных условий гласного элемента префикса, граница между орудия и именем места обозначена недостаточно четко³. Однако, невзирая на это обстоятельство, среди многочисленных имен названий инструмента действия, объединенных единым семантическим признаком, в плане выражения выделяется определенная деривационная модель, охватывающая наибольшее количество имен орудия. Это — модель maqtēl с вариантами maqtēlā и maqtēlet, например: makbēd — «метла», maharēšā «плуг», magdelet — «луна».

Для более полного выявления семантических потенций деривационных моделей на словообразовательном уровне целесообразно применить анализ по семам — компонентный анализ с установлением иерархии сем, т. е. наличия сем различной степени обобщенности. Так, в деривационном поле имен орудий семой наивысшей степени обобщенности является сема «инструмент, средство осуществления данного действия». Эта сема представляет собой семантический «стержень» имен существительных, обозначающих инструменты, орудия труда и т. п. Например, в арабском языке: miṭqab, miṭqāb — «дрель», mišraṭ, mišraṭ — «скальпель», miknasat — «метла». В еврейском языке: maghes — «утюг», mazrēcā — «сеялка», mazmērā — «садовые ножницы».

К следующей степени обобщенности относится сема «предметность», которая вытекает из предыдущей семы и сосуществует с ней. К группе слов, объединенных этой семой, принадлежат имена, обозначающие предметы домашнего обихода, утвари, одежды и т. п. Например, в арабском языке: miḥraš — «скатерть», mira'at — «зеркало», mišwat — «сковорода», miḥfaṭ — «одеяло», «плащ». В еврейском языке: mazlēg — «вилка», mar'ā — «зеркало», makber — «одеяло», maṣaṭēh — «плащ», «покрывало».

I. В современном арабском литературном языке кроме префиксальных словообразовательных моделей данным семантическим признаком объединяются суффиксальные деривационные модели, qattālat. Геминация второго согласного в структуре этой модели выражает интенсивность, частую повторяемость действия. Поэтому в смысловой структуре модели к названным семам добавляется и семантический признак «интенсивность», например: qaddāḥat — «зажигалка», < V. qadaha — «высекать огонь», samma'at — «телефонная трубка» < sama'a — «слушать», qaṭṭarat — «пипетка» < qaṭara — «накапывать (лекарство)», massāḥat — «резинка» < masaḥa — «стирать». Кроме названий простых инструментов, словообразовательная модель qattālat обозначает и наименования сложных механизмов и машин.

На более низкой ступени семного анализа можно выделить семантические разряды слов словообразовательных моделей, словообразовательное значение которых совпадает с семой I степени обобщенности. Эти словообразовательные модели группируются в отдельные микрополя, для которых сема I степени представляет семантическую базу.

³ В. П. Старинин, Структура семитского слова, М., 1963, с. 55.

В современном арабском и еврейском языках в поле имен *instrumental* вычлняются микрополя, обозначающие названия машин, приборов и аппаратов.

В арабском языке к микрополю названий машин относятся имена существительные, образованные по деривационным моделям *miqtal/at*, *qattalat* и *qatilat*. Суффиксальная словообразовательная модель *qatilat* является результатом семантического переосмысления причастной формы трехслогоного глагола, где суфф.-*at* несет функцию усиленности, постоянства действия⁴. То же самое относится и к суфф.-*at* в деривационной модели *qattalat*. Например: *miqtal/at*: *mikbas*—«пресс» < *kabasa*—«прессовать», *mihraṭat*—«токарный станок» < *harāṭa*—«вытачивать», *miṭba'a t*—«печатная машина» < *ṭabac'a*—«печатать», *miṭfa 'at*—«пожарная машина» < *tafa'a*—«тушить».

qattalat: *ḡarrārat*—«трактор» < *ḡarra*—«тащить», «тянуть», *ṭallaḡat*—«холодильник» < *ṭalaḡa*—«замораживать», *ḡawwāsāt*—«подводная лодка» < *ḡāṣa*—«держаться под водой», *naffāṭat*—«реактивный самолет» < *nafaṭa*—«выделять», «извергать».

qatilat: *ḡāḍilat*—«бульдозер» < *ḡadala*—«укатывать», *ṭā'irat*—«самолет» < *ṭāra*—«летать», *bāhirat*—«пароход» < *baḡara*—«испаряться», *qaṭifat*—«уборочная машина» < *qaṭafa*—«собирать».

В современном еврейском языке микрополе наименований машин формирует словообразовательная модель *maqṭēla*. Например: *maḡḡes*—«компрессор» < *daḡas*—«прессовать», *makbeš*—«пресс» < *kabaš*—«прессовать», *maḡarēṭā*—«токарный станок» < *harāṭ*—«вытачивать».

Примечание. Лишьбытно отметить, что в арабском языке в ряде имен инструментов суфф.-*at* отделяет названия крупных приспособлений, машин от более простых орудий труда, например: *mibrad*—«напильник», *mib-gadat*—«токарный станок», *miṭqab*—«сверло», *miṭqabat*—«сверлильный станок». Можно предполагать, что в деривационном поле имен инструмента в арабском языке суфф.-*at* выполняет увеличительную функцию по аналогии с некоторыми другими словообразовательными моделями⁵.

Микрополе имен приборов и аппаратов в арабском языке оформляется словообразовательными моделями *miqtāl*, *miqtalat* и партиципальными формами расширенных глагольных пород, среди которых производные от II породы глагола поставляют наибольшее количество новообразований. Например: *miqtal/at*:

minzār—«телескоп» < *paṣara*—«смотреть», *miḡḡar*—«громкоговоритель» < *ḡaharā*—«говорить громко», *mirwahat*—«пропеллер» < «вер», «вентилятор».

muqattil: *muḡarrik*—«двигатель» < *ḡarraka*—«двигать», *muwallid*—«генератор» < *wallada*—«генерировать» (эл.)

⁴ см. В. М. Белкин, Арабская лексикология, М., 1975, с. 87; Н. Fleisch, *Traité de philologie arabe*, Beirut, 1956, с. 462; W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language*, Beirut, 1974, с. 139.

⁵ Н. Fleisch, *Traité de philologie arabe...*, с. 462—463.

muqātil: mufa'il—«реактор», muqātilat—«самолет-истребитель»
 muqattalat: mulawwaḥat—«семафор» < lawwaḥa—«сигнализировать».
 muqtilat: mubriqat—«телеграфный аппарат» < ²abraqa—«телеграфировать», mursilat—«радиопередатчик» < 'arsala—«передавать в эфир».
 Суффиксальные словообразовательные модели весьма редки, например: dawwāsat—«педаль» < dāsa—«давить», gāhira t—«микроскоп».

Таким образом, в арабском языке деривационная модель miqtal и партиципальные модели с преф. mi- обнаруживают активность в образовании неологизмов.

Что касается еврейского языка, то среди префиксальных моделей в микрополе наименований аппаратов новообразования по деривационной модели maqtel/ā немногочисленны, например: mašpen—«компас» < hišpin—«поворачивать на север», mašlēma—«фотоаппарат» < šillem—«фотографировать», madhēf—«пропеллер» < dāhar—«толкать».

Большей частотностью характеризуются причастные формы глагола, мотивированные преимущественно интенсивным глаголом, как: māšōp—«напильник» < šwp: šāp—«соскребывать», mhūḡā—«циркуль» < hwg: hāḡ—«чертить круг», m'ayyed—«карбюратор» < 'idda—«испарять», myassēb—«стабилизатор» < iššēb—«устанавливать», m'abēh—«конденсатор» < < ibbēh—«сгущать».

Суффиксальные модели с суфф.-ān весьма редки. Например: t-a'arī-kān—«нумератор» (обозначающий даты) < ta'arīk—«дата», tahšibān—«калькулятор». Можно допустить, что причиной непродуктивности названных словообразовательных моделей является наличие в современном еврейском языке специального преф. mad-, призванного обозначать измерительные приборы⁶, например: madkobēd—«барометр» < kobēd—«тяжесть», madhōm—«термометр» < hōm—«температура», madhašmal—«счетчик» < hašmal—«электричество»,

В современном еврейском языке в деривационном поле инструмента выделяется отдельное микрополе наименований аппаратов и приборов. В отличие от других представителей микрополей, конститuentами микрополя имен приборов и аппаратов являются отыменные дериваты, образованные от имен существительных префиксом mad-.

В арабском и еврейском языках в создании деминальных дериватов участвует и суфф. -iyuat. Например: 'ozniyyā—«телефонная трубка», «наушник» 'ōzēp—«ухо» (евр. яз.), zaradiyyat— < zarad. Этот суффикс непродуктивен в словопроизводстве имен инструмента как в арабском, так и в еврейском языке.

В конструировании деривационного поля инструмента в современном еврейском языке наряду с исконно семитскими морфологословообразовательными средствами определенное место занимает заимствованная лексика. К заимствованиям (в основном из европейских языков) в этой

⁶ Этот префикс произошел от глагола mādad—«измерять», см. D. Cohen, N. Zafani, Gram maire de l'hebreu vivant, Paris, 1968, с. 149.

области относятся названия инструментов, приборов, механизмов, машин и т. п., появление которых связано с экстралингвистическими факторами. Например: *generāṭōr*, *traqtōr*, *ṭaq* и т. д.

В еврейском языке структурная дифференциация имен инструментов, образованных при помощи преф. *ma-* в соединении с основой правильного глагола, выражена не так четко, как в арабском. Хотя преф. *ma-* можно считать основным в формировании деривационных моделей, обозначающих имена орудий, в некоторых случаях встречаются производные и с преф. *mī-* (основной деривационный формант при образовании имен места). Например: *miš'ereṭ*—«щетка» < *his'ir*—«покрываться волосами», *mikbar*—«сито» < *kabar*, *miṭpahā*—«платок» < *ṭāpah*—«опухать». Эти дериваты находятся на периферии деривационного поля инструмента, на месте пересечения с полем локативности.

В арабском языке в деривационном поле инструментальности кроме микрополя имен приборов можно выделить и микрополе соматизмов, так как некоторые части тела арабами воспринимаются как орудия, например: *misma'*—«ухо, орудие слуха», *mišamm*—«нос, орган обоняния», *mirfaq*—«локоть», *miṣqār*—«клюв», *mihlab*—«лапа с когтями», «коготь». Относительно еврейского языка, в поле инструмента подобное членение не наблюдается.

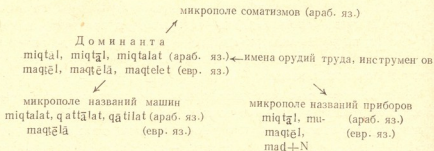
Учитывая результаты компонентного анализа словообразовательного поля инструмента и выделение в нем микрополей в современном арабском литературном и еврейском языках, необходимо отметить, что деривационная модель *miqtal* со своими вариантами обладает неодинаковым набором сем. Максимальное количество сем представлено в модели *miqtal* в арабском и *maqṭēl* в еврейском языке. Словообразовательные модели *miqtalat* и *maqṭēlā* употребляются преимущественно для обозначения названий машин. В современном арабском языке в образовании неологизмов поля *poem instrumenti* кроме префиксальных дериватов весьма продуктивны словообразовательные модели *qāttalati* и *qatilat*, а также партиципальные формы с преф. *mi-* (главным образом от 11 глагольной породы). В этих случаях активно действует процесс семантической переориентации значения. В современном еврейском языке последний способ деривации имен орудий (семантический сдвиг в смысловой структуре причастий интенсивного глагола) не продуктивен. К префиксальным и партиципальным дериватам, функционирующим в поле инструмента в еврейском языке присоединяются производные с преф. *maḏ-*, которые широко используются для обозначения названий измерительных приборов. Кроме этого, число новообразований пополняется за счет заимствованной лексики.

Относительно плана выражения словообразовательных моделей, составляющих деривационное поле инструмента, следует отметить, что в арабском языке основным деривационным формантом в образовании имен орудий является преф. *mī-*, сочетаясь с основами трехслогового глагола

(miqtal, miqtāl, miqtalat). Что касается еврейского языка, то здесь преобладает префикс ma-. Таким образом, в арабском и еврейском языках создается оппозиция структурных типов miqtāl/maqtel и miqtalat/maqtelā. Причиной тому—огласовка префиксной части словосформовывательных моделей при их одинаковой семантической функции.

Обобщая изложенные факты, деривационное поле инструментальности в современных арабском и еврейском языках можно представить в виде следующей схемы:

Деривационное поле инструментальности имеет определенные точки соприкосновения с деривационным полем места и времени.

1. В современном арабском языке деривационное поле локативности, в отличие от еврейского языка, выделяется довольно четко. Активным источником пополнения данного поля является словообразовательная модель maqtīl/qtal, в которой варьирование гласного в основной части слова зависит от имперфектной формы производящего глагола⁷. В еврейском языке же в формировании имен места деривационную функцию выполняет словообразовательная модель miqtāl⁸.

Категориальной семьей деривационного поля локативности является сема «место осуществления деятельности», находящая свое выражение в словообразовательной модели maqtal/maqtīl в арабском и miqtāl в еврейском языке. Например, в арабском: maḥaḡḡ—«место паломничества» <ḥaḡḡa—«совершать паломничество», mal'ab—«стадион», «поле» <la'iba—«играть», ma'mal—«завод», «фабрика» <'amila—«работать»: maskin—«жилище», «квартира» <sakana—«жить», ma'riḍ—«выставка» <'araḍa—«выставлять», «демонстрировать».

В еврейском языке: miškān—«жилище» <šakān—«жить», miṭbah—«кухня» <ṭābah—«готовить», miḡlāšā—«каток» <ḡālāš—«скользнуть», «кататься на коньках», miḍrāḳā—«тротуар» <dāraḳ—«ступать».

В арабском языке II степень обобщенности выражена семьей «деятельность+место осуществления данной деятельности», например: maḥlab—

⁷ Б. М. Гранде, Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, М., 1963, с. 254; W. Wright, A Grammar of the Arabic Language, с. 131.

⁸ Лексическая заполняемость этой модели не ограничивается семантикой локативности, образуя также имена существительные со словообразовательным значением абстрактности/конкретности.

«место доения», <ḥalaba—«дойть», maḥan — «пастбище» <ga'a — «паста», mazra'at—«пашня», «ферма» <zaga'a—«сеять», maḡzar—«сколобойня» <ga-zaga—«резать скот».

В семной иерархии словообразовательного поля локативности как в арабском, так и в еврейском языке наибольшая комбинация сем характерна для семы III степени обобщенности: «вид ремесла+ деятельность+ место протекания данной деятельности». Следует отметить, что в еврейском языке производные, принадлежащие к этой группе, образуются по словообразовательной модели miq'tala. В арабском яз.: maḡsal—«прачечная» <ḡasala—«стирать», maḡraḡ—«юкарная мастерская» <ḡaraḡa—«вытачивать», maḡba'—«типография» <ḡaba'a—«печатать», maḡraḡat—«хирургический кабинет» ḡaraha—«ранить».

В еврейском языке: miḡrāḡa—«швейная мастерская» tapāḡ—«шить», miḡbānā—«кирпичный завод» labān—«изготавливать кирпичи», miḡpā'a—«лечебница» ḡarā—«лечить», miḡlalā—«университет» kālal—«обобщать»⁹.

В современном арабском языке к области инноваций, к именам с коннотацией локативности принадлежат пассивные причастные формы с преф. mi- от производных глагольных основ, например: mudarraḡ—«амфитеатр», «аудитория», miḡtabar, miḡbar—«лаборатория», miḡraḡ/at—«место сжигания», miḡanazzah—1. «площадка для игр», «место для гуляния», 2. «проспект».

Из форм пассивного причастия VIII глагольная порода составляет наибольшее количество новообразований, значение которых конкретизируется в определенном контексте. Этот вопрос уже относится к лингвистике текста¹⁰. Например: miḡtafal—«место собрания», miḡta tal—«поле боя», miḡtakann—«гнездо», miḡtaraf—«мастерская», «студия (художника)», miḡtama'—«общество» «место собрания», miḡlawḡn—«уровень», «стандарт»—«место достижения, уравнивания».

Арабские грамматики объединяют имена места и времени в один структурно-семантический разряд под общим названием asmāu-zzarf. Следуя установившимся в арабском языкознании традициям, в словообразовательном поле локативности мы выделяем микрополе имен времени. Например: miḡtaf—«время, место отправления» <ba'aḡf—«отправлять», maḡdan—«утреннее время» ḡāda—«отправляться утром», miḡ'id—«срок», «время» wa'ada—«обещать».

Среди имен места и времени в арабском и еврейском языках имеется несколько производных с первым корневым w/u, которые образуются по

⁹ Chanoch Irene причисляет это имя к разряду имен существительных, подверженных иноязычному влиянию. Основы таких имен часто модифицируются, невзирая на этимологию иностранного слова, по образцу которого оно произведено. Fremdsprachliche Einflüsse im modernen Hebraisch, Berlin, 1930, с. 44.

¹⁰ См. J. Stekelych, The modern arabic literary language. Lexical and stylistic development, Chicago-London, 1970, с. 24.

типу имен орудий, например: *mī'ād*—«определенный срок», *mīlād*—«время рождения», *mīqāṭ*—«назначенное время». Соответственно в еврейском языке: *mō'ēd*, *mōlād*. Являясь конститuentами микрополя имен времени, имена существительные, произведенные по словообразовательной модели $mīC_2\bar{a}C_3$, и $mōC_2\bar{e}C_3\bar{a}C_3$, в то же самое время находятся на месте пересечения деривационных полей инструмента и локативности.

В арабском языке в некоторых случаях наблюдается параллельное образование имен орудия с преф. *mī-* и преф. *ma-*, например: *mīṣṭarat*, *maṣṭara t*—«линейка», *saṭara*—«проводить линии», *mikwāt*, *makwan*—«утиюг» *kāwā*—«утиюжить», *mīṣḥaḡ*, *maṣḥaḡ*—«рубанок» *saḥaḡa*—«строгать», *mīqbaḍ*, *maqbid*—«рукоятка» < *qab ada*—«хватать».

В последнем примере семантика словообразовательной модели может быть рассмотрена и как локативность. Подобная специфичность семантики—сочетание обоих смысловых признаков, инструментальности и локативности, характерна для плана содержания некоторых дериватов образованных по типу имен орудия, например: *mīṭhan/at*—«мельница», *ṭhana*—«молот», *mīdfa'at*—«печь», «камин» *daifa'a*—«согреть».

Словообразовательное значение производных имен, объединенных комбинацией сем «место протекания действия» и «средство осуществления данного действия» иногда выражается формальными средствами имен орудия и имен места одновременно, например: *marfiq*—по типу имен места: *mīrfaq*—«по типу имен орудия». *Mīrfaq/marfiq* ~ «локоть», одновременно и место, где связывается плечо с предплечьем, и средство, при помощи которого это соединение происходит¹¹. Также—*mīḥfaza t*—«портфель», «папка», *mī'lafat*—«ясли», «кормушка»: *mīfqaṣ*—«инкубатор». Аналогичное явление наблюдается и в еврейском языке, например: *makmōr*, *mīkmār*—«сеть», «ловушка», *mīššoṭ*, *maššoṭ*—«весло», *mīqla^c*, *maqla^c*—«автоматическое ружье», *marṣeq*—«локоть», *madḡerā*—«инкубатор».

В арабском и еврейском языках среди имен места встречаются параллельные производные модели с преф. *ma-* и преф. *mī-*, например: *marḡmaḥ*, *mīrḡmaḥ*—«1. арена», «2. ипподром» (араб. яз.), *mīrba^c*, *marbe^c*—«логовище».

В арабском и еврейском языках выделяются производные имена существительные, обладающие формальными и семантическими характеристиками как имен инструментов, так и имен места. Такие дериваты, мотивированные правильным глаголом, образованы: 1. словообразовательными средствами имен орудий и имен места одновременно (префиксом *mī-* и префиксом *ma-* (с семантикой а) инструментальности (*mī/ma-starat*, *mikwāt/makwan*: *mīqla^c/maqla^c* б) инструментальности и локативности (*mīqbaḍ/maqbid*, *mīrfaq/marfiq*: *makmōr/mīkmār*), в) локативности (*marḡmaḥ*) *mīrḡmaḥ*: *mīrba^c/marbe^c*); 2. деривационными средствами имен инструмента с семантикой места и инструмента (*mīṭhan*: *madḡerā*); 3. деривационными средствами локативности с семантикой инструментальности (*mīsc-ereṭ*, *mīkbār*). Следовательно, такие имена находятся на месте пересечения

¹¹ В. П. Старинин. Структура семитского слова... с. 54, 55.

деривационных полей инструмента и места, создавая общий сегмент двух полей.

III. Определенное ответвление деривационного поля места и времени представляет собой образование поля имен сосудов.

Характерной особенностью словообразовательного поля сосудов является взаимосвязь семантических компонентов. Данное поле образует качественно иное деривационное поле, относимое к вторичным полям¹².

В арабском языке словообразовательное поле названий сосудов оформляют деривационные средства поля инструментов, т. е. преф. *mi-*. Производными основами имен сосудов могут быть как имена существительные, так и глаголы. Традиционно считается, что мотивирующими основами имен сосудов являются имена существительные, но в некоторых случаях бывает трудно установить, какая основа производящая—основа имени, или же глагола. Причина этого—переплетение значений имен орудий и сосуда, например: *miḥlab*—«подойник» *ḥalīb*—«молоко», *ḥalaba*—«доить», *mišgabat*—«чаша», *šurb*—«напиток», *šariba*—«пить».

Семантическая специфика поля сосудов (как и других вторичных полей) заключается в том, что оно не имеет автономной (потенциальной) семы «сосудность». Семантический признак, характеризующий имена сосудов, базируется на другой семе, а именно, категориальной семе поля локативности: «место, где происходит действие». Но эта категориальная сема не актуальна для производных имен сосудов. В данном случае наблюдается насланивание сем: 1. место, 2. предметность, 3. инструментальность, 4. собирательность, 5. результат действия. Например: *mi'barat*—«игольник» <*'ibrat*—«игла» (1,2,4), *mimlaḥat*—«солонка» *milḥ*—«соль» (1,2,3,4), *mišḥamat*—«масленка» *šahm*—«жир» (1,2,4), *miqlafat*—«плевательница» <*qafal*—«плевок», *qafala*—«плевать» (1,2,3,4,5).

Иногда словообразовательное значение имен сосудов выражено словообразовательной моделью *muqtul/at*, например: *mudhun*—«сосуд для мази», *mukḥulat*—«сосуд для сурьмы».

Для обобщения семантической структуры имен сосудов их следует объединить семой «место, сосуд для какого-либо предмета или вещества». Данный семантический признак находит конкретное воплощение в именах сосуда, образованных суффиксом *-iyyat* от именной основы. Например: *sukkariyyat*—«сахарница» <*sukkar*—«сахар», *zahrīyyat*—«ваза» <*zahr*—«цветы». Этот тип деривации непродуктивен.

В еврейском языке насчитывается всего несколько подобных соответствий, поэтому выделение вторичного поля здесь невозможно. Производные имена существительные, образованные от именных основ по деривационной модели инструментов, *maqṭelā*, объединяются в микрополе имен сосудов, являясь составной частью деривационного поля локативности.

¹² Вторичные словообразовательные поля не обладают самостоятельным статусом и конструируются путем образования общего сегмента с первичными деривационными полями. Последние же характеризуются последовательной системой деривационных моделей.

Примеры: me'arēgā—«пепельница» 'āper—«пепел», maḥāmē'a—«масленка» hem'a—«масло», tamlehā—«солонка» < mclēh—«соль».

Таким образом, в арабском языке вторичное деривационное поле сосудов возникло вследствие образования общего сегмента с деривационным полем места, как результат семантической производности отдельных лексем. Об этом свидетельствует и наличие многослойности сем в смысловой структуре вторичного поля сосудов. Ввиду малой частотности образований этого типа в еврейском языке имена сосудов вычленяются в деривационном поле локативности в качестве микрополя.

Подводя итог сопоставительно-контрастивного синхронного анализа деривационных полей инструмента и места и времени по микрополям и семантической членимости в современном арабском литературном и еврейском языках, следует отметить, что эти два словообразовательных поля в рассматриваемых языках имеют типологическое сходство как в плане выражения, так и в плане содержания.

Как уже было отмечено, в формировании деривационного поля *pocep instrumenti* в арабском языке главную роль играет деривационный преф. *mī-* а в еврейском языке—преф. *ma-*, создавая противоположные типы словообразовательных моделей. Аналогичное явление наблюдается и в конструировании деривационного поля локативности. В современном арабском языке главным поставщиком словообразовательных моделей поля локативности является деривационный формант *ma-*, а в современном еврейском языке—деривационный формант *mī-* (в соединении с глагольной основой). Так же, как и в поле инструмента, в поле места и времени создается структурная оппозиция словообразовательных моделей, функционирующх в этом поле. Исходя из этого, формальные средства, оформляющие деривационную структуру словообразовательного поля инструмента в арабском языке, в еврейском языке используются для конструирования структуры поля места и времени, и наоборот. В плане содержания в обоих языках как в поле инструмента, так и в поле места и времени наблюдается одинаковая иерархия семантических признаков с выделением микрополей.

С точки зрения диахронии интерес представляет именно словообразование в других семитских языках.

В сирийском языке имена орудий, места и времени образуются при помощи словообразовательного преф. *ma-*, реже *me-*, например: *massarā* «пила», *masurqā*—«гребень», *meduqā*—«жилище»¹³ и т. д.

Как в сирийском, так и в эфиопском языке для обозначения имен места и инструмента употребляется одна общая словообразовательная модель. В эфиопском языке эта модель *meqtāl*. (*mebrāq*—«восток», *meštāy*—«водопой»)¹⁴.

В аккадском языке обнаруживается сходство с арабским: для имен орудия здесь применяется преф. *ma-*, а также и *mī-*, а для имен мест преф.

¹³ К. Г. Церетели, Сирийский язык, М., 1978, с. 45; К. Brockelmann, Syrische Grammatik, Leipzig, 1960, с. 72; J. Barth, Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen, с. 249.

¹⁴ К. Brockelmann, Grundriss der Vergleichende Grammatik den semitischen Sprachen, Berlin, 1907, с. 380.

ma-(pamsagu—«меч», mi-p-tā-u—«ключ», maḡāntu—«место отдыха», qbaḡu—«могила»)¹⁵.

Таким образом, в южносемитских языках (арабском и эфиопском) для имен орудия преобладает словообразовательный формант mi-. Однако в эфиопском языке из-за отсутствия дифференциации между именами инструмента и места, этот префикс обслуживает и имена локативности, в отличие от арабского языка, где с данной функцией употребляется преф. ma-.

В противоположность этому, в еврейском и сирийском (северо-западно-семитских языках) преф. ma-формирует имена орудия, а в еврейском языке преф. mi—имена места. В сирийском языке, наподобие эфиопского, структурное различие между именами места и инструмента не наблюдается.

Относительно восточноеврейского—аккадского языка—здесь преф. ma-объединяет как имена орудия, так и имена места. Для последних также применяется преф. mi-.

Определенный интерес представляют существительные, образованные формальными средствами имен инструмента для выражения семантики локативности и наоборот (см. с. 8, 12, 13), а также имена, объединенные семантикой инструментальности и локативности одновременно, как miḡāq, madḡā и т. п.

Учитывая компаративный анализ деривационных явлений в различных семитских языках, мы приходим к выводу, что имена орудия, места и времени, а также имена сосудов в плане диахронии можно рассматривать как одно обширное деривационное поле. Вероятно, что в этом деривационном поле словообразовательные модели miḡtal, maḡtəl: maḡtal, miḡtəl с другими вариантами, т. е. имена существительные с преф. ma- и mi- существовали в виде вариантов¹⁶, дифференцировавшихся в дальнейшем на отдельные поля инструмента и места. Возвести эти модели к отдельному прототипу не представляется возможным¹⁷.

По сравнению с арабским языком, где дифференциация имен по словообразовательным полям выражена довольно четко, в еврейском языке структурные границы между именами орудия и места, именами абстрактными и конкретными не обозначены так очевидно. О незавершенности этой дифференциации свидетельствуют имена места, образованные по структурному типу имен орудия, и наоборот.

Взаимосвязь деривационного поля инструментальности с полем локативности выявляется в наличии общих сегментов, возникших на периферии этих двух полей, а также в образовании вторичного деривационного поля сосудов в арабском языке.

¹⁵ J. Barth, Die Nominalbildung..., с. 377.

¹⁶ Переход гласного элемента префикса а в и имеет фонетические причины в различных семитских языках, см. K. Groskelmann, Grundriss..., с. 375.

¹⁷ J. Barth, Die Nominalbildung..., с. 235—237; В. П. Стариин, Структура семитского слова..., с. 55.

მეცნიერის იუბილე

კარლისტრატე სალია 80 წლისა

მიმდინარე წლის 28 აგვისტოს 80 წელი შეუსრულდა ჩვენს უცხოელ თანამემამულეს, ცნობილ ქართველოლოგსა და საერთოდ ქართული კულტურის წინაშე დიდად დამსახურებულ ადამიანს პროფესორ კარლისტრატე (კალე) სალიას, რომლის სახელი კარგადაა ცნობილი არა მარტო ჩვენს სამეცნიერო წრეებისათვის, არამედ ფართო საზოგადოებისთვისაც.

ბ-ნი კარლისტრატე ზონიმეს ძე სალია დაიბადა 1901 წ. 28 აგვისტოს ქუთაისის გუბერნიის ზუგდიდის მაზრის სოფელ ჭვალში (ახლა წალენჯიხის რაიონის სოფ. ლარა-მედანი). კალემ დაამთავრა ჭვალის ორკლასიანი სასწავლებელი, შემდეგ ზუგდიდის უმაღლესი დაწვებითი სასწავლებელი, ხოლო 1916 წ. შევიდა ხაშურის გიმნაზიაში, რომელიც დაამთავრა 1919 წ. ამავე წელს მან დაიწყო მასწავლებლად მუშაობა ჭვალის შედგკლასიან სასწავლებელში. საზოგადოებრივი საქმიანობისადმი მიდრეკილება ბ-ნმა კარლისტრატემ ძალიან ადრე გამოამჟღავნა: სულ ცხრაშვიტობედ წლის ახალგაზრდამ დააარსა დაწვებითი სკოლა მედანის უბანში.

1920 წ. ბ-ნი კარლისტრატე შევიდა თბილისის უნივერსიტეტში სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე, მაგრამ 1921 წ. ბოლოს მოხვდა უცხოეთში. ბ-ნმა კარლისტრატემ ჯერ დაამთავრა ბერლინის უნივერსიტეტთან არსებული გერმანული ენისა და ლიტერატურის ორწლიანი ინსტიტუტი (საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ინსტიტუტში შესულ 90 უცხოელ სტუდენტთანგან ინსტიტუტი დაამთავრა მხოლოდ ხუთმა, რომელთა შორისაც იყო ბ-ნი კალე). ამის შემდეგ ბ-ნი კალე შევიდა პალე ან დერ ზალეს უნივერსიტეტის იურიდიულ და ეკონომიურ ფაკულტეტზე, მაგრამ უსახსრობის გამო იძულებული გახდა მიეტოვებინა იგი. 1924 წ. კარლისტრატე სალია გადავიდა პარიზში. 1927 წ. დაამთავრა სორბონის უნივერსიტეტის ისტორია-ლიტერატურის ფაკულტეტი და დაიწვა მაკაღავრის დიპლომი.

როგორც სწავლის დროს, ისე სწავლის დამთავრების შემდეგაც ბ-ნმა კარლისტრატემ უამრავი გაჭირვება გადაიტანა. საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად მას მრავალი პროფესიის გამოცემა მოუხდა. ადვილი წარმოსადგენია რა მძიმე მდგომარეობაში იქნებოდა უცხოელი (სხვათა შორის ბ-ნ კალეს უცხოური ქვეშევრდომობა მიღებული ახლაც არა აქვს) ახალგაზრდა პირველი მსოფლიო ომით გაჩინებულ ვერობაში. ცხადია, მხოლოდ და მხოლოდ სწავლის უდიდესმა სურვილმა და სულიერმა სიმტკიცემ შეაძლევინა მას მიეღწია თავისი მიზნისათვის.

არც მეორე მსოფლიო ომის წლები იყო ადვილი გადასატანი გერმანელების მიერ ოკუპირებულ საფრანგეთში. ბ-ნ კარლისტრატეს რამდენიმე თვის განმავლობაში გერმანელების პატივობამაც კი მოუწია.

1948 წ. ქ-ნ ნინო ქურციკაშვილის (შემდგომში ბ-ნი კარლისტრატე სალიას მეუღლის — ნინო სალიას) ინიციატივითა და სახსარით დაარსდა ეურნალი „მედი ქართლისა, რევიუ დე ქართველოლოგი“. ეურნალის რედაქტორობა იყისრა ბ-ნმა კარლისტრატემ. ქ-ნი ნინო სალია ეურნალის დამფინანსებელია. თავდაპირველად ეურნალი გამოდიოდა მხოლოდ ქართულად და მცირე მოცულობისა იყო. 1957 წლიდან ეურნალი გამოდის („ახალი სერია“) ევროპულ ენებზე, ძირითადად — ფრანგულზე. ამ დროიდან ეურნალმა მიიღო წმინდა მეცნიერული ქართველოლოგიური და კავკასიოლოგიური ეურნალის სახე და თანდათან უფროდაუფრო გაიზარდა.

ბ-ნ კარლისტრატე სალიას ძირითადი სამეცნიერო მუშაობა დაკავშირებულია სწორედ ამ ეურნალთან. მან, როგორც მეცნიერმა-რედაქტორმა, მიმართულება მისცა ეურნალს, რომელმაც ძალზედ დიდი როლი შეასრულა უცხოეთში ქართველოლოგიის განვითარების საქმეში. ეურნალის ირგვლივ შემოიკრიბა ყველა უცხოელი ქართველოლოგი, რომლებიც თავის გამოცვლებს ამ ორგანიზმში აქვეყნებს. ამავე დროს ეურნალმა დაიწყო გამოჩენილი საბჭოთა მეცნიერების (ქართველოლოგებისა და საერთოდ კავკასიოლოგების) ნაშრომების ბეჭდვა. ამასთან ერთად, ეურნალს აცნობს უცხოელ მკითხველებს საქართველოს კულტურული ცხოვრების ყველა უმთავრეს მოვლენას. საერთოდ არ შეიძლება არ შეიძლება არ გავანცვიფროთ იმან, თუ რამდენ დეტალურად იცნობენ ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალე საქართველოს სამეცნიერო და კულტურულ ცხოვრებას, რასაც ისინი აღწევენ იმ უამრავი ეურნალ-გაზეთებითა თუ სხვა გამოცემებით, რომლებსაც ისინი იღებენ აქედან.

აი, როგორ შეფასებას აძლევენ ეურნალს გამოჩენილი უცხოელი ქართველოლოგები: „არცთუ დიდი ხნის წინათ ქართველოლოგიით სერაობულად დაინტერესებულთა რიცხვი საზღვარგარეთ უმნიშვნელო იყო. როგორც ცნობილია, საქართველო არ იყო წარმოდგენილი

მსოფლიოში ისე, როგორც შეეფერება მის ისტორიასა თუ თანამედროვეობის სიმდიდრეს.

დღეს მდგომარეობა ძირფესვიანად შეიცვალა. რაც დრო გადის, მით უფრო მეტი ევროპელი და ამერიკელი მეცნიერი სწავლობს საქართველოსა და კავკასიის ხალხების ენას, ლიტერატურას, ისტორიასა და ხელოვნებას. ქართული ენა და ლიტერატურა ისწავლება მრავალ უნივერსიტეტში. მეცნიერული კვლევა-ძიება კავკასიური ენების დარგში ყველაზე ვითარდება. „ზედი ქართლისას“ დირექტორმა (კალისტრატე სალიამ, ავტ.); რომელიც წელს ზეიმობს თავისი დაბადების 70 წლისთავს, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ამ განვითარებაში. თხუთმეტი წლის წინათ ამ ყურნალის დაარსებით მან შეძლო მის ირგვლივ შემოეკრიბა ყველა ქართველოლოგი და კავკასიოლოგი, დაემყარებინა აუცილებელი და მანამდე თითქმის აარსებული კავშირი საქართველოსა და მის საზღვრებს გარეშე წარმოებულ კვლევა-ძიებას შორის და გაედევნებინა მეცნიერული ინტერესი ამ ლეგენდარული და მომხიბლავი მხარის ცივილიზაციის ყველა ასპექტის შესწავლისადმი.

კ. სალია თანდათან ზრდიდა ყურნალის მოცულობას და ამბობდა ამ ორგანოს მეცნიერულ დონეს. მან თავდაპირველი ბატარა 64 გვერდიანი ყურნალი გადააქცია საერთაშორისო ავტორიტეტის მქონე დიდ სამეცნიერო ორგანოდ, რომელიც აღიარებულია მეცნიერულ სამყაროში, როგორც საზღვარგარეთის ქართველოლოგიისა და კავკასიოლოგიის აუცილებელი ბეჭდვითი ორგანო“.

წერილს ხელს აწერდნენ ისეთი ცნობილი მეცნიერები, როგორებიც არიან ი. ასფალგი, ე. გარბიტი, ფ. გრაფინი, დ. ლანგი, პ. ფოგტი, რ. ლაფონი, ი. მელიქოვი, შ. მერსიე, ე. მოლიტორი, კ. შმიტი, გ. პეჩი. წერილი დაიწერა ათი წლის წინათ, კ. სალიას დაბადებიდან 70 წლისთავთან დაკავშირებით.

მომდევნო ათი წლის განმავლობაში ყურნალის ავტორიტეტიცა და როლიც კიდევ უფრო გაიზარდა. მოიმატა მისმა მოცულობამაც. ასე რომ, ცხადია, შესაბამისად გაიზარდა მისი რედაქტორის დამსახურებაც.

ამჟამად ყურნალის მოცულობამ 400 გვერდს მიაღწია. მისი ტირაჟი თითქმის 1.500 ცალს აღწევს, რაც, გასაკვებია, მეტად დიდია ასეთი ხასიათის ყურნალისათვის. ყურნალი გამოჭრილი აქვს მრავალ სამეცნიერო დაწესებულებასა და ბიბლიოთეკას. მის მალალ მეცნიერულ ავტორიტეტზე მეტყველებს ისიც, რომ იგი გამოდის საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის გრიფით.

აღსანიშნავია, რომ საფრანგეთში მიღებული წესის თანახმად, ყურნალის ყოველ ნომერს იხილავს 21 კაცისაგან შემდგარი სააკადემიო კომისია და ჯერ არ ყოფილა შემთხვევა, რომ ამ კომისიას ყურნალში დაბეჭდილი რომელიმე მასალა დაეწუნებინოს. უკვე გამოვიდა ყურნალის 39 წიგნი.

ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ყურნალის გამოცემასთან დაკავშირებულ მთელ უზარმაზარ საქმიანობას მხოლოდ ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალისტრატე ეწევიან. კერძოდ, ბ-ნი კალისტრატე აწარმოებს მიწერა-მოწერას ავტორებთან, აგროებს მასალებს, ამზადებს მათ დასაბეჭდად როგორც რედაქტორი, თვითონვე დააქვს მასალები სტამბაში (ყურნალი იბეჭდება ლუვენი, ბელგიაში), აკეთებს კორექტურას და თვითვე აგზავნის ასეულობით ნომერს ადრესატებთან. ქუშმარტად დიდად დასაფასებელი შრომაა, მით უმეტეს, თუ გვეცოდინება, რომ ბ-ნი კალეს გადატანილი აქვს გულის შიში დაავადება.

მთუხედავად ასეთი დიდი საქმიანობისა, ბ-ნი კალისტრატე ასწრებს თვითონაც აწარმოოს სამეცნიერო მუშაობა. მას რამდენიმე ათეული შრომა აქვს გამოქვეყნებული საქართველოს და ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხებზე. მათგან გამოვყოფთ მხოლოდ რამდენიმეს: „ქართული ბერები და ქართული მონასტრები უცხოეთში“ („ზედი ქართლისა“, 1960, № 8—9); „ტაო-კლარჯეთი და მისი მონასტრები“ („ბ. ქ-“, 1961, № 11—12); „ბაგრატიონთა დინასტიის წარმოშობა“ („ბ. ქ-“, 1962, № 13—14); „შენიშვნა ქართული ანბანის წარმოშობისა და ხანის შესახებ“ („ბ. ქ-“, 1963, № 15—16); „ქართული ლიტერატურა“ („ბ. ქ-“, 1964, № 17—18; 1965, № 19—20; 1966, № 21—22; 1967, № 23—24; 1968, № 25; 1969, № 26); „საქართველოს ისტორიის რამდენიმე ფურცელი“ („ბ. ქ-“, 1970, № 27; 1971, № 28; 1976, № 34; 1977, № 35; 1978, № 36). ბ-ნი კალისტრატე თანაავტორია (ქ-ნ სალიას, აკად. ვ. ბერიძის, ი. გრიშინისა და გ. ჩხივიძისთან ერთად) ნაშრომისა: „საქართველო“ („ბ. ქ-“, 1972, № 29—30; გამოვიდა ცალკე წიგნებად ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე); „სამხრეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო“ („ბ. ქ-“, 1973, № 31); „ქართულ-ბიზანტიურ ურთიერთობათა მოკლე მიმოხილვა“ („ბ. ქ-“, 1975, № 33); „ქართველ ტომთა წარმოშობა იბერიულ-ხეთურ ერთობაში“

(„ბ. ქ.“, 1979, № 37) და სხვ. მართალია, ამ წერილში საშუალება არა გვაქვს მკვეთრად გამოვხატოთ შრომების დაწერილობით განხილვისა, მაგრამ თვით სათაურებიც გააცნობს მკითხველს ავტორის სამეცნიერო ინტერესებს.

ცალკე უნდა ითქვას კ. სალიას უკანასკნელ ნაშრომზე, რომელიც დაიბეჭდა 1980 წ. ესაა „ქართული ერის ისტორია“, მშვენიერად გამოცემული და ილუსტრირებული დიდი წიგნი (550 გვ.), რომელიც, შეიძლება ითქვას, აჯამებს ავტორის მრავალწლიან შრომას. წიგნი მოიცავს ქართული ხალხის ისტორიას უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. წიგნს დართული აქვს ავტორისეული ქართული ლიტერატურის მიმოხილვა, აყად. ვ. ბერიძის ნარკვევი ქართულ ხელოვნებაზე, ი. გრიშოსა და გ. ჩხიკვაძის ნარკვევები ქართულ მუსიკაზე. ამრიგად, წიგნი ევროპულ მკითხველს აწვდის ყველა ძირითად ცნობას ქართულ კულტურაზე. წიგნის ერთ-ერთ ღირსებად უნდა ჩათვალოს ისიც, რომ ავტორი ფართოდ იყენებს საბჭოთა მეცნიერების მიღწევებს. წიგნის წინასიტყვაობაში აღნიშნულია, რომ წიგნი ეყრდნობა ი. ჯავახიშვილის, ნ. ბერძენიშვილისა და ს. ჯანაშიას შრომებს (განსაკუთრებით მათი ავტორობით გამოსულ სახელმძღვანელოს).

უთქველია, წიგნის მეცნიერულ ავტორიტეტს ადასტურებს ის მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ ნაშრომმა დაიმსახურა საფრანგეთის მეცნიერებათა აკადემიის პრემია.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ისიც, რომ კალისტრატე სალია, ქანნიშთან ერთად, ფხიზლად ადევნებს თვალყურს ყოველგვარ უცხოურ პუბლიკაციას საქართველოს შესახებ, იქნება ეს ბეჭდური, სტელეგრაფიული თუ რადიო გადაცემები. თუ ამ პუბლიკაციებში დაშვებულია რაიმე შეცდომა, ბ-ნი კალე აუცილებლად მიმართავს ხოლმე შესაბამის ავტორებსა და დაწესებულებებს. სხვათა შორის, მისი ზემოხსენებული წიგნის ერთ-ერთი მიზანიც სწორედ ისაა, რომ გასწორდეს ამგვარი შეცდომები და ენციკლოპედიებისა თუ ცნობარების შემდგენლებს ზუსტი ცნობები მიაწოდოს.

თვით კ. სალიაც არაერთი სტატიის ავტორია საქართველოზე უცხოურ ენციკლოპედიებში. კალისტრატე სალიაზე ლაპარაკისას შეუძლებელია საგანგებოდ არ შეგხვრდეთ მის მეუღლეს, ქანნიშ სალიაზე, მით უმეტეს, ასეთი ღირსშესანიშნავი თანრიგის აღნიშვნისას. ზეით ჩვენ ვნახეთ, რომ ქანნიშ და ბ-ნი კალისტრატე უახლოესი თანამშრომლები არიან. ისინი მართლაც რომ მეუღლენი არიან საზოგადოებრივ საქმიანობაშიც და ერთად ეწყვიან საქართველოსა და ქართული კულტურის სამსახურის მძიმე ჭაბანს უცხოებაში. ქანნიშ თვითონაც არის ავტორი არაერთი ნაშრომისა საქართველოს ისტორიასა და ქართულ კულტურაზე. სწორედ ქანნიშის საოცარი ნებისყოფისა და მიზანდასახულობის შედეგია ამ ორი ღრმად პატივცემული ადამიანის მრავალი წამოწყება. როგორც ითქვა, თვით „ბედი ქართლისას“ გამოცემის ინიციატორიც ქანნიშაა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ როგორც „ბედი ქართლისას“, ისე ამ პირების ავტორობით გამოსული სხვა ნაშრომების ბეჭდვა ქანნიშ სალიას სახსრებით ხდება. ასევე ნინო სალიას ჩანაფიქრითა და სახსარით განხორციელდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტისათვის იმ უძვირფასესი სამეცნიერო ბიბლიოთეკის გადაცემა, რომელზედაც არაერთხელ იყონათქვამი ჩვენს პრესაში. ამ ბიბლიოთეკის დაკომპლექტებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბ-ნი კალისტრატეს.

სხვათა შორის, ამ ბიბლიოთეკის („ნინო სალიას ფონდის“) შევსება კიდევ გრძელდება. წიგნების რიცხვმა 3000-ს მიაღწია.

მეტად მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ქანნიშისა და ბ-ნი კალისტრატეს დახმარებით ხელნაწერთა ინსტიტუტმა მიიღო საფრანგეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა მიკროფილმები, რის შედეგადაც ამჟამად ინსტიტუტში ეს კოლექცია სრულადაა წარმოდგენილი. ახლა ისინი ცდილობენ ინსტიტუტისთვის გაამზადონ ვატიკანის არქივის ქართული ხელნაწერების მიკროფილმები.

ფასდაუდებელია ის დახმარება, რასაც უწყვენ ქანნიშ და ბ-ნი კალისტრატე უცხოელ ქართველოლოგებს, განსაკუთრებით დამწყებთ, სპეციალური ლიტერატურით, რჩევით, წახალისებით თუ გეზის მიცემით, ქართველ მეცნიერებთან კავშირის დამყარებით.

ზეით ჩვენ დავიმოწმებთ გამოჩენილ უცხოელ ქართველოლოგებს პატივისცემით აღსავსე სიტყვები ბატონ კალისტრატე სალიაზე. ბ-ნი კალისტრატეს დიდ ავტორიტეტზე ლაპარაკობს ისიც, რომ იგი არის საპატიო პროფესორი პარიზის კათოლიკური ინსტიტუტის, ლუვენის, ოსლოს, ბორლოს და ბამბერგის უნივერსიტეტებისა; პარიზის სახიო, ლინგვისტიკური, ისტორიკოსთა საერთაშორისო, ხელნაწერთა აკადემიის წევრი. კარგა ხანია უცვლელი ვიდე-პრეზიდენტია სამეცნიერო ჟურნალისტების საერთაშორისო ასოციაციისა.

1977 წ. ქ-ნი ნინო და ბ-ნი კალისტრატე სალიები არჩეულ იქნენ საქართველოს საერთაშორისო საზოგადოების საპატიო წევრებად.

როგორც ვხედავთ, ბ-ნი კალისტრატეს დამსახურება ქართული მეცნიერებისა და საერთო ქართული კულტურის წინაშე მეტად დიდია. იგი ახლაც დაუღალავად განაგრძობს შრომას, რისი კიდევ ერთი ნიმუშია „ბედი ქართლისას“ XXXIX ტომი, რომელიც სულ ახლახან მივიღეთ საფრანგეთიდან. ამიტომაც, რომ ქართველი მეცნიერები მთელ ქართველ საზოგადოებასთან ერთად მხურვალედ მიესალმებიან პროფესორ კალისტრატე სალიას მისი დაბადების მე-80-ე წლისთავზე, ულოცავენ ამ თარიღს და გულთადად უსურვებენ მას კიდევ მრავალი წლის სიცოცხლეს, სიმხნესა და მშობლიური ერისა და კულტურის სამსახურს.

იმედია, რომ ქ-ნ ნინოსა და ბ-ნ კალისტრატე სალიების პატარა სახლი პარიზში (ბერლიოზის ქ. № 6-ში) კიდევ დიდხანს მიიზიდავს სხვადასხვა ქვეყნის ქართველოლოგებს, ჩვეულებრივ მასპინძლობით მიიღებს მათ და კვლავაც დაეხმარება, როგორც ეს არაერთხელ მომხდარა აქამდე.

ალექსანდრე ბარამიძე
ელენე მებრძველი
ნიკოლოზ ჯანაშია

სადოქტორო თემების დამტკიცება

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებულმა ლიტერატურათმცოდნეობის რესპუბლიკურმა საკოორდინაციო საბჭომ თავის 1981 წლის 30 ივნისის სხდომაზე სადოქტორო თემები დაუმტკიცა:

- რ. გ. ბერიძეს — „თანამედროვე ქართული ლექსი“.
- რ. ქ. ჩხარტიშვილს — „30-იანი წლების ლიტერატურული პერიოდიკის როლი ქართული საბჭოთა ლიტერატურის განვითარებაში“.
- გ. ე. აბაშიძეს — „ქართული რომანტიზმი და XIX საუკუნის ქართული სალიტერატურო კრიტიკა“.
- მ. ჰ. კაკაბაძეს — „ქართული რომანტიზმის ეროვნული საფუძვლები“.
- მ. ი. კარბელაშვილს — „გეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტის პრობლემა (სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური კვლევის ასპექტები)“.
- ჭ. ვ. აფციაურს — „იდეური ბრძოლის მხატვრული ასახვა ქართულ პავიოგრაფიაში“ (V—XI სს.)“.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებულმა ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭომ თავის 1981 წლის 1 ოქტომბრის სხდომაზე სადოქტორო დისერტაციები დაუმტკიცა:

- ჭ. ვ. ბარდაველიძეს — „ქართული ხალხური ლექსის განვითარების ძირითადი ეტაპები“.
- ა. ლ. სპარსიაშვილს — „დავით გურამიშვილი და ხალხური შემოქმედება“.
- ს. ლ. ზუზბას — „აღზნური ხალხური პროზის ტიპოლოგია“.

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

П. М. МУРАДЯН

К КРИТИКЕ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ГРУЗИНСКОЙ ЭПИГРАФИКИ АРМЕНИИ

Составление свода эпиграфических памятников и одновременное их монографическое исследование в источниковедческом аспекте — задача сложная и трудоемкая. Судя по опубликованным в печати рецензиям и откликам¹, основная цель моего издания «Грузинская эпиграфика Армении» (Ереван, 1977) достигнута, ибо даже при самой придирчивой критике монография называется «значительным приобретением грузинского и армянского исторического источниковедения».

Определяя географические и хронологические рамки исследования, его автор исходил из того, что «предлагаемая книга претендует на полный свод грузинской эпиграфики Армении со дня их появления вплоть до первых десятилетий XIX века включительно» (с. 31, 291). Этой задачей продиктованы поиски снимков, копий или свидетельств в разных архивах и музеях страны. Но было бы наивно полагать, что мне удалось выявить буквально все, что могло иметь отношение к материалам книги. Осознание такого положения вещей и заставило оговориться в книге: «Мы не скажем полагать, что приведенными надписями исчерпываются существовавшие в Ани грузинские лавидарные и нанесенные краской памятные записи...» (с. 62). Неуверенность в полноте лавидарных текстов сопровождала автора книги и при исследовании надписей Карса и его окрестностей. В частности, констатировалось, что «по сведениям Д. Бакрадзе, ему были известны обломки строений в лесах района Карса с фрагментами грузинских надписей. В действительности не известно, о каких фрагментах идет речь» (с. 86). К числу известных и реально существующих грузинских надписей Армении принадлежат самадиновская — из Ани и строительная — из Кармир-ванка (Кизилкхиса), что недалеко от Карса, которые описаны в книге по существующей литературе (с. 47—50, 85—86), но сами тексты не представлены, ибо «наши усилия по выявлению неретушированной фотокопии [самадиновской надписи], к сожалению, не дали результата, поэтому мы предпочли воздержаться от сложного ее чтения, хотя отдельные слова удалось восстановить. Не смогли также раздобыть достоверную справку о том, по каким изображениям акад. И. А. Джавахишвили воздержался от публикации, или даже — попытался он ее дешифровать? Нам ничего другого не остается, кроме того, как довольствоваться воспроизведением напечатанной в книге Н. Я. Марра фотокопии» (с. 48). Относительно кармирванкской надписи я и не надеялся найти что-либо более значительное, чем описание Г. Авалишвили от 1820 г. (с. 85).

В силу всего сказанного в моей книге отмечено, что она претендует на полный свод, а не «является полным сводом».

Эта предусмотрительность и оговорки оказались вполне уместными: на днях я получил две статьи В. И. Силогава — «Грузинская надпись Кареской крепости»² и «Об

¹ Газ. «Коммунист» (Ереван), 1978, 23 августа; «კომუნისტი» (თბ.) 1979, 5 აგვისტო; «საშრობლო», 1979, ოქტომბერი (№ 22); «Մատնաբանասիրական հանդես», 1979, № 2, էջ 256—259; «Bedi Kartlisa» (Revue de Kartvélogie), vol. XXVIII (1980), с. 295—309.

² ვალერი სილოგავა, ყარსის ციხის ერთი ქართული წარწერა, «მაგნე», ისტ. არქ., თბ. და ხელ. ისტ. სერია, 1980, № 1, გვ. 161—174.

издании грузинских эпиграфических памятников Армении³, в которых из архивов фототек Тбилиси выявлены и опубликованы тексты или фотокопии тех надписей, о которых выше шла речь. Несмотря на свое решительное несогласие со многими замечаниями, поправками и дополнениями, датировками и интерпретациями В. И. Силогава, о части которых будет сказано ниже, я горячо приветствую эти публикации, считая их и важными, и нужными, и своевременными (своевременными потому, что ныне готовится к печати русская редакция моей книги). Ради большей четкости и ясности считаю нужным привести все вновь опубликованные тексты:

Из Ани:

1. Надпись Самадина (по фотонегативу фототеки Ист. музея Грузии № 11653/1804; по переписанном Н. Я. Марром двум и одному автографу И. А. Джавахишвили из архива последнего)⁴.

[...][ს] [-] მათ რი [...][სი] სამადინ I [...][პატრონს] I [...][ხორიებე (?)] I [...][ვო(ველ)იფერი ე] I [...][სა] კრე [....] იყო მ(ა)ს უკან I [...][დღს] უღმრთოთა კ(ა)ცთაგ(ან) მ[....]ნდს [---] I [...][აწყენდეს] და მ [----]სრ დაემუქროს I [...][მარტრებელთა; ესე მ]ე, სამადინმ(ა)ნ I [...][ელ] [---] [ლ] [---] I [...][და ჩ]იუენ I [...][----] I [...][და] უმ[ტ]კი I [ეთ...] I [...][I] I [...][I] ანისთ, ანუ [....][ანუ] თაღარი, ანუ ყაფჩ (ე)რი, ანუ მალი, ანუ იამი, I [...][ანუ] ნაპირი და რაბა [---] რაბ თქნერი I [...][ის] აქ (ოველი) ფერი ბაე-ტაშისაგან მიეცემოდეს; და ჩ(უე) I [ნგ(ა)-ნ] პატრონთა, არცა ტაშაჩთა კ(ა)ლ(ა)ქ(ი)-სა სესხად თუთრი არ ითხოზო და ტაშა ამოკვდონ; I [წ]ელიწ(ა)ღის თავსა [პ]ატრონი ნახონ, ვითა წ(ე)სი(ა) მ[ი]ეტესეს.

ვი(ნ)ცა ეს შეცქეპალოს კრ(უ)ლია სახ(ელით) ღ(მრთისა)თა და მ(ი)სთა I [წ(მიღ)თა] მად-ლითა.

ქრ(ო)ნ(ე)კ(ო)ნსა ფშ. (с. 149—150).

2. Надпись из церкви Тиграна Онеца — «На западном фасаде, под углом фронтона на камне крест, выветрившийся. Сохранилась лишь одна форма его» — Д. З. Бакрадзе (по «Дневнику» Д. З. Бакрадзе, Ин-тут рук. АН Груз. ССР, фонд личного архива Д. З. Бакрадзе, № 32, 79 v—80 r):

ძლევის ძალის მომცემელი.

მეფე ბ(ა)ვრ(ა)ტ, ლ(ი)პ(არ)ი ტ I მწედ ტ(ი)გრან მ(ე)ფისა.

ქრ(ონი)კონი სი (990 წ.). (с. 151)

3. Та же церковь, «Южный фасад. Фальшивые ниши в арках. Поля последних трех ниш с армянскими надписями, и с краю» — Д. З. Бакрадзе (по той же архивной единице):

+ნ(ა)თელს შ(ე)უნდევ(ენ) ღ(მერ)თან(ი)ნ! (там же)

4. Та же церковь, «Внутри; на могиле» — Д. З. Бакрадзе (по той же архивной единице):

ესე საფლავი შაინშეს ამირ(ა)ხ(ო)რის, ათ(ა)ბ(ავი)სი;

შ(ე)უნდევ(ენ) ღ(მერ)თან(ი)ნ! (там же)⁵

Из Кареской области:

5. «Надпись на косяках Кизилкилисской мечети (от разоренной Кизилкилисской церкви). Кроме настоящей надписи, есть на косяках дверей и окнах такие же надписи, но буквы сбиты и трудно списать» — И. А. Комаров (по прориси И. А. Комарова из архива Д. З. Бакрадзе, № 32, 84 r):

³ ვიღერსი სილოგავა, სომხეთის ქართული ეპიგრაფიკის ძეგლების გამოცემის შესახებ, «მაცნე», ენისა და ლიტ. სერია, 1980, № 2, გვ. 142—181.

Считаю своим приятным долгом поблагодарить Институт рукописей им. К. С. Келелидзе АН Грузинской ССР за присылку этих статей и особенно за отличную фотокопию грузинской надписи Самадина, которую я искал годами.

⁴ Институт рукописей, фонд личного архива И. А. Джавахишвили, № 606, лл. 26—28, 30.

⁵ Существование этой надписи отмечено акад. И. А. Орбели: «На одной из могил, находящихся перед алтарным возвышением, имеется грузинская инициальная надпись с именем Амилахори» (см. «Избр. тр.» Ереван, 1963, с. 126).

[...]სანე და სკანარ—.

ად წ(მიღა)თა მეფ<ეთა ჩუენთა>... (там же)

6. «Надпись карниза разоренной Сурп-хачской церкви в Соганлугском лесу, на вершине Сурп-хач-дага» — И. А. Комаров (по переписанному И. А. Комаровым тексту из архива Д. З. Бакрадзе, № 32, 82 г):

წ(მიღა)ა მ(ე)ქ(ა)ლ გვრ<...> (с. 158).

Вот все те лапидарные надписи, которые представлены в публикации В. И. Силогава и тексты которых отсутствуют в моей монографии. Относительно двух из них (№ 1, 5), как уже было отмечено, мною сказано то, что можно было извлечь из имеющейся литературы по предмету, о существовании третьей же (№ 4) я знал по справке И. А. Орбели, об остальных трех (№ 2, 3, 6) узнаю впервые по названной публикации.

Этот несколько арифметического характера разбор нужен еще и потому, что в статье В. И. Силогава фигурируют поразительно большие цифры. Так, по его двукратному заявлению, «впреки неоднократному заверению автора, ... около 40 древнегрузинских надписей Армении [...] из них около 10 лапидарных надписей, преимущественно из Ани, Кизилкилий [1] и др. им пропущены» (с. 145, 177). Насколько правомерно говорить о «пропуске» специально и неоднократно оговоренных в книге надписей — затрудняюсь сказать, но откуда взяты эти цифры — 10 и 40? Видно, В. И. Силогава считает лапидарной и часть тех нанесенных на фресках красками пояснительных пометок, которые он почему-то решил нужным приводить по записям Д. З. Бакрадзе. Сохранились отличные фотокопии этих фресок с пометками, к тому же он, очевидно, не знаком с публикацией Д. П. Гордеева «Отчет о поездке в Ахалцихский уезд в 1917 г. (росписи в Чуле, Сапаре и Зарземе)», в которой представлены около тридцати пояснительных записей на фресках церкви Онеца в Ани⁶. В рецензируемой им книге эта публикация названа, и вот в связи с чем: на самом титульном листе моей книги определено ее назначение — «Источниковедческое исследование», в тексте же неоднократно сказано, что: «Выборочно представлены только пояснительные записи к фрескам, в которых приведены разные цитаты из библейских книг, либо названы по-грузински сцены и иконы. Но в принципе их наличие отмечено без исключения в каждой обители, если там таковые имеются, и приводится один—два характерных примера (Плиндаханк, Ахпат, Кобайр, Ани) (с. 31). Очень возможно, что рецензент не обратил внимания на это предупреждение, но нечто аналогичное он мог читать и на других страницах книги. Могу точно сказать, что В. И. Силогава читал или смотрел страницу 61, ибо в своей рецензии он ее указывает (приводится текст библейского изречения из церкви Онеца в Ани)⁷, а там, на этой странице, слово в слово сказано: «Значительная часть описанных Н. Марром фресок с грузинскими записями ныне опубликована (следует соответствующая ссылка. — П. М.), а основная ценность записей, кроме названия сцен, заключается в том, что они указывают на халкедонитскую принадлежность церкви, что и так ясно. В источниковедческом аспекте эти записи интереса не представляют, поэтому они, как и таковые из Плиндаханка, в данную работу не включаются»⁸. (с. 61). Их наличие констатировано как в главе о Кобайре (с. 175) с приведением «одного—двух примеров», так и при исследовании надписей Ахталы (Плиндаханка) (с. 214—215). В последнем случае даже сказано, что «из фресок данного порядка специального внимания заслуживают изображения двух святых грузинской национальной церкви на западной стене — Евфимия и Георгия Святогорцев» (с. 215). Допустим, что все эти пассажи ускользнули от внимания В. И. Силогава, либо остались недоступными, но ведь и на русском языке сказано: «Представлены выборочно, а зачастую лишь упомянуты, грузинские надписи на стенных росписях средневековых храмов, нанесенные краской и

⁶ «Известия» КИАИ, т. I, с. 5—11.

⁷ ვ. ს ი ლ ვ ა ვ ა, სომხეთის..., გვ. 151, მწ. 26.

⁸ Следует соответствующая ссылка.

поясняющие названия изображенных сцен, имена библейских персонажей, святых и т. д. Мы приводим лишь несколько примеров, констатируя их наличие (Плиндзаханк, Ахпат, Кобайр, Ани, Киранц)...» (с. 292). Что же получается, можно игнорировать неоднократно упоминаемый факт, дабы реализовать свои домыслы и упрекнуть автора книги в «пропуске»?! Этот упрек не только вытекает из цифры 40 «пропусков», но и сделан буквально по поводу грузинской пояснительной записки на фреске Св. Григория. Более того, В. И. Силогава обвиняет меня в «тенденциозности выбора» из 30 ахталских, кобайрских и других пояснительных надписей (тут-то ясно: $30+10=40$), ибо в книге «ничего не сказано о редких надписях, представленных в ахталских росписях портретов национальных святых грузинской церкви св. Нино и св. Илариона Грузина» (с. 174). Тут же, в одном и том же абзаце, второй раз говорится об отсутствии пометки того же Илариона Грузина. Но как же велик мой грех тогда, ведь я не упоминаю ни о фресках многих пророков, ни святых вселенской церкви, ни даже просветителя армян Григория, так щедро представленного в этих церквах?!

Арифметика, нужно сказать, крайне подводит рецензента: мною пропущено не 30 или 40, а свыше 100 пометок на фресках, которые я и не намеревался включать в свою работу, хотя, кстати сказать, переписал и собрал их.

Итак, В. И. Силогава опубликовал шесть новых текстов, из коих о существовании трех я не знал. Это немало и делает честь рецензенту. Иное дело, что он их издал без малейшей критики, без попытки разобраться в их сообщениях. В самом деле, нелегко себе представить, как в возведенной в 1215 г. церкви Онеца имелась надпись от 990 г., согласно которой на помощь армянскому царю Тиграну (очевидно, Великому, I в. до н. э.) выступают враждующие между собой царь Багат (видимо, III, конец X в.) и князь Липарит. При издании трафаретной эпитафии из церкви того же Онеца слова $\text{ამირახორის და ათაბაგის}$ — разделены запятой, вследствие чего неискушенный читатель может понять так, что под одной плитой покоятся двое — Амирахори и Атабаги, специалисту же трудно будет разобраться, кто тут похоронен — Амирахори или Атабаги? В действительности же усопшего называли Атабаги/Атабаг, и он являлся амирахором дома Шанше (это вполне заслуживающий внимания факт). Кармирванскую (кизилкилисскую) надпись В. И. Силогава «по палеографическим признакам» датирует X—XI вв. (с. 158), вовсе не считаясь с исторической действительностью. Естественно полагать, что грузинская надпись (видимо, строительная) недалеко от Карса высекалась в период, когда этим городом и краем владели грузинские цари, тем более, что о них упоминается в самой надписи. В 961 г. Ашот Милостивый перенес столицу из Карса в Ани. Мушер Багратиd в 963 г. провозгласил образование Карсского армянского царства, которое просуществовало до 1064 г. В следующем, 1065 г., Гагик Карсский передал свои владения императору Константину X Дуке, включившему этот край в фему Иверия. Карс, Карин и Олти перешли в руки грузинского царя Георгия II только в 1073/1074 гг., но всего лишь на несколько месяцев или один год, после чего край был захвачен тюрками-сельджуками⁹. Освобождение Карса и его окрестностей имело место при царице Тамар под предводительством Давида Сослана и братьев Захария и Иване. Таким образом, указанная грузинская надпись может быть датирована либо 1206/7 гг., когда одновременно грузинскими царями можно было называть Тамар и Сослана, либо после царицы Русудан, при Давидах. Если даже допустить возможность публикации грузинской надписи за короткий срок овладения краем при Георгии II, то опять-таки датировать нашу надпись XI в. нельзя, ибо история не знает соправителя Георгия. Одних «палеографических признаков» недостаточно, чтобы пересматривать исторические реалии, поэтому нужно дать предпочтение сообщению Г. Авалишвили, согласно которому местные армяне возводят строительство Кармирванской (Кизилкилисской) церкви к эпохе Тамар.

⁹ Обстоятельно о первоисточниках и специальной литературе по вопросу см. С. Т. Еремян, Присоединение Северо-Западных областей Армении к Византии в XI веке, «Вестник общ. наук» АН Арм. ССР, 1971, № 3, с. 4—15.

Как бы то ни было, хорошо, что теперь эти надписи изданы. Их изучением займутся специалисты, и многое будет установлено и уточнено.

Теперь несколько слов о других принципиально важных замечаниях. Согласно определению В. И. Силогава, «умножение грузинских надписей на территории Армении автор объясняет преимущественно конфессиональными соображениями. Автор забывает главный — политический мотив распространения грузинской эпиграфики на территории Армении...» (с. 144). Столь существенное и серьезное замечание должно быть продиктовано обстоятельным знакомством с книгой. Однако и тут замечание не согласовано с рецензируемым текстом-исследованием. В самом «Введении» книги, при определении географического ареала грузинской эпиграфики сказано, что «следует обращаться к первоисточникам, рассказывающим о военных действиях Захаридов», затем перечисляются освобожденные ими и включенные в состав грузинского государства города и области Армении (с. 19—20). Тут же, выясняя причины появления надписей Ванана-ванка, Шахназара и Куртана в XI в., сказано следующее: «Это обстоятельство обусловлено тем, что некоторые районы царства Кюрикидов Лорэ еще до воцарения Баграта IV были включены в сферу политического влияния Грузии, а затем были присоединены к юго-восточным областям вступившего на путь централизации грузинского государства, либо к владениям Липартидов, враждующих с центральным государством. Нужно заметить, что и при царице Тамар некоторые пограничные с Грузией области были преобразованы в новые административные единицы — порубежные эриставства (საზღვრის სავსლეთი), которые играли значительную роль в военной жизни страны, как и в политических отношениях. По свидетельству историка царицы Тамар, таковыми были эриставства Гага, Ташир-Дзорагета, Карса. Как видим, появление грузинских надписей в Армении фактически следует за переходом той или другой области в пределы грузинского владычества» (с. 20—21). Несколькими строками ниже говорится, что высечение грузинской надписи в Хиеванке вполне естественно, «ибо область при Давиде Строителе была включена в состав Грузии и предоставлена роду Орбели в качестве вотчины» (с. 21). В том же «Введении» с полным одобрением цитируется Е. С. Такайшвили, по определению которого «армяне-халкедониты с еще большей уверенностью приступили к грузинскому богослужению и высечению надписей после того, когда их области вошли в пределы Грузии, а грузинские цари стали их покровителями...» (с. 23). К тому же, из армянских, грузинских, персидских источников мною приводится немало примеров того, как грузинские цари именовались и царями армян, города Ани и Двин локализовались в пределах политической Грузии, а Рубрук владетеля Ани Шаханшаха (Шанше) называл «влиятельным грузинским князем», конечно же, «прежде всего имея в виду его деятельность в рамках грузинского государства» (с. 17). Допустим, что все это осталось незамеченным рецензентом, либо он их не считает «политическим мотивом», но ведь об этих фактах детально говорится при исследовании надписей из Ани (с. 63—64), Чаггли (с. 75—80), Коша (с. 103—107), Тежаруйка (с. 119—120, 123—131), Хиеванка (с. 141—144), Шахназара (с. 154—160), Ванана-ванка (с. 186—189), Плиндазаханка (с. 203—210), Бараны (с. 229—237) и т. д. По-видимому, мы здесь имеем дело с забывчивостью не столько автора монографии, сколько самого рецензента.

К числу так называемых принципиальных замечаний следует отнести и вопрос чтения и интерпретации небольшой грузинской надписи из Антиохии. Этой надписью я специально не занимался, ибо она высечена за пределами исторической Армении, а всего лишь пользовался существующим в литературе текстом (Р. Блэйк, П. Пеетерс), представленным в солидной монографии Ж. Месерьяна¹⁰. В опубликованной Ж. Месерьяном фотокопии (PI. I XXXIV, 244—245) читается ეკლესია[...] სწებთ. Я вполне согласен, что სწებთ скорее можно понять как ს(ა)მხრ(თ)თ, чем ს(ო)მხ(უ)რთთ или ს(ო)მ(ე)ბთ, но как быть с первым словом — ეკლესია[...]? В. И. Силогава уверяет, что «единственно правильным чтением» явля-

¹⁰ В книге: Jean Mésériani, Expédition archéologique dans l'Antiochène Occidentale, Beyrouth, 1964, с. 111—112. Работу Джобадзе мне читать не приходилось, да и составление полной библиографии по этой надписи не входило в мою задачу.

ется ეკლესიის, с чем ни один уважающий нормы древнегрузинского языка специалист не согласится; странно полагать, что в XI в. кто-то мог пользоваться новогрузинским литературным языком. И фотокопия не дает оснований для подобного рода упреждений. Видимо, тут не все ясно.

В рецензии В. И. Силогава предпринята попытка передатировать отдельные надписи, но, к сожалению, без достаточного на то основания. Так, он предлагает отнести кошскую надпись к 1270—1285 гг., а автором ее считать Ивана II. Но известны ли рецензенту какие-либо источники, где жена Ивана II именовалась Сы Хоша, а ведь так названа жена Ивана в самой надписи? Едва ли должностная мандатуртухуца после смерти Захарии могла оставаться вакантной. Кто же ее занимал во второй декаде XIII в.? Если полагать, что представители какого-то нового княжеского рода, то кем, когда и как затем вновь она была возвращена потомкам Захарии? Все эти немаловажные вопросы должны были сопутствовать В. И. Силогаву, когда он брался предложить новую дату. Именно эти обстоятельства привели А. Г. Шанидзе, Ш. А. Мехиа и П. М. Мурадяна к заключению, что кошская надпись опубликована при Иване I, или его женой Хоша. К тому же полновластие владельцев Арагаотна к 70-м гг. XIII в. значительно сократилось, и в эти «трудные времена» едва ли они могли пойти на сокращение или освобождение от названных в надписи повинностей. То же самое нужно сказать о дате шахназарской надписи. В ней сообщается, что церковь построена «в царствование Абазы и патриаршество Дмитрия», а датирована 225-м годом хроникона (= 1035 г.). Допустим, что В. И. Силогава прав, и термин მღვდელმთმარობა можно отнести к архиепископу Хиеванка (хотя в древнегрузинском переводе «Мученичества патриархов Аристакаэса, Вртанэса...» термин *პატრიარქი* (патриарх) армянского оригинала переведен словом *მღვდელმთმარობი*), но как быть с царем Абазом/Абасом? Рецензент находит выход — обходит этот факт молчанием, как и умалчивает о предупреждении, сделанном в моей книге, а именно: «Быть может, подобное толкование (т. е. графика следует за произношением даты — 200+40+10+5) было бы остроумным, однако в 225 г. хроникона (= 1035) сын Сумбата I Абас был давно умершим (954 г.), как и сын Мушега карский царь Абас (1029 г.), сын же Гагика I Абас не был царем. Вспомним также, что в те годы грузинским царем являлся Баграт IV (1027—1072), а католикосом — Меликседек, или Иоани» (с. 157). Это и заставило нас предположить, что резчиком на графической почве перепутаны асомтаврельные буквы მ и ტ, т. е. вместо *ქრონიკონს ს 2 0 5 იუზ* следует читать *ქრონიკონს მ 2 0 5 იუზ*. В. И. Силогава напрасно сокрушается о нормах грузинского языка, ибо они тут абсолютно не нарушаются. Если же возвратиться к историческим реалиям, то надпись высечена недалеко от резиденции царства Кюрикидов, и Абаса следует искать в этой ветви армянских Багратидов. Им является сын Кюрике Абас, заменивший отца после 1083/89 гг. (дата смерти Кюрике не установлена). Обо всем этом подробно говорится в моей книге (с. 158—159), но В. И. Силогава игнорирует эти сведения, дабы предложить «новую» дату.

Как бы остроумны ни были предположения рецензента относительно дат чанглинской и второй шахназарской надписей, приводимые им мотивировки нуждаются в доказательстве. Частые упоминания о палеографии не внушают доверия, ибо одним и тем же периодом рецензентом датируются такие надписи, между которыми нет ничего палеографически общего. На мой взгляд, палеография — наука конкретная, и ею следует заниматься столь же конкретно, а не довольствоваться словесными заявлениями.

В предлагаемых В. И. Силогава чтениях и интерпретациях отдельных слов и выражений есть немало полезного, и они будут учтены. Но вместе с тем немало и нереальных, привнесенных в текст коррективов и предложений, порой искажающих содержание надписей. Так, начальную часть надписи из Тежаруйка он предлагает читать *ჭ(უ)არო [ქ(როსტ)ესეს, ცხ(ო)ცე]ლს-მყ(ო)ფ(ე)ლ[ო], რ(ა)მელ[ო] ...* абсолютно не считаясь с пространством, куда следует вставить восстанавливаемые буквы и слова. После слова *ჭუარო* отсутствует одна плита (один камень), на которой помещены были часть буквы *ო* и еще 4 других (ср. предыдущие и последующие плиты того же ряда), по варианту же В. И. Силогава тут мы должны были иметь 6 полных букв (*ჭესო ცხ*) и еще части предыдущего *ო* и последующего *ვ*. При

всем желании вместить их в плиту нельзя, поэтому конструкция читаемого предположения не правомерна. К тому же между буквами ს и მ (ცხოველ-მყოფელი) оставлено свободное пространство, хотя там прослеживается след буквы ა. Между словами მყოფელი, რომელი имелась целая плита, на которой были высечены часть буквы ლ и еще несколько других, рецензент же довольствуется одной буквой ო. Следовательно, вопреки проявленной В. И. Силогава уверенности, его чтение не соответствует действительности. Желая как-то оправдать свои «коррективы», он вносит в текст несуществующее и не высеченное на месте слово <ღვეკვარეზ>, якобы «зачитое» резчиком. Если в рамках одной строки снабдить эпитафиста правом столь существенных и свободных упражнений, то можно читать что угодно, но тогда придется отказаться от эпитафических памятников как источников истории.

В надписи перечисляются освобожденные полководцем географические пункты, локализацией части которых следует заняться специально. В. И. Силогава это делает с удивительной и ничем не оправданной легкостью. «Մարի — это географическое название, — гласит он, а откуда он его знает, как и где его локализовать — не сказано. «Вагедзор — тот же Ваедзор» — продолжает рецензент, не заботясь даже о том, что локализуемый Вагедзор (?) находился на пути маршрута Иване с севера или северо-востока Армении к месту высечения надписи, Ваедзор же (тот же Вайоц-дзор) находится южнее Севана и никак не вписывается в маршрут Иване. Рецензент ищет местонахождение Нор-Берда и высказывает ряд предположений, тогда как этот географический пункт хорошо известен и в локализации не нуждается (см. карту в моей книге). Предельно оригинально в надписи, высеченной в самой «стране кечарийцев» (от Кечаруйка до Тежаруйка 3—4 км) вместо კეზ(ა)-რ(ე)ლთ [ქ(უე)ყენ(ა)შდღის] читать კეზ(რ)ლ(ი)თ [ქუეყენაშდღის, не считаясь не только с местонахождением надписи, но даже с элементарной грамматикой грузинского языка (კეზროლ ით ქუეყენაშდღის?). Город Кечор/Кечрол армяно-грузинских источников находился в области Габеланк вблизи монастыря Царакар и ничего общего не имеет с Кечаруйком нашей надписи. К тому же не только к концу XII в., но и в начале XIII в. он еще находился в руках иноверцев.

Беда не в том, что налицо столько несуразностей в чтении и интерпретации одной надписи, а в том, что, по мнению В. И. Силогава, до него эта надпись «не была подобающим образом издана», хотя и «является драгоценным историческим источником» (с. 163) и что, очевидно, он склонен полагать, что сам осуществляет это «подобающее издание».

Стремление быть оригинальным и вольность при чтении надписей ощутимы на всех страницах рецензии. Во всех приведенных и исследованных акад. И. А. Орбели четырех надписях Карса башни именуются բարձ-ами (бурдж, ბურჯი)¹¹, следовательно, жители этого города их так и называли, а вот В. И. Силогава решил в их уста вложить новое слово — კოშკი (хотя и знал о существовании чтения ბურჯი по рецензируемой книге). В той же каресской надписи — в чтении рецензента — имя амиры города представлено в трех вариантах — **Равмала**, **Размала** и **Ралмала**, одинаково загадочных для армянской и грузинской ономастики. Но вот в армянской надписи от 1236 г. тот же амира назван Авраамом (Աբր[ահ]մա), что, несомненно, следовало учесть (и учтено в моей книге, с. 84—85). Читая дату той же надписи, наш автор в качестве единичного числа выставляет букву ჰ (9000), что никак не согласуется с нашими представлениями о числовом значении грузинского алфавита. Тут ссылка на надпись Етифания неуместна, ибо, как установлено автором рецензируемой книги (с. 40—41), там эта ошибка возникла при транслитерации изначального мхедрульного текста (Պ-Յ) и из одной ошибки нельзя выводить новую теорию о порядковом значении грузинских букв.

Какой бы палеографической особенностью ни отличалась каресская грузинская надпись, ее дату следует читать 358, т. е. 1237 г., как это предложено Е. С. Такайшвили и П. М. Мурадяном. Если угодно, гораздо легче допустить, что резчик перепутал асомтаврულიе буквы ზ и ჰ, чем придумывать новую дату и новую теорию. Если это так, то В. И. Силогава неправильно восстанавливает и последнюю часть надписи, ибо в 1237 г. исполнил-

¹¹ См. «Избранные труды», с. 469—470.

ся 15-й год царствования Русудан, а не 16-й. Кстати, в армянской надписи из Карса от 1236 г., имеющей аналогичную с грузинской конструкцию предложения и даже одинаковое содержание, сказано «այլ ալիկ [ხჳს ძჳ თჳრქ რა] զախորհրեիկ իւր, т. е. «в это лето исполнился 14-й год ее царствования», В. И. Силогава же предпочитает множественное число — «их (მათისა) царствования», чтобы отличаться от предыдущих исследователей.

Рецензент, опять-таки почему-то, не считает с фонетическими и графическими особенностями рассматриваемых надписей. В шахназарской надписи четырех братьев графема α встречается трижды— $\nabla\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\dots\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ и ни разу не чередуется с буквой $\circ$ (имеется $\lambda\sigma\tau\upsilon$, $\varphi\psi\chi\eta\theta\iota\kappa$, $\mu\sigma\tau\upsilon$, $\lambda\sigma\tau\upsilon$ и т. д.). Следовательно, у меня не было(и теперь нет) основания полагать, что в буквосочетании $\nabla\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta$ α употребляется в значении $\circ$ (∇ ($\mu\theta\lambda$) $\alpha\beta\gamma$ ($\theta\sigma\tau\upsilon$) $\delta\epsilon\zeta$), тем более, что открытие титла $\nabla\alpha$ общеизвестно, а в слове $\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ резчик отлично знает применение α после гласной ϵ . В силу этих обстоятельств, при чтении имени святого я исходил из фонетических норм самой надписи и предложил читать буквосочетание $\nabla\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta$ как ∇ ($\mu\theta\lambda$) $\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta$ [α]. Вначале я тоже был уверен, что в данном сочетании налицо β , а не δ , но внимательное изучение показало, что зубчик графемы соединяется с основным стержнем тонким полукругом (это осталось незамеченным исполнителем прориси надписи в моей книге). Все это и дало основание вместо предлагаемого проф. Л. Меликсет-Бехом **Геоργია** читать **Савва**. Названные «подробности» не интересуют нашего рецензента, ему важно найти повод для замечаний.

Руководствуясь какими-то неведомыми палеографическими правилами, он сокращает под титлом последнюю гласную буквы слова надписей— $\mu\theta\lambda\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ (с. 165), ∇ ($\mu\theta\lambda$) $\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$ (с. 166) и т. д. Насколько резонно пытаться надписей приводить в согласие с литературным представлением истории языка—затрудняюсь сказать. Лично я это считаю недопустимым.

В. И. Силогава до того решителен в своих чтениях и интерпретациях, что даже каменные образования не в силах приостановить его. И это говорит не ради образного выражения, а в буквальном смысле. Куртанская надпись XI в. четко обрамлена со всех четырех сторон, а это значит, что она и завершается в этих рамках. Наш рецензент так искал конечную часть надписи, что ему пришлось придумывать несуществующую концовку — $\epsilon\psi\chi\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu\sigma\tau\upsilon\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ ... или $\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ (с. 165). Но, во-первых, куда ее поместить, пусть даже мысленно, и, во-вторых, если в надписи говорится $\theta\sigma\tau\upsilon\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ $\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$ $\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa\lambda\mu$, то какая логика могла заставить автора надписи повторить то, что уже сказано? Заблуждение рецензента началось с того, что собственное имя $\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$, т. е. ζ ($\theta\sigma\tau\upsilon\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$) μ ($\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$) (Георгий), восстановленное мною в исследовании и в переводе, воспринял как $\zeta\lambda\alpha\beta\gamma\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$ (убогий). Это и заставило вместо сказуемого $\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$ (μ) ∇ ($\mu\theta\lambda$) $\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$ (писал я, написано мною), прочесть имя $\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$ (μ) ∇ ($\mu\theta\lambda$) $\delta\epsilon\zeta\eta\theta\iota\kappa$ (Дмитрий). Он не обратил внимания на абсолютную идентичность сохранившейся части буквы ∇ с имеющейся в предыдущих строках. Все это привело к тому, что цельная и замечательная надпись XI в. оказалась фрагментарной, а ее автор (он же строитель церкви) Георгий, сын марзбана Дмитрия, превратился в нового и неизвестного по источникам архиепископа Дмитрия. И это дается во имя того, чтобы «исправить» «неисправности и ляпы» издания П. М. Мурадяна (с. 164). Так можно «исправлять» любой текст и в любых обрамлениях.

У меня много возражений по поводу остальных замечаний В. И. Силогава, но в рамках этой небольшой ответной статьи нет возможности их изложить, да и необходимости в этом я не вижу, ибо то, что неприемлемо, и не будет учтено в русской редакции книги. Непонятно лишь одно — можно ли рецензировать книгу на армянском языке, прочитав в основном ее грузинские куски? Если такое практикуется, то насколько уместно рецензировать то, что показалось неприемлемым для рецензента, а об остальном либо не говорить, либо пересказывать так, будто этот вопрос исследует им.

Как бы то ни было, я рад появлению этой рецензии, ибо в ней опубликованы три неизвестные автору книги надписи и приводятся тексты трех других, фотокопиями или текстами которых я не располагал.

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

**В. Т. Джангидзе, «Ингилойский диалект в Азербайджане»
(вопросы грамматической и лексической интерференции).**

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 1978, 175 с.

Язык как общественное явление всегда находится в движении и развитии, которые завязят от сдвигов, происходящих в жизни. Бурное развитие современного общества предъявляет к языку каждой национальности повышенные требования. Если данный язык не может полностью удовлетворять эти требования, его носители полностью или частично прибегают к помощи другого языка, имеющего более широкие функции. В результате этого у народов разных национальностей, живущих по соседству, возникает необходимость в овладении языком соседнего народа. Таким путем возникает общее контактирование языков. Языковые контакты представляют собой всеобщее явление, характерное для современного мира, оно обусловлено развитием общества.

Проблема языковых контактов, а также типологическое исследование контактирующих языков, принадлежащих к разным языковым семьям с различной морфологической структурой, стояли в центре внимания лингвистической науки и по сей день являются одной из актуальных проблем современного языкознания.

Данная монография посвящена историко-лингвистическому исследованию грузинско-азербайджанских языковых контактов на уровне ингилойского и кахского диалектов, генетически «чуждых» и в корне отличающихся друг от друга по морфологической и материальной структуре. В результате анализа связей между этими диалектами выявлены фонетические, морфологические и синтаксические особенности языковых интерференций в ингилойском, исследованы самые главные экстра- и интралингвистические факторы в сфере межязыковых и междиалектных контактов, а также выделены те диалектологические особенности, которые являются результатом контактирования ингилойского диалекта с говорами азербайджанского языка.

Проанализировав различные теоретические спорные, а порою и противоречивые взгляды и суждения на решение тех или иных вопросов проблемы языковых контактов, высказанные в советской и зарубежной лингвистической литературе, автор приходит к правильному выводу, что «определенная ситуация контактирования языков или языковых единиц (диалектов, говоров) порождает определенный вид двуязычия, что двуязычие есть продукт языкового контакта» (с. 12).

Широкий лингвистический, а также историко-социологический диапазон, масштабные диахронические перспективы монографии определяют и ее научно-теоретическую актуальность. Она представляет собой важный опыт историко-лингвистического исследования междиалектных контактов грузинского и азербайджанского языков, изучение которых может содействовать решению одной из актуальных и недостаточно изученных до сих пор проблем общего языкознания.

Автор монографии очень основательно разрабатывает совершенно новую проблематику и дает как для общего языкознания, так и для аллоллотологии (лингвистическая интерференция) ценные исторические и лингвистические материалы. Дифференцированное исследование на фонетическом, морфологическом и лексико-семантическом уровнях по формам и путям языковых изменений дает целый ряд новых положений. Многие еще неразрешенные, может быть, даже неразрешимые проблемы очень смело дискутируются и побуждают к дальнейшим исследованиям. Сжатые, конкретные и убедительные обобщения автора по исследуемому вопросу, его научно-логические выводы дают основание утверждать, что данная монография вышла из-под пера человека, обладающего прекрасными исследовательскими способностями.

Б. С. ГАСАНОВ

Доцент кафедры романо-германской филологии
АПИИЯ им. 50-летия СССР (г. Баку)

„მეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგინ კომისიის შედეგები

1978 წ. 6 ოქტომბერი (გაგრძელება)

- 1004 ფრიდონ თქუნი ესე სიტყუანი მოთქმითა შუენიერითა;
სული დაიღეს, დაღუმდეს, მივლენ არ თურე მღერითა.
ავთანდილ მჭურეტთა აშუენებს ტურფითა აერ-ფერითა,
და მელნისა ტბათა მიჯარვით ჰპურავს გიშრისა ჰერითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 997) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა თქვა ეს სიტყუები მშვენიერი მითქმით; გაუმდნენ, დაღუმდნენ, სიმღერით არ მიდიან. ავთანდილი მჭურეტელებს აშუენებს ტურფა იერით, მელნის ტბებს (=თვალებს) მიჯარვით (მვიდროდ) ფარავს გიშრის ლატეებით (=წამწამებით).

- 1005 ქალაქს შევიდეს, მუნ დახჭდა სრა მოკაზმული სრულითა,
საქელმწიფოთა ყოვლითა გასაგებლითა სრულითა;
მონანი ტურფად მოსილი წესითა იყენეს რულითა!
და შეჭრფინვიდიან ავთანდილს გულითა სულწასრულითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 998) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილის აზრით, მეორე ტაგების შიგნით (ეჭურასთან) მძიმე უნდა დაისკვას. პროექტი უცვლელად იქნა მიღებული.

სტროფის შინაარსი: ქალაქში შევიდნენ, იქ დახჭდათ სასახლე, მოკაზმული სასახლის შესაფერისად, სრული მეფური წესად; ტურფად შემოსილი მონები როგორი წესით იყენეს! შეხაროდნენ ავთანდილს მოუთმენელი გულით.

1978 წ. 13 ოქტომბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განხილეს სტროფები: 1006; 1007; 1008; 1009; 1009,1; 1010; 1011 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშალოშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

- 1006 შევიდეს და დიდი შექმნეს ჯალაბობა, არ ხალვათი;
იქით-აქათ დიდებულნი წარბეგებით ათჯერ ათი;
თუით ორნივე ერთგან დასხდეს; ვითა ვინ თქუას ქება მათი!
და ბროლ-ბალახსა აშუენებდა ზოგან მინა, ზოგან სათი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 999) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციის აზრით, ჯ ა ლ ა ბ ა მ ა მ კონტექსტში შეკრებილობას ნიშნავს.

ი. გიგინეიშვილი: პირველი ტაგის აზრი მე ასე მესმის: შექმნეს დიდი და არა ხალვათი ჯალაბობა. ტაგში დიდი და ხალვათი უპირისპირდება ერთმანეთს.

გ. კარტოზია: „მეფხისტყაოსანში“ ხალვათი მსაზღვრელ სიტყვად არ იხმარება. ხალვათი ამ ტაგშიც სუბსტანტივია და უპირისპირდება ჯალაბობას: შექმნეს დიდი ჯალაბობა და არა ხალვათი (=ხალვათობა).

სტროფის შინაარსი: შევიდნენ და შექმნეს დიდი შეკრებილობა, არ განმარტოებულან: იქით-აქეთ ასი (ბევრი) დიდებული რიგის მიხედვით დაჯდა; თვითონ ორივენი ერთად დასხდნენ; ვინ ან როგორ თქვას მათი ქება! ბროლ-ბალახს (სახეს) აშუენებდა ზოგან მინაწარი (სითეთრე), ზოგან — გიშერი (სიშავე).

- 1007 დასხდეს, შეიქმნა პურობა, გამარავლებდეს მახალსა,
უმასპინძლებდეს ავთანდილს, ვითა მზახალი მზახალსა,

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მ ა ც ნ ი, ენიისა და ლიტერატურის სერია“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№ 1, 3, 4; 1976, №№ 1, 3, 4; 1977, №№ 3, 4; 1978, №№ 1, 2, 3, 4; 1979, №№ 1, 2, 3, 4, 1980, № 4.

მოიღებდინ კურქელსა ტურფასა, ახალ-ახალსა,
 და მაგრა მის ყმისა მჭურტელთა გული მიეცა, გლახ, აღსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1000) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დასდენენ, შეიქნა პურობა, გაამრავლეს სასმისები, აეთანდღის მას-პინძლოდნენ, როგორც მძახალი მძახალს, მოჰქონდათ ახალ-ახალი ლამაზი კურტელი, მაგრამ იმ მოყმის (ეთანდღის) მჭერეტელთა გული აღმა მოიცვა.

1008 მას დღე სუეს, ჰამეს, გარდაცა ნადიმი მსმელთა დასისა.
 გათენდა, ბანეს აეთანდილ, რიცხუი ძეს მუნ ატლასისა,
 შესამოსელი შემოსეს დრაჰკინისა ბეერათასისა,
 და შეარტყეს წელთა სარტყელი, დაუღებელი ფასისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1001) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ დღეს სევს, ჰამეს, დამთავრდა მსმელთა ნადიმი. გათენდა, აეთანდილი დაბანეს, იქ უამრავი ატლასი (ატლასის ტანსაცმელი) დევს, მრავალ ათას დრაჰკინად ღრებულნი ტანსაცმლით შემოსეს, წელზე ფასდაუღებელი სარტყელი შეარტყეს.

1009 ყმაჰან დაყვნა დღენი რამე, თუცა ყოვნას ვერა სთმობდა,
 ფრიღონს თანა ნადირობას გავიდის და თამაშობდა,
 სწორად ჰყოცდა შორს და ახლოს, თუ რას ჯელსა მიპყრობდა,
 და მისი სროლა მშვილდოსანსა ყუელიკასა აწბილებდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1002) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ნადირობას (ნადირობად), ჰყოცდა (ხოცდა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოყმემ (იქ) დაყო რამდენიმე დღე, თუმცა დაყოვნებას ვერ ითმენდა, ფრიღონთან (ერთად) სანადიროდ გადიოდა და ერთობოდა, ერთნაირად ხოცავდა შორს და ახლოს, თუ რამეზე ხელს აღმართავდა, მისი სროლა ყველა მშვილდოსანს აწბილებდა.

1009,1 ქალაქს შევიდეს, ჯმა გაქდა, მუნ ზათქნი იქნებოდიან;
 ქალნი და ყმანი დაჯარვით მისად საჭურტელად რბოდიან;
 იგი ნახიან, დაბნდიან, ცნობასა მიჰტლებოდიან;
 და ახლოს შეყრისა უღირსთა რამცა ქნეს, იჯრებოდიან.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1198) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაქდა (გახდა), იქნებოდიან (იქნებოდიან), ცნობასა (ქუჟასა), იჯრებოდიან (ისჯებოდიან).

გ. კარტოზია: მეოთხე ტაეპში უფრო მართებული ჩანს ზოგი ხელნაწერის (A¹A²) წაკითხვა: ახლოს შეყრისა უღირსნი, რამცა ქნეს, იჯრებოდიან (=ახლოს შეყრის უღირსნი იჯრებოდნენ, რომ რამე ექნათ, რამე ეღონათ).

რედაქციამ უცვლელად მიიღო პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: ქალაქში შევიდნენ, ხმა გაჰარდა, იქ დიდი ხმაური შეიქნა; ქალი და კაცი მის საჭურტელად ჯგუფ-ჯგუფად მობობდა; მას რომ ნახავდნენ, იბნიდებოდნენ, ვონებას კარგავდნენ; ახლოს შეყრის ღირსი ვინც ვერ გახდა, რა ექნათ, ერთმანეთს ეტლებოდნენ.

1010 ყმა ფრიღონს ეტყუის: „გესმოდეს ჩემი აწ მონაქსენები:
 მე შენი გაყრა სიყუდილად მიჩნს და მით თავსა ვევენები,
 მაგრა არა მცალს დღეკრულსა, ცეცხლი მწუხეს მოუთმენებები,
 და გზა გრძელი, საქმე სასწრაფო მიც, დია დავეყენები.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 103) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მიჩნს (მიჩს).

რედაქციის წევრებმა ყურადღება მიექციეს იმას, რომ მეორე ტაეპში ირღევია იდენტური რითმა, ხოლო მეოთხე ტაეპის სარიტმო სიტყვა (დავეყენები) 1-ის კონინექტურაა. რადგანაც არსებული ხელნაწერები არ იძლევიან ტექსტის უკეთ გამართვის საშუალებას, რედაქციამ უცვლელად მიიღო წარმოდგენილი პროექტი.

სტროფის შინაარსი: მოყმე (ავთანდილი) ფრიდონს ეუბნება: «გესმოდეს ახლა ჩემი ნათქვამი: მე შენთან გაყრა სიკვდილად მიმანია და ამით ჩემს თავს ვენებას ვაყენებ, მაგრამ დღე-კრულს არა მცალია, გაუძლები ცეცხლი მწვეავს, გრძელი გზა, სასწრაფო საქმე მაქვს, დიდად ვუოვნდები.

1011 მართალია, შენი გამყრელი თვალი თუ ცრემლსა ღმრთიდესა,
დღეს წაუვალი ვერა ვარ, მით ცეცხლი სხტაა მწუტიდესა;
დგომა მგზავრისა ცთომაა, კარგსა იქს, თავსა სწუთთიდესა;
და საღა გინახავს იგი მზე, წამომყვე ზღუისა კიდესა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1004) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: იქს (იქმს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მართალი იქნება, შენთან გამოვრებული თვალი თუ ცრემლს დაღვრის, დღეს წაუსვლელი ვერ დავრჩები, ამიტომ სხვა ცეცხლიც დამწვეავს; მგზავრის დადგომა (გაჩერება) მოცდუნავს, კარგს იხამს, თავს რომ შევგონებდეს; წამომყვეი ზღვის ნაპირას, სადაც გინახავს ის მზე (ნესტანი).

1978 წ. 20 ოქტომბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1012; 1013; 1014; 1015; 1015,1; 1015,2 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცეციტიშვილმა).

1012 ფრიდონ უთხრა: „დასაშლელი ჩემგან არა არ გვთხოვობის;
ვიცი, რომე აღარა გცალს, შენ ლახტარი სხტა გესობის;
წადი, ღმერთი გიწინამძღვრებს, შენი მტერი დაემკობის,
და მაგრა თქუთი, თუ უშენობა ჩემგან ვითა დაითმობის?

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1005) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეოთხე ტაეპის ბოლოს კითხვითის ნაცვლად დაისვა ძახილის ნიშანი.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა უთხრა: „(წასვლის) დასაშლელს ვერაფერს გეტყვი; ვიცი, რომ აღარ გცალია, შენ სხვა ლახვარი გესობა; წადი, ღმერთი გიწინამძღვრებს, შენი მტერი დაემკობა, მაგრამ ესა თქვი, თუ უშენოდ მე როგორ ვაქვლებ!

1013 ამას გვადრებ, არ ეგების მარტოსაგან წასღვა შენი;
თანა ყმათა წამოგატან, იმსახურენ, იახლენი,
აბჯარი და საგებელი, ერთი ჯორი, ერთი ცხენი.
და არ წაიტან, გაირკები დაწუთი-ვარდი, ცრემლთა მდენი».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1006) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ე. მეტრეველი: მესამე ტაეპში ზმნა-შემასმენელი არა გვაქვს. თუ მეორე ტაეპის ბოლოს მიმდებს მოვშლით, იმსახურენ და უცავიწირებდა ამ ტაეპის სახელს (იახლენ აბჯარი, საგებელი, ჯორი, ცხენი).

ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტაეპი უზმნო წინადადებას წარმოადგენს. არ არის საჭირო მისი დაკავშირება წინა ტაეპის ზმნასთან. მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილი დაესვათ, მესამის ბოლოს კი ძახილის ნიშანი.

ა. ბარამიძეს, გ. კარტოზიას, ც. კიკვიძეს მიანიჭათ, რომ მესამე ტაეპი აზრობრივად დაკავშირებულია მეორესთან და პუნქტუაციური ცვლილებები საჭირო არ არის.

ს. ცაიშვილი და შ. ძიძიგურის აზრით, მესამე ტაეპი ტირეებით უნდა გამოიყოს მეზობელი ტაეპებისაგან.

დაადგინეს: მეორე და მესამე ტაეპების ბოლოს დაისვას ტირეები; მესამე ტაეპში, ტირეს წინ, მძიმის ნაცვლად დაისვას ძახილის ნიშანი.

მეოთხე ტაეპში დაწუთი ვარდი დაიწერა ცალ-ცალკე, ორ სიტყვად.

სტროფის შინაარსი: ამას მოგახსენებ, არასგზით არ შეიძლება შენი მარტო წასვლა; თან

ემებს წაგაყოლებ, იმსახურე, (თან) იახლე, — აბჯარი და საგებელი, ერთი ჯორი (და) ერთი ცხენი (წაიყოლე)! — არ წაიყოლებ და გიარჯები წენ, ვარდივით ლაწვი, ცრემლების მღენელი“.

1014 მოახსნა ოთხნი მონანი, მისანდობელნი გულითა,
 სრული აბჯარი საეცო ქაფითა, საბარკულითა,
 სამოცი ლიტრა წითელი აწონით, არნაკულითა,
 და ერთი ტაიჭი უებრო მით უნაგრითა სრულითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1007) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მეოთხე ტაუპში მით უნაგრითას ნაცვლად ზოგი ხელნაწერი (A³ A⁴ A⁹) კითხვობს: უნაგრიითა (შდრ. აგრ. A13C⁶-ის მით უნაგრიითა), რაც უფრო სწორი წყაიბება: ქართულში ი ხმოვნის რედუქცია არ ხდება. ამიტომ უნაგრი-ლუქის შეკუმშვა არ იყო მოსალოდნელი. ამ ფუძის შეკუმშული ფორმების ამოსავლად უნაგრი-ლუქი უნდა მივიჩნიოთ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მით უნაგრიითა-ში მით ნაწევარი უფუნქციო გამოდის.

უნაგრიითა ფორმის მიღებას მხარს უჭერს ე. მეტრეველი. რედაქციის დანარჩენმა წევრებმა აღნიშნეს, რომ უნაგრი-სახელის შეკუმშული ფორმების ხმარება ძველ ქართულშივე დასტურდება. მით ნაწევრის ამგვარი (უფუნქციო) ხმარება „ვეფხისტყაოსანში“ სხვაგანაც დასტურდება. ანგარიში უნდა გაეწიოს პოემის ხელნაწერებისა და გამოცემების ტრადიციის და დარჩეს მით უნაგრიითა.

დაადგინეს: დარჩეს წაიბთვა მით უნაგრიითა (წინააღმდეგნი — ი. გიგინეიშვილი, ე. მეტრეველი).

სტროფის შინაარსი: მოიყვანა გულით მისანდო ოთხი ყმა, (მოიტანა) კაცის შესაქური სრული აბჯარი საბარკულითა და საბარკულით, სამოცი ლიტრა ოქრო აწონით, უკლებად, ერთი საუკეთესო ცხენი უნაგრიის სრული ვაწყობილობით.

1015 ერთსა ჯორსა წუთივამაგარსა საგებელი აუცილა;
 წაიღა და ფრიდონ შექდა, მასთანავე გამოვიდა,
 აწ გაყრისა მომლოდინესა ეღებოდა ცეცხლი, სწუტიდა,
 და მოსთქვამს: «თუმა მზე გტეახლა, ჩუენ ზამთარი ვერ დაგუზრვიდა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1008) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ერთ წვიმავარ ჯორს მისი საგებელი აუცილა; ფრიდონი წაიღა და ცხენზე შექდა, მასთან (ავთანდილთან) ერთად გამოვიდა, ახლა გაყრის მომლოდინეს ცეცხლი ეღებოდა, წავადა, მოსთქვამს: „მზე (ავთანდილი) რომ ჩვენთან ყოფილიყო, ზამთარი ვერ გაგვეინადა“.

1015,1 ფრიდონ მიუძღვა მას გორსა, ახლოს წამდგომსა ზღვისასა,
 „მე აქათ ვნახე, რომლისა შუქნი არ ჰკვანან სხვისასა“.
 მკარსა აჩვენებს, ანიშნებს, წასტლასა ქაჯთა გზისასა,
 და ეტუჟის, თუ: „რად არ დამქოლავ მნახავსა იმა დღისასა?“

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1204¹) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ეტუჟის, თუ (ეტყვის თუ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა მიიყვანა იმ გორასთან, ახლოს რომ გადასდგომოდა ზღვას, „მე აქედან დავინახე (ნესტანი), რომლის შუქი სხვისას არ ჰკვანან“. ქაჯეთის გზის მიმართულებას აჩვენებს, ანიშნებს, ეუბნება: „რატომ არ დამქოლავ იმ დღის მომსწრეს?“

1015,2 ავთანდილ უთხრა: „ნადგელი არ გამართებს შენ ეგზომია,
 რას ძნელად გიჩანს დაკოცა და იმა ქაჯთა ომია?
 ეგ არ არის, უკრმ[ლ]ობა განგებით არ მოგვლომია,
 და აროდეს ქნილა საქნელი, რაც არა ღმერთსა ნდომია.“

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1204?) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
ხელნაწერთა ჩვენების საფუძველზე მესამე ტაუში უჭ რ მ ლ ბ ა შეიცვალა უ ქ მ რ ბ ა ფორმით.

სტროფის შინაარსი: ავთანდილმა უთხრა: „შენ მაგდენი ნაღველი არ გმართებს, რა საძნელოდ მივაჩნია იმ ქაჭებთან ომი და (მათი) დახოცვა? ასე არ არის, უმოქმედობა განგებით არ გრგებია (წოლად), არასოდეს მომხდარა ის, რაც ღმერთს არ უნდოდა.“

1978 წ. 3 ნოემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვირგვინი, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1016; 1017 (პროექტი მოამზადეს ც. კვიციანი, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალაშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ციტიშვილმა); 1018; 1019; 1019,1; 1020 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კვიციანი, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

- 1016 ზარი მის ყმისა წასლვისა გაქდა, მიეცნეს წუხილსა.
მოატყდეს მოქალაქენი, ღარსა ვინ ჰყიდა თუ ხილსა;
კმა ზახილისა მათისა ჰგევანდა აერთა ქუხილსა,
და იტყოდეს: „მზესა მოვშორდით, მო, თქალნი მიეცნეთ წუხილსა!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1009) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ მოყმის (ავთანდილის) წასლის ზარი (მწუხარების ხმა) გაისმა, წუხილს მიეცნენ. უამრავი მოქალაქე მოაწყდა, ხილსა თუ ძვირფას ქსოვილებს რომ ყიდა; მათი ყვირილის ხმა ცის ქუხილს ჰგავდა, ამბობდნენ: „მზეს (ავთანდილს) მოვშორდით, მოდით, თვალენი დაივისოთ!“

- 1017 ქალაქი გაელეს, მივიდეს პირსა დიდისა ზღუისასა,
მაშინ ფრიდონის ნახლსა, ნასაქლომეფსა მზისასა,
მუნ დაადენდეს ნაკალსა სისხლისა ცრემლთა ტბისასა,
და ფრიდონ უამბობს ამბავსა მის მნათობისა ტყუისასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1010) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეოთხე ტაუპის ბოლოს ორწერტილის ნაცვლად დასმულია წერტილი. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ქალაქი გაიარეს, მივიდნენ დიდი ზღვის ნაპირას, მაშინ ფრიდონმა რომ ნახა, სადაც მზე (ნესტანი) იჯდა, იქ სისხლის ცრემლებით იტირეს, ფრიდონი უამბობს ტყვე მნათობის (ნესტანის) ამბავს.

- 1018 „აქა მათ ზანგთა მონათა მზე მოიყვანეს ნავითა,
კბილეთერი, ბაგებალასში, სახედავითა შავითა;
ცხენი გაქუსლუ, გავაგე წაგტრა კრმლითა და მკლავითა,
და შორს მნახეს, აღრე გამეკტეს, ნავი მფრინველი ჩნდა ვითა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1011) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მფრინველი (მფრინველი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აქ იმ ზანგმა მონებმა მოიყვანეს ნავით მზე (=ნესტანი), კბილეთერი, ძოწისფრბაგებებიანი, შავი თვალებით; ცხენი გაქუსლუ, გადაეწყვიტე ძალით (ხმლით და მკლავით) წართმევა, (მაგრამ) შორს დამინახეს, სწრაფად გამეკტნენ, ნავი ფრინველივით ჩანდა.

- 1019 მოგტყენეს ერთმანერთსა, გაამრავლნეს ცრემლთა ღჭრანი,
აკოცეს და გაუახლდეს მათ ორთავე მათნი წუხანი,

გაიყარნეს გაუყრელნი ძმადღიენი და ვითა ძმანი,
 და ფრიდონ დადგა, ყმა წავიდა, შემხედველთა შკლველი ტანი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1012) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ერთმანეთს მოეხვიენენ, ბევრი ცრემლი დაღვარეს, (ერთმანეთს) აკოცეს და ორივეს თავ-თავისი ტყიფილი გაუშლდა, გაიყარნენ როგორც გაუყრელი ძმადნაფიციები და ძმები, ფრიდონი დარჩა, მოყმე, შემხედველთა შკლველი ტანი (=ავთანდილი), წავიდა.

1019,1 გამოესალმნეს, აკოცეს, ორთავე ცრემლი სდიოდა;
 ყმამან გაქუსლა, მართ ოდენ საქმესა ისწრაფიოდა;
 ფრიდონ სიცოცხლეს იგმობდა, სიკეთლისა არად ჩიოდა,
 და ტარიელ-ავთანდილისა გაყროლსა გული სტიყოდა.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1208¹) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაყროლსა (გაყროლსა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: (ერთმანეთს) გამოეთხოვნენ, აკოცეს, ორივეს ცრემლი სდიოდა; მოყმე (ავთანდილმა) გაქუსლა, მხოლოდ საქმეზე წაპრობდა; ფრიდონი თავის სიცოცხლეს იგმობდა (სიცოცხლეს იწყველიდა), სიკეთილს არაფრად თვლიდა, ტარიელთან და ავთანდილთან გაყროლს გული სტიყოდა.

1020 ყმა მიმავალი მიუბნობს, მსგავსი მთვარისა სრულისა.
 არს თინათინის გონება მისად სალხენლად გულისა;
 იტყუებს: „მოგშორდი, სიცრუე, ვაჰ, საწუთროსა კრულისა!
 და შენ გაქტს წამალი ჩემისა მამრთელბეღი წყლულისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1013) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაჰ (ვა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სავსე მთვარის მსგავსი მიმავალი მოყმე (ავთანდილი) მილაპარაკობს. თინათინზე ფიჭრი არის მისი გულის გამხარბელი; ამბობს: „მოგშორდი, ვაჰ, წყველი წუთისოფლის სიცრუე! შენ გაქტს ჩემი წყლულის გამკურნებელი წამალი.

1978 წ. 10 ნომერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგნიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. შეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განხილეს სტროფები: 1021; 1022; 1023; 1024; 1025; 1026 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მახარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1021 რად სიცხე გულსა ნიადაგ მწტავს გმირსა სამს ალეებისა?
 რად გული კლდისა ტინისა შემქმნია სამ სალეებისა?
 არ შეუძლია ლახტარსა დაჩენა სამსა ლებისა,
 და შენ ხარ მიზეზი სოფლისა ასრე გასამსალეებისა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1014) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედუქციის წევრებმა აღნიშნეს, რომ პირველ ტაბუში წავითხვა სამს ალეებისა (=სამი ალის) გრამატიკულად გაუმართავია. ი. გვიგნიშვილის წინადადებით სარიტორი სიტყვად მიღებულ იქნა სამსალეებისა. მართალია, მეოთხე ტაბუშიც ამავე სამსალა ფუძის შემოცეული სიტყვაა ორთმად, მაგრამ სრულ ტავტოლოგიას მაინც არა აქვს ადგილი: I ტაბუში სახელია, II-ში — ნაზმნარი სახელი. ი. გვიგნიშვილისავე წინადადებით მეორე ტაბუში სალეებისა ფორმისათვის ამოსავლად მიჩნეულა სალა (სათამაშო ქვა) და არა სალი. ასეთი გაგება ნათელს ზღის ტაბუის აზრს: ერთმანეთს უპირისპირდება ტინის კლდე და სალა (მცირე სათამაშო ქვა).

პირველი ტაბუის ბოლოს კითხვის ნიშნის ნაცვლად დაისვა მძიმე.

პროექტი ამ ცვლილებებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მუდამ რატომ მიწევს გმირს გულს სამსალეები (საწამალეები)? ტინი კლდის გული რატომ ვადამტყევი სალა (მცირე სათამაშო ქვა)? (=ტინის გული რად გ-

მიცედა?) სამ ლახვარს არ შეუძლია ლევის (ცემით დალურჯებული ადგილის) დაჩენა? შენსულის
ხიზღიქცხუქცხ

1022 ავთანდილ მარტო ზღუის პირსა მივა ოთხითა მონითა,
წამალსა ტარიელისა ეძებს ყოვლითა ღონითა,
დღისით და ღამით მტირალი იღურების ცრემლთა ფონითა,
და ჩალად უჩნს ყოვლი ქტუყანა, მისევე ჩალისა წონითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1015) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უჩნს (უჩს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ავთანდილი ოთხი მონით (მსახურით) მარტო მიღის ზღვის ნაპირას, ყველა საშუალებით ეძებს ტარიელის წამალს, დღისით და ღამით მტირალი ცრემლების ნაკადად იღვრება, მთელი ქვეყანა ჩალად, ჩალის წონისად მიჩნია.

1023 სადაცა ნახნის, ეუბნის, მგზავრნი ზღუის პირსა რებულნი,
ჰკითხის მის მზისა ამბავი; დღენი გლნა გასებულნი.
ქედსა გარდადგა, აქლემნი აუჩნდეს ლარკიდებულნი.
და მოქარავენნი ზღუის პირსა დაყრით დგეს, დაყმუნებულნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1016) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გარდადგა (გარდადგეს), დაყმუნებულნი (შეკირვებულნი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სადაც ნახვდა ზღვის პირას მთავალ მგზავრებს, გამოელაპარაკებოდა, ჰკითხავდა იმ მზის (ნესტანის) ამბავს; ასი დღე იარა. ქედზე გადადგა, დაინახა ლარკიდებული (ძვირფასი ქსოვილებით დატვირთული) აქლემები. მექარავენები ზღვის პირას იდგნენ შეწუხებულები, განჩნებულები.

1024 მუნ ქარავანი ურიცხუი იდგა მის ზღუისა კიდესა.
შეიკირვებდეს, ჰმუნეიდეს, ვერცა დგეს, ვერცა ვლიდესა.
ყმამან სალამი უბრძანა, ქებასა შეასხმიდესა,
და ჰკითხა, თუ: „უინ ხართ, ვაჰარნო?“ — მათ საუბარი ჰკიდესა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1017) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იქ, იმ ზღვის ნაპირას, მრავალრიცხოვანი ქარავანი იდგა. წუხდნენ, დარღობდნენ, ვერც იდგნენ, ვერც მილიოდნენ. მოყმე მიესალმა, (მექარავენებმა) ქება შეასხეს, (ავთანდილმა) ჰკითხა: „უინ ხართ, ვაჰარნო?“ — მათ საუბარი გაუბეს.

1025 უსამ იყო ქარავნისა უხუცესი, კაცი ბრძენი.
მოაყენა ხობტა სრული, დალოცა და უქნა ზენი.
ჰკადრეს: „მზეო, სიცოცხლე და შენ ამოჰვე ჩუენი მლხენი,
და ჩამოვე და მოგაცენით ამბავი და საქმე ჩუენი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1018) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ამოჰვე (ამოხვე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: უსამი იყო ქარავნის უფროსი, ბრძენი კაცი. ღირსეული (შესაფერი-სი) ხობტა შეასხა, დალოცა და ზენე (ქცევა) შეუქო. (მექარავენებმა) მოახსენეს: „მზეო, შენ ამოხვედი ჩუენი სიცოცხლე და გამხარებელი, ჩამობრძანდი (ცხენიდან) და მოგახსენებ ჩუენს ამბავსა და საქმეს.“

1026 გარდაცდა. ჰკადრეს: „ჩუენ ვართო მობაღდადენი ვაჰარნი,
მაჰმადის სჯულის მკირავნი, აროდეს გუისმან მაჰარნი,
ზღუთა მეფისა ქალაქსა სავაჰროდ გამოწაჰარნი,
და საქონელსრულნი, მდიღარნი, არ ლარნი გტქონან ნაჰარნი.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1019) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გამოწაჰარნი (გარდმონაჰარნი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩამოქვეითდა. მოახსენეს: „ჩვენ ვართო ბაღდადეგი ვაჰარები, მაჰმადის რჯულის აღმსარებლები, არასდროს გვისევას მაჰარი, ზღვათა მეფის ქალაქში სავაჰ-“

როდ წამოსულები (გამოპირილები), ბევრი საქონლის მქონენი, მდიდრები, ღარი (სტრუქტურული ქსოვილები) ნატაეები როდი გვაქვს.

1978 წ. 17 ნომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 1027, 1028; 1029 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 1030; 1031; 1032; 1033 (პროექტი მოამზადეს ე. კვიციმე, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცვიტიშვილმა).

1027 ჩუენ აჲ ვპოვეთ ზღუის პირსა კაცი უსულოდ მდებარე,

უშუეღეთ, ენა მოეცა სიტყუისა გამოგებარე;

გაკითხეთ, თუ: «ვინ ხარ, ღარიბო, რასა საქმისა მდებარე?»

და გვითხრა: «თუ შეხუალთ, დაგვოცენ; კიდე ცოცხალ ვარ მე ბარე?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1020) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა უშუეღეთ (ვეშეღეთ), მდებარე (მძებარე) [III ტაეპი].

ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნა, რომ ზოგი ხელნაწერი მეორე ტაეპში კითხულობს ენა მოეკეცას (=ენა მოუბრუნდა), რაც შინაარსობრივად საყურადღებოა.

დაადგინეს: ენა მოეკეცა შესაძლებელი წაკითხვაა, მაგრამ რადგანაც რედაქციათა უმრავლესობა (ABD) და გამოცემათა ტრადიცია მოეკეცას უქერს მხარს, დარჩეს პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: ჩვენ აჲ, ზღვის პირას, ენახეთ უსულოდ მდებარე კაცი, ვუშეღეთ, ენა ამოიღვა (სიტყვის გამოთქმელი ენა მიეცა); ვკითხეთ: «ვინ ხარ, უცნობო (უცხო მოგზაურო), რა საქმე გავქვს (რა საქმის მქონე ხარ)?» გვითხრა: «თუ (ზღვაში) შეხვალთ, დავცოცავენ; მე განა კიდეც ცოცხალი ვარ?»

1028 თქუა: «ქარავანი ვეგუბთი გამოვემართეთ ვრითა,

ზღუასა შევეღით ტუირთუღნი ღარიბთა მრავალღერიბთა,

მუნ მეკობრეთა დაგუტოცენს ძელ-საგნისისა წუერიბთა;

და ყუღლაი წაქდა, არ ვიცე, აჲ მოსრულღვარ მე რითა?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1021) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა ძელ-საგნისისა (ძელის საგნისის). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თქვა: «მოქარაენები ვეგუბტიდან გამოვემართეთ ჯარით (მცველებით), ზღვაში შევეღით მრავალღვარი ძვირფასი საქონლით დატვირთულები, იჲ მეკობრებმა (ავაზაკებმა) დავგვოცენს ძელ-საგნისით (ძელ-საგნისის წვერით); ყველა დაიღუპა, არ ვიცე, აჲ როგორ მოვღდი!».

1029 ლომო და მზეო, ესეა მიზეზი აჲ დგომისა,

დაბრუნებებთა გუეცემის ზიანი არსაზომისა;

შევიღეთ, ვამ თუ დაგუტოცენს, ძალი არა გუაქუს ომისა,

და ვერცა ვღვათ, ვერცა წასრულღვართ, ღონე წაგუსღვია რჩომისა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1022) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა ვამ(ვა).

ი. გიგინეიშვილის აზრით, მეორე ტაეპში უკეთესია ზოგი ხელნაწერის წაკითხვა — ზიანი არსაზომისა.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

სტროფის შინაარსი: ლომო და მზეო, ეს არის ჩვენი აჲ დგომის (შეფერხების) მიზეზი, დაბრუნებით უზომო ზარალი მოგვცევა (მოგვეცემა); რომ შევიღეთ (ზღვაში), ვაითუ დავგვოცონ, ომის თავი არა გვაქვს, ვერც ვღვათ, ვერც წაესულღვართ, ყოფნის ძალა წაგვსღვია.

1030 ყმამან უთხრა: «ენიცა კმუნავს, ცუღია და ცუღად სცემენს!

რაცა მოეცა საქმე ზენა, მომავალი არ აგუტობენს;

მე მივინღობ სისხლთა თქუენთა, შემოვისხამ, და-ცა-მწუთების,

და ვინცა გებრძვის, ჯრმალი ჩემი მბრძოლთა თქუენთა დააცუთების».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1023) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციამ მიიღო ი. გიგინეიშვილის ვარაუდი, რომ მესამე ტაგის პირველი ნახევრის აზრია: მე მივინდობ იმ სისხლს, რომელიც თქვენ უნდა დაგვეღვარათ.

სტროფის შინაარსი: მოყმემ უთხრა: „ვინც კუმუნავს (წუხს), ამაოდ გარჯილა და ტყუილად ცდება; რაც მოდის ზეციური (ზეცაში გადაწყვეტილი) საქმე და მოსასვლელია, არ აცდებდა; მე ვიკისრებ (ჩემს თავზე მივიღებ) იმ სისხლს (რომელიც თქვენ უნდა დაგვეღვარათ). მე შემომგახსნა, დამეწვეოს, ვინც თქვენ გებრძვით, მათზე გაცეთება ჩემი ხმალი“.

1031 მოქარავენნი აივსნეს სიხარულითა დიდითა,
 თქუეს: „ყმა ვინშეა ჰაბუცი, არა ჩტენებრეე რიდითა,
 აქტს თავისაგან იმედი, ვიყენეთ გულითა მშუდიითა“.
 და შევიდეს, ჩასხდეს ხომალდსა, გამართეს ზღტისა კილითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1024) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოქარავენები დიდი სიხარულით აივსნენ, თქვეს: „ეუღაც რაინდუნოყმეა და არა ჩვენსავით მოშიში (შიშით შეპყრობილი). (თავისი) თავის იმედი აქვს, დამშვიდებული (მშვიდი გულით) ვიყოთ“. ხომალდში ჩასხდნენ, ზღვაში შევიდნენ, ზღვის პირ-პირ გაემართნენ.

1032 სიამოვნისა დარითა იარეს, არ სიმნელითა.
 მათი ბადრაგა აეთანდილ უძღტის გულითა ქველითა.
 გამოჩნდა ნავი მეკობრე დროშითა მეტად გრძელითა,
 და მას ნავსა ნავთა სალუწლად საჯნისი ჰგია ძელითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1025) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სასიამოვნო დარით, ადვილად იარეს, მათი ბადრაგა (მცველ-გამყოლი) აეთანდილი მიუძღვის მამაცი გულით, გამოჩნდა მეკობრეთა ნავი (ხომალდი) მეტად გრძელი დროშით. იმ ნაეზე არის ნაეების სალუწი სახნისიანი ძელი.

1033 კიორდეს და მოდიოდეს, იზახდეს და ბუქსა ჰკრესა;
 შეუშინდა ქარაგანი მათ ლაშქართა სიდიდესა;
 ყმაზან უთხრა: „ნუ იშოშვით თქტენ იმთასა სიალდესა,
 და ანუ დაეჭკოც იმ ყშელასა, ან სიკუდილი ჩემი დღესა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1026) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაეჭკოც (დაეხოც).

ი. გიგინეიშვილმა აღნიშნა, რომ მეოთხე ტაგეში წაკითხვა იმ ყ უ ტ ე ლ ა ს ა დიდ ეჭეს იწვევს. რალაც გაუგებრობის შედეგი უნდა იყოს.

ა. ბარამიძეს და ს. ცაიშვილს დასაშვებად მიიჩნიათ ყველა ნაცვალსახელთან ჩვენებითი იმ ნაცვალსახელის ხმარება.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: მოდიოდნენ და ყვირნას სცემდნენ, იძახდნენ და ბუქი აახშიანეს; იმ ლაშქრის სიდიდემ ქარაგანი შეაშინა; მოყმემ (ეთანდილმა) უთხრა: „ნუ გამიწებთ თქვენ მათი გმირობა (ვაეკაცობა), ან ყველას დაეხოცავ, ან დღეს მოგვეღვებ (ჩემი სიკვდილი იქნება დღეს).“

1978 წ. 24 ნომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. შიშიგურია.

განიხილეს სტროფები: 1034; 1035; 1036; 1037 (პროექტი მოამზადეს ც. კვიციანმა, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობერიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

- 1034 უგანგებოდ ვერას მიზმენ, შე-ცა-მებნენ კმელთა სპანი;
განგებაა, არ დაერჩები, ლახტარნია ჩემთუის მზანი;
ვერ დამსწინან ვერ ციხენი, ვერ მოყუასნი, ვერცა ძმანი.
და ვინცა იცის ესე ასრე, ჩემებრევა გულოვანი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1027) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ღვთის ნების გარეშე ვერაფერს მიზამენ, (მთელი) ხმელეთის ლაშქარიც რომ შემებას; (თუ) ღვთის ნებაა, ვერ გადაერჩები, ჩემთვის ლახტარები გამზადებულია; ვერ მიხსნიან ვერც ციხე-სიმაგრენი, ვერც მეგობრები, ვერც ძმები. ვინც ეს ამგვარად იცის, ჩემებრევე გულაღია.

- 1035 თქტენ, ეკპარნი, ჯაბანნი ზართ, ომისაცა უმეცარნი,
შორს ისრითა არ დაგვოცუნენ, ჩაივშენით თანა კარნი;
მარტო მნახეთ, ვით შევება, ვით ვიჟმარნე ლომნი მჯარნი!
და მეკობრისა ნავისანი სისხლნი ნახნეთ მონალტარნი*.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1028) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თქვენ, ეკპრები, ლაჩრები ზართ, ომის უყოღინარნი, შორიდან ისრით არ დაგვოცონ, თან ჩაივდეთ კარები; მარტო მნახეთ, როგორ შევება, როგორ ვიხმარო ლომებრი მხარ-მკლავი! მეკობრეთა დაღერილ სისხლს ნახეთ.

- 1036 ჩაიციუ ტანსა აბჯარი ქვევითა ვეფხებრ მკრჩხალითა.
მას კელითა კეტი რკინისა ჰქონდა კელითა ცალითა;
ნავისა თავსა გულითა წადგა შიშუშუვალითა,
და ვითა მჭურტელნი ჭურტითა, მტერნი დაკონცა კრმალითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1029) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

შ. მიძიგური: მართებულია ლიტერატურაში გამოთქმული ვარაუდი, რომ მკრჩხალი = მკვირცხლს. ეს ორი სიტყვა ეტიმოლოგიურადაც უკავშირდება ერთმანეთს.

ი. გიგინეიშვილიც მხარს უჭერს ამ ვარაუდს. მისი აზრით, აქ საქმე გვაქვს ცხ/ჩხ კომპლექსების მონაცვლეობასთან, რაც სხვა შემთხვევებშიც დასტურდება.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ტანს ჩაიცივა აბჯარი ვეფხისებრი სიმკვირცხლით, მას ცალ ხელში რკინის კეტი ჰქონდა; უშიშარი გულით წადგა ხომალდის თავში, მტრები ისე დახოცა ხმლით, როგორც მჭურტელები ცქერით.

ც. კიციძეს და ს. ცაიშვილს მიაჩნიათ, რომ პირველი ტაეპის შინაარსი ასე უნდა გადამოიხსნას: ტანს ჩაიცივა აბჯარი ვეფხევიით მკვირცხლი ქვევით (მოძრაობით).

- 1037 კოლდეს იგი ლაშქარნი, კმა მათი არ გაწყდებოდა,
ამგერეს ძელი, რომელსა ზედა საენისი ჰგებოდა;
ყმა ნავის თავსა უშიშრად ქტე ღდა, არ თურე კრთებოდა,
და კეტი ჰკრა, ძელი მოსტება, სხუთით არათ არ მოსტყდებოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1030) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი ადინშნა, რომ მეოთხე ტაეპის მეორე ნახევარში უკეთესია წაკითხვა: ლომს მკლავი არ უდრკებოდა, რომელიც პ. ლარაძისეული ხელნაწერიდან მომდინარეობს. არ არის გამორიცხული, რომ პ. ლარაძეს რომელიმე ძველი ხელნაწერიდან ჰქონდეს აღებული ეს წაკითხვა.

ა. ბარამიძისა და ს. ცაიშვილის აზრით, აღნიშნული წაკითხვა პ. ლარაძის კონიექტურაა. პ. ლარაძე ეყრდნობა ვახტანგის გამოცემას. მისგან განსხვავებული წაკითხვანი არტანუჯული რედაქციის ავტორთა ნახელავია, საკუთრივ მისი სიხალეა.

პროექტი მიღებულ იქნა უცვლელად.

სტროფის შინაარსი: მოლაშქრენი კოლდენ, მათი ხმა არ წყდებოდა, ამგერეს ძელი, რომელზეც სახნისი იყო წამოგებული; მოყმე (ავთანდილი) ნავის თავში იდგა, (უშიშრად) როდი კრთოდა, კეტი ჰკრა, ძელი მოსტება, სხვაგვარად არაფრით არ მოსტყდებოდა.

ՅԵՐԱՅԱՆԻ
ՆՈՅՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ